

**ІСТОРІЯ ПІДКАМЕНЯ
В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ТА КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ”**

**ПІДКАМІНЬ
2024 - 2025**

**Спільнота «Pidkamin Village»
Підкамінська селищна рада**

**ІСТОРІЯ ПІДКАМЕНЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ
ПРОЦЕСІВ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

Збірник 5

Збірник матеріалів присвячено пам'яті
Теодора Миколайовича Зварича – вчителя, краєзнавця,
уродженця Підкамінщини

**Підкамінь
Львів**

2024–2025

УДК 908

(477. 83-22 Підкамінь)(091)(06)

Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Збірник 5. Підкамінь; Львів: Видавництво «Левада», 2024–2025. 356 с.

У книзі опубліковані матеріали, що розкривають окремі аспекти з історії політичного, соціального, релігійного та культурного життя Підкаменя та околиць. Видання містить статті присвячені археологічним експедиціям та дослідженню природних об'єктів. Окремо представленні матеріали, що стосуються мистецтва, літератури, фольклору, туристичної промоції території. У значній частині статей йдеться про відомих уродженців та вихідців з Підкаміщини. Більшість матеріалів ілюстровані фотографіями, малюнками, схемами.

Збірник призначений для науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, школярів та широкого кола шанувальників історії та культури.

Редакційна колегія:

Володимир Александрович

Ігор Букало

Андрій Корчак

Marek Miławicki

Ярослав Онишук

Підготовка до друку – *Ігор Букало*

Макет обкладинки – *Надія Маціброда*

Фото на обкладинці – *Зоряна Король*

Відповідальність за достовірність наукової інформації (фактів, цитат, покликів, імен та прізвищ, географічних назв тощо) та поданих ілюстрацій несуть автори. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти, редагувати та скорочувати тексти.

ISBN 978-617-8645-56-4

© Спілка авторів, 2024–2025

© Видавництво «Левада», 2024–2025

ЗМІСТ

IN MEMORIA: ТЕОДОР ЗВАРИЧ (1930–2024)

Наталія ХАНАКОВА

Пам'яті вчителя і краєзнавця Теодора Миколайовича Зварича 11

Андрій КОРЧАК

Теодор Зварич – брідський краєзнавець пер. чв. ХХІ ст.....17

Бібліографія Теодора Миколайовича Зварича 49

Интерв'ю записане з Теодором Миколайовичем Зваричем у рамках проєкту «Голоси: персональні досвіди Голокосту» 15 липня 2020 р. 56

Интерв'ю записане з Теодором Миколайовичем Зваричем у рамках фольклористичної практики Любомира Лесоніна влітку 2020 р. 67

Любомир ЛЕСОНІН

Розмова з часом: спогади про Теодора Зварича 79

АРХЕОЛОГІЯ

Роман ЛЮБУНЬ

Звіт про підсумки археологічних досліджень та 3Д-документацію пам'яток Підкаменя та околиць в 2020–2024 роках 83

ІСТОРІЯ

Ігор БУКАЛО

Стратегії формування та структура чернечої спільноти Підкамінського конвенту у першій половині ХVІІ ст. 103

o. Marek MIŁAWICKI OP

Dzieła dominikanina Szymona Okolskiego (ok. 1595–1653) jako źródło do historii klasztoru dominikanów w Podkamieniu 123

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Інвентар маєтності Пеняки та належних до неї сіл 1723 року 157

Ярослав ОНИЩУК

Село Попівці в подіях польського повстання під проводом Тадеуша Костюшка 1794 р. 169

Петро КАРИЙ	
Метричний архів церкви Воскресіння Господнього у с. Загір'я: аналіз метричних записів 1784–1824 рр.	177
Kazimierz KAROLCZAK	
Miączyńscy i Dzieduszyccy: właściciele dóbr Pieniaki w XIX w.	187
Леся КОКОВСЬКА-РОМАНЧУК	
Акушерська допомога на теренах Східної Галичини і Володимирії за часів Габсбургів на прикладі Підкаменя XIX століття	207
Юрій ГУДИМА	
Громадські та парафіяльні печатки Підкаменя і сіл Підкамінщини у другій половині XIX ст.: вступ до дослідження (сфрагістична картотека Олексія Маркевича)	223
Тетяна ФЕДОРІВ	
Юдейські метричні книги з Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie та база даних ресурсу «Gesher Galicia» як джерела до вивчення історії євреїв Підкаменя.	231
Олександр БУЛИГА	
Метаморфози національної орієнтації Почаївської лаври (1914–1924 рр.)	241
Василь СТРІЛЬЧУК	
Громадсько-політична діяльність Олександра Вислоцького на Підкамінщині у 20–30-х роках XX століття	251
Роксоляна ГАВАЛЮК	
Діяльність родини Назаревичів першої половини XX століття: на зламі епох і в час воєнних дій	265
Олексій СУХОМЛИНОВ	
Воєнний вимір етнокультурної моделі Леопольда Бучковського.....	277
Анастасія КАРА	
Хресна Дорога у с. Загір'я: до 20-тиріччя з часу будівництва	287
о. Тарас ТУРЧИНСЬКИЙ	
Чин освячення (благословення) зілля на Успіння Прсв. Богородиці в літургійних требниках Унійної Церкви (УГКЦ).....	299

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК**Олег РИБЧИНСЬКИЙ**

Стан збереженості та особливості реставрації наріжних скульптур з вежі костелу домініканського монастиря у Підкамені 313

Андрій ЛІНИНСЬКИЙ

Два портрети авторства Йозефа Франца Пічмана з маєтку в Пеняках 319

Андрій ГУМЕНЯК

Проблема збереження архітектурної спадщини домініканського монастиря в Богородчанах на сучасному етапі.....327

ПРИРОДА**Галина ПАНЬКОВСЬКА**

Екосистемні послуги лісів Національного природного парку «Північне Поділля» 343

Наталія ШАМРО

Інвазія сонечка гармонія та її вплив на екосистеми Національного природного парку «Північне Поділля».....347

Христина ГРИЦАЙ

Природотерапія на екологічних стежках Національного природного парку «Північне Поділля» 351

Подяки.....355

IN MEMORIA: ТЕОДОР ЗВАРИЧ (1930–2024)

Наталія ХАНАКОВА

*бібліотекар Бродівського історико-краєзнавчого музею,
бібліотекар Бродівського центру дитячої та
юнацької творчості
(м. Броди)*

ПАМ'ЯТІ ВЧИТЕЛЯ І КРАЄЗНАВЦЯ ТЕОДОРА МИКОЛАЙОВИЧА ЗВАРИЧА

Життя – це безцінний дар і водночас виклик, що ставить перед вибором. У кожному рішенні ми виявляємо свою сутність, а наслідки цього вибору визначають наш шлях. Не всім під силу прожити життя так, щоб гідно дійти до старості, адже вона – не лише відмітка часу, а підсумок того, як людина прожила свої дні. Старість як розкіш дається лише тим, хто має внутрішню силу, хто, попри труднощі й втрати, проживає життя активно, свідомо та з добром у серці. Теодор Миколайович Зварич був саме такою людиною – відданим педагогом, дослідником, краєзнавцем і прикладом для багатьох поколінь¹.

Т. Зварич народився 4 березня 1930 року у селі Тетилківці тодішнього Бродівського повіту Тарнопільського воєводства (сьогодні с. Тетилківці у межах Підкамінської ТГ, Золочівського р-ну), у родині Миколи Трохимовича та Юлії Олексіївни Зваричів. По материнській лінії походив з родини сільської інтелігенції, адже дідусь – Олексій Бутинський працював у місцевій школі вчителем, а згодом – писарем у кущовій громаді с. Попівці². Коли Т. Зваричу було всього два роки його родина переїхала мешкати на тодішній наक्вашанський хутір Микити, де батько придбав 5 моргів землі, побудувався

---

¹ Початкові спроби написання біографії розпочалися у 2020 р. та були приурочені 90-літтю Т. Зварича. Тоді у районному часописі «Голос відродження» була опублікована широка біографічна стаття, див.: *Войтюк Л.* 90 років – не причина сидіти вдома. *Голос відродження.* №8 (2652). П'ятниця, 21 лютого. С. 3. Трохи згодом біографія ювіляра представлена на дванадцятій науковій конференції «Брідщина – край на межі Галичини й Волині», присвяченій Міжнародному дню пам'яток історії та культури. Після чого знайшла відображення у конференційному збірнику, див.: *Ханакова Н.* Старість – це розкіш, яка дається не кожному (Теодору Зваричу – 90). *Брідщина – край на межі Галичини й Волині.* Вип. 11. Матеріали дванадцятої науково-краєзнавчої конференції, присвяченій Міжнародному дню пам'яток історії та культури. Броди, 2020. С. 119–122.

² Про родину Т. Зварича див.: *Зварич М.* Родинні спогади / упор. Т. М. Зварич, А. М. Корчак. Броди, 2011.

та завів господарство³. Початкову освіту здобував спочатку у Наквашанській школі (з польською мовою викладання), а після приходу перших совітів, осінню 1939-го року, школу відкрили у вже тоді с. Микити, де Т. Зварич продовжив навчатися. Згодом вступив до Підкамінської школи⁴, ще за німецької адміністрації, а у 1944 році завершив там п'ятий клас, однак лихоліття війни змусило його перервати навчання. Лише у 1946 році Т. Зварич повернувся до школи у Підкамені, розпочав навчання з 6-го класу і в 1951 році завершив здобувати середню освіту⁵.

³ Чи не найцікавіше дитячі роки Т. Зварича описані у спогадах, див.: *Зварич Т. Життєва бувальщина (Спогади про дитячі та юнацькі роки). Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 7–15.

⁴ Частково спогади автора про навчання у Підкамінській школі лягли в основу статті: *Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 11. Матеріали дванадцятої краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 81–83. Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: *Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 287–296.

⁵ Про ранні роки Т. Зварича див.: *Зварич Т. Родина*. Броди, 2007; *Зварич Т., Корчак А. Перша світова війна у спогадах очевидця Михайла Зварича. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник*. Вип. 58. Матеріали 58 Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині. Луцьк, 2016. С. 14–17; а також у записаних інтерв'ю зі Т. Зваричем поміщених у цьому збірнику. Вартує зауважити, що Т. Зварич багато уваги у своїх краєзнавчих дослідженнях присвятив вивченню історії рідних сіл: Тетильковець, Микитів, Накваші та Лукашів. Окремі дослідження представлені у вигляді власних спогадів, наприклад див.: *Зварич Т. Наші села Накваша, Тетильківці, Микити, Лукаші. Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 77–84; *Його ж. Мікротопоніми сіл Накваша, Лукаші, Микити, Тетильківці та їх околиць. Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 42–49; *Його ж. Жителі сіл Микити та Тетильківці в 1940-х рр. Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 55–61; *Його ж. Господарства сіл Накваша, Лукаші, Микити та Тетильківці у 1940–1945 рр. Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 5. Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2012. С. 62–65; *Його ж. Без вини винні (Спогади про євреїв). Наукові записки*. Вип. XI. Рівне, 2013. С. 59–61; *ЗЙого ж. Без вини винні (Спогади про євреїв). Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 219–223; *Його ж. Нариси з історії села Микити та його жителів. Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 75–82; *Його ж. Дещо про с. Тетильківці та його людей. Гімназія в*

Одразу після закінчення школи, Теодор Миколайович присвятив себе педагогічній справі, розпочавши свою кар'єру як учитель у Суховільській школі. Згодом він працював у школі села Вербівчик, викладаючи математику. Паралельно навчався заочно у Львівському державному педагогічному інституті, який пізніше став Дрогобицьким педагогічним інститутом ім. Івана Франка. У 1962 р. завершив навчання та продовжив працювати вчителем математики в Орихівчицькій школі⁶, а згодом і в Гаї-Дітковецькій школі, де оселився разом із родиною.

Рис. 1. Т. Зварич разом з однокласниками під час здачі випускних іспитів у Підкаміньській середній школі. Підкамінь, травень 1951 р.⁷

У 1964 р. Т. Зварич був призначений інспектором шкіл Бродівського районного відділу освіти, де він пропрацював вісім років. Там також очолював профспілкову організацію освітян Бродівщини, активно займаючись громадською

Бродах: від минушини до відродження. Вип. 4. Матеріали IV науково-теоретичної конференції, присвяченої 25-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2022. С. 113–115.

⁶ Навчальний заклад реорганізовано та перенесено з с. Вербівчик до с. Орихівчик.

⁷ Текст статті: «На атестат зрілості. Завтра закінчуються випускні экзамени на атестат зрілості в Підкаміньській середній школі. Скочиліс Ярослав має кругом відмінно, на «5» і на «4» склали экзамени Олександр Дідик, Марія Пастущин, Анатолій Загоруйко, Теодор Зварич та ін. Читач бачить їх на знімку життєрадісними, гордими за свою Вітчизну-матір, яка відкрила їм шлях до науки. На знімку: (зліва направо) випускники 10 класу Олександр Дідик, Марія Пастущин, Анатолій Загоруйко, Ярослав Скочиліс, Теодор Зварич». Дет. див.: *Зварич Т.* Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. *Історія Підкаменя...* 36. 2. С. 290.

діяльністю. Його зусилля на педагогічній ниві були відзначені нагородою – 28 лютого 1967 р. Т. Зварич отримав значок «Відмінник народної освіти».

У 1973 р. Т. Зварич став викладати математику та креслення у середній школі №3 міста Броди, де також працювала його перша дружина Олена Степанівна Зварич (з родини Грицайків). Цей період життя був насичений спільною працею та родинним затишком, але доля приготувала йому важке випробування – Олена Степанівна рано пішла з життя, а тому Теодор Миколайович залишився сам із двома синами – Ігорем і Мирославом. Проте, не зламавшись під тягарем втрати, у 1975 р. він одружився вдруге з Євгенією Борисівною Гарічкіною, колегою Олени Степанівни. Євгенія Борисівна також викладала математику у школі №3. У шлюбі з нею він допомагав виховувати її дочок від першого шлюбу – Інну та Оленку. Родина жила у злагоді, і діти виростили в атмосфері любові та взаємоповаги.

Теодор Миколайович не тільки викладав у школі, але й займався підготовкою майбутніх педагогів. Він проводив практичні заняття з креслення для студентів Бродівського педагогічного училища, де обладнав сучасний на той час кабінет креслення. Підготував методичні рекомендації для викладання, які допомагали вчителям креслення готуватися до уроків. У 1987 р. за свої педагогічні досягнення він отримав звання «Вчитель-методист».

Педагогічну кар'єру Т. Зварич завершив 1 вересня 2008 р., вийшовши на заслужений відпочинок. 57 років свого життя він віддав освіті, і цей шлях залишив глибокий слід у долях учнів та колег. Однак на пенсії він не полишив активного життя. З дитинства цікавився краєзнавством, поринув у вивчення історії рідного краю. У співпраці зі старшим науковим співробітником Бродівського історико-краєзнавчого музею Корчаком Андрієм Михайловичем він займався дослідженнями історії Підкаміньщини та Брідщини⁸. Його пам'ять і знання стали безцінними для музейників та науковців.

Попри свій поважний вік, Теодор Миколайович залишався бадьорим та енергійним. Він часто подорожував, брав участь у наукових конференціях та лекціях, не втрачав цікавості до життя й підтримував зв'язок із молодшими поколіннями. Його велика родина була справжньою гордістю. Теодор Миколайович мав двох синів, чотирьох онуків, дев'ятьох правнуків і навіть двох праправнуків. Він часто говорив, що його радістю є бачити, як живуть п'ять поколінь Зваричів, і це усвідомлення приносило йому особливе задоволення. Окрім цього, родина багата талантами, адже у родині зараз є двоє докторів та чотири кандидати наук. На жаль, 10 червня 2024 року, на 95 році життя Т. Зварич відійшов до вічності і був похований на Старобрідському цвинтарі у Бродах, поряд з дружиною Оленою.

---

⁸ Про досягнення цієї «співдії» див. у статті А. Корчака та бібліографічний покажчик укладений ним же у цьому збірнику.

Життя Т. Зварича стало прикладом того, як можна гідно й змістовно прожити свій час, залишаючись вірним своїм принципам і передаючи знання та любов до рідного краю наступним поколінням. Він був не просто вчителем – став наставником, дослідником і прикладом того, як жити з відкритим серцем і невтомним розумом. Теодора Миколайовича вже немає серед нас, але пам'ять про нього житиме у серцях тих, хто мав честь знати його, навчатися в нього та працювати поруч. Його вклад в освіту й краєзнавство залишиться частиною історії Бродівщини та його рідної Підкамінщини.

Рис. 2. Некролог Т. Зварича у газеті «Голос відродження»⁹

⁹ Текст некролога: «Вічна Пам'ять. Педагогічна спільнота Бродівської ТГ глибоко сумує з приводу смерті ветерана педагогічної праці, Заслуженого вчителя України, відмінника народної освіти, краєзнавця, чудового вчителя, розумної та світлої людини Теодора Миколайовича Зварича і висловлює щирі співчуття родині покійного». Некролог. *Голос відродження* №26 (2878). Четвер, 27 червня. С. 4.

Андрій КОРЧАК
красзнавець (м. Броди)

ТЕОДОР ЗВАРИЧ – БРІДСЬКИЙ КРАСЗНАВЕЦЬ ПЕР. ЧВ. ХХІ СТ.

Замість вступу

Багато бродівчан зазвичай пам'ятають Теодора¹ Зварича, як вчителя математики та креслення. Він народився у с. Тетильківці 4 березня 1930 р. в селянській родині. Дитинство пройшло у сусідньому с. Микити. Після закінчення середньої школи в Підкамені у 1951 р. Теодор Миколайович одразу почав учителювати. Рік пропрацював у Суховільській семирічній школі, наступних десять років (1952–1962) – у школах сіл Вербівчик та Орихівчик. Паралельно здобув вищу освіту у Львівському державному педінституті у Дрогобичі. У 1962–1964 рр. навчав дітей у школі в Гаях Дітковецьких, після чого, дев'ять років обіймав посаду інспектора Бродівського відділу народної освіти. Останнім місцем праці Теодора Миколайовича на наступних 35 років (1973–2008) стала Бродівська середня школа №3. Загалом, Т. Зварич присвятив освіті 57 років життя, отримавши почесні звання вчителя-методиста, відмінника народної освіти України, ветерана педагогічної праці².

Вперше я побачив Теодора Миколайовича на початку 1980-х рр., коли почав навчатися у Бродівській СШ №3. Вже тоді старшокласники розповідали про те, що «Дозик» (такою була кличка Т. Зварича в нашій школі) знає усіх людей у Бродівському районі, кожної миті може запитати того чи іншого учня як його звати, а після цього перерахувати усіх його близьких та далеких родичів. Як виявилось згодом, знання людей нашого краю стало одним із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича, які лягли в основу його красознавчих досліджень. Також старшокласники часто переповідали «коронну» фразу

---

¹ Цікавою є історія з іменами Теодора Миколайовича, яких він мав аж три. На запитання, як його правильно називати, він розповідав історію своїх імен. Охрестили його під ім'ям Тадей. Коли, вже в юнацькому віці, він виробляв радянські документи, паспортистка рішуче наполягала записати в них ім'я Фадей, від чого Тадей рішуче відмовився. Тоді чиновниця записала ім'я Теодор. Натомість ім'я Теодозій, за яким Теодора Миколайовича знають чи не найбільше, є лише його шкільним прізвищем. Для мене, ще зі шкільних часів, він завжди був Теодозієм Миколайовичем.

² З більш широкою біографічною довідкою про Т. Зварича можна ознайомитися у статті Наталії Ханакової у цьому збірнику, а також у газетній публікації бродівської журналістки Ліни Войтюк: *Войтюк Л.* 90 років – не причина сидіти вдома. *Голос відродження*. №8 (2652). П'ятниця, 21 лютого. С. 3.

Т. Зварича, яку він любив говорити тим хто не вчився чи порушував поведінку: «А щоб тобі свиня цицьки дала».

У 1988–1990 рр. Теодор Миколайович навчав наш клас креслення. Тоді я познайомився з ним ближче. В той час він був поважним старшим чоловіком і авторитетним учителем, який користувався широкою повагою, як серед вчительського колективу, так і серед учнів. Будучи підлітком, мені навіть на думку не могло спасти, що в останні 15 років життя Т. Зварича, попри різницю у віці майже 46 років, я стану найближчим його другом і проведу з ним велику кількість часу в ході нашої спільної краєзнавчої роботи, подорожей чи просто у спілкуванні.

Початки краєзнавчої діяльності

Після завершення школи у 1992 р., з Теодором Миколайовичем довелося зустрічатися доволі рідко і випадково. Ми буквально в кількох словах питалися один в одного про наші справи і розходилися. Більш тісніше почали спілкуватися після того як я у 2002 р. влаштувався на роботу в Бродівський історико-краєзнавчий музей (далі БІКМ). У липні 2003 р. ми разом приймали участь в експедиції у села Попівці та Шпаки, під час якої здійснювалися записи інтерв'ю місцевих старожилів про діяльність ОУН та УПА на цих теренах. Т. Зварич був регулярним відвідувачем наших музейних заходів – конференцій, виставок, тощо. Не без того, що такі контакти вплинули на подальше захоплення Теодора Миколайовича краєзнавством, яке із простого хобі переросло у справжнє професійне заняття.

Усе життя Т. Зварич з великим пієтетом відносився до своєї родини, а знання про неї прагнув передати своїм нащадкам. Зібрану про своїх родичів інформацію Теодор Миколайович в стислій формі опублікував у брошурі «Родина»³ (2007), і тим самим у 77-річному віці дебютував як краєзнавець. Трохи згодом, здається уже за п'ять років, він зробив копії фотографій, що стосувалися його сім'ї чи родичів, згрупував їх в окремі фотоальбоми, які передав родинам своїх синів: Ігоря та Мирослава.

Через два роки – у квітні 2009 р. Т. Зварич, вперше вже як дослідник, взяв участь у традиційній музейній конференції «Брідщина – край на межі Галичини й Волині», де у співавторстві з іншим брідським краєзнавцем Богданом Лозою представив статтю про р. Суховілку⁴. Детальне знання географії Брідщини було ще одним із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича. Він дуже часто любив повторювати, що якщо б йому вдруге судилося прожити життя, він обов'язково став би вчителем географії.

³ Зварич Т. Родина. Броди, 2007.

⁴ Лоза Б., Зварич Т. Загадки та проблеми Суховілки. *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 2. Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. Броди, 2009. С. 169–172.

Рис. 1. Виступ Т. Зварича на святі Останнього дзвоника у Наквашанській школі, 28 травня 2010 р.

Рис. 2. Виступ Т. Зварича на конференції у Рівненському музеї, 1 жовтня 2010 р.

Дослідження сакральної та меморіальної скульптури

Той же 2009 р. став роком початку моєї тісної співпраці з Т. Зваричем. Все почалося досить випадково. 3 травня 2008 р. довелося інтенсивно займатися вивченням хрестів та фігур на території тодішнього Бродівського району, якими густо рясніють села, дороги, поля чи навіть ліси нашого краю. Першочергову увагу я приділяв фотофіксації таких об'єктів і до середини червня 2009 р. здійснив 24 польові експедиції. Для допомоги у цій роботі залучав різних людей, які зналися на тій чи іншій місцевості.

В середині червня 2009 р. директор БІКМ Василь Стрільчук повідомив, що Теодор Миколайович зголосився допомогти із селами тодішньої Наквашанської сільської ради і ретельно почав готуватися до нашої майбутньої експедиції. В свою чергу я мав організувати транспорт. 23 червня 2009 р. я, Т. Зварич та В. Стрільчук здійснили поїздку у села Лукаші, Накваша, Тетильківці, Микити, хутір Бакаї (відноситься до с. Черниця) та урочище Валівська (відноситься до с. Суховоля) і сфотографували відповідні об'єкти.

Після цього, наші дороги з Теодором Миколайовичем знову ненадовго розійшлися. Я продовжував здійснювати свої польові дослідження, натомість Т. Зварич запропонував написати за результатами нашої експедиції книгу і почав збирати усну інформацію про зафіксовані нами об'єкти. З кінця жовтня 2009 р. ми розпочали в музеї опрацювання накопиченого матеріалу, а у травні 2010 р. видали книгу «Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради»⁵, яку презентували під час свята Останнього дзвоника у Наквашанській школі, 28 травня 2010 р. (Рис. 1).

В ході роботи над книгою, нам ще два рази прийшлося їздити до «наквашанських сіл». 11 березня 2010 р., в сухий морозний день ми пішли пішки в сусідні Тетильківці. Дорога від центру одного села до іншого складає 3,5 км. Я тоді трохи хвилювався за Теодора Миколайовича, якому тиждень перед тим виповнилося 80 років і кілька разів перепитував, чи йому не важко. Він лише усміхався і весело та бадьоро крокував вперед. Зворотню дорогу ми також подолали пішки.

Того ж дня я запитав у Т. Зварича, чи він не допоміг би мені із пам'ятками Нем'яча і 22 березня ми були вже у цьому селі. Далі співпраця зі старшим колегою тільки розвивалася. Із 121-ї здійсненої в період 2008–2016 рр. експедицій, учасником 67-ми був Теодор Миколайович. Для більшої наглядності приведу їхній перелік:

1. Бакаї, Лукаші, Накваша, Микити, Тетильківці, Валівська (23 червня 2009 р.)
2. Накваша (23 жовтня 2009 р.)
3. Тетильківці (11 березня 2010 р.)

---

⁵ Зварич Т., Корчак А. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради. Броди, 2010.

4. Нем'яч (22 березня 2010 р.)⁶
5. Дуб'є (30 березня 2010 р.)
6. Суходоли, Гаї Суходільські (8 квітня 2010 р.)
7. Накваша (19 квітня 2010 р.)
8. Малинище, Шишківці, Маркопіль (26 квітня 2010 р.)
9. Боратин, Орани (3 травня 2010 р.)
10. Лучківці (17 травня 2010 р.)
11. Літовищі, урочища Гутисько Літовиське, Околіта, Гутисько Брідське, гора Збараж (2 червня 2010 р.)
12. Висоцько (9 липня 2010 р.)
13. Лугове (15 липня 2010 р.)
14. Чепелі, Пеняки, урочища Гутисько Пеняцьке (20 липня 2010 р.)
15. Накваша (23 липня 2010 р.)
16. Голубиця, Жарків (29 липня 2010 р.)
17. Терережі, Сади, урочища Гута Пеняцька та Гута Скляна, Ясенів (10 серпня 2010 р.)
18. Підгірці, Загірці (17 серпня 2010 р.)
19. Підгірці (18 серпня 2010 р.)
20. Переліски, Підгір'я, Горбалі, Новичина, Дубина (25 серпня 2010 р.)
21. Ясенів, Тріщуки, урочище Митник біля Лучківців (31 серпня 2010 р.)
22. Митниця, Антося, Комарівка, Кізя, Корсів (7 вересня 2010 р.)
23. Берлин (28 вересня 2010 р.)
24. Бовдури, Конюшків (5 жовтня 2010 р.)
25. Піски, Лісові (26 жовтня 2010 р.)
26. Лагодів, цвинтар біля колишньої «Міжрайбази» біля с. Смільне (2 листопада 2010 р.)
27. Переліски, Видра, Пониква (9 листопада 2010 р.)
28. Дуб'є, Голосковичі, Глушин (16 листопада 2010 р.)
29. Підкамін' (23 листопада 2010 р.)⁷

---

⁶ Матеріали отримані під час цієї експедиції використані у статті: Букало І. Пам'ятні хрести та фігури села Нем'яч. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. (Матеріали одинадцяті краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). Львів, 2017. С. 167–174.

⁷ Матеріали отримані під час цієї експедиції використані у статті: Букало І. Фігури святого Онуфрія на Підкамінщині. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамін'; Львів, 2020. С. 131–141. Окремо про сакральну каменерізну практику у Підкамені див.: Корчак А. Християнські святі, шановані у Підкамені. Броди, 2008; Мартинюк І. О, якби камінь міг говорити... (Фігури Підкаменя). *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 2. Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. Броди, 2009. С. 94–99; Стасюк О. Реставраційний наратив історичних цвинтарів Підкаменя. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних*

30. Накваша (30 листопада 2010 р.)
31. Перейма (урочище між Черницею та Суховолею) (2 березня 2011 р.)
32. Стиборівка (16 березня 2011 р.)
33. Ясенів, урочище Митник (29 березня 2011 р.)
34. Ясенів (19 квітня 2011 р.)
35. Ясенів (27 квітня 2011 р.)
36. Ясенів (10 травня 2011 р.)
37. Ясенів (17 травня 2011 р.)
38. Ясенів (24 травня 2011 р.)
39. Ратищі, Орихівчик (31 травня 2011 р.)
40. Білявці (1 червня 2011 р.)⁸
41. Орихівчик, Вербівчик, Стиборівка (16 червня 2011 р.)
42. Бучина, Гаї Дітковецькі (21 червня 2011 р.)
43. Урочище Салабаї біля с. Голубиця (29 червня 2011 р.)
44. Клекотів (8 липня 2011 р.)⁹
45. Барилів (19 серпня 2011 р.)
46. Урочище Майдан Пеняцький (28 серпня 2011 р.)
47. Підгірці (20 вересня 2011 р.)
48. Підгірці (28 вересня 2011 р.)
49. Підгірці (4 жовтня 2011 р.)
50. Барилів (6 жовтня 2011 р.)
51. Підгірці (2 листопада 2011 р.)
52. Підгірці (9 листопада 2011 р.)
53. Підгірці (16 листопада 2011 р.)
54. Підгірці (4 квітня 2012 р.)
55. Підгірці (11 квітня 2012 р.)
56. Вербівчик, Стиборівка, Мирова (21 серпня 2012 р.)
57. Суховоля (12 вересня 2012 р.)
58. Язлівчик, Білявці (25 грудня 2014 р.)¹⁰

процесів на західноукраїнських землях. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 116–130; *Лесонін Л.* Узагальнений опис класицистичних надгробних скульптур на цвинтарі у Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 253–259.

⁸ Т. Зварич взяв участь в останній експедиції перед публікацією книги: *Корчак А., Вовчук О., Сацків І.* Меморіальна скульптура с. Білявці: мистецький, епіграфічний та краєзнавчий аспекти. Броди, 2011.

⁹ Про дослідження могили Броніслава Голуховського див.: *Стрільчук В.* Клекотів – село на кордоні (Матеріали до історії). Дрогобич, 2012. С. 81–84.

¹⁰ Результати цієї експедиції опубліковані в статті: *Корчак А.* Нововиявлені фрагменти розбитих фігур с. Білявці. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині.* Вип. 8. (Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 24 квітня 2015 р.). Броди, 2015. С. 130–131.

59. Свиридівка (частина с. Пеняки) (7 липня 2015 р.)
60. Пеняки (21 липня 2015 р.)¹¹
61. Кути (9 вересня 2015 р.)
62. Соколівка, Лабач (частина Соколівки) (18 вересня 2015 р.)
63. Хватів, Чішки, Кути, Брахівка (2 жовтня 2015 р.)¹²
64. Гаї Дітковецькі (1 лютого 2016 р.)
65. Пеняки (12 лютого 2016 р.)
66. Пеняки (29 липня 2016 р.)¹³
67. Чорний Ліс, Панасівка, Загір'я (12 серпня 2016 р.)¹⁴.

Перераховані поїздки, попри те, що головний акцент під час них робився на фотофіксацію, дали змогу отримати багато матеріалу різнопланового характеру. Відповідно, з часом було опубліковано низку матеріалів, як загального – де розкриваються проблеми сакральної та меморіальної скульптури¹⁵,

---

¹¹ В цей день учасниками експедиції були я, уродженець с. Пеняки Мирон Гавришків, Т. Зварич та Ю. Мельник. Тоді ж нам вдалося вперше побувати на залишках слов'янського городища Х–ХІ ст., що знаходиться в урочищі Гутисько-Пеняцьке.

¹² У вересні–жовтні 2015 р. я і Т. Зварич розпочали фотофіксацію сакральних та меморіальних пам'яток тодішнього Буського району, але розуміючи складність та об'єм роботи, зупинили цей проект.

¹³ Результати усіх досліджень проведених в Пеняках у 2010, 2015–2016 рр. представлені в книзі: Меморіальна скульптура с. Пеняки. (Збірник статей) / упорядник М. Гавришків. Броди, 2016.

¹⁴ Матеріали отримані під час цієї експедиції були використані в статтях: Букало І. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Панасовецької сільської ради. *Бри́дщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). Львів, 2017. С. 175–189. Кара А. Найдавніші пам'ятні хрести та фігури с. Загір'я (XVIII–XIX ст.). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024 С. 75–88.

¹⁵ Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, 18–19 листопада 2011 р.)*: Збірник наукових праць. Житомир, 2011. С. 249–251. Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Наукові записки*. Вип. Х. Рівне, 2012. С. 90–96. Корчак А., Зварич Т. З історії культу святого Яна Непомука на Бри́дщині. *Науковий вісник «Межибіж»*: матер. VI наук.-краєзн. конф. «Стародавній Межибіж в історико-культурній спадщині України» і міжн. наук. симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України». Ч. 2. Межибіж; Хмельницький, 2012. С. 133–142. Сюди ж слід додати мої індивідуальні статті: Корчак А. Цвинтарі Бродівського району: загальна інформація щодо вивчення їх історії, скульптури та епіграфіки. *Бри́дщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 5. (Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.). Броди, 2012. С. 81–98. *Його ж*. З історії дослідження меморіальної скульптури в Бродівському районі. Експедиції 2008–2012 рр. «Бри́дщина – край на межі Галичини й Волині». Вип. 6. (Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». 19 квітня 2013 р.). Броди, 2013. С. 87–92. *Його ж*. Сакральна каменерізна

так і конкретного – присвячених хрестам на фігурам таких окремих населених пунктів як Барилів на Радехівщині¹⁶, Вербівчик, Орихівчик, Стиборівка та хутір Мирова¹⁷, Гаї Дітковецькі¹⁸, змісту. Особливу увагу було приділено скульптурі та епіграфіці низки цвинтарів у Накваші та Тетильківцях¹⁹, Ясенів²⁰, Підгірцях²¹.

скульптура Брідщини XVII – поч. XXI ст. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 8. (Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 24 квітня 2015 р.). Броди, 2015. С. 122–129. *Його ж.* До питання вивчення та каталогізації «Пам'яток даної Свободи» 1848 р. на Брідщині. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 12. Броди, 2021. С. 65–75. (Див. також: Публічний лекторій Андрія Корчака: «Хрести Свободи на Брідщині» на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=nlOkZOWuxcM&list=PLXxcidVjCXRYod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=4>); *Його ж.* Галицько-руські лапідарно-епіграфічні пам'ятки XVIII–XIX ст. в селах Білявці, Корсів, Лешнів, Тетильківці, Ясенів та містечку Підкамінь на Брідщині. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 102–121. *Його ж.* Мовний світ українських епіграфічних пам'яток XVII–XIX ст. (Епітафії, будівельні та пам'ятні написи). *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць*. Вип. XX: Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Суспільно-історичний розвиток християнства». Рівне, 2022. С. 118–125. (Див. також: Публічний лекторій «Давні кириличні написи на фігурах та надгробках Бродівщини» на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=jEz wA UnVsvw&list=PLXxcidVjCXRYod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=7>).

¹⁶ Корчак А., Зварич Т. Село Барилів – мала батьківщина генерала М. Тарнавського. (За матеріалами краєзнавчих експедицій 19 серпня та 6 жовтня 2011 р.). *Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938). Збірник статей і матеріалів*. Броди, 2011. С. 197–229.

¹⁷ Корчак А., Зварич Т. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Вербівчицької сільради. Броди, 2012.

¹⁸ Пам'ятні хрести, фігури та каплички села Гаї Дітковецькі / упор. А. Корчак, Т. Зварич, Н. Вихрист, К. Плавська. Броди, 2017.

¹⁹ Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX – поч. XX ст. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 139–169. Опубліковано також у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці на Брідщині сер. XIX – поч. XX ст. Броди, 2011.

²⁰ Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя: зб. наук. праць*. Умань, 2012. С. 390–396. Повторна публікація: Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Гімназія в Бродах: від минулих до відродження*. Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 114–122; Опубліковано у вигляді окремої брошури із виправленням та доповненням попереднього матеріалу: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Ясенів на Брідщині. Броди, 2015.

²¹ Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. *Пліснеські старожитності*. Вип. 2. Львів, 2017. С. 206–231. Опубліковано у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. Броди, 2017. Див. також: Андрій Корчак: «Про старий цвинтар у селі Підгірці» та ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hYEUXAY7Fw&list=PLXxcidVjCXRYod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=9>.

Рис. 3. Т. Зварич, Р. і О. Булиги, А. Корчак біля піраміди князя О. Пронського в Берестечку, 25 червня 2011 р.

Рис. 4. Т. Зварич у колі учасників конференції в Бережанах, 15 липня 2011 р.

Окремо варто сказати про участь Т. Зварича в дослідженнях цвинтарів у Бродях. Це 11 квітня 2010 р. – старий старобридський цвинтар; 10 квітня 2010 р., 2 січня, 5 лютого, 19 березня, 26 червня, 6 та 13 листопада, 23 грудня 2015 р., 22 січня 2016 р. – міський цвинтар²². Особливо Теодор Миколайович допоміг у вивченні нового юдейського цвинтаря у Бродях, яке ми проводили від кінця грудня 2015 до початку квітня 2016 р.²³

Конференційна діяльність

Першою конференцією Теодора Миколайовича, на якій були представлені результати нашої співпраці, стали другі «Методівські читання», приурочені до річниці смерті першого настоятеля відродженого монастиря у Підкамені – о. Методія (Миколи Костюка) (1953–2008), проведенні 17 грудня 2009 р. Т. Зварич виступив з доповіддю «Фігури та пам'ятні хрести села Тетилківці», яка потім стала частиною нашої першої спільної книжки²⁴.

Починаючи з 2009 р. і аж до 2023 р. Т. Зварич був постійним активним або пасивним учасником музейної конференції «Брідщина – край на межі Галичини й Волині». Матеріали які Теодор Миколайович публікував в

---

²² Матеріали цих досліджень лягли в основу статей: *Кметь В.* Не забуваємо. Гімназія в Бродях: від минушини до відродження. Вип. 2. (Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії, 14 червня 2012 р.) / Упорядники Н. Присяжнюк, А. Корчак. Броди, 2012. С. 25–29. *Кметь В., Корчак А.* Нові дослідження щодо виявлення та догляду закинутих поховань учителів гімназії на бридському міському цвинтарі. *Гімназія в Бродях: від минушини до відродження*. Вип. 3. (Матеріали третьої науково-теоретичної конференції, присвяченої 150-ти річчю створення гімназії, 19 червня 2015 р.) / Упорядники Н. Присяжнюк, А. Корчак. Броди, 2015. С. 54–58. *Корчак А., Ульянов В.* Християнський некрополь м. Броди. Визначна пам'ятка історії та культури європейського значення к. XVIII – пер. пол. XX ст. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 9. (Матеріали десятої краєзнавчої конференції). Броди, 2016. С. 5–13. Див. також: Андрій Корчак: «Бродівський міський цвинтар – пам'ятка європейського масштабу» на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Tcf1oIH-eB8>; Християнський некрополь м. Броди. Визначна пам'ятка історії та культури європейського значення. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=hFnp-EYrhRw>. *Лесонін Л.* Класицистична скульптура XIX століття на християнському некрополі м. Броди. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 11. Матеріали дванадцятої краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 20–43.

²³ *Корчак А., Зварич Т.* Польові дослідження нового юдейського цвинтаря у Бродях в грудні 2015 – квітні 2016 рр. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 48–51. Див. також: Публічний лекторій «Про результати дослідження «нового» юдейського некрополя» на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=oYC0POGuYKs&list=PLXxcidVjCXRYod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=10>. Слід додати, що у березні 2018 р. ми розпочали вивчення юдейського цвинтаря у Станіславчику, але через складність та об'єм роботи зупинили цей проєкт.

²⁴ *Зварич Т., Корчак А.* Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради

однойменному збірнику були присвячені історії²⁵, постаттям²⁶, шкільництву²⁷, діалектології²⁸, мікротопоніміці²⁹ рідного краю, опису витоків річок Серет³⁰ та Стир³¹ на Брідщині. Цікавими є також і спогади про воєнне дитинство дослідника³².

Останнім із трьох головних захоплень Теодора Миколайовича було детальне знання і вивчення речей домашнього вжитку та побуту. Під час огляду етнографічної експозиції в тому чи іншому музеї України Т. Зварич безпомилково вказував назви різних предметів та їх деталей, що вже давно вийшли з ужитку, а також цікаво розповідав про їх призначення та використання. Це звичайно викликало великий подив у музейних працівників, які в прямому значенні слова збігалися послухати знаючого старожила. В БІКМ, Т. Зварич детально описав його етнографічну експозицію³³, і окремо виявлені у 2007 р.

²⁵ Зварич Т. Зміни в адміністративно-територіальному устрої та зменшення населених пунктів Брідщини в сер. та др. пол. ХХ ст. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 20–25.

²⁶ Його жс. Наші села Накваша, Тетильківці, Микити, Лукаші. *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 77–84. Його жс. Жителі сіл Микити та Тетильківці в 1940-х рр. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 55–61. Його жс. Господарства сіл Накваша, Лукаші, Микити та Тетильківці у 1940–1945 рр. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 5. Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2012. С. 62–65. Його жс. Нариси з історії села Микити та його жителів. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 75–82.

²⁷ Його жс. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 11. Матеріали дванадцятої краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 81–83.

²⁸ Зварич Т., Романич В., Корчак А. Застарілі та рідковживані слова, імена, прокльони села Суховоля на Брідщині. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 140–153.

²⁹ Зварич Т. Мікротопоніми сіл Накваша, Лукаші, Микити, Тетильківці та їх околиць. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 42–49. Романич В., Зварич Т., Корчак А. Топоніми села Суховоля та її околиць. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 44–60.

³⁰ Зварич Т. Річка Серет, її витoki та притоки. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 141–144.

³¹ Його жс. Плин часу зумовлює зміни (Про початок річки). *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Науковий збірник. Вип. 12. Броди, 2021. С. 141–144.

³² Його жс. Воєнні лихоліття 1939–1945 років. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 6. Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». Броди, 2013. С. 109–116.

³³ Його жс. Речі домашнього та господарського вжитку ХІХ – першої пол. ХХ ст. в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Бродівщина – край на межі Галичини*

на хуторі Видюки біля Ясенова жорна³⁴. Також краєзнавець посприяв щоби до музею була передана колекція столярних інструментів брідського майстра Йосипа Приймака (1900–1991) і підготував її коротку характеристику³⁵.

Паралельно Теодор Миколайович брав участь у 2-й та 4-й гімназійних конференціях «Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження» у 2012³⁶, та 2022 рр.³⁷

Конференційна діяльність Т. Зварича не обмежувалася лише Бродами чи Підкаменем, а поширювалася далеко за межами нашого краю і була представлена в різних куточках України. Найтісніше він співпрацював із Рівненським обласним краєзнавчим музеєм (далі РОКМ) і був активним або ж пасивним учасником щорічних рівненських конференцій у 2010–2017 та 2019 рр. (Рис. 2). У «Наукових Записках РОКМ» опубліковано шість статей Теодора Миколайовича³⁸.

й Волині. Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 121–126.

³⁴ Зварич Т. Жорна із хутора Видюки біля Ясенів в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 7. Матеріали восьмої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню музеїв. Броди, 2014. С. 22–24.

³⁵ Його ж. Ще одна колекція у музеї. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 156–157.

³⁶ Його ж. На зламі тисячоліть. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження*. Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 80–86. Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів... С. 114–122.

³⁷ Зварич Т. Дещо про с. Тетильківці та його людей. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження*. Вип. 4. Матеріали IV науково-теоретичної конференції, присвяченої 25-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2022. С. 113–115.

³⁸ Його ж. Віднайдений архів брідського краєзнавця Гната Кучера. *Наукові записки*. Вип. VIII. Рівне, 2010. С. 157–160. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетильківці... С. 139–169. Зварич Т. Спогад про Почаївську Лавру. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 68–71. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури... С. 90–96. Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Наукові записки*. Вип. XI. Рівне, 2013. С. 59–61. Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). *Наукові записки*. Вип. XVI: Матеріали наукової конференції «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім». Рівне, 2018. С. 35–45. Опубліковано також у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). Броди, 2018. Останнє дослідження проведено на основі даних отриманих під час поїздок в перераховані населенні пункти. Моїх власних: 18 травня 2008 р., 19 вересня 2009 р., та спільних з Теодором Миколайовичем: 22 березня та 2 жовтня 2011 р., 23 серпня 2015 р., 18 жовтня 2016 р. (Рис. 8). В останню експедицію були залучені учні тодішніх 6-х (10-х) класів Бродівської гімназії: Адріана Кірик, Юлія Каплич та Роман Янчук. Див. також «Мандрівка південно-східними околицями містечка Підкамінь». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=GfID5k9cuXKs>.

Важливою особливістю конференцій в РОКМ були дуже цікаві та змістовні екскурсії, які організовував тогочасний директор закладу Олександр Булига. 2010 р. – Свято-Миколаївський монастир в Городку біля Рівного, 2011 р. – Культурно-археологічний комплекс «Пересопниця»; 2012 р. – місце бою між військами НКВС СРСР і силами УПА, що відбувся з 21 по 25 квітня 1944 р. біля урочища Гурби на південь від Здолбунова; 2013 р. – найстаріший в Україні 1300-літній Юзефінський дуб на півночі Рівненщини та інші цікаві пам'ятки Великого Полісся; 2014 р. – Дубенський замок та Шевченкове джерело (Тарасова криниця) біля с. Підлужжя; 2015 р. – Заповідник «Поле Берестецької битви»; 2016 р. – Костопільський районний краєзнавчий музей, урочище Базальтові Стопи, територію формування у жовтні 1921 р. Української повстанської армії, яка 4 листопада того ж року вирушила звідси в історичний «Другий зимовий похід», місце постою головного командування УПА у 1942–1943 рр., Музей лісу; 2017 р. – могила очільника департаменту дошкільного виховання і позашкільної освіти Міністерства народної освіти Української народної республіки, а потім активного громадсько-культурного діяча Острога – Миколи Шугаєвського (1872–1927) на цвинтарі при вул. Бельмаж в Острозі та краєзнавчий музей в Мурованій вежі Острозького замку; 2019 р. – Дубенський форт-застава біля с. Тараканів.

В 2010, 2011, 2013, 2016 рр. Т. Зварич – пасивний учасник конференцій, які проводив Заповідник «Поле Берестецької битви» в селах Острів та Плешева (Рис. 3). 2011, 2013, 2014 рр. – конференцій Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, а у 2012 р. виступив там із доповіддю про витоки р. Ікви на Брідщині³⁹, яка була підготовлена Теодором Миколайовичем в результаті його кількох самостійних експедицій здійснених весною 2012 р., а також наших спільних – 2 червня 2010 р. в урочище Гутисько Літовиське та 30 квітня 2012 р. в с. Паньківці та Накваша.

Цікавою була наша участь в конференції присвяченій 200-й річниці з дня народження Маркіяна Шашкевича (1811–1843), що проходила у с. Вузлове на Радехівщині 6–7 червня 2011 р. 6 червня нам вдалося оглянути пам'ятки історії та культури Радехова, а наступного дня учасники заходу відвідали села на парафіях яких служив о. Маркіян – Нестаничі на Радехівщині, Підлисся та Підлиську гору Маркіяна Шашкевича на Золочівщині, Гумніська і Новосілки на Бущині.

У 2011, 2013 рр. Т. Зварич – пасивний учасник конференцій, які проводив Бережанський державний історико-архітектурний заповідник. Надзвичайно цікавою виявилася конференція, що проходила 14–15 липня 2011 р. у Свято-Іванівському василіанському монастирі в Краснопуші. 14 липня я і Теодор

³⁹ Зварич Т., Корчак А. У витоків річки Ікви. Твердиня над Іквою. Матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 520-річчю Дубенського замку. Дубно, 2012. С. 129–136.

Миколайович самотужки оглянули пам'ятки історії та культури Золочева, Поморян, Розгадова, разом з учасниками конференції відвідали Урмань та Біще з його відомим костелом Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, оздобленого ренесансними скульптурами Діви Марії з Малим Ісусом та Ієроніма Стридонського, виконаними відомим скульптором Йоганом Пфістером (1573–1642). Наступний день був витрачений на оглядини Бережан та поїздки до с. Вербів (Рис. 4).

Через два роки, 27 червня 2013 р. ми ходили в сусіднє з Бережанами с. Рай, щоби оглянути мисливський палац родини Потоцьких. Натомість, на конференції 18 жовтня 2018 р. Т. Зварич був представлений як співавтор дослідження проведеного у Підкамені в лютому – квітні 2018 р. щодо ідентифікацій місця розташування старих будівель містечка зафіксованих під час його фотозйомки австро-угорським військовим Яном Музаром у 1915–1916 рр.⁴⁰ На жаль, через важку недугу досліднику не вдалося тоді відвідати Бережани.

Окрім Бережанського заповідника, Теодор Миколайович брав участь у двох конференціях, що на постійній основі проводить Бережанський краєзнавчий музей. В 2013 р. як співавтор⁴¹ і у 2021 р., як пасивний учасник. В обох заходах разом з нами був вчитель інформатики Бродівської гімназії, директор цього навчального закладу у 2020–2023 рр., краєзнавець Юрій Мельник (1967–2023).

28 жовтня 2011 р. ми стали учасниками VI науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України»⁴² і водночас міжнародного наукового симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України». В цей день нам вдалося детально оглянути Меджибіж, Летичів і частково Хмельницький.

18–19 листопада 2011 р. відбулася наша спільна поїздка до Житомира на IV Волинську міжнародну історико-краєзнавчу конференцію, присвячену 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного

---

⁴⁰ Корчак А., Зварич Т., Корчак О. Зображення Підкаменя 1915–1916 рр. на фотографіях Яна Музара. *Землі Опілля в історико-культурному розвитку України. Доля історико-архітектурної спадщини західноукраїнських земель у часи Першої світової війни та революційних подій 1917–1921 рр. Тези доповідей і повідомлень VI Всеукраїнської наукової конференції*. Бережани, 2018. С. 38–43. Щодо самого автора фото та окремих сюжетів його присутності у Галичині та Підкамені див.: *Коковський Т. Ян Мунзар (Jan Munzar 1869–1946) – лікар і фотоамастор, який світлив епоху. Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 193–196.

⁴¹ Корчак А., Романич В., Зварич Т. Мандрівна Євангелія. *Бережанська гімназія: сторінки історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Тернопіль, 2013. С. 133–142. Див. також: Пам'яті Василя Романича на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=yuo_Wu_jLAvU. Публічний лекторій: Про «мандрівну» Біблію з Суховолі на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=92yBwBtL2Wo&list=PLXxcidVjCXRYod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=11>.

⁴² Корчак А., Зварич Т. З історії культу святого Яна Непомука... С. 133–142.

університету імені Івана Франка⁴³. Тоді вдалося відвідати юдейський цвинтар, побували в центральній частині міста, де ми оглянули Музей природи розміщений в той час у будівлі Христо-Воздвиженської церкви з відомим скелетом мамонта, і, звичайно, Національний музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова.

26–27 квітня 2012 р. ми взяли участь в конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя», присвячену 110-й річниці з дня народження відомого історика та краєзнавця Григорія Храбана (1902–1990), організовану Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини. Запам'яталася дуже цікава та змістовна екскурсія парком Софіївка в перший день заходу. Дорогою додому трапилася чудова нагода здійснити прогулянку вечірньою Вінницею, помилувалися Мультимедійним фонтаном Рошен з його незабутнім лазерним шоу.

Через місяць 1–2 червня 2012 р. я і Теодор Миколайович знову побували у Вінниці. До нашої компанії приєднався завідувач музею університету імені Івана Франка – Юрій Гудима. Там проходила XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)», організована Вінницьким державним педагогічним університетом імені Михайла Коцюбинського, до якої ми долучилися зі своєю спільною доповіддю⁴⁴. Надзвичайно цікавим виявився другий день, коли учасники заходу відвідали місце Батозької битви 1652 р. (Рис. 6).

27–29 вересня 2012 р. ми побували на Міжнародних Сковородинівських читаннях «Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я», присвячених 290-й річниці з дня народження Г. Сковороди. Тоді нам дуже пощастило детально оглянути Харків, відвідати Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова та Харківський літературний музей. Першого дня – 27 вересня читання проходили в Національному літературно-меморіальному музеї Г. С. Сковороди, на території якого знаходиться могила філософа. На превеликий жаль головний корпус музею був знищений прямим влучанням російської ракети 2 травня 2022 р. Наступні дні читання відбувалися у Харкові в головному корпусі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ми працювали в секції під керівництвом відомого українського вченого, сквородинознавця Леоніда Ушкалова (1956–2019)⁴⁵.

9 жовтня 2012 р. ми знову обоє разом взяли участь у II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Археологія та Фортифікація Середнього

⁴³ Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого... С. 249–251.

⁴⁴ Корчак А., Зварич Т. Інтерпретація козацької тематики в процесі навчання історії в сучасних гімназіях Польщі. *XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)»*. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Вінниця, 2012. С. 196–203.

⁴⁵ Зварич Т., Корчак А. Оригінальна поезія Григорія Сковороди та спроба її читання київським ізводом. *Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я: матеріали XX Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження Г. С. Сковороди*. Сковородинівка; Харків, 2013. С. 338–346.

Подністров'я» організованій Національним історико-архітектурним заповідником «Кам'янець» у Кам'янці-Подільському. Там ми представили статтю про історію будівництва колишнього домініканського монастиря у Підкамені, базовану зокрема на власному польовому дослідженні кляштору, проведеному 27 березня 2012 р.⁴⁶ Тоді ми детально оглянули унікальне подільське місто, а наступного дня відвідали Хотинську фортецю. Через рік, 8 жовтня 2013 р. на цій же конференції у нас була доповідь про оборонну систему містечка Заложці (з 1992 р. Залізці), в основу якої лягли матеріали зібрані там під час експедицій 31 серпня та 5 вересня 2012 р.⁴⁷

16 квітня 2013 р. разом з Теодором Миколайович ми відвідали Луцьк, будучи запрошенні на четверту Всеукраїнську науково-етнографічну конференцію, присвячену 80-річчю від дня народження відомого етнографа, фольклориста, краєзнавця та музейника Олекси Ошуркевича (1933–2010), організовану Волинським краєзнавчим музеєм. Там ми представили дослідження про громадські студні с. Сухополя, підготовлене на основі матеріалів отриманих під час польових експедицій 12, 19 вересня та 3 жовтня 2013 р.⁴⁸

Надзвичайно пізнавальною та цікавою стала поїздка у відоме своїм палацово-парковим комплексом с. Самчики на Хмельниччині. Тоді до нашої компанії знову приєднався Ю. Гудима. 24 вересня 2015 р. ми детально оглянули пам'ятки історії та культури Староконстантинова. Далі нас чекав виступ на конференції організованій Державним історико-культурним заповідником «Самчики»⁴⁹. Наступного дня учасники конференції мали чудову екскурсію під час якої оглянули палаци в Антонінах, Ілляшівці та Киселях на Хмельниччині. В останньому з них у 1854–1862 рр. деякий час проживав видатний польський письменник Юзеф Ігнаци Крашевський (1812–1887).

---

⁴⁶ Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII–XVIII ст. *Археологія та Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 158–165. Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII–XVIII ст. *Бродівські краєзнавчі про Підкамінь (Найновіші студії над історією містечка та його пам'ятками)*. Броди, 2013. С. 82–108.

⁴⁷ Корчак А., Зварич Т. Оборонна система міста Заложці: джерела, історіографія та польові дослідження. *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 111–118.

⁴⁸ Корчак А., Романич В., Зварич Т. Громадські студні – особливість села Сухополя. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї*. Науковий збірник. Вип. 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича. Луцьк, 2013. С. 144–151.

⁴⁹ Корчак А., Зварич Т., Гілевич Т. Палацово-парковий комплекс у с. Пеняки на Брідщині к. XVIII – п. XX ст. Основні праці з вивчення історії втраченої пам'ятки. *Масток. Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики»*. Самчики, 2015. С. 512–525.

Рис. 5. А. Корчак і Т. Зварич біля відреставрованої корони з вежі Підкаміньського монастиря, 25 вересня 2011 р.

Рис. 6. А. Корчак, Т. Зварич і Ю. Гудима на валу Немирівського скіфського городища на Вінничині, 2 червня 2012 р.

5 лютого 2016 р. Т. Зварич – пасивний учасник краєзнавчої конференції «Радивилівщина крізь призму віків», присвяченої 450-річному ювілею Радивилова та 25-ій річниці районного історичного музею, а також презентації збірника з однойменною назвою⁵⁰.

4 липня 2016 р. ми представили опрацьовані нами спогади дядька Теодора Миколайовича – Михайла Зварича (1903–1992) про пережите ним дитинство в часи Першої світової війни⁵¹. Це була міжнародна конференція, присвячена 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, організована Волинським краєзнавчим музеєм на базі Маневицького краєзнавчого музею. Того ж дня учасники заходу оглянули човен-довбанку завдовжки понад 12 м, випадково виявлену місцевими рибалками в серпні 2015 р. у річці Стир в урочищі Гострий Кут, між селами Старосілля та Копилля тодішнього Маневицького району. У вечір відбувся переїзд з Маневич до с. Костюхнівки де на другий день, в Центрі діалогу «Костюхнівка» пройшло продовження конференції. Саме ж село відоме тим, що під час Першої світової війни тут у складі австрійської армії перебували польські легіони Юзефа Пілсудського. Вже на четвертий день Брусиловського прориву 26 травня (8 червня) 1916 р. в районі Костюхнівки і Вульки Галізузької (тепер с. Березина) тривали запеклі бої. 4–6 липня 1916 р. тут відбулася Костюхнівська битва – одна з найважливіших під час Брусиловського прориву. В Центрі діалогу є експозиція присвячена цим подіям, а на захід від села знаходиться польський військовий цвинтар. Повертаючись додому, ми відвідали сусідній Вараш – таку назву незадовго перед тим (19 травня 2016 р.) отримало місто Кузнецовськ. Надзвичайно пізнавальною була екскурсія в інформаційному центрі Рівненської атомної електростанції.

28 вересня 2016 р. Т. Зварич – пасивний учасник перших Черніхівських науково-краєзнавчих читань приурочених до 80-річчя від дня народження відомого літературознавця, історика, краєзнавця, музесзнавця Гаврила Черніхівського (1936–2011), організованої Тернопільським обласним Краєзнавчим музеєм. Запам'яталася дуже цікава, проведена для учасників заходу екскурсія вулицями Тернополя. Нашим гідом був тоді завідувач відділом новітньої історії музею Володимир Пукач.

23 травня 2017 р. наша традиційна компанія, коли автор, Теодор Миколайович та Ю. Гудима відвідали Стрий. Далі була наша ранішня п'ятигодинна екскурсія містом та опісля робота на науково-краєзнавчій конференції

---

⁵⁰ Радивилівщина крізь призму віків. Матеріали краєзнавчої конференції присвяченої 450-річному ювілею Радивилова та 25-ій річниці районного історичного музею. Радивилів, 2014.

⁵¹ Зварич Т., Корчак А. Перша світова війна у спогадах очевидця Михайла Зварича. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник*. Вип. 58. Матеріали 58 Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині. Луцьк, 2016. С. 14–17.

«Стрийщина минуле і сучасність», приурочена до 85-річчя Стрийського краєзнавчого музею «Верховина».

Наприкінці 2017 р. вийшла друком моя спільна з Теодором Миколайовичем стаття присвячена дослідженню північно-західної межі володіннь князів Вишневецьких згідно опису Польсько-Литовської границі 1546 р.⁵², підготовлена для міжнародної науково-практичної конференції «Історична та культурна спадщина князів Вишневецьких». Цей захід мав проходити 17–18 серпня 2017 р. в замковому палаці у Вишнівці, але, на жаль, через незначну кількість учасників, був скасований.

Ситуація змінилася у 2018 р. – через важку хворобу Теодор Миколайович на деякий час відійшов від дослідницької роботи. Потім, коли поправився почалася пандемія COVID-19, а далі повномасштабна війна. Чи не єдиною справжньою віддушиною стали щорічні міжнародні науково-краєзнавчі конференції «Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях».

23 грудня 2019 р. в рамках діяльності молодіжної спільноти «Pidkamin-Village» було проведено круглий стіл «Візія Підкаменя через минуле у майбутнє» учасником якого був також Т. Зварич. Саме там було підняте питання започаткування щорічної краєзнавчої конференції у Підкамені.

Перший такий захід відбувся 27 листопада 2020 р. де Теодор Миколайович опублікував спогади про цікаві історії зі свого дитинства⁵³. В кінці травня 2015 р. Т. Зварич, я і директор суховільської школи Михайло Романич зібралися в трьох на річницю смерті батька Михайла – краєзнавця Василя Романича (1949–2014)⁵⁴. Теодор Миколайович розповідав нам цікаві бувальщини. Я взяв листок та ручку і записав їх назви. Минуло п'ять років і я попросив Т. Зварича ці спогади записати. Саме так з'явилася ця стаття.

Вказані спогади стали останньою працею написаною для підкамінської конференції. Вік брав своє – наукові дослідження Теодору Миколайовичу проводити було вже не просто, найважливіші та найцікавіші спогади він вже також опублікував. Тому під час наступних конференцій – 22 жовтня

⁵² Корчак А., Зварич Т. Північно-західні межі Володіння князів Вишневецьких згідно опису Польсько-Литовської границі 1546 р. *Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля»*. № 7. Збараж, 2017. С. 164–172.

⁵³ Зварич Т. Життєва бувальщина (Спогади про дитячі та юнацькі роки). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 7–15. Див. також: Тадей Теодор Зварич. Життєва бувальщина: спогади про дитячі та юнацькі роки в Підкамені. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=NsZP_fmNs44.

⁵⁴ З цієї чудовою людиною з Великої літери, мене і Теодора Миколайовича пов'язала тісна співпраця з вересня 2012 до травня 2014 р. Наші чотири спільні дослідження згадуються в 27, 28, 40, 47 покликах до цієї статті.

2021 р.⁵⁵, 21 жовтня 2022 р.⁵⁶, 20 жовтня 2023 р.⁵⁷ дослідник презентував поправленні та доповненні варіанти своїх раніше написаних статей, що були розпорошені у різних краєзнавчих виданнях України. 15 листопада 2024 р. п'яту ювілейну конференцію, на превеликий жаль, було проведено вже без Т. Зарича, тоді мені випала честь оголосити слово пам'яті про шанованого нами краєзнавця.

Інші дослідження

Поза конференційною діяльністю нами було здійснено ще низку інших досліджень. У 2011 р. ми опрацювали та опублікували спогади дядька Теодора Миколайовича, згаданого вище М. Зварича⁵⁸. Того ж року вийшла друком стаття про мацеві з юдейського цвинтаря у Великих Мостах⁵⁹. Т. Зварич багато допоміг під час документації юдейських надгробків 14 вересня 2010 р. безпосередньо на місці їх збереження у великомостівській синагозі. В цей день нам також вдалося оглянути пам'ятки історії та культури Великих Мостів та Жовкви.

Тоді ж побачила світ, підготовлена 14-ма учнями тодішнього 6-А (10-А) класу Бродівської гімназії, брошура про с. Лугове⁶⁰. Участь у зборі необхідних матеріалів безпосередньо в самому селі 15 липня та 17 листопада 2010 р. взяв також і Теодор Миколайович.

28 березня 2012 р. в ході підготовки до урочистого відзначення 130-річчя від дня народження священика підпільної УГКЦ, катехита шкіл м. Броди о. Адріана Зафійовського (1882–1973). дослідницька група у складі п'яти осіб: внука о. Адріана – Юрія Зафійовського, тодішнього голови ТРК «Броди» Володимира Булишина, журналістки цієї ж телерадіокомпанії Марії Микитюк, автора статті та Т. Зварича здійснила робочу поїздку в родинні місця цього

---

⁵⁵ Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 287–296. Див. також: Тадей Теодор Зварич. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х рр. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=v9WkVguQmdk>.

⁵⁶ Зварич Т. Віднайдений архів брідського краєзнавця – Гната Кучера. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 424–432. Див. також: Тадей Теодор Зварич. III науково-краєзнавча конференція. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=wQABWTraoAQ>.

⁵⁷ Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 219–223.

⁵⁸ Зварич М. Родинні спогади / упор. Т. М. Зварич, А. М. Корчак. Броди, 2011.

⁵⁹ Корчак А., Байбула Л. Великомоствівські мацеві юдейського цвинтаря. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 122–138.

⁶⁰ Коротка історія с. Лугове на Брідщині: Нарис-опис / упорядник А. Корчак. Броди, 2011.

священника на Тернопільщину. В цей день ми побували в Струсові, Зарваниці, Білявинцях, Старих Петликівцях, Бариші та Бучачі. Зібрані матеріали були представлені під час християнської духовної академії присвяченої о. Адріану 29 квітня 2012 р.⁶¹ та публічної лекції приуроченої до 135-річчя від дня народження священника 17 березня 2017 р.⁶²

21 лютого 2013 р. Т. Зварич допомагав мені та лешнівському краєзнавцеві Василю Тимковичу у зборі інформації про пам'ятки історії та культури в Лешневі⁶³.

3 травня 2013 р. почалися регулярні польові дослідження, які ми проводили спільно з Ю. Мельником. Під час VII краєзнавчої конференції «Брідщина – край на межі Галичини й Волині» ми здійснили нашу першу спільну міні-мандрівку, коли я проводив екскурсію для львівського історика Ігоря Чорновола міським християнським та новим юдейським цвинтарями у Бродях.

9 квітня 2014 р. автор статті, В. Тимкович, Т. Зварич та Ю. Мельник вивчали пам'ятки історії та культури сіл Корсів і Лешнів.

3 липня 2014 р., на прохання колишнього викладача Національного університету водного господарства (м. Рівне), нині вже покійного, Степана Романчука, автор статті, Ю. Мельник і Т. Зварич, шукали могилу його односельця (на жаль вже важко відтворити у пам'яті його прізвище) зі с. Розсохи на Хмельниччині. Цей чоловік, будучи мобілізований до Червоної армії, загинув у 1944 р. і мав би бути похованим в смт Красне біля Буська. Згодом, після клопітких пошуків виявилось, що могила цього чоловіка знаходиться у м. Кросно в Польщі. Але, попри свою безрезультатність, вказана поїздка виявилася досить інформативною. Ми відвідали давній юдейський цвинтар у Буську, де оглянули найстарішу у Східній Європі мацеву 1520 р., унікальну дерев'яну церкву св. Параскеви 1708 р. на плебанії якої народився майбутній президент Української Національної Ради і уповноважений диктатор ЗУНР Євген Петрушевич (1863–1940), старий цвинтар у с. Ясенів з його цікавими пам'ятниками.

9 серпня 2017 р. Т. Зварич виступив у головній ролі в документальному фільмі про своє рідне село Микити⁶⁴ (Рис. 9).

⁶¹ Християнська духовна академія присвячена 130 річниці з Дня народження о. Адріана Зафійовського. Електронний ресурс. Режим доступу: http://hram-brody.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=357:-130-&catid=3:2009-08-11-12-00-27&Itemid=80.

⁶² Публічна лекція до 135-річчя від Дня народження Адріана Зафійовського на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=TS3pg08yyNE&list=PLXxcidVjCXR Yod04IHQ0bn5x4F35jECRB&index=15>.

⁶³ Тимкович В., Корчак А. 50 пам'яток історії та культури населених пунктів Лешнівської сільради. «Брідщина – край на межі Галичини й Волині». Вип. 6. (Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». 19 квітня 2013 р.). Броди, 2013 С. 93–100.

⁶⁴ Подорожі навколо Бродів. У село Микити з Теодозієм Зваричем на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=_ncFCtcBRVrk.

31 серпня та 19 вересня 2017 р. Теодор Миколайович допомагав мені збирати інформацію про пам'ятки історії та культури Радивилова. На жаль, результати цих досліджень поки що неопубліковані.

4 квітня 2019 р. автор статті, Ю. Мельник, Т. Зварич та учні тодішнього 6-А (10-А) класу гімназії: Залешук Марта, Михайло Луговий та Надія Дмитришин здійснили детальний огляд історико-культурних пам'яток Берестечка, а також експонатів Берестечківського історичного музею. Велику допомогу в цьому польовому дослідженні нам надав директор музею Олег Дергай. В результаті проведеної роботи з'явилися презентація «Туристичний маршрут Берестечком» і буклет «Ласкаво просимо у Берестечко».

12 квітня 2019 р. автор статті, Ю. Мельник, Т. Зварич та інша група шестикласників: Дмитро Антоненко, Єлизавета Марчук і Соломія Костюк провели детальний огляд пам'яток історії та культури та місця пов'язані з народженням та дитинством, учня Брідської гімназії, видатного українського художника Івана Труша (1869–1941 рр.) у с. Висоцько. Результати проведеної роботи були оформлені в проєкт під назвою: «Висоцько – мала батьківщина Івана Труша».

В ході підготовки матеріалів для проєкту ««Мурований стовп» князя Олександра Пронського у місті Берестечко в контексті пірамідальних гробниць України, Польщі, Білорусі», який реалізовувала тодішня учениця Бродівської МАН Еліза Рогоцька, 28 серпня 2019 р. автор статті, Ю. Мельник, Т. Зварич та Е. Рогоцька оглянули історико-культурні пам'ятки Берестечка, а також додатково побували на кургані «Маруха» біля Мервинського Хутора та городищі староруського міста Перемиль в урочищі Панська Гора. Вказаний проєкт здобув II місце на Всеукраїнському конкурсі-захисті учнівських науково дослідницьких робіт у листопаді 2020 р. і був опублікований у вигляді окремої статті⁶⁵.

22 січня 2020 р., автор статті і Теодор Миколайович допомагали Ю. Мельнику та його сину Тарасові в дослідженні казарми Дубенського форту-застави, що було представлене на міжнародній науково-теоретичній конференції, присвяченій 920-річчю першої писемної згадки про Дубно⁶⁶.

13 січня 2021 р. при підготовці ученицею Бродівської МАН Надією Татаренко проєкту під назвою «Руські епіграфічні пам'ятки в контексті мовних процесів в українському соціумі у XVII–XIX ст.» наша група: автор статті,

⁶⁵ Рогоцька Е. «Мурований стовп» князя Олександра Пронського у місті Берестечко в контексті пірамідальних гробниць України, Польщі, Білорусі. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Збірник наукових праць*. Вип. XX: Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Суспільно-історичний розвиток християнства». Рівне, 2022. С. 126–141.

⁶⁶ Мельник Т., Мельник Ю. Польові дослідження казарми Дубенського форту-застави у 2019–2020 рр. *Дубенський науковий вісник*. Вип. 3: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 920-річчю першої писемної згадки про місто Дубно. Дубно, 2021. С. 122–126.

Ю. Мельник, Т. Зварич і Н. Татаренко здійснили огляд відповідних об'єктів у селах Ясенів, Підгірці та Білявці⁶⁷.

В середині липня 2022 р. Теодор Миколайович став учасником виїзної групи під час зйомки ТРК «Броди» документального фільму про відомого історика та краєзнавця о. Садока Баронча (1814–1892) у монастирі в Підкамені⁶⁸.

31 липня 2022 р. я, Ю. Мельник⁶⁹, Т. Зварич та журналістка ТРК «Броди» Наталя Кутняк побували на презентації книги «Смак води з отчої криниці: Нариси з історії села Нем'яч»⁷⁰, що відбулася в приміщенні Нем'ячівської школи. Попри сильну негоду не обійшлося без відвідин цікавих нем'ячівських об'єктів: церкви Різдва Пресвятої Богородиці, Криниці – джерела, що вперше згадується в описі границі між Великим Князівством Литовським та Польською Короною 1546 р. та сільського цвинтаря із цікавими зразками меморіальної пластики.

Останньою краєзнавчою поїздкою, яку в своєму житті здійснив Теодор Миколайович були відвідини Суховільської школи 14 грудня 2023 р. Тоді проходив один із заходів присвячених 70-річчю побудови сучасного приміщення школи, а також переходу цього закладу на десятирічну освіту. Т. Зварич поділився своїми спогадами про Суховільську школу, де, як вже було сказано, він розпочав свою трудову діяльність ще у 1951–1952 рр.

Важливим пластом краєзнавчої інформації Т. Зварич поділився під час записаних з ним усноісторичних напівструктурованих інтерв'ю. Перший запис провів тоді студент Львівського національного університету імені Івана Франка Любомир Лесонін у рамках фольклористичної практики⁷¹. Запис відбувся у стінах помешкання респондента та проходив у кілька етапів, сумарно між 22 червня та 22 липня 2020 р. Головною метою запису було зібрати усноісторичний та етнографічний матеріал про народну календарну обрядовість

⁶⁷ Див. також: *Корчак А.* Мовний світ... С. 118–125.

⁶⁸ Історія однієї постаті. Садок Баронч. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=7VLTOYp02JU>.

⁶⁹ Пам'яті Юрія Мельника, який передчасно відійшов до вічності 10 жовтня 2023 р. присвячена книга: Новатор з великим серцем. Спогади про Юрія Мельника / Упоряд. Р. Мельник. Львів, 2024. З неї можна більше дізнатися про цю непересічну та багатогранну в житті нашого краю постать. На С. 86–99 цієї книги представлені, зокрема, і спогади автора статті в яких йдеться про Юрія Володимировича, як про краєзнавця.

⁷⁰ Смак води з отчої криниці: Нариси з історії села Нем'яч / Упоряд. Л. В. Гук. Тернопіль, 2022 р. Див. також: Вихідці зі с. Нем'яч написали та представили книгу «Смак води з отчої криниці». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=S3du8tRryC8>.

⁷¹ Розшифрований текст записаного інтерв'ю див. у цьому збірнику. Підготували до друку Любомир Лесонін та Ігор Букало. Записи сьогодні зберігаються у Фольклорному архіві Кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси (ФА КУФ) Львівського національного університету імені Івана Франка.

та прояви її у «наквашанських» та «підкамінських» селах. Т. Зварич під час запису не тільки розповів традиції його родини чи сусідів, але також згадав про цікаві бувальщини та пісеньки, в тому числі і ягільки та колядки⁷².

В цей же час, 15 липня 2020 р. у Т. Зварича було записане інтерв'ю про місцеве єврейське населення на Підкамініщині у рамках проєкту «Голоси: персональні досвіди Голокосту». Запис проводив Ігор Букало також у помешканні респондента, окремо була укладена супровідна документація, як то паспорт інтерв'ю⁷³. Запис є надзвичайно цікавим, адже Т. Зварич був особистим свідком кількох вбивств підкамінських євреїв просто на середмісті, чи на єврейському кладовищі так званому «окопиську». Багато розповів красзнавець про своє село Микити та тамтешніх євреїв і їх долі у час Другої світової війни⁷⁴.

Співпраця з освітянами

Методичне об'єднання вчителів історії підкамінського освітнього округу відрізнялося тим, що у 2000-х – 2010-х рр. здійснювало пізнавальні поїздки в різні куточки України. Головним організатором та ідейним натхненником таких мандрівок став вчитель історії Підкамінської школи Роман Володимирович Бурячок. Велику підтримку таким заходам також надавала тодішня методистка Бродівського районного відділу освіти Лариса Сірко. Коло еккурсантів далеко не обмежувалося вчителями історії з Підкамініщини, до них приєднувалися освітяни з цілого Бродівського району.

У травні 2006 р. освітяни відвідали Підгорецький, Золочівський та Поморянський замки, Музей українського письменника Романа Купчинського (1894–1976) в Розгадові, василіанський монастир в Краснопуці, і нарешті

---

⁷² Головно матеріали записані у рамках цього інтерв'ю лягли в основу публікації: *Лесонін Л.* Фольклорні та етнографічні особливості традицій зимового, весняного та літнього календарного циклів у селі Накваша (На базі зібраного влітку 2020-го року етнографічного матеріалу). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-красзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 336–343.

⁷³ Розшифрований текст записаного інтерв'ю див. у цьому збірнику. Підготував до друку Ігор Букало. Аудіо та відео записи сьогодні зберігаються в усноісторичному архіві Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр» у Києві.

⁷⁴ Вартує наголосити, що Т. Зварич на час запису інтерв'ю уже опублікував спогади про Голокост на Підкамініщині. Дет. див.: *Зварич Т.* Без вини винні (Спогади про євреїв). *Наукові записки...*; *Його ж.* Без вини винні (Спогади про євреїв). *Історія Підкаменя...*; Окрім цього, під час проведення Третьої міжнародної науково-красзнавчої конференції у Підкамені «Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях» Т. Зваричу вдалося поспілкуватися з дослідником Андрієм Усачем тоді докторантом УКУ, головою ГО «Після Тиші». Частина спогадів Т. Зварича увійшла до майбутньої статті А. Усача. Дет. див.: *Усач А.* Голокост у Підкамені: історія одного винуватця. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-красзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 318–345.

замок у Бережанах. 23 червня 2008 р. – відвідини Історико-меморіального музею засновника та першого голови ОУН Євгена Коновальця (1891–1938) в його рідному селі Зашкові.

В др. пол. 2010-х рр. автору статті також пощастило долучитися до організації таких поїздок. Тоді акцент був зроблений на відвідини тих пам'яток історії та культури, зображення яких стало обов'язковим для вивчення при підготовці учнями до ЗНО з історії.

В більшості таких мандрівок брав участь і Теодор Миколайович:

1. Культурно-археологічний центр Пересопниця – травень 2012 р.
2. Поморяни, Бережани – листопад 2013 р.
3. Хоружівка – рідне село третього президента України Віктора Ющенка, Пустовійтівка – рідне село останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського (1690–1803), відоме також своїм скіфським курганним некрополем VI–VII ст. до н. е., Ромни, Недригайлів (*Рис. 7*), Музей партизанської слави «Спадщанський ліс», Путивль, Глухів – 9–11 травня 2014 р. Цю чудову пізнавальну поїздку нам організував тодішній настоятель Свято-Андріївського храму в Хоружівці, виходець з Підкаменя о. Сергій Борис. Зворотною дорогою учасники екскурсії оглянули Батурин.
4. Кришталева печера в Кривче, фортеця у Хотині, Кам'янець-Подільський – травень 2015 р.
5. Дубенський форт-застава, Дубенський та Луцький замки, палац Ходкевичів у Млинові – травень 2016 р.
6. Меджибіж, Летичів, Вінниця, Умань, Чигирин, Канів 6–9 травня 2017 р. На превеликий жаль в перший день поїздки у с. Гришківці біля Бердичева помер молодший рідний брат Т. Зварича – Павло Зварич. Теодор Миколайович був змушений залишити нас у Вінниці і поїхати на похорон.
7. Верецький перевал – 15 жовтня 2017 р. Поїздка була організована Бродівською райдержадміністрацією. В цей день там проходили заходи з увіковічення пам'яті розстріляних у цій місцевості польськими прикордонниками вояків Карпатської Січі 18 березня 1939 р. На зворотному шляху ми відвідали водоспад Кам'янка біля Сколе (*Рис. 10*).
8. Кропивницький, Запоріжжя, Верхньодніпровськ, Новомосковськ (з 2024 р. Самар), Дніпро, Мгарський Спасо-Преображенський монастир біля Лубен – 5–7 травня 2018 р.
9. Козелець, Лемеші, Чернігів, Седнів, Ніжин, Качанівка, Сокиринці, Густинський Свято-Троїцький монастир, Прилуки – 9–11 травня 2019 р.
10. Рогатин, Крилос, Галич – 29 листопада 2019 р.

Паралельно автор статті та Т. Зварич стали постійними відвідувачами відкритих уроків історії, що проводилися на території Підкаміньського,

а інколи й Бродівського методичних об'єднань. Справа в тому, що вчителі часто залучали нас до таких занять, де ми висвітлювали перед учнями ті чи інші красензавчі теми, або ж організовували для учителів невеликі мандрівки. В період 2013–2020 рр. відбулося 15 таких уроків:

1. Суховільська школа – січень 2013 р.
2. Маркопільська школа – лютий 2013 р. Екскурсія шкільним музеєм та відвідини церкви Різдва Пресвятої Богородиці зведеної за проектом відомого львівського архітектора Юліана Захаревича (1837–1898) в неороманському стилі.
3. Орихівчицька школа – жовтень 2014 р. Екскурсія в Чепелі – рідне село одного із учасників Руської Трійці – Якова Головацького (1814–1888), приурочена 200-річчю цієї багатогранної постаті.
4. Лешнівська школа – жовтень 2015 р. Екскурсія в Музей-садибу родини Федунів у с. Клекотів.
5. Спільно Черницька та Підкамінська школи – листопад 2016 р. Екскурсія з оглядом пам'яток історії та культури Черниці, Тетилковець, Дудина, Нем'яча та Підкаменя.
6. Гаїв Дітковецька школа. Захід присвячений жителям села – українському громадському та політичному діячеві, сотнику Армії УНР Олександрові Вислоцькому (1896–1941) та о. Іванові Татаринському (1890–1941). Обоє стали жертвами більшовицького режиму. Екскурсія в Радивилівський історичний музей, на цвинтар с. Дітківці, огляд пам'ятника Королівській дорозі на хуторі Соколівка біля Гаїв Дітковецьких – березень 2017 р.⁷⁵
7. Суховільська школа – травень 2017 р. Захід присвячений історії родинного Євангелія сім'ї Романичів⁷⁶.
8. Голубицька школа – 11 жовтня 2017 р. Екскурсія до Залозець.
9. Пеняцька школа – лютий 2018 р.
10. Нем'ячівська школа – грудень 2018 р.
11. Підкамінська школа – березень 2019 р.
12. Підкамінська школа – квітень 2019 р. Захід присвячений 205-річчю від дня народження о. С. Баронча.

---

⁷⁵ Вчителі історії Бродівщини здійснили виїзний семінар старим Австро-Російським кордоном на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=NB9K2sIy8UM>.

⁷⁶ Публічний лекторій: Про «мандрівну» Біблію з Суховолі на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=92yBwBtL2Wo&list=PLXxcidVjCXRYod04lHQ0bn5x4F35jEC_RB&index=11. Див. також: Корчак А., Романич В., Зварич Т. Мандрівна Євангелія... С. 133–142; Пам'яті Василя Романича на ТРК «Броди». Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=yuoWu_jLAVU.

13. Пеняцька школа – жовтень 2019 р. Захід присвячений 160-річниці від дня народження українського громадського діяча, літератора, засновника (1893 р.) і першого редактора (1893–1895) першого україномовного видання у США – газети «Свобода» – о. Григорія Грушки, який в останні роки свого життя (1906–1913) служив парохом у Пеняхах.
14. Паликорівська школа – жовтень 2019 р. Екскурсія в села Чепелі та Тетильківці з оглядом місць пов'язаних з Руською Трійцею, приурочена 205-річниці від дня народження Я. Головацького⁷⁷.
15. Маркопільська школа – лютий 2020 р.

У вересні 2017 р. автор статті доручили очолити методичне об'єднання завідувачів шкільних музеїв в тодішньому Бродівському районі. Раз на півріччя потрібно було організовувати семінар-практикум. Перший з таких заходів відбувся тоді ж, у вересні 2017 р. на базі Етнографічного музею «Українська оселя» у Бродівському дошкільному навчальному закладі № 9. Працівниці дитсадка розпитували мене про назви та призначення тих чи інших предметів народного промыслу чи домашнього побуту. Я дав їм телефон Т. Зварича, який незабаром допоміг завідувачці музею Г. Безрукій у фондовій та експозиційній роботі музею. Після цього Теодор Миколайович взяв участь у роботі трьох подібних музейних семінарах-практикумах:

1. На базі Радивилівських історичного музею та Музею ткацтва – травень 2018 р. Тоді ж для учасників заходу була також проведена екскурсія містом.
2. На базі Радехівського історико-краєзнавчого музею – травень 2019 р. Дуже добре запам'яталася цікава та змістовна екскурсія Радеховом, яку провів місцевий краєзнавець Зіновій Твердохліб.
3. На базі Історико-краєзнавчого музею с. Лучківці в Лучківецькій школі – вересень 2019 р. Тоді учасники заходу також відвідали пам'ятник-обеліск українським воякам дивізії «Галичина» на горі Жбир в сусідньому Ясеніві.

Пізнавальні походи та поїздки

За вищеописаний, майже 15-ти річний період моєї дружби та співпраці з Теодором Миколайовичем, ми також часто організовували близькі, невеликі походи чи далекі поїздки задля загального розвитку чи, так би мовити, просто

---

⁷⁷ Див.: Корчак А. Пам'ятні місця, пов'язані з «Руською Трійцею» на Підкарпатщині. Науковий збірник Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Регіональне історичне краєзнавство: фонди визначних особистостей: матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2020 року). Тернопіль, 2020. С. 91–96. Його ж. Пам'ятні місця, пов'язані з «Руською Трійцею» на Підкарпатщині. Історія Підкарпаття в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкарпатті. Підкарпаття; Львів. 2022. С. 442–452.

для душі. Бувало, що я його просив мені щось показати, або ж навпаки, він – мене. Часто до нас приєднувалися інші наші друзі чи знайомі або навіть діти. Низка таких мандрівок теж відкарбувалася в пам'яті:

1. Підкамінь – 23 листопада 2010 р.
2. Бердичів – 2–3 липня 2011 р.
3. Витоки Дітковецького потоку – урочище Калдуб між Дітківцями та Гаями Дітковецькими – 4 вересня 2011 р.
4. Карстові озера «Голубі Вікна» між Ясеновом та Жарковом – 18 вересня 2011 р.
5. Підкамінь – 25 вересня 2011 р. (Рис. 5).
6. Гори Патлата та Кам'яна між Перелісками та Жарковом – травень 2012 р.
7. Урочище Мазайка біля Суховолі – 7 червня 2012 р.
8. Гаї Старобридські – червень 2012 р.
9. Володимир Волинський, Святогірський Успенський Зимненський монастир – 9 липня 2012 р.
10. Чернігів – 19 липня 2012 р.
11. Вишнівець, Збараж, Тернопіль – 10 червня 2014 р.
12. Свірзький та Старосільський замки – травень 2015 р.
13. Гора Збараж, скеля Триніг, урочища Гутисько Брідське, Салабаї, Свиридівка, Гута Пеняцька, одне з «Голубих Вікон» – 7 липня 2015 р.
14. Поморяни, Розгадів, Краснопуща, Біще, Бережани – 30 серпня 2015 р.
15. Лопатин, Белз, Тартаків, Сокаль – 4 червня 2017 р.
16. Турка – 17 серпня 2017 р.
17. Глиняни, Свято-Успенська Унівська Лавра, Перемишляни, Свірзький та Старосільський замки, Музей історії давньоруського міста Звенигород – 27 серпня 2017 р.
18. Красне, Буськ – 27 травня 2018 р.
19. Переяслав, Канів, Київ – 10–11 червня 2019 р.

Рис.7. Т. Зварич та І. Смаль в смт Недригайлів на Сумщині, 9 травня 2014 р.

Рис. 8. А. Корчак, Ю. Войтюк і Т. Зварич в урочищі Грині біля с. Дудин, 23 серпня 2015 р.

Рис. 9. Т. Зварич та О. Корчак з родиною Булишиних в урочищі Валівська біля с. Суховоля, 9 серпня 2017 р.

Рис. 10. Т. Зварич у колі освітян Брідищини на Верецькому перевалі в Карпатах, 15 жовтня 2017 р.

Післяслово

Перерахована вище інформація є тим головним, що вдалося зафіксувати або ж відновити з пам'яті. Активність Т. Зварича просто вражала. Він був постійним учасником чи не усіх заходів пов'язаних з краєзнавством у Бродівському районі чи поза його межами. Переважно це були музейні виставки, різного роду презентації, лекторії, представлення учнівських пошуково-дослідницьких проєктів, тощо.

Зважаючи на це, можна сміливо говорити про непересічність цієї людини. Бог обдарував Теодора Миколайовича міцним здоров'ям та довголіттям. Залишившись у віці 78-ти років, по суті на самоті, він повністю перегорнув сторінку свого попереднього учительського життя і присвятив себе не менш поважній та плідній справі – краєзнавству. За останні 17 років свого земного шляху він залишив помітний слід у вивченні географії, етнографії та історії Брідщини. Його доробком ще довго користуватимуться теперішні та прийдешні дослідники нашого краю.

Особисто для мене Теодор Миколайович став близьким другом і добрим наставником. В дослідницькій роботі він постійно надавав мені значну підтримку та допомогу – комунікуючи з різними людьми, пишучи необхідні матеріали, виконуючи якусь технічну або ж навіть грубу фізичну роботу чи просто складаючи компанію задля моральної підтримки. Безперечно, більшість підготовлених під час нашої співпраці краєзнавчих та історичних матеріалів побачили світ саме завдяки йому.

Описана вище активність Т. Зварича напевно не дозволила смерті так просто підступити до нього. В 2013 та 2018 рр. він двічі пережив складну форму пневмонії, але перемігши цю недугу знову повертався до звичного способу життя та діяльності. Помер раптово 10 червня 2024 р. у віці 94-х років залишивши по собі добру пам'ять, багату творчу спадщину та гідний наслідування образ життя. Натомість, ця стаття нехай стане скромною даниною пам'яті про цю шановану нами, чудову та непересічну людину.

БІБЛІОГРАФІЯ ТЕОДОРА МИКОЛАЙОВИЧА ЗВАРИЧА¹

Перелік праць укладено за хронологічним принципом, в межах 2007–2024 рр. – часу їх продукування. До бібліографії увійшли усі, без винятку, відомі опубліковані праці Теодора Миколайовича Зварича. Їх сумарна кількість становить 56 позицій, з яких:

- 20 робіт підготував сам Теодор Зварич;
- 23 роботи підготував у співавторстві з Андрієм Корчаком, з них чотири статті також у співавторстві з Василем Романичем (1949–2014), одну статтю у співавторстві з Тетяною Гілевич та одну статтю за долученості Оксани Корчак;
- одну статтю Т. Зварич підготував разом з Богданом Лозою;
- для двох робіт Т. Зварич виступав упорядником та редактором;
- десять робіт Т. Зварича були повторно опубліковані, остання з них уже помертньо – на початку осені 2024 р.

До переліку праць (46 позицій) увійшли також їх окремі повторні (часом виправлені та доповненні) публікації (10 позицій). Бібліографічний опис уніфіковано згідно з прийнятими у цьому збірнику нормами.

2007

1. *Зварич Т.* Родина. Броди, 2007. 48 с.

2009

2. *Лоза Б., Зварич Т.* Загадки та проблеми Суховілки. *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 2. Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. Броди, 2009. С. 169–172.

2010

3. *Зварич Т., Корчак А.* Пам'ятні хрести, фігури та каплички Наквашанської сільради. Броди, 2010. 120 с.
4. *Зварич Т.* Наші села Накваша, Тетильківці, Микити, Лукаші. *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 77–84.

---

¹ Підготував до друку Андрій Корчак.

Рис. 1. Андрій Корчак та Теодор Зварич під час роботи у Бродівському історико-краєзнавчому музеї, початок 2010 р.

5. Зварич Т. Речі домашнього та господарського вжитку XIX – першої пол. XX ст. в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Бродівщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 3. Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2010. С. 121–126.
6. Зварич Т. Віднайдений архів бродівського краєзнавця Гната Кучера. *Наукові записки*. Вип. VIII. Рівне, 2010. С. 157–160².

2011

7. Зварич Т. Мікротопоніми сіл Накваша, Лукаші, Микити, Тетильківці та їх околиць. *Бродівщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 42–49.
8. Зварич Т. Жителі сіл Микити та Тетильківці в 1940-х рр. *Бродівщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 55–61.
9. Зварич Т. Ще одна колекція у музеї. *Бродівщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 4. Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 156–157.

---

² Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Зварич Т. Віднайдений архів бродівського краєзнавця – Гната Кучера. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 424–432.

10. Корчак А., Зварич Т. Село Барилів – мала батьківщина генерала М. Тарнавського. (За матеріалами краєзнавчих експедицій 19 серпня та 6 жовтня 2011 р.). *Генерал Мирон Тарнавський (1869–1938). Збірник статей і матеріалів*. Броди, 2011. С. 197–229.
11. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетилківці на Брідщині сер. XIX – поч. XX ст. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 139–169³.
12. Зварич Т. Спогад про Почаївську Лавру. *Наукові Записки*. Вип. IX. Ч. 2. Рівне, 2011. С. 68–71.
13. Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, 18–19 листопада 2011 р.)*: Збірник наукових праць. Житомир, 2011. С. 249–251⁴.
14. Зварич М. Родинні спогади / упор. Т. М. Зварич, А. М. Корчак. Броди, 2011. 64 с. (упорядкування та редакція тексту).

2012

15. Зварич Т. Господарства сіл Накваша, Лукаші, Микити та Тетилківці у 1940–1945 рр. *Брідщина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 5. Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2012. С. 62–65.
16. Зварич Т. На зламі тисячоліть. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження*. Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 80–86.
17. Корчак А., Зварич Т. З історії культу святого Яна Непомука на Брідщині. – *Науковий вісник «Межибіж»: матер. VI наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» і міжн. наук. симпозіуму «Євреї Великого Князівства Литовського на теренах Литви й України»*. Ч. 2. Меджибіж; Хмельницький, 2012. С. 133–142.

---

³ Опубліковано у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка цвинтарів в с. Накваша та Тетилківці на Брідщині сер. XIX – поч. XX ст. Броди, 2011. 46 с.

⁴ Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. В пам'ять кого і чого люди встановлювали хрести та фігури (За матеріалами краєзнавчо-етнографічних експедицій проведених у Бродівському районі Львівської області). *Наукові записки*. Вип. X. Рівне, 2012. С. 90–96.

18. Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя*: зб. наук. праць. Умань, 2012. С. 390–396⁵.
19. Зварич Т., Корчак А. У витоків річки Ікви. *Твердиня над Іквою. Матеріали міжнародної наукової історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 520-річчю Дубенського замку*. Дубно, 2012. С. 129–136.
20. Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII–XVIII ст. *Археологія та Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 158–165⁶.
21. Корчак А., Зварич Т. Інтерпретація козацької тематики в процесі навчання історії в сучасних гімназіях Польщі. *XXIV Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Козацтво в історії України (до 360-річчя битви під Батогом)»*. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Вінниця, 2012. С. 196–203.
22. Корчак А., Зварич Т. Пам'ятні хрести, фігури та каплички Вербівчицької сільради. Броди, 2012. 66 с.

2013

23. Зварич Т. Воєнні лихоліття 1939–1945 років. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 6. Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». Броди, 2013. С. 109–116.
24. Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Наукові записки*. Вип. XI. Рівне, 2013. С. 59–61⁷.

---

⁵ Повторна публікація: Корчак А., Зварич Т. Епіграфічні Дослідження пам'ятників старого цвинтаря в с. Ясенів на Брідщині в процесі вивчення предметів краєзнавства та історії Галичини. *Гімназія в Бродах: від минувшини до відродження*. Вип. 2. Матеріали другої науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2012. С. 114–122; Опубліковано у вигляді окремої брошури із виправленням та доповненням попереднього матеріалу: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Ясенів на Брідщині. Броди, 2015. 47 с.

⁶ Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Корчак А., Зварич Т. Оборонний домініканський кляштор у Підкамені. Окремі доповнення до історії фундації та будівництва монастиря у XVII–XVIII ст. *Бродівські краєзнавці про Підкамінь (Найновіші студії над історією містечка та його пам'ятками)*. Броди, 2013. С. 82–108.

⁷ Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь, Львів, 2023–2024. С. 219–223.

25. Корчак А., Романич В., Зварич Т. Громадські студні – особливість села Суховоля. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї*. Науковий збірник. Вип. 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича. Луцьк, 2013. С. 144–151.
26. Корчак А., Романич В., Зварич Т. Мандрівна Євангелія. *Бережанська гімназія: сторінки історії*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Тернопіль, 2013. С. 133–142.
27. Корчак А., Зварич Т. Оборонна система міста Заложці: джерела, історіографія та польові дослідження. *Археологія & Фортифікація Середнього Подністрів'я*. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 111–118.
28. Зварич Т., Корчак А. Оригінальна поезія Григорія Сковороди та спроба її читання київським ізводом. *Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я: матеріали XX Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження Г. С. Сковороди*. Сковородинівка; Харків, 2013. С. 338–346.

2014

29. Зварич Т. Жорна із хутора Видюки біля Ясенів в експозиції Бродівського історико-краєзнавчого музею. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 7. Матеріали восьмої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню музеїв. Броди, 2014. С. 22–24.

2015

30. Романич В., Зварич Т., Корчак А. Топоніми села Суховоля та її околиць. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 44–60.
31. Зварич Т. Річка Серет, її витoki та притоки. *Брідицина – край на межі Галичини і Волині*. Вип. 8. Матеріали дев'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2015. С. 141–144.
32. Корчак А., Зварич Т., Гілевич Т. Палацово-парковий комплекс у с. Пеняки на Брідищині к. XVIII – п. XX ст. Основні праці з вивчення історії втраченої пам'ятки. *Маєток. Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики»*. Самчики, 2015. С. 512–525.

2016

33. Зварич Т. Зміни в адміністративно-територіальному устрої та зменшення населених пунктів Брідищини в сер. та др. пол. XX ст. *Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 20–25.

34. Зварич Т., Романич В., Корчак А. Застарілі та рідковживані слова, імена, прокльони села Суховоля на Брідщині. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 9. Матеріали десятої краєзнавчої конференції. Броди, 2016. С. 140–153.
35. Зварич Т., Корчак А. Перша світова війна у спогадах очевидця Михайла Зварича. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі*. Науковий збірник. Вип. 58. Матеріали 58 Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині. Луцьк, 2016. С. 14–17.

2017

36. Зварич Т. Нариси з історії села Микити та його жителів. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 75–82.
37. Корчак А., Зварич Т. Польові дослідження нового юдейського цвинтаря у Бродах в грудні 2015 – квітні 2016 рр. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 10. Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр. Львів, 2017. С. 48–51.
38. Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. *Пліснеські старожитності*. Вип. 2. Львів, 2017. С. 206–231⁸.
39. Корчак А., Зварич Т. Північно-західні межі Володіння князів Вишневецьких згідно опису Польсько-Литовської границі 1546 р. *Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля»*. №7. Збараж, 2017. С. 164–172.
40. Пам'ятні хрести, фігури та каплички села Гаї Дітковецькі / упор. А. Корчак, Т. Зварич, Н. Вихрист, К. Плавська Броди, 2017. 39 с. (упорядкування тексту).

2018

41. Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). *Наукові записки*. Вип. XVI: Матеріали наукової конференції «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім». Рівне, 2018. С. 35–45⁹.

---

⁸ Опубліковано у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Скульптура та епіграфіка старого цвинтаря у селі Підгірці на Брідщині. Броди, 2017. 48 с.

⁹ Опубліковано у вигляді окремої брошури: Корчак А., Зварич Т. Історичні пам'ятки Підкаменя, Нем'яча, Дудина, Поповець та Горбанівки. (Туристичний маршрут). Броди, 2018. 59 с.

42. Корчак А., Зварич Т., Корчак О. Зображення Підкаменя 1915–1916 рр. на фотографіях Яна Музара. *Землі Опілля в історико-культурному розвитку України. Доля історико-архітектурної спадщини західноукраїнських земель у часи Першої світової війни та революційних подій 1917–1921 рр.* Тези доповідей і повідомлень VI Всеукраїнської наукової конференції. Бережани, 2018. С. 38–43.

2020

43. Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. *Бридицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 11. Матеріали дванадцяті краєзнавчої конференції. Броди, 2020. С. 81–83¹⁰.
44. Зварич Т. Життєва бувальщина (Спогади про дитячі та юнацькі роки). *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-ти річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців в Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 7–15.

2021

45. Зварич Т. Плин часу зумовлює зміни (Про початок річки). *Бридицина – край на межі Галичини й Волині*. Науковий збірник. Вип. 12. Броди, 2021. С. 141–144.

2022

46. Зварич Т. Дещо про с. Тетильківці та його людей. *Гімназія в Бродах: від минулини до відродження*. Вип. 4. Матеріали IV науково-теоретичної конференції, присвяченої 25-ти річчю відродження гімназії. Броди, 2022. С. 113–115.

---

¹⁰ Виправлений та доповнений варіант статті опубліковано: Зварич Т. Керівники школи в Підкамені у 1940-х – 2010-х роках. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 287–296.

ІНТЕРВ'Ю ЗАПИСАНЕ З ТЕОДОРОМ МИКОЛАЙОВИЧЕМ ЗВАРИЧЕМ У РАМКАХ ПРОЄКТУ «ГОЛОСИ: ПЕРСОНАЛЬНІ ДОСВІДИ ГОЛОКОСТУ» 15 ЛИПНЯ 2020 Р.¹

Паспорт інтерв'ю:

Теодор Миколайович Зварич є знаним в околицях шанувальником історичної спадщини та її дослідником на Брідщині. Цього року пану Теодору виповнилося 90 років (станом на 2020 р. – *І. Б.*), проте він ще веде досить активний спосіб життя: подорожує Україною, займається науковою роботою, співпрацює з історико-краєзнавчим музеєм у Бродах², бере участь у різних заходах та активностях не тільки у Бродах, але і у регіоні, зокрема досить інтенсивно його цікавлять проблеми збереження і вивчення історичної спадщини на його малій батьківщині – Підкамінщині. Теодор Миколайович радо відгукнувся на запрошення поспілкуватися та записати інтерв'ю і, навіть, добре підготувався. До початку запису підготував свої публікації та виданні спогади про євреїв в його рідному селі³, також підготував цілу добірку краєзнавчої літератури, в якій побіжно йдеться про вказану тематику.

Т. Зварич народився у 1930 р. в с. Тетильківці біля Підкаменя, тому дуже добре пам'ятає багатоетнічне життя Галичини до Другої світової війни, коли йому було два роки, сім'я переїхала на наквашанський хутір Микити (сьогодні с. Микити Золочівського р-н – *І. Б.*), де сусідами родини Зваричів була єврейська сім'я, тому пан Теодор до дрібниць пам'ятає побут, звичаї та традиції своїх сусідів, що вдалося досить вдало відобразити в інтерв'ю. Окрім цього, чоловіку були відомі кілька євреїв, які вижили після Другої світової війни та залишилися мешкати у Бродах і працювали в галузі медицини та тор-

---

¹ Підготував до друку Ігор Букало. Інтерв'ю опубліковано за згодою проєкту.

² Про цю співпрацю див. у статті А. Корчака у цьому збірнику.

³ Йдеться про публікацію: *Зварич Т. Без вини винні (Спогади про євреїв). Наукові записки*. Вип. XI. Рівне, 2013. С. 59–61. Виправлений та доповнений варіант цієї статті опубліковано уже посмертно: *Його ж. Без вини винні (Спогади про євреїв). Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 219–223.

гівлі. Поза особистими спогадами, у інтерв'ю присутня також і загальновідома інформація, властива Т. Зваричу, як досліднику та краєзнавцю, що надало інтерв'ю особливої динаміки. Теодор Миколайович активно підтримував розмову, жартував і навіть заспівав ягілку, яку записав разом з Андрієм Корчаком в своєму рідному селі під час експедиції. Загалом інтерв'ю викликало надзвичайно позитивні емоції та приємні враження.

*Рис. 1. Т. Зварич під час запису інтерв'ю.
Броди, 15 липня 2020 р.*

Оповідач: Теодор Зварич (Т. З.);

Інтерв'юер: Ігор Букало (І. Б.);

Дата інтерв'ю: 15 липня 2020 р.;

Місце інтерв'ю: помешкання респондента, м. Броди, вул. Івана Франка 36;

Присутні сторонні особи: немає;

Мова інтерв'ю: українська;

Тривалість інтерв'ю: 45 хв.;

Розшифрування інтерв'ю: Ігор Букало⁴.

І. Б.: Теодозій Миколайович Зварич.

Т. З.: Теодор Миколайович Зварич, якого в народі називають просто Теодозій, а впринципі Тадей.

І. Б.: Зрозумів, 15 липня 2020 рік, проект «Голоси». Доброго дня, розкажіть будь ласка трошки про себе, про своє життя.

Т. З.: Добрий день. Ну життя вже довгеньке, народився я в селі Тетильківцях. Селами в той час називали ті населені пункти, які мали церкву і школу, бо село Тетильківці відносилось до громади села Накваша. Народився 4 березня в родині Зваричів. Мати моя з родини Бутинських, Олексія Бутинського. Олексій Бутинський працював вчителем в селі Тетильківці, а пізніше писарем в кушовій громаді села Поповець. Після дворічного життя в селі Тетильківцях наша родина переїхала на хутір Наквашської громади, тепер називається це село Микити. Там батько купив 5 моргів поля, побудував будинок і ми переїхали там жити. В шестирічному віці пішов в школу в Наквашу. Наквашська початкова школа, директором якої був Коваль, моєю вчителькою була його дружина Коваль. Велось польською мовою навчання, через те, що при Польщі, якщо було вже 15 і більше процентів поляків в навчальному закладі, то мова навчання була польською, таким чином школа з українською мовою навчання в Наквашанській громаді була тільки в Тетильківцях, бо там польської національності було тільки 5 сімей. Навчався я в Наквашанській школі до першого приходу більшовиків, як прийшли більшовики, то початкову школу відкрили в селі Микити і першою вчителькою в селі Микити була уродженка міста Броди Анастасія Чабановська, яка працювала до приходу німецьких окупантів в селі Микити. Після відходу більшовиків з наших теренів, спочатку школи не працювали, а пізніше почали працювати і я почав навчатися в Підкаміньській, тоді семирічній школі до 5-го класу, коли батько пішов на фронт, повернувся інвалідом з фронту, то я не навчався десь 2 роки, а пізніше пішов в школу у 6-й клас. Закінчив школу у 51-му році і захворів, а тому не складав екзаменів у Львівському політехнічному інституті, а повернувся додому, почав працю-

---

⁴ Під час транскрибування інтерв'ю максимально збережена оригінальна мова респондента. Усі примітки до тексту додані пізніше – у 2025 р.

вати вчителем. Досить цікава справа була. Коли я прийшов в районний відділ народної освіти, Григорій Григорович Безкоровайний був тоді заврайоно. Я попросив його, щоб він дав мені якусь можливість працювати, а знав він мене добре, бо я займався спортом, а він тоже любив спортсменів і каже, добре, але ж я не приймаю молодих людей на роботу вчителів, я приймаю спочатку документи. То означало, що мені треба було стати комсомольцем. Ось я звернувся в райком комсомолу, тоді першим секретарем райкому комсомолу був Петро Григорович Федунець родом з Нем'ячі. А за німців ми з ним разом ходили в один клас. Мені дали документ, я приходжу, він каже – добре, підеш працювати в Суховолу. Ось я прийшов працювати вчителем української мови та літератури в Суховільську семирічну школу. А після першої чверті мене перевели вчителем математики і фізики в Вербівчицьку семирічну школу, пізніше вона стала Орихівчицькою семирічною школою, потім восьмирічною школою, яка існує до того часу. Ну, одружився з Оленою Степанівною Грицейків, в нас двоє синів: Ігор – старший син і менший син – Мирослав. Діти щасливо закінчили школу, старший навчався в школі для обдарованих дітей з поглибленим вивченням фізики і математики в Києві, пізніше закінчив Львівський політехнічний інститут, а пізніше в Івано-Франківську – університет. Він є кандидат економічних наук, тут доцент, доктор політичних наук, тут професор. Дочка його менша Оленка вже тоже кандидат наук. Взагалі то в нашій родині зараз є два доктори наук і чотири кандидати наук нині живучих на землі. На жаль, Олена Степанівна – дуже обдарований вчитель і керівник шкіл, бо вона була директором і Вербівецької семирічної, пізніше Гаї-Дітковецької восьмирічної школи, рано пішла із життя і я одружився з її товаришкою – Євгенією Борисівною з дому Шведенко, в якій було дві дочки: Ніна, яка працювала в Академії Наук у Києві і менша Оленка, яка працювала на різних роботах, зараз пенсіонер, моя похресниця, живе у Києві. Після того як Олена Степанівна відійшла з життя, я перейшов працювати із Бродівського районного відділу народної освіти, в якому працював 9 років інспектором і головою профспілки працівників освіти вищої школи і наукових установ в третю школу міста Бродів. Загальний стаж, там працював вчителем математики і креслення. Креслення – проходили стажеровку студенти Бродівського педучилища, все йшло гаразд ніби, працював недовго, всього 57 років на освітній ниві. Зараз на пенсії, трохи щось десь писав, трохи десь їздив, трохи побачив світ тут в Україні, дякуючи Андрію Михайловичу Корчаку. Часто ми їздили разом з Ігорем Букалом, цікавий молодий чоловік, талановитий по словах мого земляка Романа Борячка – вчителя історії з Підкаменя. Досить цікавий життєвий шлях пройшов, зараз пенсіонер, живу тай дещо ще читаю. Інколи дещо пишу, так що от такий мій невеличкий коротенький життєвий шлях. Всього, більше тут нема що говорити.

І. Б.: Не дуже так невеличкий, Ви знаєте, що я хочу Вас запитати про євреїв, розкажіть мені, як було до війни. Ви з 30-го року, то Ви ще добре пам'ятаєте, напевно, як було до війни оте життя багатонаціональне в Галичині, там в Підкамені, чи в Накваші, де ви жили, чи в Микитах, Тетильківцях?

Т. З.: Ну, нашим сусідом на Микитах був Шльома – євреї старий, я не пам'ятаю його прізвища, але пам'ятаю прізвище його зятя Абрум Тенебом – його прізвище, в нього був син Йось, 28-го року народження, який ходив в школу в містечко Підкамінь, досить така родина. В нього була найстарша дочка Софія, потім ішов Герш, потім ішов Хаєм, потім ішла Файга, потім ще одна наймолодша, забув я її ім'я, але був в неї на весіллі, якій давали шлюб на подвір'ї, під балахоном, досить цікаві такі люди. Вони займалися торгівлею, старий мав склеп, такий, що люди могли собі купити все необхідне до того часу поки на Микитах не створили кооперацію десь мабуть в 38-му році. Кооперація була по сусідстві в будинку Павлінського Йосафата, він там і був продавцем. Ну не сварилися вони. Тут торгували і ті торгували. І євреї могли дати в борг людям, які не мали грошей, безпроцентний борг між іншим, а пізніше Хаєм працював там продавцем в батька, а Герш скуповував телята, корови, збіжжя по селах. До речі, він був мало богомільний, любив навіть випити трохи горілки, любив ходити на танці в село. Правда, якщо він купував теля, а там був молодий пастух, хлопець чи дівчинка, то завжди давав золотого, хвостове то називалося. А то можна було купити легенький одяг літній для дитини за ті гроші в той час. Абрум мав своє поле, мав коня, мав корови і мав наймита, який робив у полі, правда, коли прийшли німці, то його дуже швидко забрали, куда – невідомо. Потім, Хаїм, Герша теж забрали і невідомо, де він подівся, а Хаєм був в єврейській поліції, яка була в Підкамені, бо їх забрали до Підкаменя. А гето в Підкамені було, як їхати до Будинку Культури з лівої сторони, де тепер стоїть будинок, що не заселений ніким, раніше там були єврейські будинки, гуртожиток Підкамінської школи, а дальше районо, а дальше уже жили Трусі, то перед тим з лівої сторони стояв будинок і сюда, як до міської ради, де тепер там стоїть пам'ятник якийсь, там теж був будинок, ось в тих двох будинках було гето, зліва і справа в Підкамені, а пізніше гето те забрали до Бродів, і тому Шльома із своєю Софією і Йосем були тут в гето, в Бродах, їм вдалося втекти, вони повернулися до свого будинку і наніч приходили і жили в підвалі, там була солома, на день втікали до ліса і ми їм носили їсти, там була дошка, ставили на дошку і їжа з'їжджала до підвалу і вони там собі їли, в тому числі і Михайло Павлінський. І десь за тиждень до нового приходу більшовиків хтось їх видав, їх забрали і повели з Микитів в сторону Суховолі, по переказу суховільців їх в соснині, не доходячи до Суховолі, повбивали і загорнули там в окопи. Чи то правда, не знаю, але то що люди там були похоронені, то факт, мені про це розказував Василь Романич, житель села Сухово-

ля. В Накваші був єврей Аврум, він тоже там займався магазином. Продавав вудки, ми там купували і йшли на Ікву ловити корбів, чи іншу рибу: плотичку, чи там оунців, а люди купували там і олію, купували там цукор, купували там сіль, хоч в Накваші тоже була вже заснована кооператива і було польське торговий такий центр, його називали Кулко. В тому Кулко продавали тоже і папірки «Солялі» і сигарети різні і предмети побуту. Як ми ходили в школу, то проти Кулка з другої сторони була Наквашанська школа, зараз там житловий будинок. Бо раніше перша школа, яка згоріла в Першу світову війну, то там, де зараз стоїть могила, там була школа в Накваші, тепер побудували нову школу в зовсім іншому місці. Але українські патріоти таких малих дітей, як я, бо я там ходив до другого класу, навчили таку маленьку пісеньку, яку ми мали там співати перед Кулком, щоб рекламувати товари українських кооператив. От ми виходили і там речитативом кричали біля Кулка: «Хто курить папірки «Солялі», той злодій, батяр і так далі, хто курить папірки «Калина», той чесна людина». Папірки «Калина» то якраз продавалися в кооперативі української громади села Накваші. В Підкамені я євреїв вже мало пам'ятаю. Бо то вже було за німців, євреїв вже не було, тут в книжечці я показав, де там жили євреї⁵, однак, як я йшов в школу, то тут за будинком Салецкого, до фігури Яна, я йшов по правій стороні, а з лівої сторони чую хтось біжить і ось з лівої сторони бігло два молодих хлопців, ну може мужчин, десь років до тридцяти і я чую два постріли і обидва вони впали намертво вбиті і дивлюся з лівої сторони біжить поліцай Заморський. Власне він їх і повбивав, прийшов з усмішкою подивився і пішов⁶. Кудя взяли тих людей не знаю, бо я пішов у школу. Пам'ятаю ще єврейські будинки. Пам'ятаю, що Заморський слідкував за євреями багатими, ось єврей Гох один із багатих людей був вбитий Заморським в Паньковецькому лісі. Він його вбив через те, що Гох, по розказах тоді підкамінських жителів, мав сорочку і підштаники в яких було зашито золоті монети, носив на собі і от йому хтось сказав і він забрав ту одяг з собою. Де він подівся після німецької окупації не знаю.

І. Б.: То той Заморський, він звідки сам, не знаєте за нього, він не підкамінський?

Т. З.: Не знаю, про нього не знаю. Там їх було два поліцаї, яких в Броди, як була акція в гето, коли вбивали в гето людей, то викликали Заморського і Заблоцького – двох поліцаїв з Підкаменя.

І. Б.: І вони вбивали?

Т. З.: Не знаю, того не знаю, але знаю, що їх сюди викликали.

⁵ Зварич М. Родинні спогади / упор. Т. М. Зварич, А. М. Корчак. Броди, 2011.

⁶ Згаданий сюжет на документальній основі описано у: Усач А. Голокост у Підкамені: історія одного винуватця. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів. 2022. С. 318–345.

І. Б.: А розкажіть мені, Ви були на весіллі, про оті традиції, звичаї євреїв, куди вони ходили до синагоги, де вони хоронилися, як там було все?

Т. З.: Не–не, скажем в Шльоми, де вони там гостювалися то не знаю, бо ті, що заходили в будинок, то ми не йшли, ми діти всі сусідські то бачили тільки ту церемонію, значить. Приїхала Файга, то його старша дочка, яка жила в Старобродах, біля старобродівської школи, тепер школи номер 4 міста Бродів. Там будинок, той де вони жили є. Вона мала двоє: хлопчика і дівчинку і з чоловіком приїжджала на те весілля. Ну як мали давати шлюб, я не пам'ятаю рабина, то такий голубий, ну мабуть 4 на 4 метри така полотняна була шита, 4 палки тримали хлопці і вийшли на подвір'я, і на подвір'ї той рабин стояв обличчям до хати, а родина обличчям до рабина. І от він там їм давав шлюб. Вона вийшла десь в дальші села чи містечко, але не жила вже на Микитах. Тих церемоній не можу повторити, бо не знав єврейської мови, то не знаю, як вони там то все облаштовували, але то всьо було на подвір'ї в Шльоми.

І. Б.: А якісь такі танці забави, шось там було потім?

Т. З.: Я не знаю того.

І. Б.: А Вас, як сусідів кликали на весілля, українців, батьків?

Т. З.: Не. Не знаю, я знаю, що в нас був такий молодий чоловік, який спрягався з Абрумом, його називали Андрій. Значить, спрягалися кіньми, бо хто мав небагато поля, то мав тільки одного коня. І ось він спрягався з тим і разом з тим був як наймитом там, бо він обробляв все на полі. І коли він одружувався, то прийшов євреїв просити на своє весілля ну і там кланявся. Старий Шльома не міг його перехрестити, бо він не християнин, то казав слова, пам'ятаю, як нині, махав зверху донизу рукою і говорив такі слова: «Женися – женися, Андрію, женися – женися, Андрію, женися – женися, Андрію» тричі і тим закінчилося.

І. Б.: А вони ходили на весілля, ті євреї?

Т. З.: Не пам'ятаю і не знаю, чи ходили, чи не ходили, но пам'ятаю такий факт.

І. Б.: А ще розкажіть, може пам'ятаєте, де вони до синагоги ходили, їздили до Підкаменя, чи куди?

Т. З.: До Підкаменя їздили.

І. Б.: А де була, може цвинтар їхній?

Т. З.: Не–не. Значить, синагога в Підкамені була, якщо стояти обличчям до старого цвинтаря, де тепер стоїть капличка, є вулиця вниз і на право є будинок, він стоїть ще нині, там була електростанція, так от та електростанція була в будинку синагоги, там була синагога єврейська, а вже потім зробили там електростанцію⁷.

---

⁷ Підкамінська синагога та єврейський цвинтар добре знані з публікації: Федорів Т., Букало І. Віднайнена мацева, як фрагмент з історії єврейської громади Підкаменя. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2: Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції. Підкамінь; Львів. 2021. С. 222–230.

І. Б.: А там, де лісництво, лісгосп там не божниця їхня?

Т. З.: Зараз. Чекай, а цвинтар, то як йти вулицею до, колись то йшли до Паньковець або на Грабину, там тепер парк стоїть, якщо повертаєш туди на стадіон за великим млином, то тут, де той парк, то якраз був цвинтар єврейський. Всьо там то забрали на дороги, побили ті мацеві і там в принципі навіть немає знаку, що там був цвинтар. Якраз там, як ідеш там починалася річечка, то за тею річечкою і був цвинтар.

І. Б.: То там, де зараз безалкогольний, там, де зараз воду виробляють, ні?

Т. З.: То воду виробляють, здається там, де був млин, а то на південь від млина, там вуличка така є, то там був єврейський цвинтар.

І. Б.: Добре, а розкажіть ще може, як Ви пам'ятаєте, що розпочалася війна? До війни всі там жили нормально, як Ви відчули, що війна почалася вже?

Т. З.: То трудно сказати, як війна почалася вже. То відчували всі, що почнеться війна, як Тобі сказати. Війна почалася спочатку між Польщею і Німеччиною. Шо почалася війна, то ми відчули через те, що почали поляки призивати тих, хто був воєноздатний на війну. Воно було досить швидко і скоро вона закінчилася. Поляки зачали втікати і прем'єр-міністр Польщі Рись Шмігле приїхав аж до Бродів, а з Бродів літаком Іван Грицайків відвіз його аж в Румунію, а з Румунії переїхав в Англію і там похоронений. О, я, як закінчилася війна, то пам'ятаю, як сьогодні, ми були з батьком на цегельні своїй, а біля лісу, біля Лугашів перед вечором батько почув, як польське військо молилося і батько мій каже: «Все, немає вже Польщі, бо Польща капітулювала». Військо помолилося і тим закінчилося і якраз в той час, звідси з Почасьва, через Лідихів почали заїжджати вже совєцькі в тих шоломах таких, «будьоновках», вони називали. То бідне військо по відношенню до того, як було обмундироване польське військо, бо як було обмундироване польське військо, я бачив, бо в 38-му році була якраз маневри польського війська, вони звідси з Бучини наступали на Підкамінь і навіть літали літаками, бо один з літаків там біля палацу польського, потім там був вже аеродром, то там якраз впав і розбився польський літак під час тих маневрів. Навіть здається вбив корову, бо там пасли корову підкамінчани. Ну біля того фільварку «Альбертівка» що називалося⁸. Вони прийшли ну і нібито всьо було добре, спочатку ніби забрали у всіх, ото в Рейзера, в нас був там фільварок. Мав землю, Осана там його другий син мав фільварок, забрали ту землю, розділили між бідними, роздали, всьо, а потім почали арештовувати українських патріотів, от і почалася вже біда. Переважно то синів і дочок священників, вчителів українських, хоч їх було мало. А потім почалася вже німецько-совєцька війна. Ну німці наступали дуже швидко, був бій в низу, там в долині, то називається те урочище «Долина» на Лукашах там якраз відбувався бій між совєцькими військами і

⁸ Йдеться про сучасну частину Підкаменя знану «МТС» – на північ від центру, справа від дороги до Бродів.

німецькими військами. Там було багато вбито совєцьких військових і там вони були похоронені, де зараз на колгосп є дорога. Їх звідти забрали і перевезли в Броди, останки тих вбитих. Ну німці вбивали дуже багато людей, тяжко було, вони наклали великі контингенти, мусілося здавати і молоко, і яйця, і все. Досить важко жилося людям. А за советів, які прийшли і вибили німців тоже жили бідно люди, через те, що тоже наклали великі контингенти і всіх тих, хто був уже українськими патріотами, чії сини пішли в УПА, їх вивезли. Вони там і повмирали, частина вернулися, але їм не дали можливості повернутися в своє село, вони верталися в інші області, зокрема в Донецьку, Луганську, Херсонську в нас тут, то в Дрогобицьку область, а в Львівську не поверталися. Біда була, тяжко було жити, тяжко було працювати, але якось помаленько і почали, потім колгоспи засновувати переважно в 49-му, 50-му році, а потім вони помаленько загинули і навіть на наших теренах були такі гаївки, які вже оспівували втечу советів, ось в Тетильківцях був такий Стах Молінський і пам'ятаю такий фрагмент з його гаївки:

«Комсомольці свої були, комсомольці свої були,
Повалили всі фігури
Всі фігури повалили, всі фігури повалили
І колгоспи заложили
Веселіше сонце світи, веселіше сонце світи
Відколи втекли совіти
Веселіше наше поле, веселіше наше поле
Менше вже гудуть трактори».

І. Б.: От бачите як гарно, то коли він то співав. Вже за Незалежності?

Т. З.: Вже за Незалежності, він співав тоді, коли ми вивчали історію села Тетильківці разом з Андрієм Корчаком.

І. Б.: А розкажіть мені ще, як та війна почалася, як євреї сприйняли, як воно зразу, Ви ж пам'ятаєте, Ви в сусідстві були, чи зразу їх забрали, чи не зразу, куди, як те гето виглядало?

Т. З.: Ну євреїв то забрали зразу і гето, ну будинки то стояли вже, я як пам'ятаю ті будинки, то вже без гето. Я тільки знаю, що там були всі ото миски, каструлі, то всьо було залишене, забрали тільки людей і там ходили малі діти, і там бавилися, бо то вже все було без вікон і без дверей, бо то гето там ліквідували, то тоді відкрили школу.

І. Б.: В тих приміщеннях?

Т. З.: Нє–нє, в школі, там де тепер, в тих приміщеннях нє, там не було нічого. Не можу більше Тобі нічого розказати, вже так Тобі багато чого розказав.

І. Б.: Я розумію, а розкажіть мені, як вони щезли ті євреї, от були–були, то німці їх забирали, приїжджали?

Т. З.: То німці їх забирали, приїжджали поліція і німці і забирали їх до гето, а потім з Підкамінського гето перевозили в Бродівське гето, як то робилося я не пам'ятаю, бо я того не бачив.

І. Б.: А Ви казали, що хтось вижив?

Т. З.: Їх все рівно хтось продав і їх повбивали, то тих, а решти, я того не знаю.

І. Б.: А після війни може хтось десь вижив, десь з'являвся, не тільки з Микитів, а десь з Підкаменя, з Накваші, якісь євреї давалися чути?

Т. З.: З Підкаменя, з Микитів і з Накваші ніхто не давався чути, а з Підкаменя було два євреї, знаю. Шо один з них працював у фінвідділі.

І. Б.: Вже за більшовиків?

Т. З.: За більшовиків. Я знаю, що він був без ноги, то може він був на війні, не знаю, а більше так, більше євреїв. Хто був з Підкаменя не знаю, не бачив нікого більше, а їх два брати було.

І. Б.: А ще мені скажіть, от що Вам найбільше запам'яталося з війни, от який у Вас такий спогад є про війну такий от, що запам'яталося на все життя?

Т. З.: На всьо життя шо запам'яталося? На всьо життя запам'яталося святкування дня Петра і Павла. Зранку ми з мамою поїхали в Почаїв з сестрами і з братом Павлом і повернулися додому, я повів коні пасти, не був вдома, а діти залишилися менші сестри і брат вдома. І на Петра і Павла в 45-му році мій батько повернувся із міста Горького на Дніпрі, де лікувався додому. Ото мені найбільше запам'яталося. Є фотографія батька з вусами в нас, але коли він прийшов і взяв Рому – наймолодшу сестру на руки, хотів її поцілувати і її покололи вуса, вона каже: «Ой мене вуса колят», – і батько зразу пішов додому і поголив вуса, після того ми батька з вусами не бачили. Ото мені запам'яталося найбільше про війну, поскільки першим, хто до нас повернувся з війни, то був Микитюк Павло. Він повернувся по хворобі, то перший і ми, всі сусіди, прийшли і бачили людину, яка повернулася з війни, з фронту. Потім поверталися інші люди, дехто з Уралу, бо був на роботі, бо їх демобілізували, але потім взяли на роботу, а дехто так з фронту. Багато загинуло на фронті людей і з Микитів, і з Накваші, і з Тетильковець. Мабуть найбільше з Тетильковець, я так думаю, не знаю, треба прочитати на могилі. Більше так нічого, всьо було ніби так як на війні, всі ми діти, як тільки йшли військові, то ми заходили в хату, не заходили нігде не показувалися, бо то було досить якось неприємно⁹.

І. Б.: Але Петра і Павла Вам запам'ятався? То такий спогад на все життя, а ще мені скажіть, після війни якісь може були спроби отих євреїв, може хтось

---

⁹ Загадані сюжети відображенні також у публікації респондента: *Зварич Т.* Воєнні ліхоліття 1939–1945 років. *Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 6. Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії «Галичина». Броди, 2013. С. 109–116.

приїжджав, може хтось давав про себе чути, не тільки тут, але там в Бродах, якісь пам'ятники встановляли?

Т. З.: Того я не знаю, я вже тим не цікавився. Їх там не було, та й бродівських євреїв тут не багато було. По сусідстві тут жив євреї, який очолював тут торговельні центри спочатку на Старих Бродах, потім в Ясеніві, але виїхав в Ізраїль.

І. Б.: То він вже десь у 80-х роках виїхав?

Т. З.: Так, з другої сторони тут також жили євреї, він був лікарем, помер, похоронений на великому цвинтарі. І більше так євреїв, які були тут в Бродах я не знаю.

І. Б.: Ну а з тими, вже в радянський час, Ви з ними там якось були знайомі, чи колегували?

Т. З.: Не колегували, бо вони старші, але знайомі були, бо лікар-євреї мій сусід через двері, так що...

І. Б.: Його діти там живуть ще?

Т. З.: Він був бездітним, його дружини сестра працювала бухгалтером в районному відділі народної освіти, але вони повмирили і похоронені тут на великому цвинтарі. А той жив, останнім його місцем праці був Ясенів. Чи спілкувався з ним, спілкувався, знав його сина, син був нежонатий, виїхав туди разом з ним до Ізраїлю, він вважався першим піонером, обіцяв мені, що дасть підшивку того всього, що він знає про Броди, але так не вийшло, він виїхав, але підшивки не дав.

І. Б.: Але після того Ви з ним не пересікалися, не приїжджав сюди назад?

Т. З.: Нє-нє, не приїжджав більше, не знаю, я більше про нього нічого не чув, може він з кимось і листувався, но не зі мною, не знаю дальшої долі.

І. Б.: Добре тоді, може Ви хочете ще щось сказати? Дуже Вам дякую, дуже цікаво з Вами поспілкуватися.

Т. З.: Нє. Дякую!

ІНТЕРВ'Ю ЗАПИСАНЕ З ТЕОДОРОМ МИКОЛАЙОВИЧЕМ ЗВАРИЧЕМ У РАМКАХ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ ЛЮБОМИРА ЛЕСОНІНА ВЛІТКУ 2020 Р.¹

Інтерв'юер: Любомир Лесонін;

Термін проведеного дослідження: 22 червня – 22 липня 2020 р.;

Місце проведення записів: помешкання респондента;

Присутні особи під час запису: Наталія Ханаківа – бібліотекар Бродівського історико-краєзнавчого музею;

Місце зберігання: Фольклорний архів Кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси (ФА КУФ) Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, ауд. 345, м. Львів²;

Інтерв'юер: Любомир Лесонін (далі – Л. Л.);

Респондент: Теодор Зварич (далі – Т. З.);

Транскрибування інтерв'ю: Любомир Лесонін³.

Л. Л.: Як у Вас, у Накваші, святкували Святвечір?

Т. З.: Між тим, що показують зараз по телебаченню і те, що відбувалося в нас, в селі Накваша, має деяку різницю. Скажемо, по телебаченню показують, що в інших районах Львівської, та й Рівенської областей, дідух – це гарне творіння людське, яке прив'язується із колоссям і стеблами. У нас – зовсім по-іншому. Дідух називали житню солому. Як вона робилася? Жали жито, потім в'язали в снопи, снопи брали для дідуха із не дуже товстою соломою, молотили

---

¹ Підготували до друку Любомир Лесонін та Ігор Букало.

² Архівні шифри записів аудіо та відео:

IEK_VI20200629_lesonin_seans01_video01;

IEK_VI20200629_lesonin_seans01_video02;

IEK_VI20200629_lesonin_seans01_video03;

IEK_VI20200629_lesonin_seans01_video04;

IEK_VI20200629_lesonin_seans01_video05;

IEK_VI20200630_lesonin_seans02_audio01_mp3;

IEK_VI20200629_lesonin_seans03_audio01_mp3.

³ Під час транскрибування було максимально збережено оригінальну мову Т. Зварича. Опрацювання записаної у респондента інформації див.: *Лесонін Л.* Фольклорні та етнографічні особливості традицій зимового, весняного та літнього календарного циклів у селі Накваша (На базі зібраного влітку 2020-го року етнографічного матеріалу). *Історія Підкарпаття в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкарпатті. Підкарпаття; Львів, 2021. С. 336–343.

їх, і змолочений сніп уже називали «приколлодок», і його вже відтрушували від інших стебел, скажемо, кукелю, чи інших трав, зокрема волошки. І потім його клали на інше місце. Декілька таких «приколлодоків» складали у велику в'язку солом'яну, перев'язували біля гусіра – то місце, де зрізали житнє стебло від стерні – і зав'язували перевеслом, а потім другим перевеслом зав'язували поближче колосся. Таку в'язанку солом'яну вже називали «куль». Він складався з двох, трьох чи п'яти приколлодоків – то залежить від фізичної сили господаря, бо потім його заносили до хати перед Святим Вечором. Тоді, коли вже був накритий стіл сіном, яке було прикрите зверху скатертю. Скатерть обов'язково по углах вишивалася вишивка червоними і чорними нитками. Як була скатерть закрита, то в куточку, біля образів, біля фронтової стіни клалася невеличка в'язанка сіна. І туди приносили інший сніп, але сніп пшениці тоже зав'язаний двічі, і його ставили під образами в куточок. А соломі розстеляли на підлозі, чи, якщо в хаті не було підлоги, то на долівці, досить грубо, і робили один валик, звідси, біля столу, накривали новими ряднами, дуже гарно вибіленими, визоряними літом і новими подушками з новими.

Л. Л.: Пошивками, наволочками?

Т. З.: Наволочками витканими із домашньої тканини, домашнього полотна, зокрема з лляного, і клали, до столу збирались. Для чого це робилося? Через те, що після вечері вся родина лягала на розстеляному солом'яному ліжку великому на цьому дідуху. Тільки після Святого Вечора родина з дітьми. Дальше – на дідуху спали тільки діти. Але як вносили дідуха до хати, то батько чи інший член родини, міг бути й дідусь і таке інше приходив і, кажучи: «Добрий вечір!», після того просив Господа дати можливість пережити всі свята родині, зокрема Різдва Христового, від Різдва Христового – до Великого Василя, від Василя до Йордану, від Йордану до Стрітіння, від Стрітіння до Воскресіння Ісуса Христа, Паски, далше – до Різдва Пресвятої Богородиці, пізніше – до Собору Пресвятої Богородиці, до Покрови Святої Богородиці, далше – до Чесного Хреста, і просив господар, щоб Бог на зарік продовжив всім членам родини вік без хвороб і потрясінь. І тоді вже казав «добрий вечір» і всі сідали вже за стіл.

Ну, на різдвяні свята обов'язково, ага, на Різдво ішли до церкви, а після церкви ішли обов'язково до родичів, до дідусів, бабусів, до батьків, якщо жили окремо. Колядували. Ну, коляди були різні. Є всім відомий «Бог предвічний», потім «Вечір», потім «Три святих», потім, у нас то була така, бо хлопці ходили колядувати попід вікна, бо на різдвяні свята, на другий день, зокрема, «коляди» називалися, колядували під вікнами, то найбільш така популярна була коляда:

«Дивна-я новина нині...»

Дивна-я, дивна-я новина нині
Діва си-на народила в Вифлеємі,
Народила в Вифлеїмі
Марія є-дина
Як вона народила
В пелени повила
І цілує, і милує – 2
Господнього сина.

Ну, про Різдво ми, ніби, скінчили.

Л. Л.: А були у Вас певні господарські прикмети? Дівочі ворожіння?

Т. З.: Ну, на Великого Василя сіяли – то всім відомі ті сіяння, то я не буду співати пісні. Дальше що тут ще є, Водохреща також ні. Візьмемо зразу тут Паску.

На Паску, на Великдень, ішла до церкви майже вся родина. Залишалися хтось із старших – дідусь чи бабуся, бо треба було доглянути тварин. Церквовця в нас була невелика, тому переважно в церкві були дорослі люди. А молодь була переважно біля церкви. І як закінчилося богослужіння, то всі виходили на вигін. У нас, у центрі села, була така майже квадратна площа. Її називали «вигін» через те, що корови, перед тим, як пастухи виганяли на пасовисько, заходили на цю площу. І звідси пастухи забирали і вигонили. Вона була досить така конкретна, бо колись біля церкви була стара школа, яка згоріла в Першу світову війну. Мабуть, десь вісімдесят процентів будівель у нашому селі у Першу світову війну згоріло. Потім була побудована інша школа, вже на другу сторону дороги, і за Польщі там була початкова школа. Директором школи був пан Коваль. Так от, після богослужіння, у нас був такий його називали Гриць з латочкою – то Чаплій Григорій. Він був такий масовик, він дуже гарно вмів водити «кривого» танця, він збирав малих діточок, і колом вони ходили, і співали таку гайвку «Десь тут була подояночка». Потім збирав жінок і мужчин середнього віку і водив «кривого» танця. І вони співали досить таки недовгі за своїм сюжетом пісні... Ну, наприклад:

«Гай, дівки, гай...»

Гай, дівки, гай,
Де ж ви, дівки-молодиці,
Кличе старий по суніці.
Суніці ся не вродили – 2
Дівки старика сварили.

Бачите, молоді дівчата завжди хотіли виходити заміж за нежонатих молодих мужчин. І тут я можу Вам продовжити про те, що вони не дуже добре ставилися до стариків. Ось друга пісенька така про стариків:

«Ой, з загір'я сонечко...»

Ой, з загір'я сонечко,
З загір'я...
Не дай мене, матінко, за діда.
Воліла б я дівкою ходити,
І на чужих діточок робити.

Крім цього, коли ми ходили в школу, то вже десь так друга половина 30-х років, тоді вже українці запроваджували свої кооперативи, мали крамниці. А в нас там, на вигоні, була дуже гарно побудована будівля, але римокатоликами, і цю будівлю ну як крамницю називали «Кулко». А далше була друга будівля – там стояли насоси для гасіння вогню, якщо щось десь там загорілося. А ми вчилися з другої сторони, бо школа була проти «Кулка». І ось нас уже тоді настроювали до того, щоб звеличати ну, нашу кооперативу вже, українців, не поляків. І ми так речитативом завжди співали, як приходили туди, під «Кулко». Тоді там продавали і тютюн, і папір, із якого робили папіроси. І там продавали папірки, які мали назву «Солялі». А в кооперативі були папірки, які називалися «Калина». Так от, ми виходили і речитативом кричали так:

Хто куре папірки «Солярі...»

Хто куре папірки «Солялі»,
Той злодій, батыр і так далі.
Хто куре папірки «Калина»,
Той чесна людина.

Ну, як хочеш, то ще скажу, що в церковних книгах завжди позначався стан нареченого. Там було так: молодець чи вдовець. І то фіксувалося. Бо інших випадків церква не призначала, не признавала, не можна було ні розлучуватися, не можна було жити в громадському шлюбі.

Весною і осінню переважна більшість були весілля. Спочатку приходив молодий до молодої, а перед шлюбом, увечері, молода із своїм почотом несла до родичів молодого калачі. Там ішли свати, свашки, брали участь дружки, і як приходили під двері молодого, то сват, старший, завжди говорив так: «Надівай, господарю, кожух волохатий, і запрошуй гостей до своєї хати». А другий сват завжди речитативом говорив так: «Ой, важкий мішок на плечі, бо несемо калачі». Потім їх свашки і дружки переспівували, заходили в хату і тоді закінчувалася вечірня. До речі, в інших регіонах сватів називають «дружбами». В нас дружба був досвідчений господар, хтось з родини або близьких товаришів. Чому? Бо, власне, те, що в Росії називають «тамада». Він умів вести всю гостинність, знав, коли треба співати, знав, коли музики мають грати, знав, коли треба подати все на стіл, бо допомагали йому господині і один із сватів, бо дівчата сиділи за столом чи з молодим, чи з молодою, і там мусили вести співи весільні, безперечно. Так ось, коли вже накрили стіл, тоді дуже мало пили горілки. Переважно пили вишняк, і пили пиво. І ось, завданням

свата було в дзбані – або дзбанок його називали, нести пиво і ставити на стіл. Ну, молоді співали. Дорослі тоже співали і коли не вистачало пива на столі, то обов'язково починали співати:

«Я за сватом...»

Я за сватом, – 2

А де ж сват подівся?

А він сидить в комірчині

І сиром наївся.

Потім, коли танцювали, зокрема, коли грали мелодію польки, то була така дівчинка, яка обов'язково мусіла заспівати щось, і вона таку пісеньку співала:

«Крути мене, верти мене...»

Крути мене, верти мене,

Або дай другому.

Некручена, неверчена

Не піду додому.

«Ой, що ж то за шум учинився»

Ой, що ж то за шум учинився –

То комар на мусі оженився.

Взяв він собі непослушну,

Шо не вміла шити–пряди, чоловіче.

Ані шити, ні варити – гей!

Ані своєму комареві догодити.

Ну, про вісіля я вам сказав, тепер що вам скажу. Таке дуже велике свято, яке любили молоді дітки, то є Миколи-Чудотворця. І тепер то використовують. Діти знали, бо їм батьки обов'язково давали подарунки. Ті подарунки, їхня кількість, їхня якість, завжди залежала від становища родини. Якщо родина була заможнішою, то й подарунки були такі, більш місткі. Але досить цікаво в світі є. Було в нас багато Тарасів, Степанів, Григоріїв, Миколаїв є небагато. Але як Миколаї заходили в хату, то обов'язково йому співали таку веселеньку пісню:

«Ти Микола, я Микола...»

Ти Микола, я Микола –

Обидва Миколи.

Тебе били коло церкви –

Мене коло школи.

Тебе били коло церкви,

Бо ти пив горілку.

Мене били коло школи,

Бо я любив дівку.

Як зачали ми втікати,

Та й через городи,
Зашпортались в гарбузинні –
Наробили шкоди.
Як зачали старі баби
З коцюбами гнати,
То я мусів штани дерти,
Гарбузи латати.

У період війни, пісні були завжди сумні. Та й співали їх небагато. Через те, що багато людей загинуло на фронті, багато повернулося каліками, дехто ще воював, дехто ще служив, а служили довго – по сім років. Воювали з Німеччиною, потім з Японією, і сюда, і туди. Хлопців багато пішло, тому й було невесело жити, невесело і співати. Але все-таки співали:

«Пам'ятаєш той вечір чудовий...»

Пам'ятаєш той вечір чудовий,
На котрім бавилися ми.
Танцювали інші пари танго,
А ми засмучені були.
Не будь же зла на мене, мила,
Бо доля наша так хотіла.
Тебе полюбить інший милий,
А я другою не буду мати.

«В темну нічку мене мати на світ привела...»

В темну нічку мене мати на світ привела,
В темну нічку колихала і чорну, як день, долю мені дала.
Чорно ходжу, чорно роблю, чорні сняться сни мені,
І дівчина не пригорне, як згадає колір чорний,
Що смерть не мине – 2
І дівчина не заплаче,
Тільки чорний крук захряче
Тихо по мені – 2

Л. Л.: А скажіть, були у Вас на селі якісь особливі страви, рецепти? На свята, можливо. Скажімо, на Святвечір.

Т. З.: На Святвечір була кутя – це зрозуміло. Крім куті була капуста тушена, але ж на олії, крім цього обов'язково був узвар, крім цього були вареники з капусти, вареники з картоплі, вареники з гречки, голубці з гречаної крупи, голубці із пшоняної крупи, голубці із картоплею з цибулею, тушеною на олії, крім цього оселедці, крім цього були в обов'язковому порядку москалики – то те, що зараз називають івасі та столі – хліб, обов'язково були пампухи, обмазані зверху часником з олією. Вистарчить, не можу пригадати ще.

Що готовили на будні дні. То обов'язково був переважно борщ, була юшка, були вареники із сиром, були обов'язково пампухи. Крім цього, пекли на череді картоплю з квашеною капустою, варили квашу, варили жур.

Л. Л.: А що таке кваша й жур?

Т. З.: Кваша – то так: розтирали з конопель насіння, якісь там є рецепти, то є така рідка страва. Жур варили, я вже не пригадую, з чого його варили.

Л. Л.: Що готували на другий Святвечір?

Т. З.: Та майже те саме.

Л. Л.: А на Великдень що готували?

Т. З.: Ну, паски були, крашки були. Обов'язково був мед, потім були обов'язково яблука, і квашені, і такі яблука, крім цього узвар обов'язково був, крім того готовили сирники, ще робили салати, де був обов'язково сир і сметана, зелений салат робили, не пам'ятаю більше.

Л. Л.: А на жнива які у Вас були традиції?

Т. З.: На жнива обов'язково одні одним помагали. Ходили хлопці й дівчата до багатших хлопців і обов'язково їм помагали. Крім цього, які були традиції. Багатші люди обов'язково пекли хліб. Хліб пекли в такій кількості, скільки було женців, бо кожному женцеві додому давали хоч і невеличку, але буханочку хліба. Як привозили, то обідали женці і лягали на годину відпочивати. Після цього мали дожинати. Були женці, які швидко жали. Нажав копу, серп на плече і пішов додому. Якщо вже була остання площа, де жали, то обов'язково залишали з одного боку і з другого боку дець на сантиметрів тридцять один від одного по декілька стеблин нежатого жита. І зав'язували те жито одне з одним, такий букет робили. То означало, що в того господаря жнива закінчилися.

Л. Л.: Робили у Вас щось на Купала?

Т. З.: Обов'язково. На Купала завжди збиралася молодь у гаю в нас – то був такий невеликий лісок, називали його «гай», та площа відносилася до власності церкви. І там росла ліщина, там обов'язково брали сухе гілля, розпалювали вогнище, і через це вогнище перескакували хлопці – з одної сторони, дівчата стояли в колу, дівчата не перескакували. І співали веснянок.

Л. Л.: На Спаса щось робили у Вас?

Т. З.: На Спаса ми всі ходили до Почаєва. І хлопці, і дівчата, і дорослі, і діти, і жінки, і чоловіки. То кілометрів дев'ять. Ну і співали собі там такі пісні загальноприйняті: «Ой, хлопці-рибалки», «Засвіт стали козаченьки». Якихось, виключно пісень, які співались на наших теренах, не співали.

Л. Л.: А освячували фрукти в церкві?

Т. З.: Обов'язково. І віночки освячували, і букети освячували, і то була традиція через те, що якщо корова народила теля, то з тих освячених віночків брали певну кількість матеріалу із букета, і робили таке пійло й давали корові після отелення, напували її, щоб було їй якось вигідніше. То таке було.

Л. Л.: Чи йшли лікувати певні хвороби до знахарів, повитух? Чи побутували у Вас замовляння?

Т. З.: Був у нас, його прізвище Дяк. Так от, якщо людина відчувала, що їй щось погано, і вважала, що то є причиною тиск крові, то йшли до нього, і він мав таке спеціальне приладдя, і тут, на вені, спускав кров людям. Таке було, а більше таких замовлянь не знаю. Була в нас там Ладзінська – жінка, яка в обов'язковому порядку виконувала роль хронця. Хлопці чи дівчата, які перескакували через річку чи просто скакали – їм бувало, що вивихали ноги. То приходили до неї і вона ці ноги вирівнювала. Як вона це робила? Я знаю, що дуже часто розварювала так гречану кашу і обмотувала, де була нога звихняна, і зав'язувала, і так дитина мала бути кілька годин чи, може, й більше, а потім приходили й вона ото знімала. Така людина була.

Були жінки-кравчині, які шили виключно для дітей. І для дівчаток, і для хлопців шили одержу. Скажемо, для хлопчиків шили таку одержу, що передок із штанятами був зшитий разом. Із спини були гудзики, він міг розщібнути. Так що були такі спеціальні люди, які тим займалися на місцях.

Дуже цікаво в нас проходило Водохреща. Річка Іква в цій місцевості була ще глибокою, і напередодні перед Водохрещам віряни вирізали великі глиби льоду товщиною від десяти до п'ятнадцяти, а то й більше сантиметрів, і, зробивши ополонку, на стороні від саду складали хрест. Хрест був висотою біля двох метрів, і дуже цікаво, що його обливали буряковим квасом, і він ставав такий кольоровий. Дуже гарно виглядав із сторони дороги. Коли приходили святити воду в ополонці, люди стояли на дорозі, і досить цікаво було спостерігати, як пасічники приходили все ближче і ближче до священника. І як тільки він почав окроплювати воду в річці, вони швиденько у посуду набирали священної води і відходили на самий край групи вірян, які стояли на дорозі. І як тільки закінчувалося водосвяття, то вони швиденько, майже підтюпцем, бігли додому. Бо вірили в те, що як вони скоріше від всіх освятят свою пасіку, то пасіка буде здоровою, а мед буде досить щедрим. Дуже цікаво було виглядати тоді, коли із хуторів приїжджали віряни своїми саньми. Цікаво те, що пасічників, які жили поближче, вони не залишали, а брали на сані і підвозили їх. Так що така була загальна колективна увага до своїх працюючих комах.

Під час німецької окупації людям вкладали контингенти. Тут входило і збіжжя, яке треба було людям здати, і молоко, яке люди мусіли здати на молочарню, і яйця, які люди мусіли здати в певний склад. І була дуже строга вимога до людей: люди не могли в млині змолоти ні зерна, поки не здали всьо до грама на склади в Бродах. І тоді люди мусіли знаходити інші способи мати муку. Вони почали молоти на жорнах, не дивлячись на те, що німецька служба переслідувала їх, і якщо тільки виявляла жорна, то обов'язково розбивали каміння. Але люди не тільки використовували жорна, щоб виготовити їжу для

дітей та й для себе, але навіть складали пісні про жорна. І я заспіваю таку пісеньку:

«На Вкраїні біда чорна...»

На Вкраїні біда чорна,
Ой, біда чорна,
Гей, гей...
На Вкраїні мелять жорна,
Ох, мелять жорна,
Гей, гей...
Жорнівкою вправо-вліво,
Ой, вправо-вліво,
Ой-дей...
Щоби серце не боліло,
Ой, не боліло,
Гей, гей...

У селах були спеціальності, які були досить незначними. Ось, скажемо, такі спеціальності, як мельника. Але й про мельника була складена людьми пісенька, яку я також вам відтворю:

«Ой, то, мамцю, мельник...»

Ой, то, мамцю, мельник,
Ой, то, мамцю, гарний,
Мельник меле,
Меле, зерно засипає,
Обертався, дівчину обіймає.
Ой, той мельник гарний,
Ой, той мельник хороший,
Меле муку без грошей.

Не тільки раніше, але й тепер люди складають пісеньки, гаївки, які відображають теперішній спосіб життя. Скажемо, після того, коли була відновлена українська державність, дуже цікаву гаївку ми слухали в селі Тетильківцях Навквашанської сільської ради, фрагмент якої звучить так:

«Комсомольці свої були...»

Комсомольці свої були – 2
Повалили всі фігури.
Всі фігури повалили – 2
І колгоспи заложили.
Веселіше сонце світе – 2
Відколи втекли совіти.
Веселіше наше поле – 2
Менше вже гудуть трактори.

На нашій території часто звучали «пупурі» – такі невеликі фрагменти пісеньок. Деякі з них я постараюся відновити:

«Ой, у лузі, при дорозі, соловей щебече»

Ой, у лузі, при дорозі, соловей щебече:

Тьох, тьох, тьох, тьох, тьох, тьох.

Соловей щебече.

А ми свою цю пташину

До гніздечка кличем.

Або ж інша пісенька, присвячена тій самій пташечці, та й іншим пташкам в такій-то порі:

«Ой, у вишневому садочку...»

Ой, у вишневому садочку,

Там соловейко щебетав.

Фіть-фіть-фіть, тьох-тьох-тьох,

Ай-яй-яй, ох-ох-ох,

Свою малечу навчав.

Були й інші пісні. Після тих пісень брали одну, другу з тих пісень і співали так:

«Ой, у річці біля броду»

Ой, у річці біля броду,

Там голуби пили воду.

Напилися, полетіли,

Вуркотіти не схотіли.

Були й інші веснянки. Крім пісеньок про вишеньки й черешеньки, була пісня й про інше плодове дерево.

«Посаджу я грушечку»

Посаджу я грушечку,

Гай, буде гай...

Нічко ж моя темная,

І ти, зоре ясная,

Дай, Боже, дай.

Як виросте грушечка,

Гай буде, гай...

Нічко ж моя темная,

І ти, зоре ясная,

Дай, Боже, дай.

Як зацвіте грушечка,

Гай буде, гай.

Нічко ж моя темная,

І ти, зоре ясная.

Дай, Боже, дай.

Як зародить грушечок,

Гай буде, гай.
Нічко ж моя темная,
І ти, зоре ясная,
Дай, Боже, дай.
Ох, наварим юшечки,
Гай буде, гай.
Нічко ж моя темная,
І ти, зоре ясная,
Дай, Боже, дай.

Були пісні, які, такі, їх можна вважати передвесільними:

«Ой, дівчино, шумить гай...»

Ой, дівчино, шумить гай – 3
Коло любиш – забувай.
Нехай шумить, ще й гуде – 2
Кого люблю – мій буде.

Або ж:

«Гриць мене, моя мати...»

Гриць мене, моя мати,
Гриць мене полюбив,
Гриць мені, молодії,
Черевички купив.
Ой, матусю, люблю Гриця,
Гриць мене, досить з мене.

Були пісні, які звучали ще при панщині, зокрема така пісня:

«Ой, в Києві на риночку»

Ой, в Києві на риночку,
Там п'є чумак горілочку.
Пропив вола, пропив воза,
Пропив ярома, ще й залози –
Все чумацькеє добро.

А ось після скасування панщини велику роботу серед своїх вірних проводила церква. І тоді, й тепер церкви намагаються схилити своїх вірних до безалкогольного оп'яніння, жити мирним, спокійним життям. Але тоді, очевидно, виникла така пісня:

«А на небі не дадуть горілки»

А на небі не дадуть горілки,
Ані меду-пива, ні вина.
Тільки дадуть з-під стріхи дощівки –
Пиймо, браття, їймо аж до дна!
Кришталева чаша, міцнеє дно,
Пити чи не пити – все одно!

Таку пісню співали десь перед закінченням весільних дійств. На весіллю ще співали так, зокрема після танцю, коли вже обідали, то ведучий завжди толерував таку пісню. Тоді наша територія відносилася до Тернопільщини, і часто в піснях нагадувалися пісні про невеличкі містечка. Зокрема пісня:

«Гочача, гочача...»

Гочача, гочача –

Горілочка з Бучача.

А закуска з Теремовля –

Їжмо, пиймо на здоров'я!

А після того вже звучала така пісня, яка має два варіанти. Перший такий більш скромніший, його співали так:

Шо то за господар...

Шо то за господар –

Сміх та срамота!

Люди йдуть додому –

На коня нема!

То більш така...:

Шо то за господар,

Шо то за свиня!

Гості йдуть додому –

На коня нема!

То зовсім інші слова й інше звучання, ніж тепер квартет «Гетьман» співає: «На коня, на коня, на коня...». І далі за текстом.

Лубомир ЛЕСОНІН

*студент-магістрант українського відділення філологічного
факультету Львівського національного університету
імені Івана Франка
(м. Броди)*

РОЗМОВА З ЧАСОМ: СПОГАДИ ПРО ТЕОДОРА ЗВАРИЧА

Червень 2020 року. Моя перша у житті фольклорна практика. Коли стало питання про пошук респондентів для запису матеріялу, довго думати не довелося. Зварич. Теодор Миколайович. Рік народження – 1930. У наших – себто «наших», історико-краєзнавчих колах – місцевий гуру. Старожил. Учитель. Символ.

Символ чого?

Коли ми з мамою підходили до дверей його ошатної світлої квартири, я ставив собі ті ж питання, що за кілька хвилин ставитиму йому під запис диктофону: розкажіть про себе... де ви народилися... що пам'ятаєте... Коли ми увійшли, то перше, що кинулося нам в очі – це порядок. Охайно посортовані книжки на протертих від пилу полицях. Застелені ліжка й диван. Вимита до блиску підлога. Літній інтелігент у ретельно попросованій, без натяку на найменшу складку сорочці, що зустрів нас із усмішкою та словами «Доброго дня Вам!». Узагалі це була його риса – вітатися із усіма першим, навіть із людьми, що були вчетверо молодші за нього. Та повертаючись до питання про символ. Порядок, світлість, знання і спогади, втома в очах, яку було не приховати за жвавою розмовою і бадьорим голосом.

Час – ось відповідь.

Теодор Зварич був символом його величності Часу. Не лише свого, а й Часу як такого. Він не руйнує і не забирає людей. Він ставиться до всіх рівноцінно. Час справедливий. Віра у справедливість часу – мабуть, єдина опора, яка тримає людину від першого до останнього подиху.

Понад годину ми вислуховували старця, що з математичною чіткістю і властивою йому послідовністю, наче пишучи чергову краєзнавчу статтю, пригадував і розповідав нам усе, що могло б мені знадобитись у фольклорній практиці. Пісні. Традиції. Примовки. А ще люди. Імена. Біографії. Того червеневого дня довкола нас вибудувалось якесь чудернацьке, але таке знайоме мені з дитинства, моє рідне інформаційне поле. Обшир, де оживали мертві і

повертались у ненароджений стан живі. Я слухав – а неначе пригадував: літо, паломництво до Почаєва, церква у Накваші, Різдво, дідух, війна...

То що було далі? – запитую я на записі.

Старечий дзвінкий голос у відповідь виспіває чергову гаївку. Я прослуховую цей тремтячий тембр знову і знову. Намагаюся розкласти кожен звук на влучні дрібні ноти. Де він тепер? На яких луках його стопа втоптує густу траву, і в яку далечінь спрямований його погляд?

Всьо. Не буду далі.

Теодор Миколайович утомився. На цьому запис обривається. Але пізніше він ще двічі приходив до музею і ми провели ще два короткі сеанси збору фольклору. Як тільки щось пригадував – одразу ж писати. Бо потрібно встигнути. Встиг. Протранскрибував записане. Здав на катедру і закрив питання практики принаймні на рік.

Потім ми ще неодноразово бачились на чудових підкамінських конференціях, які організовує Ігор Букало. Під час останньої відвіданої мною, восени 2023 року, було помітно: щось уже не так. Не ті очі. Не той погляд. Втома. Але й відданість – бо інакше для чого Теодорові Миколайовичу була вся ця краєзнавча суєта? Його прихильність до молодих науковців, бажання поділитись знаннями, уважність до деталей та любов до рідного краю – все це було із ним до останньої миті. До кінця його симфонії. До кінця.

За своє життя Теодор Миколайович співпрацював зі стількома людьми, що й годі перелічити. Чого тільки вартує їхній із Андрієм Корчаком тандем і те, скільки плодів він приніс. Теодор Зварич – це мандрівки і цікаві розповіді, вдячні учні й веселі зустрічі у формальній і неформальній обстановці. Це добрий друг, людина, із якою завжди було про що поговорити, яка своєю щирістю та філософським ставленням до життя та смерті вміла прихилити до себе будь-кого. Його безцінні свідчення про минуле, феноменальна пам'ять і уважність довгими роками були чинниками, що рухали місцеве краєзнавство вперед. Усі ж бо знали: коли пишеш статтю і про когось або про щось потрібно розпитати – телефонуй Теодорові Миколайовичу. Коли організовуєш конференцію, запроси туди Зварича, бо без нього жодне промовлене слово наче не буде ратифіковане. Бо він – ознака, що все гаразд і можна слухати доповідь, а опісля за горнятком кави чи – чого таїти? – чаркою коньяку дискутувати про минуле. Або й теперішнє. Або й майбутнє.

А кому телефонувати тепер?

Львів, 18. 01. 2025

АРХЕОЛОГІЯ

Роман ЛЮБУНЬ

*докторант кафедри архіології та музеєзнавства
Філософського факультету Університету імені Т. Г. Масарика
(м. Брно, Чехія)*

ЗВІТ ПРО ПІДСУМКИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА 3D-ДОКУМЕНТАЦІЮ ПАМ'ЯТОК ПІДКАМЕНЯ ТА ОКОЛИЦЬ В 2020–2024 РОКАХ

У статті підсумовано результати археологічних досліджень, проведених у 2020–2022 роках на території Підкам'я та його околиць під керівництвом Олександра Дідика та Романа Любуня, а також результати 3D-документації урочища «Камінь», здійсненої у 2024 році під керівництвом Романа Любуня. У ході комплексних розвідкових робіт було виявлено нові пам'ятки, задокументовано стан відомих об'єктів та проаналізовано їхні просторові характеристики. Завдання включали обстеження територій Підкам'я, локалізацію археологічних пам'яток із нанесенням на карту, виконання аерофотозйомки, тахеометричних обмірів і шурфувань, а також визначення перспективних напрямів подальших досліджень.

Дослідницькі роботи здійснювалися в кілька фаз. На початковому етапі було опрацьовано наукову літературу з метою визначення стану вивчення пам'яток. На наступному етапі, із застосуванням картографічних матеріалів (карти Фон Міга, топографічні карти, супутникові знімки, дані онлайн-кадастру), була проведена просторово-аналітична оцінка місцевості, що дозволило скласти маршрути для польових розвідок і розробити план дослідження відомих об'єктів¹.

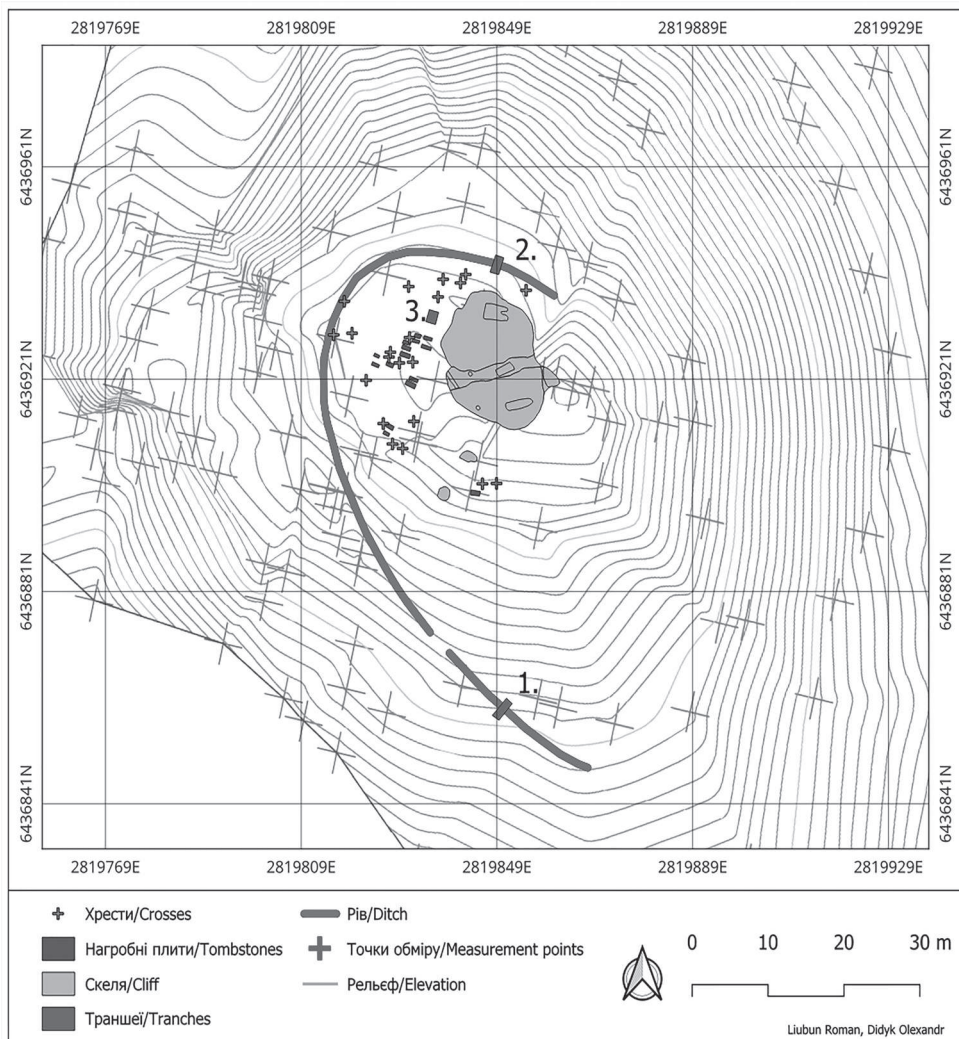
Дослідницькі роботи розпочалися в серпні 2020 року на пам'ятці Підкам'я I, розташованій в урочищі «Камінь»². Загоном Пліснеської археологічної експедиції у складі О. Дідика та Р. Любуня були виконані геодезично-

---

¹ Дідик О., Любунь Р. Звіт про проведення археологічних обстежень та розвідок на території (сс. Підгірці, Ясенів Заболотцівської ТГ, сс. Зарваниця, Руда–Колтівська, Колтів, Опаки, Верхобуж Золочівської ТГ, смт Підкам'я Підкамінської ТГ) Золочівського району Львівської області у 2021 році. Львів, 2022. С. 5.

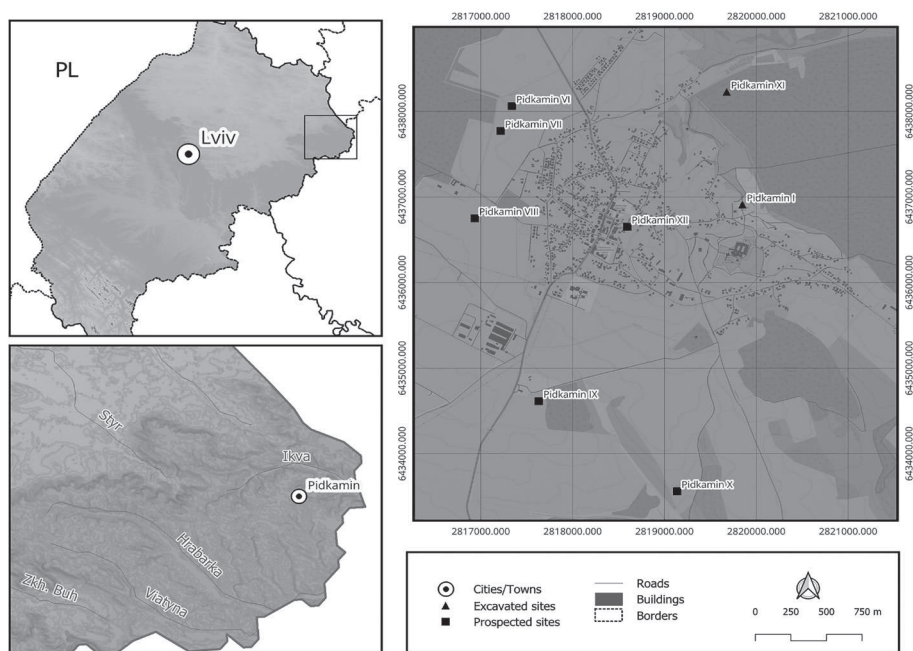
² Дідик О. Звіт про проведення археологічних обстежень та розвідок на території Золочівського (сс. Бір, Руда–Колтівська) та Бродівського (с. Підгірці, смт Підкам'я) районів Львівської області у 2020 році. Львів, 2021. С. 11.

топографічні роботи з метою отримання векторного плану та створення цифрової моделі місцевості (Рис. 1). Тахеометричну зйомку здійснено за допомогою приладу Trimble 3305DR, охопивши площу 60 306,5 м² (423,5×295 м). Після завершення технічних робіт було проведено обстеження скелі-останця, під час якого зафіксовано сліди ніш, врубков та окремих архітектурних елементів. Для фіксації об'єктів застосовано метод фотограметрії, що дозволило створити тривимірні моделі об'єктів.

Рис. 1. План пам'ятки «Камінь» створений в результаті перших обмірів комплексу в 2020 році (автори: Любунь Р., Дідик О.)

Наступним етапом стало обстеження місцевості Підкаменя та його околиць, яке проводилося у літні та осінні сезони протягом 2020–2022 років. Розвідки здійснювалися за гідрографічною сіткою з візуальним оглядом місцевості та оцінкою ґрунту. У ході робіт проводилася фотофіксація навколишнього середовища, що оточує виявлені пам'ятки. Розвідки проводилися на територіях, доступних для огляду та пересування, зокрема на берегах струмків, пасовищах, орних угіддях і в лісах. Рухомий матеріал здебільшого залягав на поверхні культурного шару у кротовинах та порушеннях ґрунтового покриву, спричинених господарською діяльністю. У процесі розвідувальних робіт здійснювалася фіксація меж поширення виявленого матеріалу з використанням GPS-навігатора Magellan Triton 2000.

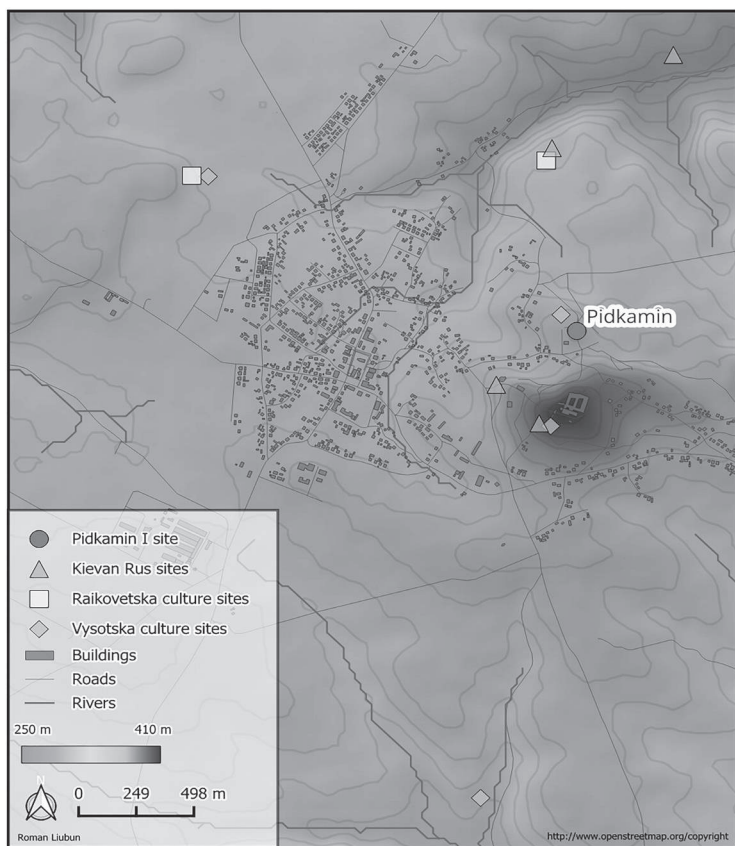
Рис. 2. Мапа виявлених та досліджених пам'яток в 2021 році (Любунь Р.)

У результаті неперевентивних обстежень Підкаменя та його близьких околиць було виявлено шість пам'яток. Серед них – поселення періоду пізньої бронзи – раннього залізного віку (Підкамінь VI, X), поселення раннього середньовіччя (Підкамінь VI), городище X–XI ст. (Підкамінь XI), а також ділянки з концентрацією кераміки нового часу (Підкамінь VII, VIII, IX) на яких, імовірно, велася сільськогосподарська діяльність у XIX ст. (Рис. 2)³.

³ Дідик О., Любунь Р. Звіт... С. 27–35.

Одним із важливих відкриттів стало городище, виявлене О. Дідиком, розташоване в лісі на північно-східній околиці Підкаменя (урочище «Холод»), на підвищеному правому березі р. Синька, за 800 м на північ від урочища «Камінь». Його форма становить витягнутий еліпс із орієнтацією північ–південь, а розміри – 72×59 м. На пам'ятці було зафіксовано кільцевий вал шириною близько 5–6 м та висотою 1,0–1,5 м, а також рів шириною до 4 м і глибиною до 1 м. В оборонній лінії наявні кілька слабо виражених розривів (в'їздів?). У центрі городища простежено слід добре вираженої западини розміром 3×4 м.

На сьогодні в межах Підкаменя виявлено близько 12 пам'яток, серед яких виділяються поселення періоду мезоліту, висоцької культури, середньовіччя та нового часу⁴. Результати розвідок значно доповнили археологічну карту пам'яток Підкаменя та створили передумови для початку аналізу просторових зв'язків (Рис. 3).

Рис. 3. Мапа археологічних пам'яток Підкаменя (Любунь Р.)

⁴ Дідик О., Любунь Р. Звіт... С. 27–35; Онищук Я. Археологічні пам'ятки Бродівського району Львівської області (за матеріалами Бродівського історико-краєзнавчого музею). *Археологічні дослідження Львівського університету 2008 р.* Вип. 11. Львів, 2008. С. 185–186.

Таблиця 1. Таблиця відомих археологічних пам'яток Підкаменя

Пам'ятка	Локалізація	Тип пам'ятки	Період	Дослідник
Підкамінь I	Ур. «Камінь»	Цвинтар, християнське культове місце	РЗВ (XII–VII до н. е.), середньовіччя (IX–X, XII–XIII ст.), новий час (XVII–XVIII ст.)	М. Рожко, М. Бандрівський, Я. Онищук, Р. Берест, Р. Любунь, О. Дідик
Підкамінь II	Південно-західний схил Підкамінської гори	Багато-шарове поселення	Мезоліт, РЗВ, Київська Русь (XII–XIII ст.)	М. Рожко, М. Бандрівський
Підкамінь III	Вул. Нагірна	Поселення	Київська Русь (XII–XIII ст.)	Д. Чобіт
Підкамінь IV	Підніжжя пагорба в ур. «Камінь»	Поселення	РЗВ (XII–VII до н. е.)	М. Бандрівський, Я. Онищук
Підкамінь V	Ур. «Холод»	Поселення	Київська Русь (XII–XIII ст.)	Я. Онищук
Підкамінь VI	Приватний город, 950 м на північний-захід від Підкаменя	Поселення	Середньовіччя (IX–X ст.)	О. Дідик
Підкамінь VII	на орному полі, 120 м на південь від пам'ятки Підкамінь VI	Поселення?	Новий час (XVII–XVIII ст.)	О. Дідик
Підкамінь VIII	На орному полі, 100 м на південь від дороги Стрихалюки – Підкамінь	Поселення?	Новий час (XVII–XVIII ст.)	О. Дідик
Підкамінь IX	На орному полі, 180 м на схід від АЗК «Барс»	Поселення?	Новий час (XVII–XVIII ст.)	О. Дідик
Підкамінь X	На орному полі, 1 км на південь від ур. «Липник»	Поселення	РЗВ (XII–VII до н. е.), новий час (XVII–XVIII ст.)	О. Дідик
Підкамінь XI	Ур. «Холод»	Городище	Середньовіччя (IX–X ст.)	О. Дідик, Р. Любунь
Підкамінь XII	Приватний город в центрі селища	Поселення?	Новий час (XVII–XVIII ст.)	О. Дідик

Під час наступного етапу, в жовтні 2021 року, було проведено превентивні дослідження, спрямовані на вивчення стратиграфії та структури окремих об'єктів на пам'ятках. В рамках робіт було закладено перші розвідкові траншеї. Документація здійснювалася методом фотофіксації у поєднанні з тахеометричними обмірами висот, що дозволило створити детальні векторні та ортофотоплани, а також 3D-моделі траншей⁵.

Основну увагу було зосереджено на пам'ятці Підкамін'я І. Метою робіт стало вивчення внутрішньої конструкції та структури валу з ровом, що оточує комплекс, та визначення часу його функціонування. У південній частині пам'ятки було закладено траншею І розмірами 4×0,5 м, у заповненні якої виявлено фрагменти різночасової кераміки, фрагменти глиняних плиток та металевих виробів. У центральній ділянці траншеї зафіксовано неглибокий рів, ймовірно, залишки дерев'яної огорожі. Водночас у траншеї ІІ, розташованій на північній стороні комплексу, в перерізі рову та валу було відкрито три поховання. Згідно з результатами, середня глибина рову становила 1,5 м.

Особливий інтерес викликало дитяче поховання у північній частині траншеї ІІ, у секторі А1 (ділянка валу), де останки були розміщені на кам'яній кладці (об'єкт 1) невизначеного призначення та періоду. Два інші поховання, розташовані в центральній і південній частинах траншеї, датуються XVII–XVIII століттями. Це, перш за все, свідчить про те, що цвинтар займав і північну частину комплексу, а поховання здійснювались у вже існуючій рів, імовірно з періоду середньовіччя, який з часом був засипаний.

Одним із завдань експедиції стало виявлення церкви Преображення, відомої з історичних джерел кінця XVIII століття⁶. Для цього на вершині плато в західній частині комплексу була закладена траншея ІІІ. Безпосередньо під деревом виявлено залишки струхлявілої колоди (Рис. 4). Глибше, на рівні об'єкта та безпосередньо під ним, знаходилося скупчення каменів, що утворювали частину невідомої конструкції або кладки. Частина каменів мала сліди дії вогню, деякі ж були вкриті чорним прошарком вугілля, перемішаного з ґрунтом. Через обмежений розмір траншеї не вдалося повністю дослідити об'єкт, що ускладнює визначення його функціонального призначення та встановлення, чи був він частиною споруди (в конкретному випадку церквою Спаса) чи мав іншу роль.

⁵ Дідик О., Любунь Р. Результати польових археологічних досліджень у Підкамені в 2021 році. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краснознавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 94–97.

⁶ Букало І. Церква Преображення Господнього у Підкамені. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. С. 142–159; Акт візитації, проведений у згаданій церкві Преображення Господнього у Підкамені генеральним візитатором Львівської єпархії о. Олексієм Ганкевичем у 1784 році, перекладена сучасною українською мовою Василем Слободяном та опублікована: Акт генеральної візитації церкви Преображення у Підкамені 1784 р. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. С. 166–171; Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. Tarnopol, 1870. S. 319.

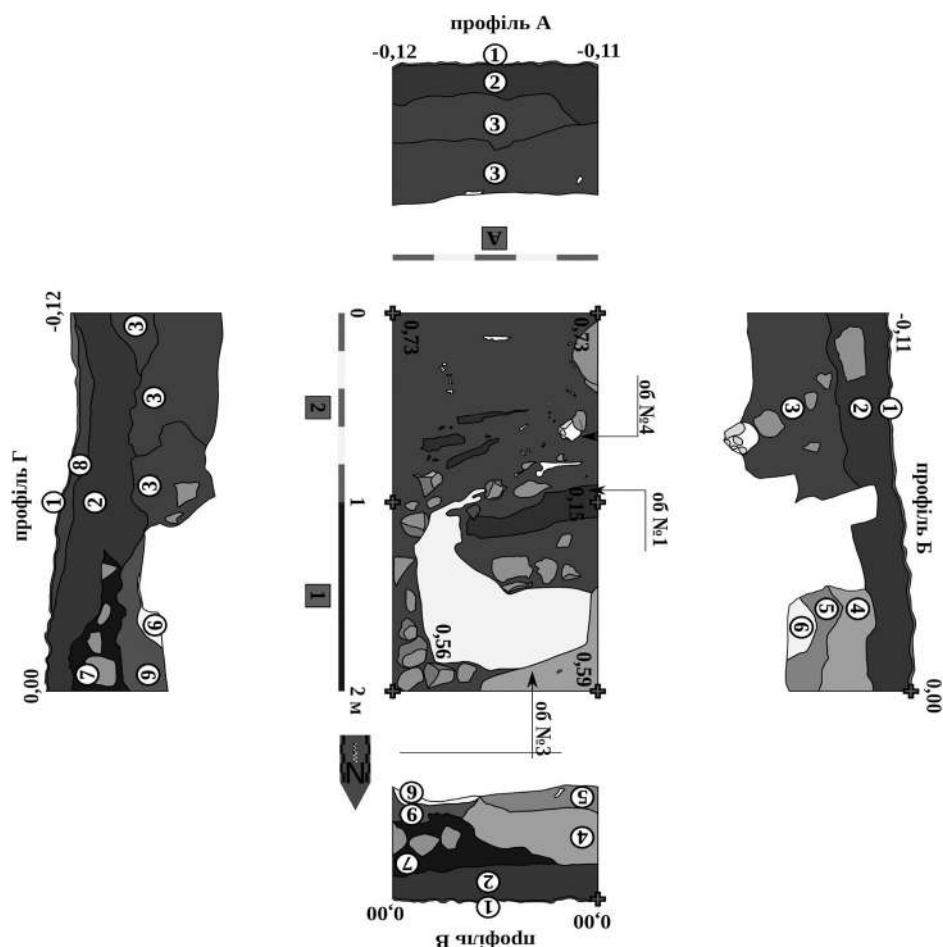
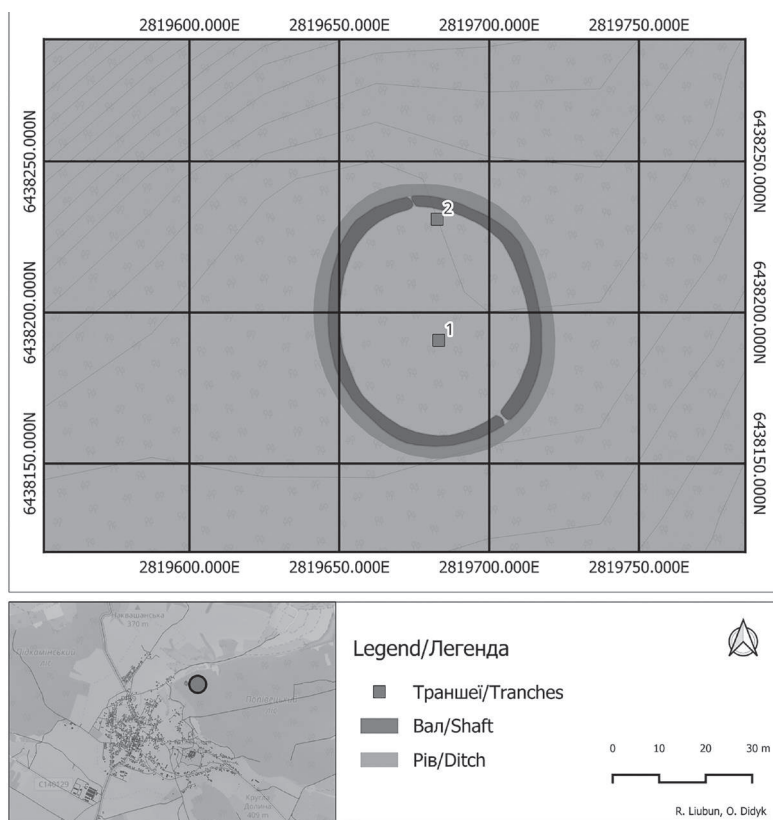

Рис. 4. План траншеї III/2021 (Дідик О.)

Нижче кам'яної конструкції, у південній частині траншеї, було виявлено чотири поховання. Окрім цього, у заповненні траншеї зафіксовано значну кількість кісток, які не належали до жодного з поховань і були розташовані по всій товщі квадрату А2. Це свідчить про те, що більшість старших поховань були пошкоджені пізнішими. Попередні дослідники припускали, що цвинтар виник ще в середньовічний період⁷. Хоча конкретних доказів поки не представлено, ця теорія заслуговує на подальший розгляд.

⁷ Берест Р. Дослідження монастиря в селищі Підкамінь на Львівщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 12, Львів, 2008. С. 360–367; Онищук Я. До питання хронології християнських поховань в урочищі «Камінь» у Підкамені. *Бридицина – край на межі Галичини та Волині*. Вип. 4, Броди, 2011. С. 35–38; Рожко М. Сकेльні групи Медоборів та використання їх у минулому. *Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян*. Львів, 1998. С. 113–124.

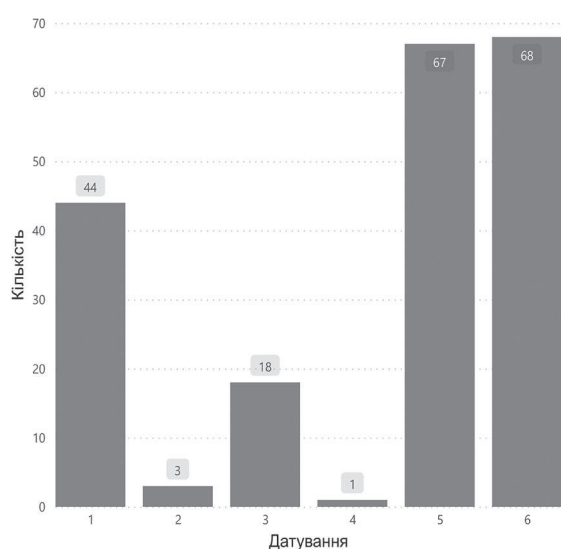
Наступна траншея (траншея IV) була закладена в центральній частині нововиявленого городища Підкамінь XI (Рис. 5) на місці помітної западини розмірами 3×4 м. Траншея мала розміри 4×1 м і перетинала короткий край деструкції. У ході дослідження виявлено частину заглибленої споруди, в якій знаходилася стовпова яма, черінь нагрівального пристрою та ряд дрібних ямок. Заповнення споруди складалося із суглинків і перемішаного культурного горизонту, в якому знайдено фрагменти середньовічної кераміки, відщепи кременю та залізні артефакти. Об'єкт імовірно датується IX–X ст., належить до періоду Райковецької культури і є закритим комплексом *in situ*, що зберігся без змін після припинення його використання. Оскільки об'єкт був досліджений лише частково, перед засипанням траншею було законсервовано.

Рис. 5. Приблизний план городища в ур. «Холод»
із позначеними місцями траншей (Любунь Р.)

У 2022 році О. Дідиком було продовжено дослідження на пам'ятці Підкамінь XI. На місці неглибокої западини паралельно внутрішньому насипу валу була закладена розвідкова траншея розмірами 2×1 м для вивчення культурних нашарувань і виявлення можливих об'єктів. У траншеї було виявлено об'єкт

№1 – квадратне заглиблення розмірами 1,5×0,67 м і глибиною 0,2 м, заповнення якого було стерильним, що ускладнило його датування⁸.

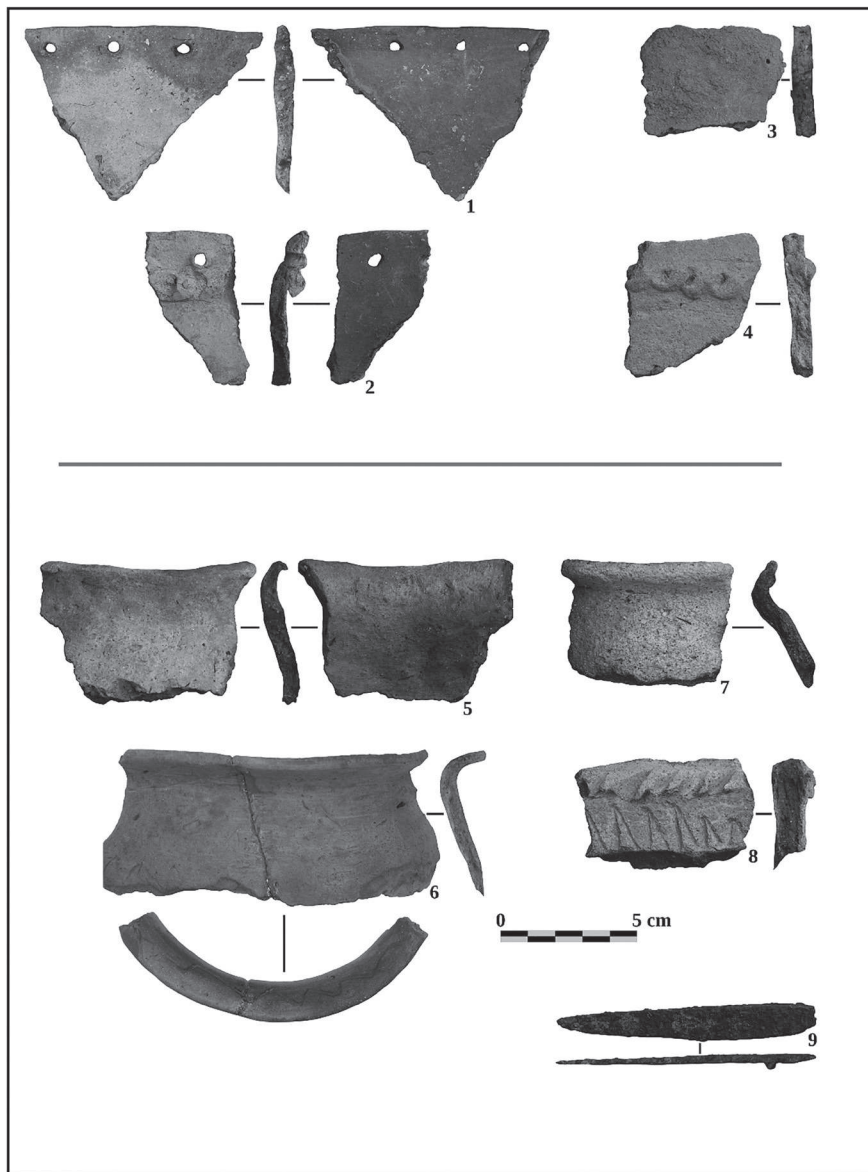
Рис. 6. Кількість виявлених фрагментів кераміки відносно хронологічного періоду. Цифрами на осі x позначено періоди: 1 – XI–VIII ст. до н. е. (Висоцька культура), 2 – VII–VIII ст. (Райковецька культура), 3 – X ст., 4 – X–XI ст., 5 – XII–XIII ст. (Київська Русь), 6 – XVII–XVIII ст. (Новий час) (Любунь Р.)

ються 3 од. (1,49%) з кінця VII–VIII століть (Райковецька культура), 19 од. (9,46%) з X–XI століть та 68 од. (33,33%) з XII–XIII століть (Рис. 7).

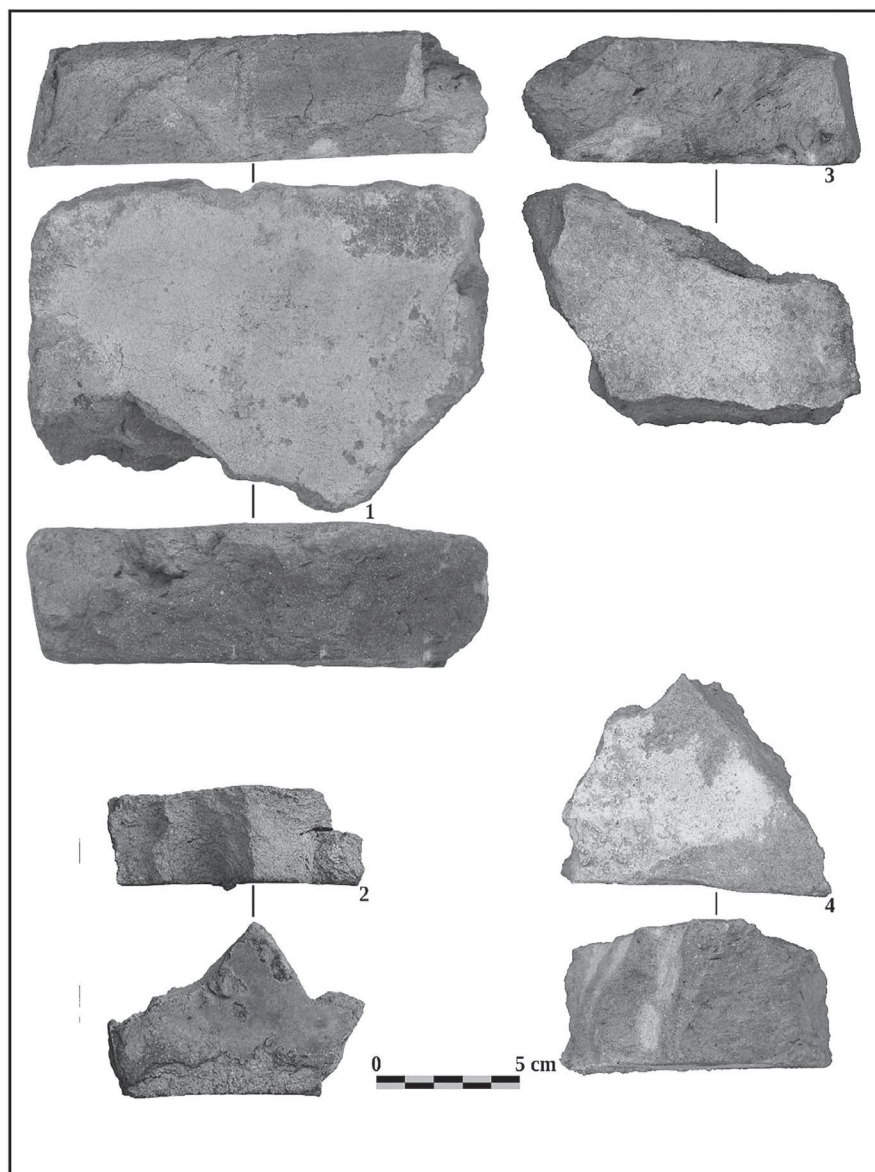
Наступні знахідки, серед яких плитка, мазанка, віконне скло та дверна клямка, прямо вказують на існування споруди в ур. «Камінь», датованої новим часом. Плитка, яка становить 2,22% (5 од.) від загальної кількості артефактів, була знайдена в різних частинах рову (траншеї I, II) та біля підніжжя скелі (траншея III). Фрагменти квадратної форми з похилими фасками, полив'яним покриттям і дефектами, характерними для масового виробництва XVII–XVIII століть (Рис. 8). У траншеї II виявлено 4 зразки глиняної мазанки (розміри 4×4 см): три з них мають відбитки зерен, один зразок – із каналом.

Після закінчення польових робіт, зимою 2021 року О. Дідиком розпочато роботи із опрацювання, документації та каталогізації археологічного матеріалу. Колекція артефактів з урочища «Камінь» включала як підйомний матеріал (виявлений під час розвідок та обстежень), так і предмети, знайдені безпосередньо в заповненні траншей. Найбільш масовим типом знахідок є кераміка (Рис. 6). У результаті розкопок було виявлено 201 од. різночасового керамічного матеріалу, серед яких 44 од. (21,89%) належать до Висоцької культури, 90 од. (44,28%) датовані періодом середньовіччя та 68 од. (33,83%) новим часом. Серед кераміки періоду середньовіччя виділя-

⁸ Дідик О. Звіт про проведення археологічних обстежень та розвідок на території (сс. Підгірці, Ясенів, Новичина, Тріщуки Заболотцівської ТГ, сс. Верховуж, Гавереччина, Залісся, Зарваниця, Гологірки, Гологори, Колтів, Майдан-Гологірський, Опаки, Пługів, Руда-Колтівська, Руда Золочівської ТГ, сс. Боратин, Переліски Бродівської ТГ, Волуйки, Теребежі, Топорів, Тур'я, Хватів, Циків Буської ТГ, сс. Голубиця, Жарків, Літовище, Лукаші, Накваша, Пеняки, Попівці, смт Підкамінь Підкаміньської ТГ) Золочівського району Львівської області у 2022 році. Львів, 2023. С. 18.

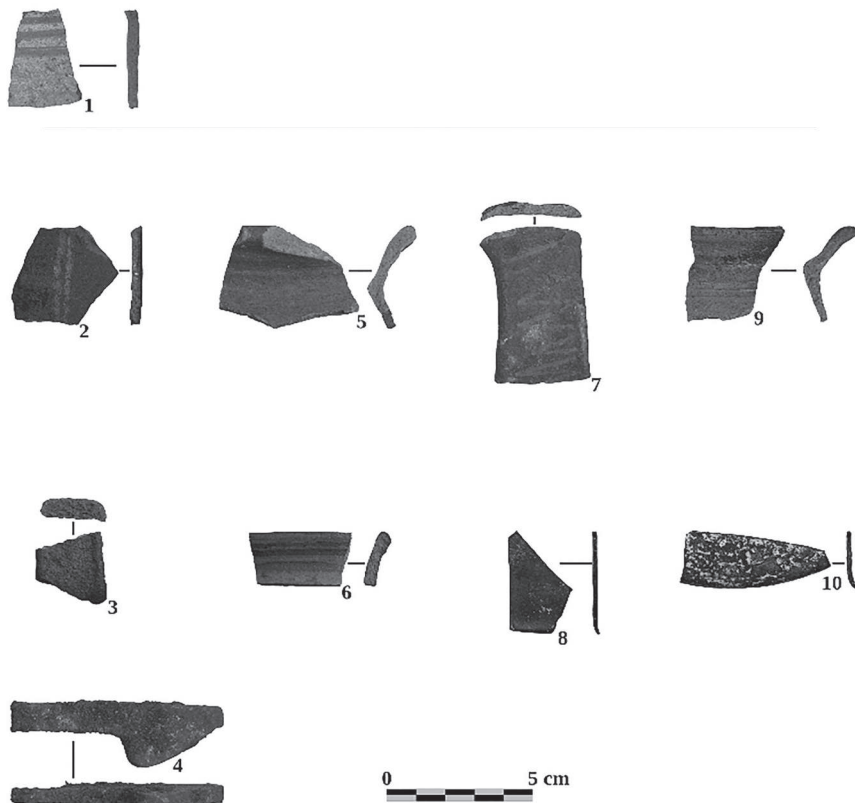
Рис. 7. Вибрані знахідки. Кераміка Висоцької культури (1–4);
кераміка VII–VIII ст. (5, 7), кераміка (6, 8)
і фрагмент леза ножа XII–XIII ст. (9) (Дідик О.)

Рис. 8. Долівкова плитка з XVII–XVIII ст. (Дідик О.)

В результаті досліджень знайдено 2 металевих вироби, виготовлених шляхом вільного кування: ніж (траншея II, $93 \times 12 \times 3$ мм, заклепки $\varnothing 3$ мм), датований XII – пер. пол. XIII ст., та дверна клямка (траншея III, $73 \times 24 \times 6,3$ мм), датована XVIII ст., з помірною суцільною корозією (Рис. 9). Також було виявлено 11 од. крем'яної індустрії, переважно відщепи та уламки до 5×5 см, сірого та чорного кольору з слідами сколювання та слабкою ретушшю, що належать до «туронського» типу і імовірно відносяться до Висоцької культури (XI–VII ст. до н. е.).

Важливі результати було отримано завдяки археоботанічному аналізу, проведеному в лабораторії Університету Костянтина Філософа в Нітрі. Аналіз археоботанічних зразків виконали Роман Любунь та Кароліна Новосадкова за професійної консультації спеціалістки з археоботаніки Марії Гайнелової⁹.

Рис. 9. Вибрані знахідки. Кераміка XVII ст. (1); кераміка XVIII–XIX ст. (2, 3, 5–7, 9), гутнє скло з XVIII ст. (8, 10); дверна клямка з XVIII ст. (4) (Дідик О.)

⁹ Любунь Р., Новосадкова К. Археоботанічний аналіз рослинних макрозалишків з урочища «Камінь» в Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краснзавчої конференції у Підкамені. Підкамінь, Львів, 2022. С. 36–44.

Матеріал із пам'ятки Підкамінь XI представлено п'ятьма фрагментами бокових частин посуду, які датуються приблизно X–XI ст. У траншеї IV було виявлено також крем'яні відщепи та металеві вироби, серед яких долото довжиною 25 см та фрагменти вушок від відер із помірними ознаками корозії. Матеріал із траншеї IV, дослідженої у 2021 році, був незначним, а заповнення траншеї I, закладеної у 2022 році, де було відкрито невелике квадратне заглиблення (ймовірно, частину заглибленої споруди чи комори), виявилось стерильним.

У підсумку слід зазначити, що дослідження 2021–2022 років значно розширили знання про минуле Підкаменя. Зокрема, в результаті розвідкових робіт були відкриті поселення періоду пізньої бронзи – раннього залізного віку та раннього середньовіччя, городище середньовічного періоду, а також нові пам'ятки з концентрацією матеріалу, датованого новим часом.

Дослідження в урочищі «Камінь» зробили значний внесок у розуміння функціонування пам'ятки. Завдяки аналізу кількості та розподілу керамічного матеріалу вдалося уточнити часові горизонти й оцінити інтенсивність використання комплексу в конкретний період. Важливим етапом стало дослідження оборонної лінії. Розкопки підтвердили, що вал був зведений раніше за цвинтар (імовірно в період середньовіччя) і пізніше використовувався як його (цвинтаря) частина. Окрім цього, були отримані конкретні докази існування церкви Преображення Господнього у підніжжі Каменя. Незважаючи на невизначеність функції об'єкта 1 у траншеї III, присутність споруди підтверджується виявленими фрагментами плитки, віконного скла та дверної ручки. Важливо зазначити, що на існування церкви на пам'ятці також вказують історичні джерела.

Важливим результатом експедиції стало відкриття городища періоду середньовіччя в урочищі «Холод». Хоча комплексні дослідження оборонної лінії та забудови ще не були проведені, результати розвідкових робіт дозволили встановити, що після занепаду городища досліджені об'єкти залишилися непошкодженими та покинутими, без залишків будь-яких предметів матеріальної культури, про що свідчить стерильність їхнього заповнення.

Після нападу Росії на Україну дослідження ненадовго припинилися. Слід зауважити що в умовах повномасштабної війни українська історична та культурна спадщина зіткнулася з численними викликами, серед яких руйнування пам'яток архітектури, ризик втрати унікальних археологічних і природних об'єктів, а також загроза зникнення цінних артефактів. Ці трагічні події стали потужним каталізатором розвитку та активного впровадження сучасних технологій у процесах документації рухомих і нерухомих об'єктів культурної спадщини¹⁰.

¹⁰ Liubun R. Vojna na Ukrajině a dôsledky ruskej agresie na ukrajinské kultúrne a historické dedičstvo. *Informátor SAS pri SAV – Revue slovenských archeológov*. 33. ročník. Nitra, 2022. S. 2–6.

Зростання технологічних можливостей значно розширило доступність і ефективність цифрової документації. Наприклад, додатки, такі як Polycam або Reality Scan, дозволяють створювати детальні 3D-моделі невеликих об'єктів за лічені хвилини за допомогою мобільного телефону чи планшета. Крім того, зниження вартості обладнання (зокрема дронів та камер) і доступність професійних програм для обробки даних¹¹ роблять цифрову документацію ще більш поширеною та ефективною.

З розвитком бойових дій та обстрілами Росією цивільної інфраструктури ризик втрати історичних пам'яток значно зріс. Під загрозою опинилися також археологічні та природні пам'ятки, які, окрім руйнувань внаслідок військових дій, страждають від діяльності нелегальних скарбощукачів і природних процесів, таких як ерозія. Враховуючи ці виклики, автором статті було ініційовано проєкт «Підкамінь віртуальний», головною метою якого стала 3D-документація природних, археологічних та архітектурних пам'яток Підкаменя та околиць.

Серед завдань проєкту:

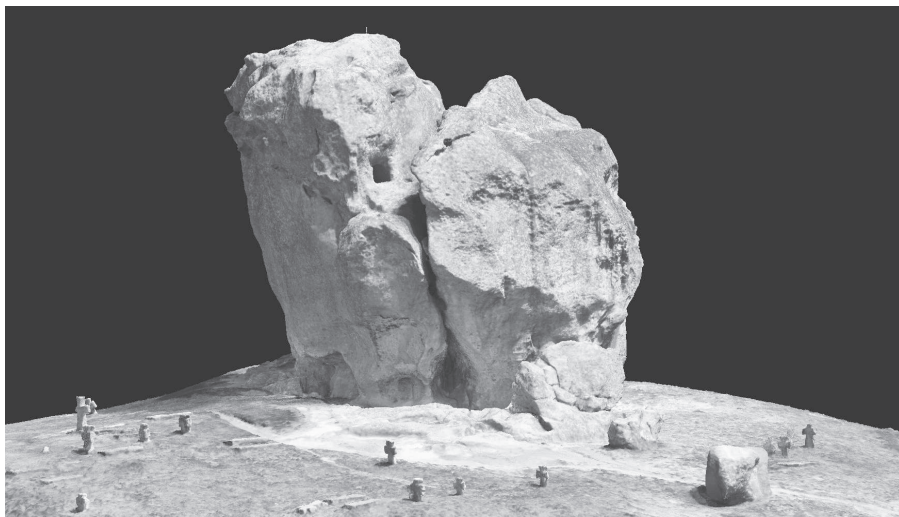
- документування сучасного стану пам'яток;
- створення високоточних 3-D моделей;
- аналіз впливу природних і антропогенних чинників на об'єкти;
- 3-D реконструкція пам'яток у різних історичних періодах;
- публікація моделей на онлайн платформах для популяризації культурної спадщини;
- розробка доступної онлайн 3-D мапи пам'яток Підкаменя та організація віртуальних екскурсій.

Перший етап проєкту стартував у липні 2024 року під керівництвом Р. Любуня. Основною метою цього етапу стала документація пам'ятки в урочищі «Камінь» (*Рис. 10*). Роботи виконувала Анна-Марія Годованська, студентка Інституту архітектури та дизайну кафедри архітектури і реставрації Національного університету «Львівська політехніка». Документація здійснювалася у два етапи з використанням методу фотограмметрії, який забезпечує створення високоточних 3-D моделей об'єктів на основі фотографій, отриманих з різних ракурсів.

На першому етапі за допомогою фотоапарата Canon EOS 2000D було зафіксовано хрести та надгробні плити, а також підніжжя скелі та окремі деталі, такі як наскельні написи й ущелини. Другий етап включав аерозйомку за допомогою дрона DJI Mini 4 Pro. Зйомка виконувалася в ручному режимі: спочатку комплекс документувався вертикально, далі здійснювали обліт по площині над скелею та цвинтарем, а завершальним етапом стала детальна документація скелі з фіксацією менших структур.

---

¹¹ 3 квітня 2024 року стала доступною безкоштовна версія однієї з провідних програм для фотограметрії – Reality Capture.

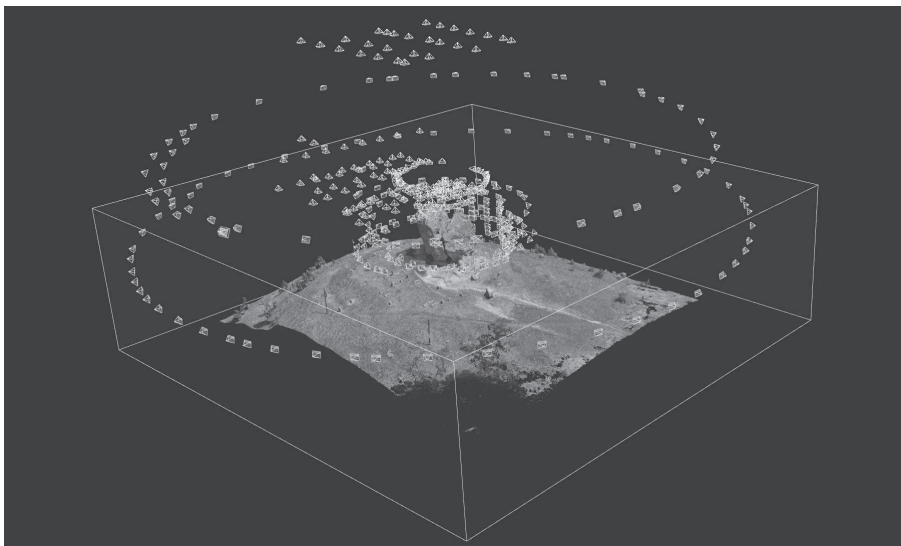
Рис. 10. 3-D модель урочища «Камінь» у Підкамені (Любунь Р.)

У результаті було зроблено 1200 знімків (Рис. 11.), які автор опрацював спільно з Войтехом Носеком, співробітником Інституту археології та музеєзнавства Масариківського університету в Брно. Фотографії були об'єднані та опрацьовані в програмі Reality Capture, де було створено якісну 3-D модель та ортофотоплан пам'ятки. На основі обчисленої хмари точок, отриманої в Reality Capture, у програмі Cloud Compare вдалося згенерувати цифрову модель рельєфу (Рис. 12). Ця модель дозволяє отримати важливі дані й детальніше дослідити організацію та просторову структуру пам'ятки.

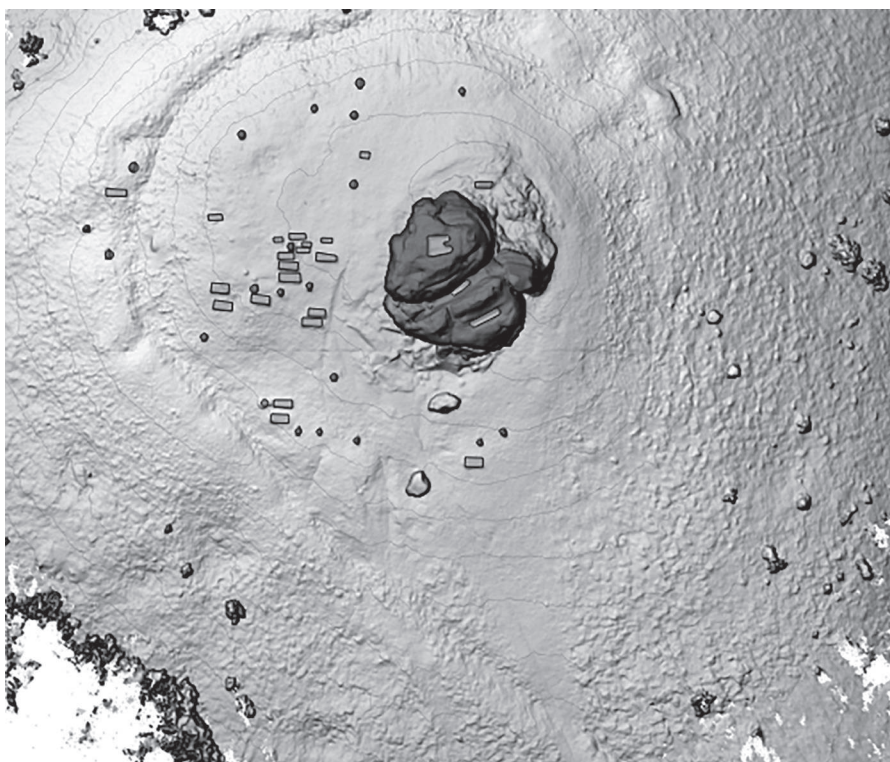
Спрощену версію 3-D моделі пам'ятки було опубліковано на платформі Sketchfab, що забезпечило широкій аудиторії можливість дослідити об'єкт з різних ракурсів та ознайомитися з його загальними характеристиками¹². На основі цієї моделі, у 3-D ательє кафедри археології та музеєзнавства Університету ім. Т. Г. Масарика в Брно, за допомогою 3D-принтера було створено макет, який презентували на п'ятій міжнародній науковій конференції «Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях» у Підкамені 15 листопада 2024 р.

Основна високоякісна модель є інструментом для проведення наукових досліджень комплексу, зокрема для просторового аналізу, який дозволяє визначати площу цвинтаря, розміри оборонної лінії, створювати профілі пам'ятки, визначати відносні висоти об'єктів, градус схилів та досліджувати процеси зсувів. Крім того, модель забезпечує можливість створення високоточного векторного плану пам'ятки з нанесенням місць траншей і акумуляції знайдених на поверхні артефактів.

¹² Модель комплексу «Камінь» доступна за покликом: <https://skfb.ly/pqO6M>

Рис. 11. На зображенні показано розподіл фотографій, використаних для створення 3-D моделі (Любунь Р.)

Рис. 12. Цифрова модель рельєфу комплексу «Камінь», створена за результатом аналізу хмари точок (Любунь Р.)

Важливою складовою даного проєкту буде дослідження пісковикового останця. Зображення, отримані в процесі документації пам'ятки, будуть проаналізовані за допомогою алгоритму ImageJ, що дозволить виявити наскельні написи, недоступні для візуального спостереження неозброєним оком. Алгоритми, інтегровані в програму Cloud Compare, дадуть змогу визначити ділянки скелі, які найбільше піддаються ерозійним процесам. Особливу увагу буде приділено аналізу наскельних поховань, а також залишків пазів і врубів, які, за гіпотезою Михайла Рожка, можуть бути пов'язані з конструкціями дерев'яного оборонного монастирського храму Преображення Господнього (Спаса) XII–XIII століть¹³. На основі цих досліджень буде створено ідеальну 3-D реконструкцію споруди, яка, ймовірно, існувала на скелі в період середньовіччя або нового часу¹⁴.

У підсумку варто зазначити, що застосування фотограмметрії, 3D-моделювання та просторового аналізу забезпечує детальне дослідження пам'яток Підкаменя. Окрім наукової цінності, проєкт має значне соціальне значення: публікація моделей і створення віртуальних екскурсій зробить історичну спадщину Підкаменя доступною для широкої аудиторії, сприяючи її популяризації, створенню нових можливостей для досліджень та збереження унікальних об'єктів.

---

¹³ Рожко М. Скельні групи Медоборів та використання їх у минулому... С. 113–124.

¹⁴ Згідно з попередніми обстеженнями скелі та аналізом 3D-моделі, виявлено незначну кількість врубів, що свідчить про існування невеликої дерев'яної споруди. На цьому етапі досліджень теорія М. Рожка про оборонну монастирську церкву не може бути підтверджена.

ІСТОРІЯ

Ігор БУКАЛО

*аспірант кафедри історії Гуманітарного факультету
Українського католицького університету
м. (Львів)*

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРА ЧЕРНЕЧОЇ СПІЛЬНОТИ ПІДКАМІНСЬКОГО КОНВЕНТУ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Підкамінський домініканський монастир заснований ще у другій половині XV ст. короткочасно протривав до 1520–1530-х рр.¹ та відновив свою діяльність тільки на початку XVII ст. Повторне впровадження домініканців до Підкаменя приписують Бальтазару Цетнеру. Одразу після постановня конвенту, чернеча спільнота була нечисельною, складалася буквально з кількох братів та отців, проте поступово формувалася та збільшувалася завдяки служінню тут спочатку ченців з інших монастирів, а згодом впровадженню новіціату як інструменту афіліації нових осіб до конвенту. У статті спробуємо охарактеризувати колективний образ ченців Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст., простежити механізми і стратегії формування чернечої спільноти:

– з'ясувати принципи наповнення ченцями цього конвенту на самому початку його формування;

---

¹ Домініканська присутність на Підкамінській горі у другій половині XV ст. практично незадокументована, відтак відображена фрагментарно у кількох джерелах. Йдеться найперше про акти провінційних капітул тоді ще Польської провінції, де лише один раз згадано про домініканців у Підкамені під 1471 р., дот. див.: *Madura R. F. Acta capitulorum provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum. T. 1. Roma, 1972. S. 108*; а також були папи Сикста IV для тодішнього парафіяльного костелу Внебовзяття Діви Марії. Документ опубліковано у: *Barącz S. Dzieje klasztoru Dominikanów w Podkameniu. Tarnopol, 1870. S. 334–335*; переклад сучасною українською мовою див.: Булла папи Сикста IV, видана у 1475 році парафіяльному костелу Діви Марії і святих Петра і Павла у Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально економічних та культурний процесів на західно-українських землях. Зб. 2. Матеріали Другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 140–141*. Все ж не випадає заперечувати присутності домініканців у Підкамені у другій половині XV – на початку XVI ст., а дискусії у сучасній історіографії стосуються виключно інституційного характеру: існував у цей час вже монастир, чи домініканці виконували адміністративні функції при парафії або дворі Цебровських.

– виокремити особливості представників спільноти: показати, хто служив у монастирі, ким були ченці, яка їх освіта та технічні навички у першій половині XVII ст.

– простежити пріорів – лідерів спільноти першої половини XVII ст., ченців, які особливо приклалися до розбудови місцевого санктуарію, прослави чудотворної ікони чи розширення чернечої спільноти.

Вагомою складовою статті є порівняльний аналіз особового складу ченців на початку XVII ст. з уже проведеними дослідженнями над цією спільнотою у другій половині XVIII ст.², що дасть можливість показати відмінний характер чернечого осередку у Підкамені на початку XVII та наприкінці XVIII ст.

Історіографія домініканських чернечих спільнот у Речі Посполитій є доволі чисельною, нараховуючи кількадесят позицій різноманітних студій. Враховуючи уже попередні просопографічні та біографічні студії щодо ченців Підкамінського конвенту³, зупинитися вартує тільки на окремих працях, де представлені результати досліджень стратегій формування чернечих осередків.

Серед доволі ширшого кола дослідників минулого століття варто зауважити про статтю о. Роберта Свентоховського, яка стосується капели при Підкамінському конвенті⁴. Ці студії опираються на широкі біографічні довідки, укладені автором для більшості ченців Руської провінції. Про очільників Підкамінського конвенту у XIX ст. писав о. Марек Мілавіцький на основі опрацьованої хроніки монастиря, укладеної Садоком Барончем⁵, частково ченці з Підкаменя фігурують у інших дослідженнях М. Мілавіцького, що стосуються провінціалів кінця XIX – поч. XX ст. уже Галицької провінції домініканців⁶. Цьому ж автору належать біографічні опрацювання представників модера-

---

² Аналіз ширшої історіографії ранньомодерних домініканських спільнот див.: Букало І. Монаша спільнота Підкамінського домініканського конвенту згідно з каталогом ченців Руської провінції св. Яцека 1766. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально економічних та культурний процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 123–128.

³ Більше про історіографію дослідження чернечих домініканських спільнот див.: Букало І. Монаша спільнота Підкамінського домініканського конвенту... С. 123–125.

⁴ Świętochowski R. Kapela OO. Dominikanów w Podkamieniu. *Muzyka*. №3 (18), z. 3. 1976. S. 56–76. Вартісними, як у більшості праць о. Роберта, є біографічні довідки, де автору вдалося зібрати понад 150 осіб (як домініканців, так і світських), які упродовж XVII – першої половини XX ст. були причетні до функціонування капели, кілька з них походить з першої половини XVII ст.

⁵ Miławicki M. Przeorzy klasztoru dominikańskiego w Podkamieniu w XIX wieku w świetle kroniki klasztornej Sadoka Barącz. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально економічних та культурний процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали Третьої міжнародної науково-краснознавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 207–245.

⁶ Miławicki M. Prowincjałowie dominikańskiej Prowincji Galicji i Lodomerii św. Jacka. Prolegomena do badań prozopograficznych. *Historia, ludzie i miejsca. Księga pamiątkowa Profesora Henryka Gapskiego*. Lublin, 2019. S. 485–517.

торіуму генеральних студій при Львівському та Підкамінському конвентах⁷. Аналогічні дослідження, правда, щодо підкамінських пріорів у XVIII ст. проведено у роботі автора⁸. Окрему працю присвячено також спільноті, відображеній у каталозі ченців Руської провінції за 1766 р. та кількісним показникам ченців провінції у каталогах кінця XVIII ст.⁹

Якщо мова йде про дослідження пов'язані з процесами формування чернечих спільнот, то актуальними залишаються праці Генріха Гапського щодо католицьких чернечих орденів у Речі Посполитій, йому також належить огляд основного джерельного матеріалу з цієї проблематики¹⁰. Схожі проблеми досліджує Єжи Фляга: від аналізу афіліаційних процесів, до загальної характеристики кандидатів на вступ до чернечих католицьких спільнот¹¹.

Натомість, якщо мова йде про підкамінських ченців на початку XVII ст., то з одного боку, через брак джерел та їх фрагментарність, а з іншого – через відносну ще тоді маргінальність конвенту (головно у перших двох десятиліттях XVII ст.) навіть у загальних працях, цей період та ченці представлені доволі загально. Винятком є хіба що дослідження Тетяни Шевченко щодо руських професів з першої половини XVII ст.¹²

Джерельна база дослідження є різноманітною та включає у себе як документи тогочасні з хронологічними рамками дослідження так і такі, що були укладені дещо пізніше. Найбільш інформативними джерелами є каталоги та

⁷ *Milawicki M.* Wykształcenie przedstawicieli moderatorium studiów generalnych w klasztorach dominikańskich we Lwowie i Podkameniu w latach 1746–1783. *Київська Академія*. № 22. Київ, 2025. С. 204–254.

⁸ *Букало І.* Пріори Підкамінського домініканського монастиря у XVIII столітті. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Вип. 34. Львів, 2024. С. 83–104.

⁹ *Букало І.* Руська домініканська провінція св. Яцека у 1760–1780-х рр.: адміністративний поділ та кількісний склад конвентів. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Вип. 35. Львів, 2025. С. 119–145.

¹⁰ *Gapski H.* Przydatność ksiąg profesji w badaniach społecznych XVI i pierwszej połowy XVII wieku. *Roczniki humanistyczne. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Lubelskiego. Wydział historyczno-filologiczny*. Lublin, 1976. T. 24, z. 2. S. 97–111. *Tenże.* Rekrutacja do zakonów męskich w Polsce w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie krakowskiego ośrodka zakonnego. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 1987. *Tenże.* Badania nad przeszłością dominikanów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów: Próba bilansu. *Dzieje dominikanów w Polsce XIII–XVIII wiek: Historiografia i warsztat badawczy historyka / pod redakcją H. Gapskiego, J. Kłoczowskiego, J. A. Spieża*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, 2006. S. 53–67.

¹¹ *Flaga J.* Ankieta zakonna nuncjusza G. Garampiego z lat 1773/74 jako podstawa źródłowa do badań nad studiami zakonnymi i ich organizacją. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* T. 36. Lublin, 1989. S. 35–44; *Tenże.* Formacja kandydatów do zakonów w XVII i XVIII w. *Roczniki Humanistyczne*. T. 38, z. 2. Lublin, 1990. S. 79–117; *Tenże.* Zakony męskie w Polsce w 1772 roku. *Duszpasterstwo* T. 2. Lublin, 1991. S. 11–38; *Tenże.* Z problematyki formacji intelektualnej kandydatów do zakonów w XVIII wieku. Organizacja i funkcjonowanie studiów retoryki. *Zeszyty Naukowe KUL* T. 35, Nr 1–2. Lublin, 1992. S. 63–64.

¹² *Shevchenko T.* Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI–I. połowa XVII wieku). *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*. T. 5. Kraków, 2009. S. 169–192.

індекси ченців, для цього періоду маємо два основних: індекс професів та перелік померлих ченців Руської провінції з XVII ст. Ці документи постали унаслідок появи окремої Руської провінції у 1612 р., а відтак впровадження провінційної канцелярії, яка продукувала відповідну документацію.

Індекс професів Руської провінції «*Ordo fratrum professorum Sacri Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacinthi ad A[nno] D[omini] MD-CIII*»¹³, опрацьований та впроваджений до наукового обігу Тетяною Шевченко¹⁴. Книга містить інформацію про афілійованих осіб до 20-ти домініканських конвентів, загальна кількість записів, за підрахунками авторки становить 817, з них 591 стосується Львівського монастиря Божого Тіла. Наступним за кількістю професів з разючим відривом йде Кам'янецький конвент (46), а вже після – Підкамінський (40) конкретно за 1628–1684 рр.¹⁵ Втім, якщо мова йде про професії складені у першій половині століття, то таких для Підкаменя внесено до книги лише десять, Львова та Кам'янця 339 та 45 відповідно. Записи велися на 36-ти сторінках, до речі, різними почерками, а аналіз водних знаків на папері свідчить, що книга була зшита з кількох попередніх менших книг чи аркушів. Незважаючи на те, що у назві задекларовано 1603 р., як дату внесення першого запису, все ж такий був зроблений тільки у 1608 р., натомість у книзі міститься інформація про найстаршу складену обітницю ще під 1587 р., найпізніший запис датовано 1688 р.¹⁶ Вартує наголосити тільки, що цей каталог не є книгою професій у класичному розумінні, а лише індексом професів Руської провінції¹⁷.

Другим, також тогочасним джерелом є «*Orbitvs venerabilvm: P.P[aterum] ac F.F[raterum] Ord[inis] Praed[icatorum] Prov[inci]ae Rvs[siae] Sancti Hyacinthi: AB. Anno D[omi]ni 1619*»¹⁸. Цей документ вівся паралельно з попереднім індексом з іншого боку книги у зворотному порядку, а також ймовірно, був зшитий з кількох попередніх аркушів. До книги увійшли записи про смерть ченців у проміжку з 1619 до 1676 р. Записи внесені по роках, з зазначен-

¹³ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (далі – APPD), Pr 17. «*Ordo Fratrum Professorum Sacri Ordinis Praedicatorum Provinciae Russiae Sancti Hyacinthi. Ad A. D. M. DC. III.*», k. 1–43.

¹⁴ *Shevchenko T.* Rusini w zakonie dominikańskim...

¹⁵ APPD, Pr 17. «*Ordo Fratrum...*», k. 40–41. *Shevchenko T.* Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI–I. połowa XVII wieku)... S. 175.

¹⁶ *Shevchenko T.* Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI–I. połowa XVII wieku)... S. 170–173.

¹⁷ *Gapski H.* Przydatność ksiąg profesji w badaniach społecznych XVI i pierwszej połowy XVII wieku... S. 98–100. Аналіз джерела, дає можливість ствердити, що це не є книга професій у класичному розумінні, а лише перелік осіб, де зафіксовано місце та час отримання ними професії.

¹⁸ APPD, Pr 17. «*Orbitvs venerabilvm: P.P[aterum] ac F.F[raterum] Ord[inis] Praed[icatorum] Prov[inci]ae Rvs[siae] Sancti Hyacinthi: AB. Anno D[omi]ni 1619*». K. 44–66 [Проте послідовність записів йде у зворотному порядку: 66–44].

ням імені та прізвища, а частіше місце походження домініканця, його статусу: брат, чи чернець або рідше: ступінь студій, як то магістр, презентат, чи лектор теології; місце служіння та конвент у якому чернець помер і ймовірно був похований. Буквально до кількох осіб вказано також причину смерті, часто від нападів татар, а у кінці 1640-х рр. – у вирі Хмельниччини. До цієї книги вписані також ченці, які померли у Підкамені, але окремо також ті, хто певний час служили у монастирі, проте закінчили служіння у іншому конвенті.

Варто наголосити на важливості для дослідження каталогу домініканців Польської, Руської та Литовської провінцій, укладеного Садоком Барончем у 1887 р., де, окрім відомих документів (вже згаданих каталогів), використано на сьогодні втрачені джерела¹⁹. Ще одним джерелом для дослідження стала провінційна книга покійних домініканців «*Liber Mortuorum...*», споряджена кількома укладачами у 1844 р.²⁰, що містить записи про покійних із зазначенням конвенту, в якому чернець помер та, ймовірно, був похований, і року його смерті. Така фіксація мала практичне значення для щоденних згадувань під час вранішньої молитви за померлих співбратів. Утім, вказані каталоги XIX ст. слугують лише для верифікації та доповнення, оскільки в них є неточності та помилки, та й сама інформація походить не «з першої руки».

Наступним комплексом джерел є актова документація Руської провінції. Йдеться головню про два види документів: акти провінційних капітул та так звані регестри домініканського *consilliorum*. Якщо перші формувалися навколо, власне, капітул, що з певною періодичністю засідали (зазвичай, що три роки, але часто терміни різнилися), то другі укладалися при постійно діючому провінційному уряді.

Акти провінційних капітул, зрозуміло, формувалися також з постановням окремої Руської провінції. Їх зібрав та частково опублікував, а частково підготував у машинописі Роман Фабіан Мадура у другій половині XX ст.²¹ Ці матеріали відображають загальну динаміку життя провінції, фіксують нормативну документацію, репродуковану як провінційними капітулами, провінціалом, так і генеральними капітулами та генералом ордену. Відображена у них динаміка змін ченцями конвентів, призначення їм нових функцій, відправлення на студії у межах провінції, чи ж закордон, фіксація смерті окремих ченців, дають добру можливість встановити додаткову інформацію як щодо окремих осіб, так і загалом для спільноти.

¹⁹ APPD, [bez sygn.], «*Catalogus Patrum et Fratrum sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithvaniae Mortuorum, conscriptus per Fr. Sadocum Barącz OP, 1887*».

²⁰ APPD, sygn. Lw 302, «*Liber Memoriae Mortuorum seu Catalogus Defunctorum in Domino Religiosorum Patrum Fratrum ac Sororum S. Ordinis Praedicatorum in Provincia S. Hyacinthi in Russia*».

²¹ APPD. Sygn. S44/11a-c. «*Madura, R. F. Acta Capitulorum Provinciae Russiae. AB A. 1598–1772. Volumen V. Romae*» [Maszynopis].

Натомість реєстри *consilliorum* містять інформацію про поточні справи, якими займався провінціал і провінційний уряд. Такі документи, зрозуміло, укладалися при осідку провінціала у конвенті Божого Тіла у Львові та засвідчувалися зазвичай ченцями цього ж конвенту, рідше пріорами інших руських конвентів, відтак у плані дослідження спільноти ці акти є відносно менш інформативними, проте також фіксують інформацію про кількох пріорів першої половини XVII ст., також їх кар'єрний шлях, служіння у інших монастирях²².

Додатковим комплексом є наративні джерела XVII ст. Йдеться найперше про загальні праці, що стосуються руських домініканських монастирів: Абрагам Бзовський (Бзовіус) уклав широке дослідження про домініканців Речі Посполитої²³, а Шимон Окольський здійснив спробу вперше написати історію руських домініканських конвентів²⁴. Трохи більше інформації містять книги присвячені самому Підкаменю, зокрема опубліковані книги чуд, укладені спочатку Окольським у 1646 р.²⁵, згодом – Томашом Крушевським у 1716 р.²⁶, обидва видання містять розлогу історичну довідку про історію конвенту у першій половині XVII ст.Dodatkowym джерелом є широке передання монастирської хроніки у дослідженні Садока Баронча²⁷, хоча перші роки існування конвенту у книзі подані побіжно, часто з похибками і помилками.

Підкамінський домініканський конвент у першій половині XVII ст.

Зміни у поземельних відносинах стали вирішальними у відновленні діяльності домініканців на горі Рожаниця, адже наприкінці XVI ст. Підкамінським ключем почала володіти родина Цетнерів, що доволі прихильно ставилася до домініканців. Наприкінці XVI ст. при дворі Балтазара Цетнера фігурує чернець Ігнатій. З ним пов'язані перші легендарні чуда. Зважаючи на які, Б. Цетнер звернувся до тоді ще руського вікарія Томаша Барламахіуша у

²² Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ). Відділ рукописів, ф. 5, спр. 833/1. «Regestrum conciliorum, vicariorum et provincialium provinciae Russiae ab anno 1617 [ad annum 1640]».

²³ *Bzovius A. Propago D[ivin]i Hyacinthi Thavmatvrgi Poloni, Seu De rebus praeclare geftis in Provincia Poloniae Ordinis Praedicatorum. Venetiis, 1606.*

²⁴ *Okolski. S. Rvssia florida rosis et liliis Hoc est, Sanguine, Praedicatione, Religione et Vita, Antea FF. Ordinis Praedicatorvm Peregrinatione inchoata, nvnc conventvum in Rvssia Stabilitate fundata. Leopoli, 1646.*

²⁵ *Okolski Sz. Gora Swieta Naswieższy Panny Rozanca S. vv Luckim biskupstwie ná Wołyniu nád Miąstem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudámi, y Stopkámi Pánieńskiem, Dekretem Pásterskim y wielu pielgrzymowánem wślawiona. Kraków, 1648.* Більше про дослідження Окольським історії Підкаменя та монастиря див. у статті о. Марека Мілавцького у цьому збірнику.

²⁶ *Kruszewski. T. Gora Swięta Naswięt. Panny w Łuckim biskupstwie. Ná Wołyniu Nád Miąstem Podkamieniem. Przedziwnemi Cudámi, y Stopkámi Pánieńskiem: Dekretem Pásterskim y wielu pielgrzymowánem wślawiona. Lwów, 1716.*

²⁷ *Barqcz S. Dzieje klasztoru...*

справі повторного впровадження домініканців до Підкаменя. Що і відбулося у 1607 р.²⁸, коли сюди прибули троє ченців: Ігнатій, Раймонд та Адам Кораб. Власне, ці троє осіб становлять першу відому спільноту на початку XVII ст. Виникає тільки запитання, чи не слід розуміти під Ігнатієм – капеланом при Цетнерах ще з кінця XVI ст., того ж самого Ігнатія, що прибув до Підкаменя у 1607 р. Ймовірно йдеться про одну і ту ж особу²⁹.

Рис. 1. Подорожня карта першої половини XVII ст. авторства Гійома Левассера де Боплана з найстарішим з відомих зображень Підкамінського конвенту³⁰

Цетнери вперше з'явилися на просторах Речі Посполитої наприкінці XVI ст.³¹, та ймовірно були вихідцями зі Сілезії. Один з перших представників цієї родини Балтазар Цетнер у 1598 р. наділений шляхетським титулом гербу Пшерово, у 1601 р. це надання затвердив сейм Речі Посполитої. Балтазар викупив кілька дрібних королівщин у Львівській землі, в тому числі і Підкамінь³². Уже у середині XVII ст. про тісні контакти його сина Миколая з

²⁸ Żukiewicz K. M. *Dzieje Cudownego Obrazu Maryi w kościele oo. Dominikanów w Podkamieniu*. Kraków, 1907. S. 47.

²⁹ Żukiewicz K. M. *Dzieje Cudownego Obrazu...* S. 42; Kruszewski T. *Góra Święta...* S. 19–21.

³⁰ Зображення опубліковане та прокоментоване у: *Полуктов І. Кілька сторінок історії України за картами з європейських архівів. Скарби шведських архівів. Документи з історії України*. Одеса, 2021. С. 202–205.

³¹ Генеалогічні схеми Цетнерів див.: ЦДІАК, ф. 747, оп. 1, спр. 1, арк. 1–16, а також ЦДІАЛ, ф. 181, оп. 2, спр. 2822, арк. 1–14.

³² Lasocki Z. *Cetner Aleksander (†1675)*. *Polski Słownik Biograficzny*. T. III/3, z. 13. Kraków, 1937. S. 236–237.

домініканським конвентом свідчить принаймні панегірик 1644 р. авторства Шимона Окольського³³.

Наступним дідичем Підкаменя став четвертий син Балтазара Александр Цетнер, відомий своїми військовими кампаніями, участю у битві під Цецорою, де потрапив у полон до турків, а своє звільнення завдячував чудотворній іконі Богородиці з Підкаменя. Пізніше військовими виправами проти козаків, участь у обороні Збаража, битві під Жванцем, у 1660 р. – під Чудновом.

Цетнери активно сприяли розвитку монастиря, в тому числі даруючи на його користь окремі земельні ділянки. Вже Александер Цетнер у 1645 р. передав монастирю у довічне володіння городище, замок та замчище, де знаходився колись замок Цебровського. Зважаючи на те, що Цетнери не використовували, ймовірно, на той час уже руїн оборонних фортифікацій на горі, а свою резиденцію будували безпосередньо біля нової локації міста, цю ділянку було передано монастирю, де пізніше, уже у XVIII ст. повстали частина монастирських приміщень, зокрема аліумнат³⁴.

З початку XVII ст. Підкамінський конвент починає активно фігурувати у актах провінційних капітул та вже не припиняв свого існування до часу Другої світової війни. На капітулі у 1614 р. було окремо зазначено про відновлення цього молитовного місця під патронатом Львівського конвенту Божого Тіла³⁵, який і став основним «кадровим донором» для Підкамінської спільноти принаймні у першій половині XVII ст. У цьому ж році для конвенту було призначено першого очільника – вікарія Томаша з Нижанкович³⁶. Вартує зауважити, що монастир тоді ще не набув характеру самостійної спільноти, а був лише філією від Львівського конвенту, відповідно вікарій на пряму підпорядковувався львівському пріору. Тільки у 1617 р. на капітулі уже в Костянтинові Підкамінський конвент разом з Яворівським та Рогатинським було визнано самостійними спільнотами-пріоратами з дозволом набирати стільки ченців,

³³ Okolski Sz. Chorągiew Tryumfalna troiaka, szlachecka, chrześcijańska, święta. Na pogrzebie Zanie Wrodzonego Iego Mości Pana, Pana Mikołaja z Czertwic Cetnera. W Kosciele Podkamienieckim Naswieszey Panny Rozanca S. Lwów, 1644.

³⁴ Облятований випис зі Львівського гродського суду до монастирської хроніки Калуського з відповідним коментарем опісля див. APPD. Pk 2. «Kronika klasztoru czyli «Dalsze Dzieje Świętej Góry Różańcowey Klasztoru WW. Xięży Dominikanów Prowincyi Ruskiej Świętego Jacka w Podkamieniu od Roku 1788 do R. 1797 y daley Napisane Pod Przeorowstwem Przewielebnego Oyca Mikołaja Byliny S. T. P., który diebus Maij 97 obrany został Prowincyałem», k. 119–124.

³⁵ APPD, sygn. S44\11a-c. S. 92.

³⁶ APPD, sygn. S44\11a-c. S. 100. Вартує наголосити, що про Томаша з Нижанкович абсолютно не згадує С. Баронч, це вчергове свідчить про те, що чернець мав доступ головно до джерел з монастирського архіву, натомість мало користав з інших збірок документів. Про «професійну майстерність» С. Баронча детальніше див. у дисертаційному дослідженні о. Марєка Мілавіцького: *Milawicki M.* «... I jest dzisiaj jednym ze światel swego zakonu w Galicji». Dominikański historyk Sadok Barącz (1814–1892). Kraków: Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej, 2024.

скільки конвент зможе прогородувати. Новим очільником, уже пріором було призначено Вінцентія з Ярослава та наділено його цілим рядом обов'язків.

Незважаючи на кілька надань для монастиря здійснених Цетнерами, ця родина уже з середини XVII ст. не виконувала функції основного бенефіціара Підкамінської домініканської спільноти. Часті конфлікти про «спадщину Цетровського» та різне бачення Цетнерами та домініканцями майбутнього монастиря³⁷ призвели до того, що ченці шукали альтернативних джерел фінансування, що дало можливість монастирю вийти за межі володінь Цетнерів та активно співпрацювати надалі з наймогутнішими та відтак найбагатшими шляхетськими родинами Руського воєводства, Волині та Поділля, таких як князі Збараські та Вишневецькі, магнатські родини Собеських, Лідихівських, Конецпольських та Потоцьких. Баронч у своїй праці навіть критикує окремих авторів, які приписують фундації та розбудову монастиря тільки Цетнерам, наголошуючи, що Підкамінський конвент уже у середині XVII ст. став місцем паломництва для заможних шляхетських родин краю³⁸, та навіть був частиною їх окремих політичних і соціальних проєктів. Стараннями головно цієї шляхти та її фінансовою підтримкою розпочалося будівництво костелу, келій та додаткових монастирських приміщень. Властиво костел будували з 1612 аж до 1695 р.³⁹

Чернеча спільнота

Чернеча спільнота Підкамінського конвенту формувалася упродовж існування монастиря від самої його появи. Зрозуміло, що в часі постання, на початку XVII ст. ченців у Підкамені було небагато, а монастирська хроніка фіксує лише трьох перших домініканців⁴⁰. У 1614 р. Підкамінський конвент офіційно затверджено на провінційній капітулі, після чого простежується збільшення кількості ченців, у тому числі відомо про призначення⁴¹ перших пріорів.

³⁷ Вартує хіба що згадати, серед іншого, конфлікт чернечої спільноти з Александром Цетнером на предмет місця побудови монастирських приміщень та нового мурованого костелу. У 1643 р. пріор Іполіт Закліка активно взявся до розбудови монастиря, відправив до Львова ченців у пошуку мулярів. Згідно з планом, костел мав розташування вівтарем до сходу та монастирськими приміщеннями квадратної форми у західній стороні. Натомість А. Цетнер не сприйняв такий план та радив розібрати мури костелу і будувати по-іншому, на що ченці не погодилися, адже «*Cetner mało cołożył na te budowę*» та навіть поскаржилися на його дії тодішньому провінціалу Степану Хмеллеру. Див.: *Barącz S. Dzieje klasztoru...* S. 29.

³⁸ *Barącz S. Dzieje klasztoru...* S. 14.

³⁹ *Хохонь М.* Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканців в Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально економічних та культурний процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали Другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 131.

⁴⁰ З цього часу відомо про трьох ченців монастиря: Ігнація, Раймунда та Адама Короба. Дет. про цих домініканців див.: *Barącz S. Dzieje klasztoru...* S. 18–19.

⁴¹ Пріори Підкамінського конвенту обиралися спільнотою ченців, натомість доволі важко визначити процес обрання, чи ж, ймовірніше, призначення провінціалом перших

Кількість ченців у Підкамені чітко регламентувалася. У 1644 р. пріор конвенту Іполіт Закліка звертався до власника містечка Александра Цетнера з проханням дозволити започаткувати чернечі студії (новіціят), а це вимагало збільшити кількість домініканців до 15 осіб. Тоді ж А. Цетнер наголосив на тому, що згідно з правом, конвент може існувати при наявності 12-х ченців, проте за відповідним погодженням провінційного уряду, кількість насельників може бути збільшена до 15-ти осіб⁴². Невдовзі, на провінційній капітулі в Єзуполі⁴³ було затверджено положення про 15 ченців у Підкамені⁴⁴.

Важливою категорією формування спільноти стало прийняття нових кандидатів. Монастир міг приймати світських осіб для випробувального терміну тільки після впровадження офіційного новіціату. У Підкамені така форма студій з'явилася лише у 1647 р.⁴⁵, що одразу призвело до різкого збільшення спільноти. Натомість фактично конвент приймав кандидатів до спільноти набагато швидше, ще у 1630-х рр. У першій половині XVII ст. шляхом афіліації, до спільноти тоді вступили десятеро осіб (див. *Таблицю 1*). Така статистика свідчить про доволі слабкі показники афіліації за цей період порівняно з іншими монастирями провінції, а особливо з Львівським конвентом, до якого за аналогічний період вступило понад триста осіб⁴⁶.

Таблиця 1. Професи афілійовані до Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст. згідно з «Ordo fratrum professorum...»⁴⁷

№	Профес	Дата професії
1.	Августин з Устя (Augustinus De Vscie)	7 вересня 1628
2.	Самуель Кукліновський (Samuel Kuklinowski)	12 квітня 1633
3.	Петро Щепановський (Petrus Szczepanowski)	1 грудня 1637
4.	Гіацинт (Яцек) Жечковський (Hyacinthus Rzeczkowsky)	16 серпня 1638

пріорів конвенту на початку XVII ст. Можемо тільки припустити, що з початку існування конвенту очільник монастиря призначався провінціалом.

⁴² Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 35–37.

⁴³ Сьогодні селище на території Івано-Франківської області.

⁴⁴ Ibidem... S. 37.

⁴⁵ Ibidem... S. 79.

⁴⁶ Shevchenko T. Rusini w zakonie dominikańskim (koniec XVI–I. połowa XVII wieku). Окремо вартує порівняти ці дані з кількісними показниками вступу до спільноти у другій половині XVII ст. – це майже 50 осіб, та у XVIII ст. – понад 450 осіб за період 1700–1780-ті рр.

⁴⁷ APPD, Pr 17. «Ordo Fratrum...», k. 40–41.

5.	Лаврентій з Сале (Laurentio De Sale)	14 серпня 1646
6.	Іполіт з Залезе (Hippolytho De Zaleze)	31 листопада 1646
7.	Йосиф з Мединги (Медики?) (Josephus De Medynga)	1648
8.	Станіслав з Кременівців (Кременця?) (Stanislaus De Krzemieniowce)	14 серпня 1648
9.	Донат конверс (Donato Conwers)	
10.	Христофор Неліський (Chrysosthomo Nieliski)	

Перший запис з числа афілійованих професів, проте ймовірно пізніше перекреслений, стосується Августина з Устя⁴⁸. Цей чернець служив у Руській провінції у першій половині XVII ст., про що свідчить кілька згадок у додаткових документах та зрештою запис про його смерть у Коломийському монастирі 24 лютого 1640 р.⁴⁹ Проте все ж перекреслений запис доволі обмежено дає можливість трактувати його афіліацію до Підкамінської спільноти, а відношення під 1635 р. про цього ж ченця як професа Львівського конвенту⁵⁰ доволі обмежено дозволяє поєднувати долю Августина з Устя з підкамінською чернечою спільнотою. Наступних три ченці вступили вже у 1630-х рр. До речі, Петро Щепановський стане першим (з афілійованих) пріором Підкамінського конвенту та почне урядувати тільки у 1666 р.⁵¹, а всі його попередники фактично будуть вихідцями з Львівського монастиря. Ще яскравішу кар'єру, правда вже також у другій половині XVII ст. побудує Яцек Жечковський, адже він не тільки очолюватиме Підкамінський конвент як пріор, але стане першим афілійованим до Підкаменя провінціалом, його основною заслугою буде фундація та формування Бродівського домініканського монастиря, зрештою він стане його першим пріором⁵².

⁴⁸ Устя – сьогодні село у Стрийському районі Львівської області.

⁴⁹ APPD, Pr 17. «Orbitvs venerabilivm: P.P[aterum] ac F.F[raterum], k. 58; APPD, [bez sygn.], «Catalogus Patrum et Fratrum», k. 31.

⁵⁰ APPD, Pr 17. «Ordo Fratrum...», k. 14.

⁵¹ APPD, [bez sygn.], «Catalogus Patrum et Fratrum», k. 678.

⁵² APPD, [bez sygn.], «Catalogus Patrum et Fratrum», k. 596; Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, kr. 1064. «Pamiętnik Aleksandra Berhofa, zakonnika z klasztoru dominikanów w Podkamieniu, z lat 1658–1725, pszetlumaczony

Розглядаючи прояви перших афіліяцій до Підкаменя, наголошу, перед встановленням окремого новіціату у цьому монастирі, слід звернути увагу на паралельні записи у реєстрі професів провінції. Так Самуель Кукліновський⁵³, Лаврентій з Сале⁵⁴, Іполіт з Залезе⁵⁵ та Йосиф з Мединги⁵⁶ одночасно фігурують як у переліку професів Підкамінського конвенту, так і серед аналогічних ченців з Львівського монастиря. Така практика може свідчити, що реально ченці вступили до спільноти у Підкамені, але новіціат проходили у Львівському монастирі, після чого поверталися до Підкамінського конвенту і продовжували тут служіння.

Про домініканців як привабливу чернечу спільноту для вихідців з навколишніх до Підкамені територій свідчать принаймні зафіксовані випадки афіліяцій головню до львівської спільноти професів родом з Олеська⁵⁷ та навіть Залозець⁵⁸ ще у першій половині XVII ст.

Трохи більше осіб вступили до підкамінської спільноти у 1640-х рр., частина з них вже в часі запровадження новіціату. Проте процес афіліяції був перерваний активними військовими кампаніями козацьких воєн і монастир короткостроково припинив функціонувати, а ченці змушені були покинути це місце і шукати притулку в укріплених містах, як то Броди, Львів чи Жовква⁵⁹.

«...że bole cierpiąc»:

Перші домініканці, що служили у Підкамені у 1610–1620-х рр. головню переходили сюди з Львівського монастиря. Зрозуміло, що більшість з них були призначеними на службу до Підкаменя, проте траплялися також випадки, коли окремі ченці отримували зцілення у Підкамені, а тому продовжували своє служіння саме у цьому монастирі. Домініканець Ян Соколовський хворів на ноги та практично не міг ходити, після чого йому приснився чернець та порадив піти до Підкаменя, де той зцілювався і продовжив

---

z łaciny pszcz Sadoka Barącz w 1858 r.», k. 69; Букало І. Спогади Александра Бергофа (OP) (1658–1724 pp.): історія рукопису та життєпис автора. *Бридіцина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 15. Броди, 2024. С. 26–34.

⁵³ APPD, Pr 17. «Ordo Fratrum...», k. 13.

⁵⁴ Ibidem... k. 21.

⁵⁵ Ibidem... k. 30.

⁵⁶ Ibidem... k. 33.

⁵⁷ Полікарп з Олеська вступив до Львівського конвенту у 1621 р. (Ibidem... k. 7); Вінцентій зі Золочева – 9 січня 1639 р. (Ibidem... k. 16).

⁵⁸ Зокрема о. Вінцентій з Залозець помер у Львівському монастирі ще у 1625 р.: APPD, Pr 17. «Orbitvs venerabilvm...», k. 64.

⁵⁹ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 81. Зауважу, що після повернення домініканців до монастиря, ченці розпочали ретельну фіксацію процесу вступу до конвенту у Книзі професій, що безперервно велася з 1653 р., детальніше див.: APPD, sygn. Pk 27.

своє служіння⁶⁰. Схожа ситуація з Бенедиктом з Фульштина⁶¹, який страждав на поганий зір, але приїхавши до Підкаменя тут зцілювався і залишився надалі служити⁶². Трохи згодом, уже у 1640-х рр. Кароль Ошніцький пригадає, що два роки «*bole cierpiąc*» приїхав до Підкаменя на служіння і тут також отримав зцілення⁶³.

Проаналізувати вибір Підкамінського конвенту першими афілійованими до нього професами заважає брак джерельного матеріалу. Винятком хіба що є постать Самуеля Кукліновського, що, зважаючи на суперечливість запису про Августина з Устя, міг бути першим афілійованим до Підкамінської домініканської спільноти. Родина Кукліновських була тісно пов'язана з Підкамінським конвентом. Дідусь домініканця по материній лінії Александр Пачинський був частим паломником до Підкаменя. У 1598 р. у нього народилася дочка Софія, і тоді тяжко захворіла, батьки привезли її до Підкаменя, де дитина зцілилася. В дар за зцілення, Пачинський замовив у Львові виготовлення образу Богородиці, який придбав для Підкамінського конвенту. Згодом, власне вже у Софії Кукліновської (з Пачинських) народився син, який мав зрощені губи, а тому до семи років він не міг самостійно приймати їжу. Батьки привезли дитину до Підкаменя, де вона також зцілилася біля чудотворного образу. Як подяку за одужання, хлопець, коли виріс «*śłużbę oddał i na temże miejscu habit dominikański przyjął*»⁶⁴. Самуель Кукліновський згодом зробить вдалу кар'єру у Руській провінції, здобуде спочатку ступінь лектора, потім бакалавра і у 1651 р. вже очолюватиме генеральні студії у Львівському конвенті, тоді єдині на усю провінцію⁶⁵. Нібито за дар зцілення, Софія Кукліновська разом з малолітнім сином були домальовані з правого нижнього кута ікони, що вчергове підкреслювало її дар монастирю за одужання. Кукліновські також активно фігурували при монастирі. Відомо про великий фондуш цієї родини для конвенту, що майже нараховує 2000 зл.⁶⁶, а також про повстання підданих проти Андрія Кукліновського, який у цій справі звернувся по допомогу до Підкамінської ікони Богородиці⁶⁷.

⁶⁰ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 19.

⁶¹ На початку XVII ст. в Руському воєводстві існувало два поселення з такою назвою: Фельштин (Felsztyn, Fulsztyn) з 1584 р. місто на Поділлі, з 1946 р. с. Гвардійське Хмельницької області; Фельштин (Felsztyn, Fulsztyn) місто неподалік Самбора, з 1945 р. с. Скелівка Самбірського району, Львівської області. Враховуючи те, що цей чернець був афілійованим до спільноти Кам'янецького конвенту, ймовірно йдеться про подільський Фельштин, див.: APPD, Pr 17. «Ordo Fratrum...», k. 34.

⁶² Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 20.

⁶³ Ibidem... S. 51.

⁶⁴ Ibidem... S. 31–33.

⁶⁵ APPD, [bez sygn.], «Catalogus Patrum et Fratrum», k. 384.

⁶⁶ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 24.

⁶⁷ Ibidem... S. 26.

Тож кілька, зафіксованих у першій половині XVII ст., випадків афіліації до монастиря осіб, які попередньо тут отримали оздоровлення можуть свідчити про трохи ширшу тенденції, яку абсолютно не простежуємо тут на пізнішому джерельному матеріалі. Така практика може слугувати додатковим аргументом прийняття кандидатів до спільноти без офіційного впровадження у Підкамені новіціату.

«...by sprowadził zdolnych murarzów»

«...za jałmużną do różnych dobrodziejów»

Розглядаючи спільноту Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст. неможливо оминати питання господарських та економічних підстав для функціонування монастиря. Як виявилось, ця складова також впливала на структуру спільноти. Перші підкамінські ченці, окрім молитви мусіли багато працювати, часто виконуючи досить вагомі технічні обов'язки, щодо будівельних робіт у монастирі. Зазначу, що у хроніці серед перших чернечих урядів одразу було впроваджено буршаріуша. Цей уряд запровадив окремим декретом провінціал, а першим його очільником став Кресцентій з Буджішина ще у 1620 р.⁶⁸ До обов'язків цього ченця входило контролювати роботу монастирської цегельні та каменоломні у підніжжі гори. Згодом цей уряд обіймали почергово тримвалістю у два–три роки ще кілька ченців.

Окрім роботи у каменоломні та в цегельні домініканці були добрими мулярами, столярами чи бляхарями. Звичайно, трохи більше інформації про конкретні технічні обов'язки збереглося для ченців з XVIII ст.⁶⁹, проте окремі факти вдалося віднайти також для досліджуваного періоду. Зокрема, у 1643 р. пріор Іполіт Закліка відправи брата Кандида до Львова у пошуку мулярів для зведення нових мурованих приміщень, адже до цього більшість келій були побудованими з дерева⁷⁰. Ще про одного ченця, який був малярем та виконав копію чудотворної ікони Богородиці згадував пріор Ян Дамаскін, проте не зазначив його імені. Цю копію ікони згодом перенесли до каплиці Стіп Богородиці, де також відбувалися чуда та велася окрема книга чуд⁷¹.

З середини XVII ст. відомо про відправлення по так зване «ялмужне» кількох ченців до шляхетських дворів, де останні служили придворними капеланами та у винагороду отримували різного роду матеріали чи гроші для монастиря. Окремого імпульсу ця практика набула за проірування Іполіта Закліки у 1640-х рр. Тоді ченці масово розходилися по магнатських резиден-

⁶⁸ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 27.

⁶⁹ Детально ця інформація представлена на основі аналізу анальфабетів у спільноті конвенту, див.: Букало І. Анальфабети у Підкамінському домініканському конвенті наприкінці XVII – у XVIII ст. *Київська Академія*. № 22. Київ, 2025. С. 143–178.

⁷⁰ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 29.

⁷¹ Ibidem... S. 32.

ціях: до Бродів, Вишнівця, Збаража та на Поділля. Так, наприклад, 24 жовтня 1640 р. пріор Ян Дамаскін вислав до двору Станіслава Гурського домініканця Раймунда, вже 25 травня 1643 р. Регіналд Ячинський поїхав до двору Міхала Чарторийського на Волинь, брат Кандид на Брацлавщину до Якуба Желінського. 2 грудня цього ж року Ячинський уже був відісланий до двору руського воєводи Якуба Собеського, разом з тим він також відвідав Кшиштофа Конецпольського та Мстислава Заморського, які разом старалися про заготовлю дерева для покриття монастирських приміщень⁷². За деревиною до Якуба Желінського влітку 1643 р. поїхав також і вже згаданий чернець Кандид. Власне, Желінський мав підготувати матеріал, який для монастиря дарував Ян Данилович, тоді великий коронний підскарбій. 4 листопада 1644 р. брата Вінцентія відправлено до пана Єлця для отримання подарованого монастирю заліза. Згодом, по ялмужне для функціонування цегельні та каменоломні до заможної шляхти їздили брати Александр, Яцек і Валеріан⁷³, а у січні 1648 р. з цією з метою з монастиря відправили о. Яна Гасьоровського та брата Павла⁷⁴.

Додатково, на що слід звернути увагу, це зафіксовані ченці, які співали у монастирському хорі, згодом – у капелі, обслуговували музичні інструменти, зокрема орган. Більшість з цих осіб також походили з інших монастирів, головню з Львівського конвенту. Блажей з Белза виконував функції спочатку керівника хору (після 1639 р.), згодом органіста до 1648 р.⁷⁵ Приблизно у цей самий час у монастирі працював Кароль зі Смоленська, адже у 1647 р. його вже було відправлено до Ляхівців⁷⁶ (сьогодні селище Білогір'я Хмельницької обл.). Кресцентій з Будзішина не тільки співав у хорі ще з 1637 р., але також залишив по собі рукописи з нотами домініканської Літургії першої половини XVII ст. та окремих пісень⁷⁷. Після 1645 р. у монастирі працювали досвідчені органісти Андрій⁷⁸ та Роберт⁷⁹ з Меджибожа.

Таким чином, кілька ченців зі спільноти багато часу проводили поза межами монастиря, перебуваючи з конкретними місіями при шляхетських дворах, почасти тривалий період. Домініканці служили придворними капеланами, виконували функції сповідників, а відтак акумулювали для монастиря необхідні будівельні матеріали та кошти.

⁷² Ibidem... S. 28–31.

⁷³ Ibidem... S. 79.

⁷⁴ Ibidem... S. 80.

⁷⁵ *Świętochowski R.* Kapela OO. Dominikanów w Podkamieniu... S. 62.

⁷⁶ Ibidem... S. 66.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem... S. 61–62.

⁷⁹ Ibidem... S. 71.

Пріори

Окремо вартує звернути увагу на очільників спільноти у зазначений період. Перша спроба реконструкції переліку пріорів та часу їх урядування належить Садоку Барончу, проте документи генеральних капітул та провінційного уряду (які домініканцю були невідомі) дещо вносять корективи у запропоновану Барончем схему. Як вже було згадано, першим очільником спільноти був, львівський профес Томаш з Нижанкович. Його як вікарія було призначено до Підкаменя у 1614 р., коли монастир відновився та фактично існував як філія Львівського конвенту⁸⁰. Томаш з Нижанкович надалі активно фігурує у актовій документації Руської провінції та виконує функцію пріора ще у кількох конвенах⁸¹.

Наприкінці 1620-х рр. монастир очолив Вінцентій з Ярослава, якого одразу постановою провінційної капітули наділено цілим рядом обов'язків, що головню полягали у відновленні монастиря після чергового татарського спустошення⁸². Властиво, цей пріор розпочав фіксацію чудодіянь, що відбувалися у Підкамені, більшість історій, що мали місце у другій половині XVI ст. були кодифіковані саме ним⁸³.

Миколай з Дунаєва очолював спільноту у Підкамені упродовж трьох років. Основним його завданням, про що йдеться у провінційній документації, стала справа з підтвердженням фундаційного акту та майнових надань Петра Цебровського новими власниками Цетнерами⁸⁴, що практично зразу спричинило конфлікт між монастирем та останніми. Зауважу тільки, що суперечки навколо «спадщини Цебровського» зі спорадичним успіхом триватимуть аж до кінця XVIII ст., і остаточно припиняться лише у австрійський період⁸⁵.

Значні прогалини у документації та відсутність інформації маємо стосовно 1620-х рр. С. Баронч для цього часу подає пріором Александра з Буська, натомість він виконував такі функції у Підкамені тільки у 1630-х рр., адже

⁸⁰ APPD, sygn. S44\11a-c. S. 100.

⁸¹ APPD, sygn. S44\11a-c. S. 227, 251; ЛННБ. Відділ рукописів, ф. 5, спр. 833/1. «Regestrum conciliorum», к. 44.

⁸² APPD, sygn. S44\11a-c. S. 118–119.

⁸³ Barącz S. Dzieje klasztoru... S. 20.

⁸⁴ Зокрема про таке розпорядження йдеться у документі від 23 січня 1620 р., див.: ЛННБ. Відділ рукописів, ф. 5, спр. 833/1. «Regestrum conciliorum», к. 29–29v, 33.

⁸⁵ Детальніше про конфлікт див.: APPD, sygn. Pk 2. «Kronika klasztoru...», к. 98–102. Щодо акту фундації та його можливого сфальсифікування див.: *Святослав Галасливий [Мицько І.]*. Монастирі Підкаменя. *Лавра. Часопис монахів Студійського уставу*. Вип. 1. Львів, 1999. С. 38–41; *Корчак А.* Підкамін'я та його округа в адміністративно-територіальних поділах Великого Князівства Литовського, Польської Корони, Речі Посполитої XIV–XVIII ст. А також гіпотези про Підкамінську волость та границю між Галицькими та Волинськими князівствами к. XI–XII ст. на теренах сучасної Брідщини. *Брідщина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 4: Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури. Броди, 2011. С. 27–34

у 1621 р. фігурує ще як пріор у Ляхівцях. У актах провінційних капітул для 1620-х рр. як пріор у Підкамені фігурує спочатку Фабіан з Ярослава⁸⁶, а згодом, коротко, Абрахам з Вонсоше⁸⁷, котрого у переліку Баронча також немає. Натомість, Александр з Буська задокументований як пріор тільки у 1632–1633 рр.⁸⁸

Дещо більше відомо про наступного пріора Андрія з Райська, котрий будучи спочатку регентом студій у Львові очолив Підкамінський конвент, де займався впорядкуванням документації, зокрема з часу його урядування при монастирі велися книги прибутків та видатків⁸⁹. Це й же пріор прийняв до монастиря світського господаря Андрія Прусака, який мав відповідати за ведення господарської діяльності у конвенті⁹⁰. Натомість його наступники Францішек з Пьотркова, Францішек Хмелеський та Ян Дамасцен Сапальський залишилися фактично непомітними у актовій документації і відомі лише фрагментарними відомостями від Садока Баронча⁹¹.

Детальнішою характеристикою заслуговує останній пріор Іполіт Закліка, адже властиво їх діяльність значно посилює позиції Підкамінського конвенту і змінює статус від одного з найменших і дійсно маргінальних на початку XVII ст., до монастиря з Марійним санктуарієм у середині цього століття.

Іполіт Закліка, будучи спочатку військовим, доволі пізніше вступив до конвенту. У Підкамені він урядовав у 1643–1650 рр., властиво у часі Хмельниччини. До основних старань цього пріора входить промоція чудотворного образу Богородиці, організація процесу визнання його чудотворним. У цій справі пріор початково звернувся до провінціала та провінційного уряду, згодом – до луцького єпископа Анджея Гембіцького, який відповідним декретом у 1645 р. визнав ікону чудотворною⁹².

Усі без винятку пріори Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст., зрозуміло, не були афілійованими до Підкаменя, натомість абсолютна їх більшість походила зі Львівського монастиря Божого Тіла. У цей період

⁸⁶ Призначений пріором до Підкаменя на капітулі в Буську 1622 р., див.: APPD, sygn. S44\11a-c. S. 199.

⁸⁷ APPD, sygn. S44\11a-c. S. 144, 280, 291, 293, 319.

⁸⁸ Призначений до Підкаменя на капітулі в Кам'янці у 1632 р., див.: APPD, sygn. S44\11a-c. S. 291.

⁸⁹ Barącz S. *Dzieje klasztoru...* S. 22. Вартує зауважити, що чернець активно фігурує у актах капітул, проте обіймаючи інші функції та у інших конвентах, див.: APPD, sygn. S44\11a-c. S. 292, 316, 348, 357, 369, 378.

⁹⁰ Barącz S. *Dzieje klasztoru...* S. 22.

⁹¹ Barącz S. *Dzieje klasztoru...* S. 24–25. Францішек з Пьотркова також активно фігурує у актах провінційних капітул, проте як чернець інших монастирів, див.: APPD, sygn. S44\11a-c. S. 169, 216, 262–263, 938. Натомість, Францішек Хмелеський згаданий тільки один раз як пріор з Кам'янця під час виборів провінціалом Шимона Окольського у 1648 р., див.: Ibidem. S. 382.

⁹² APPD, sygn. S44\11a-c. S. 220, 304, 316, 319–320, 347; Okolski Sz. *Góra Święta Naswiętszey Panny...* S. [14–15 і далі по тексту]; Kruszewski. T. *Góra Święta Naswięt. Panny...* S. 5–6; Barącz S. *Dzieje klasztoru...* S. 29.

пріори намагалися організувати внутрішній простір монастиря, займалися будівельними роботами, пошуком фінансів для будівництва конвенту, проте менше часу приділяли студіям, шкільництву та загалом освітній формації у монастирі.

Таблиця 2. Очільники Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст.

№	Вікарій/пріор	Термін урядування	К-ть років
1.	Томаш з Нижанкович (Thoma de Nizankowicze)	1614–1617(? ⁹⁴)	3
2.	Вінцентій з Ярослава (Vincentius de Jaroslavia, Wincenty z Jarosławia)	1617–1619	2
3.	Миколай з Дунаєва (Nicolaus de Dunaïow, Mikołaj z Dunajowa)	1619–1622	3
4.	Фабіан з Ярослава (Fabianus de Jaroslavia)	1622–1631(?)	9
5.	Абрагам з Вонсоше (Abraham de Wąsosze)	1631–1632	2
6.	Александр з Буська (Alexander de Busko, Alexander z Buska)	1632–1633 ⁹⁵	1
7.	Андрій з Райська (Andreas de Raysko, Jędrzej de Rajska)	1633–1635	2
8.	Францішек з Пьотркова (Franciscus de Petricovia, Franciszek z Piotrkowa)	1635–1637	2
9.	Францішек Хмелеський (Franciscus Chmelescio, Franciszek Chmielecki)	1637–1640	3
10.	Ян Дамасцен Сапальський (Jan Damascen Sapalski)	1640–1643	3
11.	Іполіт Закліка (Hippolitus Zaklika, Hippolit Zaklika)	1643–1650	7

⁹³ Верхньою крайньою датою урядування взято початок пріорювання наступного очільника – Вінцентія з Ярослава.

⁹⁴ С. Баронч помилково подає 1622–1631 pp., див.: *Barącz S. Dzieje klasztoru...* S. 21.

***

Отож, чернеча спільнота Підкамінського конвенту у першій половині XVII ст. була далеко не найбільшою серед навіть домініканських монастирів, вона тільки формувалася найперше призначенням сюди ченців з інших монастирів провінції, зокрема Львівського конвенту Божого Тіла. Власне останній монастир був своєрідним «кадровим донором» для Підкаменя, про що додатково свідчить факт паралельних записів до списку професів як одного, так і іншого монастиря.

У 1630-х рр. розпочався процес афіліації до спільноти домініканців у Підкамені, проте показники вступу у 1630–1640-х рр. були мінімальними та становили тільки десять осіб. Для порівняння, у другій половині XVII ст. до Підкаменя вступить майже 50 домініканців, а у XVIII ст. понад 400 осіб⁹⁵. Все ж, афілійовані у 1630–1640-х рр. домініканці зробили успішну кар'єру не тільки у монастирі, але і у провінції уже у другій половині XVII ст., яскравим прикладом чого стали майбутні пріори та провінціал Петро Щепановський та Яцек Жечковський.

Серед основних стратегій наповнення спільноти новими ченцями вдалося виділити дві основні. У першій половині XVII ст. у Підкамені служили домініканці, які тут отримали зцілення, яскравим прикладом чого є перший зафіксований випадок з Самуелем Кукліновським. Другою категорією осіб стали ченці з добрими технічними навиками та здібностями. Все ж чернеча спільнота Підкамінського конвенту потребує додаткових студій, у цій статті здійснено тільки спробу окреслити проблему.

---

⁹⁵ Букало І. Монаша спільнота Підкамінського домініканського конвенту...

Marek MIŁAWICKI OP

*dominikanin, doktor nauk humanistycznych (PhD),
wykładowca Instytutu Nauk Religijnych św. Tomasza z Akwinu (Kijów);
wicedyrektor Dominikańskiego Instytutu Historycznego (Kraków, Polska)*

DZIEŁA DOMINIKANINA SZYMONA OKOLSKIEGO (OK. 1595–1653) JAKO ŹRÓDŁO DO HISTORII KLASZTORU DOMINIKANÓW W PODKAMIENIU

Podkamień koło Brodów od wielu stuleci był ważnym miejscem w topografii sakralnej dawnej Rzeczypospolitej¹. Sławę mu przynosili nie tyle zakonnicy, którzy mieli tu wielki i prężny klasztor, co przede wszystkim słynący cudami obraz Matki Boskiej. Wizerunek ten odgrywał ważną rolę w życiu religijnym mieszkańców pogranicza Czerwonej Rusi, Wołynia i Podola. Nie bez powodu był określany mianem «Podolskiej» Częstochowy². Miejsce to nawiedzali możni z królami na czele, ale także rzesze pątników, reprezentujący różne wyznania religijne³.

O Podkamieniu, a zwłaszcza tzw. «Górze Różańcowej», jak nazywano wzniesienie, na którym znajdował się dominikański zespół klasztorny wraz z cudownym wizerunkiem, napisano już nie jedną publikację, zarówno w czasach staropolskich⁴, jak i współczesnych⁵. Jednym z pierwszych, który w swoich

---

¹ Kowalczyk J. Świątynie późnobarokowe na Kresach. Kościoły i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej. Warszawa, 2006. S. 104–105, 107, 110; Dzik J. Euntes in Munum Universum Praedicate Evangelium. Programy ideowe osiemnastowiecznych malowideł kościołów zakonnych na ziemiach południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Kraków, 2014. S. 139–143; Jakubowski M. Podkamień. *Miasta wielu kultur. Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. (Red. M. Jakubowski, M. Sas, F. Walczyna). Warszawa, 2016. S. 115–119.

² Dziedzic S. Podkamień. Lata świetności i zagłady kresowej Częstochowy. *Rocznik Kresowy*, 2019 (5, z. 2). S. 7–52.

³ Z ważniejszych studiów poświęconych klasztorowi dominikańskiemu w Podkamieniu zob. np. Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu; Krasny P. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marii i Podwyższenia Krzyża Św. oraz klasztor OO. Dominikanów wraz z założeniem pielgrzymkowym w Podkamieniu. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Kościoły i klasztory dawnego województwa ruskiego*. T. 13. (Red. J. Ostrowski). Kraków, 2005. S. 123–192.

⁴ Wykaz 23 druków poświęconych obrazowi podkamińskiego, wydanych w XVII i XVIII w. podają Witkowska A., Nastalska-Wiśnicka J. Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Maryjne miejsca święte w drukach staropolskich. Lublin, 2013. S. 466–471.

⁵ Zob. np. Barącz S. Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce. Lwów, 1891. S. 221–225; Waclaw z Sulgostowa [Nowakowski W.]. O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej

pracach podjął tematykę podkamieńską był Szymon Okolski. Ten pochodzący z Kamieńca Podolskiego dominikanin, w swoim zakonnym życiu pełnił różne ważne obowiązki: przeora klasztorów w Tyśmienicy, Kamieńcu Podolskim i Jezupolu, kapelana wojsk hetmana polnego koronnego Mikołaja Potockiego, regensa studium generalnego działającego przy klasztorze Bożego Ciała we Lwowie i w końcu prowincjała prowincji ruskiej św. Jacka Zakonu Kaznodziejskiego. Jednak do historii przeszedł przede wszystkim jako autor prac i kazań. W niniejszym artykule spróbuję przeanalizować fragmenty lub całe jego dzieła poświęcone historii Podkamenia.

Ten dominikański autor jest już dobrze znany w nauce historycznej, zarówno polskiej⁶, jak i ukraińskiej⁷. Ostatnio szerszego opracowania doczekał się jego

---

Matki Bożej. Wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne. Kraków, 1902. S. 529–536; *Fridrich A.* Historie cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce. T. 2. Kraków, 1904. S. 270–274 (reprint: Kraków, 2008); *Żukiewicz K. M.* Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele OO. Dominikanów w Podkameniu. Kraków, 1907; *Woroniecki J.* Podkamień. W dwóchsetletnią rocznicę koronacji cudownego obrazu Najświętszej Maryi Panny. Lwów, 1927; *Ogarek Z.* Podkamień k. Brodów. Krótki szkic historii kościoła i klasztoru dominikańskiego. Lwów, 1939; *Z* dawna Polski tyś Królowa. Przewodnik po sanktuariach Maryjnych. Koronowane wizerunki Matki Bożej 1717–1983. (Oprac. Grażyna od Wszechpośrednictwa M. B., Gizela od Niepokalanego Serca Maryi). Szymanów, 1983. S. 58–62; *Dywan T.* Dominikańskie sanktuaria maryjne na ziemiach ruskich i ich rola w kształtowaniu kultury prowincjonalnej podczas wielkich uroczystości w XVIII w. *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*. (Red. A. Markiewicz, M. Miławicki). Kraków, 2009. S. 327–347; *Idem.* Kształtowanie się kultury prowincjonalnej w katolickich sanktuariach maryjnych na Kresach Południowo-Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Łódź, 2014. S. 63–67; *Stolarski P.* Friars on the Frontier. Catholic Renewal and the Dominican Order in Southeastern Poland, 1594–1648. London; New York, 2010. P. 159–163 (wyd. 2: Abingdon; New York, 2016); *Shkurgan O.* Pieśń do Matki Boskiej w Podkameniu «Najświętsza niebios i ziemi Królowa» Stanisława Ledóchowskiego w druku «Inscriptiones Sancti Montis Sacratissimi Rosarii» (Lwów, 1724). *Muzyka*. 2017 (62, nr 3). S. 111–118; *Левицька М.* Релігійно-мистецький вимір культу чудотворної ікони Богородиці у Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. 36. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 109–122.

⁶ *Wieniarski A.* Nasze strony i nasi ludzie. Zbiór powieści historycznych, obrazków tegoczesnych, wspomnień i życiorysów. T. 2. Warszawa, 1855. S. 201–215; *Krzyżanowski S.* De Simonis Okolscei, monachi ordinis Sancto Dominico sacro addicti. Vita et scriptis historicis praemissa notitia eorum, qui in eodem argumento perpendito versati sunt. Cracoviae, 1870; *Dworzaczek W., Świętochowski R.* Okolski Szymon. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 23. Kraków, 1978. S. 679–681.

⁷ Нр.: *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина. Т. 5. Париж; Нью-Йорк, 1966. С. 1836; *Дзира Я.* Окольський. *Радянська енциклопедія історії України*. Т. 3. Київ, 1971. С. 282; *Довгопол В., Литвиненко М., Лях Р.* Джерелознавство історії Української РСР, Київ, 1986, С. 56–57; *Щербак В.* Щоденник Ш. Окольського як джерело для вивчення історії антифеодальних рухів на Україні в першій половині XVII ст. *Феодалізм на Україні* (Ред. В. Смолій). Київ, 1990. С. 132–141; *Осетрова Г.* Шимон із Кам'яця – пріор домініканського монастиря. *Подоланин*, 2005 (14). С. 5; *Герасименко Н.* Окольський Симеон. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. Київ, 2010. С. 555.

życiorys i twórczość⁸, a także jego pamiętniki z wypraw kozackich⁹ i najważniejsze dzieło – trzytomowy herbarz *Orbis Polonus*¹⁰. W tym miejscu nie ma więc potrzeby powtarzania jego biografii. Można jedynie zasygnalizować, że jeszcze wyjaśnienia wymaga kwestia daty jego urodzenia, którą ostatnimi czasami Marian Wolski zaproponował przesunąć o około 14 lat później (z 1580 do ok. 1594 r.)¹¹. Nie udało się także znaleźć pewnych informacji o ewentualnym zamieszkanu Szymona Okolskiego w klasztorze podkamieńskim. Wydaje się, że taka sytuacja nie miała miejsca, ale dla kilku lat jego zakonnego życia mamy pewne luki w źródłach. Nie możemy więc całkowicie wykluczyć takiej ewentualności, chociaż wydaje mi się ona mało prawdopodobna. Wiadomo jednak, że nieraz bywał on na Górze Różańcowej, o czym świadczą niektóre jego prace.

⁸ *Milawicki M.* «Magni nominis scriptor in scribendis libris indefessus». Życie i twórczość dominikanina Szymona Okolskiego. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. 2014 (13). S. 115–152 (warto wspomnieć, że niemal cały rocznik został jemu poświęcony, a raczej jego *Orbis Poloni*); *Litwin H.* Setnik białogłów i mężów sarmackich – statystów, wojowników, pisarzy i gospodarzy ku nauce i pożytkowi zebrany. Warszawa, 2023. S. 473–478 (rozdział pt. «Szymon Okolski – piewca Rusi koronnej»).

⁹ *Galaj R.* Sztuka wojenna Kozaków w świetle pamiętników Szymona Okolskiego. *Szczecińskie Studia Historyczne*. 2000 (13). S. 109–124. Doczekał się on tłumaczenia na język ukraiński: Шоденник Симеона Окольського. 1637–1638. *Мемуари относящиеся к истории Южной Руси*. Вып. 2 (Ред. В. Антонович). Киев, 1896. С. 168–282 (nowe wydanie: Дніпропетровськ, 2006. С. 171–285).

¹⁰ *Piskala M.* Niektóre problemy związane z edycją heraldycznego dzieła Szymona Okolskiego. *Terminus*. 2013 (15, z. 1/4). S. 291–311; *Eadem*. Astrologia, emblematyka, heraldyka. O kometach, księżycach i gwiazdach w herbarzu Szymona Okolskiego. *Terminus* 2015 (17, z. 1). S. 39–59; *Eadem*. Polski świat znaków. Studia o herbarzu Szymona Okolskiego. Warszawa, 2017; *Eadem*. Szymona Okolskiego inspiracje epigramatyką, czyli o wpływie drobnych utworów poetyckich na staropolską heraldykę na przykładzie «*Orbis Polonus*». *Inwencja i inspiracja w kulturze wczesnonowoczesnej*. (Red. B. Niebielska-Rajca, M. Pieczyński). Lublin, 2018. S. 193–203; *Eadem*. What is «*Orbis Polonus*»? A few remarks on the generic ambiguity of Szymon Okolski's heraldic work. *Non-classical genres. Theory and practice*. (Ed. J. Krauze-Karpińska, M. Piskala). Warszawa, 2022. P. 135–147; *Mazurek K.* Jak kreowano bajeczne «początki» rodu? Ewolucja legendy herbu Topór w dziełach Bartosza Paprockiego, Szymona Okolskiego i Kasprowa Niesieckiego (XVI–XVIII wiek). *Vade Nobisum*. 2019 (21). S. 25–38; *Milewska-Ważbińska B.* Cytaty i parafrazy biblijne w dziele heraldycznym Szymona Okolskiego «*Orbis Polonus*». *Rekonstruans. Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. 2024 (23). S. 57–67.

¹¹ *Wolski M.* «Wiecej się o pokrewieństwie swoim przez skromność zakonną nie rozszerzając». O pochodzeniu Szymona Okolskiego (zm. 1653). *Roczniki Historyczne*. 2013 (79), S. 109–118. Przyjmując tę hipotezę, nietrafiona byłaby identyfikacja osoby dominikanina Szymona Okolskiego, który rzekomo zostawił grafity na ścianie Soboru św. Sofii w Kijowie: «Był tu Kristow Symo[lszki y Stanisław... roku 1589» (por. *Корнієнко В.* Методика дослідження графіті на мармурових плитах головного вітаря Софії Київської. Наукові Записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. 2012 (24). С. 23–24). Po pierwsze nie jest powiedziane, że Szymon jest imieniem ze chrztu; może było ono nadane mu w zakonie, a w świecie nie wiemy, jakiego imienia używał. Po drugiej, przyjmując założenia Wolskiego, wtedy nasz Okolski jeszcze nie żył. Możliwe, że mamy do czynienia z kimś z jego rodziny, w tym ojcem, który faktycznie miał na imię Stanisław.

*Rys. 1. Szymon Okolski. Grafika i rysunek Teofila Żuchowicza (między 1838–1840)
(źródło: Żegota P. Starożytności Galicyjskie. Lwów, 1840. S. 38–39)*

Orbis Polonus

Największą sławę, nie tylko w Rzeczypospolitej, ale w całej Europie, przyniósł Okolskiemu trzutomowy herbarz pt. *Orbis Polonus*, powstały w latach 1641–1645¹². Jak podkreślają znawcy dawnej literatury heraldycznej, jego dzieło w dużej mierze powtarza herbarz Bartosza Paprockiego, ale z racji, iż powstał po łacinie, to właśnie on stał się bardziej znany w Europie. Niemiecki badacz Hans-Jürgen Bömelburg podkreśla, że najbardziej wpływowe dzieło Okolskiego powstało dzięki wsparciu przełożonych zakonnych, jak również dworu królewskiego (stąd dedykacja królowi Władysławowi IV) i wpływowej szlachcie z Rusi Czerwonej i Ukrainy. Nic więc dziwnego, że w jego herbarzu znalazło się wiele rodów ruskich i litewskich, które dotąd stały w cieniu szlachty z centrum Rzeczypospolitej, co – jak podkreśla niemiecki historyk – świadczy o regionalnym przesunięciu przez Okolskiego władzy państwa polsko-litewskiego. I chociaż opisywane przez dominikanina rody były słabo osadzone w historii ojczystej, to jednak autor starał się ukazać (może czasami wręcz przesadnie) ich związek z władcami polskimi¹³.

Dzieło Okolskiego zostało oparte na zamyśle i treściach dzieł Paprockiego, ułożonego według rodów herbowych. W swoich pracach korzystał nie tylko ze wspomnianego już herbarza Paprockiego, ale również Joachima Bielskiego i z kanonu historycznego. Bömelburg zaznacza, że z racji, iż autor zwrócił się także do swoich współbraci zakonnych z prośbą o nadsyłanie materiałów do dziejów zakonu dominikańskiego¹⁴, zaskutkowało to dużą przypadkowością w ocenie znaczenia rodów herbarzowych¹⁵. Owszem w dziele tym wiele można znaleźć wątków dominikańskich. Z pewnością byłoby to bardzo interesujące studium. Niestety na przykładzie samych dominikanów podkamiieńskich nie będzie to widoczne.

---

¹² *Okolski S. Orbis Polonus splendoribus caeli, triumphis mundi, pulchritudine animalium, decore aquatiliū, naturarū excellentiarū reptilium condecoratus, in quo antiqua Sarmatarum, gentilitia, pervetusae nobilitatis Polonoae insygnia*. T. 1–3. Cracoviae, 1641–1645.

¹³ *Bömelburg H.–J. Polska myśl historyczna a humanistyczna historia narodowa (1500–1700)*. (Przeł. Z. Owczarek). Kraków, 2011. S. 403–404.

¹⁴ *Okolski S. Orbis Polonus...* T. 1 [brak paginacji]. Pierwsze 12 stron (w tym strona tytułowa), nie posiadają paginacji, stąd cytowane strony podaję w nawiasie kwadratowym według numeracji rzymskiej. Niemiecki historyk podaje, że prośbę tę dominikanin napisał w przedmowie do czytelnika, zatytułowaną «*Consiliatio nobilissimi affectum et favoris in Auctorem*» (por. *Bömelburg H.–J. Polska myśl historyczna a humanistyczna historia narodowa (1500–1700)*. S. 403, przyp. 443). Faktycznie Okolski wspomina tam o klasztorach dominikańskich, ale nie po to, by prosić ich o materiały do kolejnych tomów, ale żeby rodziny, których «pochodzenie i zasługi nie zostały w pełni zaspokojone w tym pierwszym tomie, zechciały poinformować mnie o tym w imię wrodzonej życzliwości: niech poinformują, opracują, autentycznie przedstawia i przekażą do wielbnych przeorów konwentów Zakonu Kaznodziejskiego w Krakowie, Warszawie, Lublinie i we Lwowie. Obiecuję, że zadowolę każdego, kto o to poprosi» (*Okolski Sz. Orbis Polonus...* T. 1. [S. XII]).

¹⁵ *Bömelburg H.–J. Polska myśl historyczna a humanistyczna historia narodowa (1500–1700)*. S. 402–403.

W owym herbarzu tylko trzy razy pojawia się Podkamień (łac. *Sublapidum*). Pierwszy raz Okolski wspomina o nim, pisząc o rodzinie Oleśnickich herbu Dębno. Otóż starosta ruski (lwowski) Andrzej z Oleśnicy i Ponczowa (zm. 1496)¹⁶, syn wojewody sandomierskiego Jana Głowacza Oleśnickiego (ok. 1400–1460)¹⁷, oddał swojemu synowi Piotrowi dobra w Podkamieniu, Olesku i Założcach¹⁸. Stąd w źródłach i historiografii bardziej znany jest jako Piotr z Oleska lub Oleski.

Dosyć szeroko o tych nadaniach majątkowych pisze Janusz Szyszka w pracy poświęconej formowaniu się i organizacji dóbr monarszych w ziemi lwowskiej w późnym średniowieczu. Podaje on, że kiedy 24 maja 1441 r. Jan z Sienna otrzymał w nadaniu dystrykt oleski, to wraz z leżącą w nim tenutą podkamieńską i formalnie był jej właścicielem. Jednak dopiero wykup tych dóbr za zgodą królewską pozwalał Oleskim na fatyczne ich objęcie na własność. Już podział dóbr oleskich między synów Jana z Sienna w 1477 r. przewidywał konieczność wykupu tenuty podkamieńskiej z rąk Piotra Cebrowskiego. Odpowiednią zgodę królewską uzyskał dopiero w 1506 r. Mimo tego ostatecznie nie kupił dóbr podkamieńskich, zrobił to dopiero jego zięć Fryderyk Herburt, mąż jego córki Anny, który między 1511 a 1515 r. dokonał wykupu połowy Podkamienia bez przynależnych wsi z rąk syna Piotra Cebrowskiego, Wincentego. A w 1516 r. powtórna zgodę na wykup tenuty podkamieńskiej otrzymał Marcin Kamieniecki, mąż Jadwigi Oleskiej, drugiej córki Piotra Oleskiego. Jednak do jej wykupu doszło dopiero w 1524 r., kiedy Wincenty Cebrowski zrezygnował z niej na jego rzecz¹⁹.

Drugi raz Podkamień pojawia się w związku z rodziną Cebrowskich herbu Gołobok lub Hołobok. Tutaj dominikanin pisze jedynie o Piotrze, który ufundował klasztor w Podkamieniu:

«Cebrowski, *Platon powiedział*: Dobro się wyłoniło, bo z dobra powstało. *Donoszą o fundacji przez Cebrowskich, wielkich przywilejach, Kościoła na górze*

¹⁶ Kiryk F. Oleśnicki Andrzej (zm. 1496) kasztelan sądecki, starosta ruski. *Polski słownik biograficzny*. T. 23. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. S. 761; Urzędnicy województwa ruskiego XVI–XVIII wieku (ziemia halicka, lwowska, przemyska sanocka). Spisy. (Oprac. K. Przyboś). Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987. S. 1171.

¹⁷ Koczarska M. Oleśnicki Jan zwany Głowacz herbu Dębno. *Polski słownik biograficzny*. T. 23. S. 764.

¹⁸ Okolski S. *Orbis Polonus*... T. 1. P. 146. Stryjem Andrzeja był biskup krakowski i kardynał Zbigniew Oleśnicki (1389–1455), natomiast inny Zbigniew (1430–1493), arcybiskup gnieźnieński i Prymas Polski był jego rodzony bratem. Szerzej o rodzinie Oleśnickich zob. Pielas J. Oleśnicy w XIV–XVII wieku – stan badań. *Rocznik Świętokrzyski. Seria A. Nauki Humanistyczne*. 1998 (25). S. 21–38; *Idem*. Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku. Studium z dziejów zamożnej szlachty doby nowożytnej. Kielce, 2007. W drugiej publikacji historyk dwukrotnie powołuje się na *Orbis Polonus* Okolskiego (S. 141–142), gdzie dominikanin pisze o tatarskiej historii Dębnow, czerpiąc ją zapewne od Paprockiego (Pielas J. Oleśnicy herbu Dębno w XVI–XVII wieku... S. 27, 29; zob. także Korczewska M. Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Oleśnickiego. *Studia Źródłoznawcze*. 1979 (24). S. 17).

¹⁹ Szyszka J. Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku. Kraków, 2016. S. 305–306.

*Podkamieńskiej Najświętszej Maryi Panny Zakonu Kaznodziejskiego, gdzie znajdują się i słynący cudami obraz, i godne podziwu ślady stóp Najświętszej Maryi Panny. Piotr mu było na imię*²⁰.

Z późniejszych heraldyków, którzy wspominają rodzinę Cebrowskich, na pewno należy wymienić jezuitę Kaspra Niesieckiego (1682–1744), Hipolita Stupnickiego (1806–1878), Adama Bonieckiego (1842–1909) czy Teodora Żychlińskiego (1836–1909). Ten pierwszy w swojej *Koronie polskiej*²¹ wymienia właśnie Piotra Cebrowskiego, który «w Podkamieniu kościół Najsw[iętszej] Matce, na tamtym miejscu Cudami wślawionej, przy OO. Dominikanów wystawił w roku 1464»²². I tutaj jezuita powołał się na pracę Szymona Okolskiego pt. *Russia florida...* poświęconej dziejom Zakonu Kaznodziejskiego na Rusi. Podobnie widzimy także u Stupnickiego, który podaje, że Piotr Cebrowski z Żabokruk założywszy zamek i miasteczko Podkamień na Rusi w r. 1464, zbudował tam na najwyższym miejscu góry kościół (według przywileju) w tym celu: «aby w nim proszono o pokój wszystkiemi Królestwu Polskiemu; który atoli w r. 1519 popadł zupełnemu zburzeniu przez Tatarów»²³.

Więcej o Cebrowskich herbu «Hołobok» napisali Adam Boniecki w *Herbarzu polskim*²⁴ i Teodor Żychliński w *Złotej księdze szlachty polskiej*²⁵. Warto jednak zauważyć, iż zachowało się kilka dokumentów, które również dają światło na tę rodzinę, a szczególnie fundatora klasztoru podkamieńskiego. Jak się okazuje, jego dziadek, również Piotr, brał udział w bitwie pod Grunwaldem w 1410 r.²⁶ Po wojnie z Krzyżakami (między rokiem 1418 a 1430) otrzymał on od wielkiego księcia litewskiego Witolda dobra na Rusi Czerwonej, w tym Podkamień w ziemi oleskiej²⁷. W 1437 r. widnieje w źródłach jako właściciel wójtostwa w Mościskach.

²⁰ Okolski S. *Orbis Polonus...* T. 1. P. 220: «Cebrowscii, Dicebat Plato: Boni extiterant, quia ex bonis orti fuerant. Fundationem a Cebrowsciis, Privilegia magna referunt, Ecclesiae in monte Sublapidensi B[eatæ] V[irginis] Mariæ Ordin[is] Praedicatorum, ubi et imago miraculis clarissima, et vestigia admiranda B[eatæ] V[irginis] Mariæ apparent. Petrus nomine fuit». Wyroznienia kursywą pochodzą od Okolskiego. Wszystkie tłumaczenia z łaciny na język polski w niniejszym artykule są mojego autorstwa.

²¹ Szerzej zob. *Dacka I. M.* «Korona polska» Kaspra Niesieckiego. Pomnik staropolskiego piśmiennictwa heraldycznego. Warszawa, 2004.

²² *Niesiecki K.* Korona polska przy złotej wolności starożytnemi wszystkich katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami ozdobiona. T. 1. Lwów, 1728. S. 236.

²³ *Stupnicki H.* Herbarz polski i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów; złożony porządkiem alfabetycznym na podstawie Herbarza Niesieckiego i manuskryptów. T. 1. Lwów, 1855. S. 75.

²⁴ Por. *Boniecki A.* Herbarz polski. Cz. 1. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. T. 2. Warszawa, 1900. S. 313.

²⁵ *Żychliński T.* Złota księga szlachty polskiej. T. 24. Poznań, 1902. S. 37–44.

²⁶ Por. także *P-ska [Prohaska] A.* Herby bohaterów grunwaldzkich. *Miesięcznik Heraldyczny*. 1910 (3, nr 6–7). S. 91.

²⁷ *Sochaniewicz K.* Zaginione dokumenty Witolda w. x. litewskiego dla Cebrowskich W. Hołobok. *Ateneum Wileńskie*. 1927 (4, z. 12). S. 208–213; por. *Kurtyka J.* Repertorium podolskie.

W 1441 r. jego synowie Jan i Piotr podzielili dobra: starszy Jan wziął dobra ojczyste dziedziczne w ziemi sandomierskiej, a młodszy Piotr – dobra wysłużone i nabyte w ziemi lwowskiej. Był on właścicielem Żabokruk i Lubszy, zastępcą starosty lwowskiego (1440) i wojewody (1450). Z żoną Fenną miał córkę Annę i trzech synów: Piotra ze Stok, Jana Włocha i Jerzego z Żabokruk. Właśnie ów Piotr ze Stok jest fundatorem klasztoru dominikańskiego w Podkamieniu. Wcześniej zastępował on ojca na sądach we Lwowie (np. 1454 r.), ponadto w 1464 r. podpisał konfederację szlachty ruskiej przeciwko Odrowążom, dołączając pieczęć z herbem «Hołobok». Właścicielem tenuty podkamieńskiej i Stoków stał się około 1463 r., kiedy doszło do podziału majątku po śmierci ich ojca Piotra z Cebr Cebrowskiego²⁸. Fundator dominikanów zmarł na przełomie 1498 i 1499 r., pozostawiając nieletnie dzieci: syna Wincentego i córkę Zuzannę. Opiekę nad nimi sprawował bratanek Jan Włoch z Żabokruk²⁹.

Faktycznie Piotr z Żabokruk Cebrowski uznawany jest przez tradycję zakonną jako pierwszy fundator kościoła i klasztoru dominikańskiego w Podkamieniu w 1464 r. Odpisy aktu fundacyjnego znajdują się w Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie³⁰, ponadto w XIX w. wydał go dominikański historyk Sadok Barącz³¹. Ów badacz podał również, że «oryginał na pergaminie pisany z pieczęcią wiszącą dominikanie podkamienieccy wraz z innymi aktami przedłożyli c. k. urzędowi fiskalnemu we Lwowie»³². Arcybiskup lwowski Grzegorz z Sanoka zatwierdził fundację dziedzica Podkamienia i powierzył braciom kaznodziejom *cura animarium* dla katolickich mieszkańców Podkamienia i okolic, tym samym

---

Dokumenty do 1430 roku. *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. (Oprac. M. Wiłamowski). Kraków, 2011, S. 426–427 (przedruk z: *Rocznik Przemyśki*. 2004 (40, z. 4), S. 127–270); Гудима Ю. Олеський повіт і Підкамінь у XV–XVI ст. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. 36. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 19. W omawianych dokumentach występują jedynie dziadek i ojciec fundatora dominikanów, wszyscy noszący imię Piotr.

²⁸ Szyszka J. Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej... S. 236, 305, 439; O pieczęci Piotra Cebrowskiego zob. *Однороженко О. Родова геральдика Руського королівства та Руських земель Корони Польської XIV–XVI ст.* Харків, 2009. С. 151–152, 223, 250.

²⁹ Szyszka J. Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej... S. 237.

³⁰ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie [dalej: APPD]. Pk 1. S. 9–11; APPDKr. Pk 2: *Dalsze dzieje Świętej Góry Różańcowej Klasztoru WW. Xięży Dominikanów Prowincji Ruskiej Świętego Jaka w Podkamieniu od Roku Chrystosowego 1788 do R. 1797 y daley napisane pod Przeorstwem Przewiel[ebnego] Oyca Mokołaja Bylkiny S. T. P., który diebus Majj [17]97 obrany został Prowincjałem*. S. 213–219 (szerzej o tym źródle zob. np. *Spież J. A. Kasaty klasztorów dawnej prowincji ruskiej dominikanów w oczach ich świadka o. Wawrzyńca Kałuskiego. Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 1. *Geneza Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego* (Red. M. Derwich). Wrocław, 2014. S. 199–214).

³¹ Fundacya Dominikanów w Podkamieniu. *Towarzysz Duchowieństwa Katolickiego*. 1864 (1). S. 499–503; *Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu*. S. 330–334 (dodatek A).

³² Fundacya Dominikanów w Podkamieniu. S. 503 (przyp. 9); *Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu*... S. 334.

dał początek parafii, będącej pod opieką duszpasterską zakonników³³. Odpis tego dokumentu znajduje się chociażby w Archivio Generale dell'Ordine di Predicazione w Rzymie³⁴. Cebrowski nie tylko nadał braciom kaznodziejom ziemię pod budowę kościoła i klasztoru na wzgórzu, ale również dobra Popowce i Niemiacz. Ponadto jedenaście lat później, w 1475 r., świątynia podkamieńska otrzymała od papieża odpust, który wystarał się dziedzic miasta³⁵. W 1477 r. w Sandomierzu kapituła prowincji polskiej podała, że «ze względu na szczególną pobożność, jaką do naszego zakonu żywi p[an] Piotr z Cebrowa, przyjmujemy oratorium lub kaplicę na klasztor braci w Podkamieniu w diecezji lwowskiej»³⁶. Nie mamy jednak żadnych informacji o liczbie zakonników, którzy tworzyliby wspólnotę dominikańską w Podkamieniu. Wydaje się jednak, że nie można mieć wątpliwości co do ich obecności na tym terenie. Nic więc dziwnego, że ten pierwszy okres historii klasztoru podkamieńskiego żywy był także w tradycji dominikańskiej aż do XIX wieku³⁷. Tego wyrazem jest również omawiane tutaj dzieła Szymona Okolskiego.

Wydaje się, że owi Cebrowscy mieli coś wspólnego z Mikołajem Bieńkiem z Żabokruk Cebrowskim, który jeszcze w XIV w. był dobrodziejem dominikanów lwowskich, fundując im kaplicę i uposażając w ziemię³⁸. Niektórzy niesłusznie

³³ Por. *Budzyński Z.* Uwagi krytyczne do studium o sieci parafialnej w archidiecezji lwowskiej obrz. łac. do r. 1772. *Nasza Przeszłość*. 1987 (67). S. 257 (jest to recenzja artykułu: *Krętosz J.* Sieć parafialna Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego do 1772 roku. *Studia Lubaczoviensia*. 1983 (1). S. 82–122, w którym nie została wymieniona parafia w Podkamieniu); *Tylus S.* Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej. Lublin, 1999. S. 49, 105, 245, 257. Nic więc dziwnego, że to właśnie on jest uznawany za fundatora kościoła rzymskokatolickiego w Podkamieniu w roku 1464 (*Stadnicki K.* O początkach arcybiskupstwa i biskupstw katolickich łac. obrz. na Rusi halickiej i Wołyniu. Lwów, 1882. S. 47).

³⁴ Archivio Generale dell'Ordine di Predicazione, ROMA, Lib. G.G.G, fol. 251. Por. *Abraham W.* Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899–1913. *Archiwum Komisji Historycznej*. Serja 2. T. 1 (13). Kraków, 1913. S. 55 (mowa o jego odpisie).

³⁵ Por. także *Dunin-Karwiński J.* Opowiadania historyczne miejscowości nad Ikwią, ich przeszłość i teraźniejszość. Lwów, 1898. S. 9–10.

³⁶ Acta Capitulum, Provinciae Polonie Ordinis Praedicatorum. Vol. 1. (Ed. R.F. Madura). Romae, 1972. P. 108: «Item ob singularem devotionem, quam habet d. Petrus de Cebrow ad ordinem nostrum, acceptamus oratorium sive capellam pro conventu fratrum in Podkamienie in dioecesi Leopoliensi». Por. także *Baracz S.* Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu... S. 17–19; *Koszewski W.* Dominikanie klasztorów ruskich: połowa XV i XVI wiek. Lublin, 2006. S. 76, 86, 87.

³⁷ Świadczy o tym chociażby kronika klasztoru podkamieńskiego prowadzona przez Wawrzyńca Kałuskiego pod koniec XVIII w. (APPD, Pk 2), a także list potomka Piotra Cebrowskiego – Jana hrabi Cebrowskiego do przeora klasztoru z 17 V 1736 r., w którym również mowa jest o fundacji jego przodka (por. APPD, R. 785: *Rozmaitości Naukowe zebrał Ks. Sadok Barącz w Roku 1876*. S. 100–102).

³⁸ Por. *Trajdos T. M.* Kościół Katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434). T. 1. Wrocław; Kraków, 1983. S. 189–191, 259; *Idem*. Uposażenie klasztoru dominikanów lwowskich w średniowieczu. *Nasza Przeszłość*. 1999 (91). S. 52, 64.

przypisywali mu herb Hołobok (Ołobok)³⁹, kiedy wyraźnie na jego pieczęciach widniał śląski herb Borschnitz, podkreślający jego pochodzenie ze Śląska (wywodził się ze wsi Kuchary, zlokalizowanej w dobrach Borschnitzów koło Brzegu)⁴⁰.

Trzecią rodziną, którą w swoim herbarzu wymienił Okolski w kontekście historii Podkamienia i tamtejszego klasztoru dominikanów, są Cetnerowie⁴¹. Od początku XVII w. aż do roku 1945 byli oni właścicielami Podkamienia. Okolski pisze o nich w drugim tomie swojego herbarza, zaliczając ich do herbu Przerowa lub Przyrowa (wymienia obie możliwe nazwy). W przypadku tej rodziny zakonnik poświęca im więcej miejsca, ukazując ich rodowód aż od XII w. Podaje więc, że wywodzą się oni od śląskiego rycerza Mirosława, który w 1109 r. jako dowódca kohort śląskich wygrał z cesarzem Henrykiem. Po upadku Śląska dwóch braci Cetnerów osiadło w Królestwie Polskim, a dwóch kolejnych – w Wielkim Księstwie Litewskim, a jeszcze jeden – na Rusi, gdzie jako żołnierz służył Zamojskim, Jazłowieckim i Żółkiewskim, odnosząc wielkie zwycięstwa między innymi w walkach z Tatarami. Ostatnim z nich był właśnie Baltazar Cetner fundator klasztoru dominikańskiego w Podkamieniu. Okolski wspomina o czterech jego synach: Janie, Andrzeju (zm. 1624)⁴², Aleksandrze (zm. 1675)⁴³ i Mikołaju (zm. 1644). Spokojniejsze życie w Podkamieniu, gdzie wcześniej jego ojciec Baltazar ofiarował dominikanom przywileje utracone z powodu najazdów tatarskich, wybrał Aleksander, który – jak pisze dominikanin – «z nieustanną gorliwością o Najświętszą Bogurodnicę Dziewicę i Kościół katolicki, przekształcił wąskie miejsce w przestronne, a zaopatruwszy i obdarowawszy we wszystko, co potrzebne do budowy w tak wspaniałym miejscu i mając wiele wyraźnych łask z niebios, przekonał i pomógł w budowie i umocnieniu Kościoła Najświętszej Panny własnym kosztem»⁴⁴.

Znacznie więcej o Cetnerach znajduje się w *Koronie polskiej* Kaspra Niesieckiego. Tutaj autor także powołuje się na dzieła Okolskiego⁴⁵. Trzeba przyznać, że jezuicki heraldyk wynalazł znacznie więcej informacji niż dominikański. Podaje on, że Baltazar ożenił się z Kurzańską, siostrzenicą Stanisława Żółkiewskiego, z którą miał córkę Jadwigę i czterech synów: Jana, który zginął w Moskwie, Andrzeja,

³⁹ Zieliński L. Mikołaj Bieniek z Żabokruk Cebrowski herbu Groty, mylnie Ołobok. *Lwówianin*, 1841. S. 280–282.

⁴⁰ Por. Sperka J. Początki osadnictwa rycerstwa śląskiego na Rusi Czerwonej. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 3. Львів, 2010. С. 288–289.

⁴¹ Por. Okolski S. *Orbis Polonus*... T. 2. Cracoviae, 1643. P. 527–528.

⁴² Hejnosza W. Cetner Andrzej (zm. 1624). *Polski słownik biograficzny*. T. 3. Kraków, 1939. S. 236–237.

⁴³ Lasocki Z. Cetner Aleksander (zm. 1675). *Polski słownik biograficzny*. T. 3. S. 236–238. Biogramów nie doczekali się Baltazar i Mikołaj Cetnerowie.

⁴⁴ Okolski S. *Orbis Polonus*... T. 2. P. 528: «[...] ferventi zelo in ligrinem sanctissimam genitricem Dei et Catholico, locum strictum in amplitudinem concessit, atq[ue] omnibus ad aedificium tam admirando loco et plurimis e coelo favoribus claro necessariis provis et datis, etiam sumptu proprio Ecclesiam B[eatae] V[irginis] aedificandam fortificandamq[ue] persuasit et adiuvit».

⁴⁵ Niesiecki K. *Korona polska*... T. 1. S. 239–240.

również walczącego wraz z Żółkiewskim chociażby pod Smoleńskiem czy na Wołoszczyźnie, Aleksandra i Mikołaja, fundatorów plebani w Krupcu. Wzmiankując o Mikołaju powołał się na kazanie pogrzebowe Okolskiego, o którym będzie jeszcze mowa⁴⁶.

Najwięcej uwagi jednak Niesiecki poświęcił, podobnie jak Okolski, Aleksandrowi, chorążemu podolskiemu i rotmistrzowi, potem kasztelanowi halickiemu. Nie pominął jego troski o fundację dominikańską. Wspomniał chociażby o tym, że to właśnie dzięki jego szczodrości stoi w Podkamieniu kościół z cudownym obrazem Matki Boskiej oraz o klasztorze, który Aleksander «z fundamentu OO. Dominikanom wymurował, drewniany dawniejszy, i już nadbutwiały zrućiwszy»⁴⁷. Tutaj powołał się na inne dzieło Okolskiego, pod tytułem *Russia florida*, które poświęcone jest dziełom Zakonu Kaznodziejskiego na Rusi⁴⁸.

Adam Boniecki w *Herbarzu polskim* podkreśla, że pierwszym znanym członkiem rodziny Cetnerów jest Baltzar (Balcer), «który miał tu ze Szląska przybyć i otrzymał indygenat na sejmie 1601 r. Wojował pod regimentarzami: Strusiem, Rużyńskim, Ostrogskim i Chodkiewiczem, i wślawił się czynami wojennymi w walkach z Tatarami, pod Oczakowem i Manaczynem»⁴⁹. Wymienia również trzech jego synów: Andrzeja, Aleksandra i Mikołaja. Pierwszy z nich był stolnikiem królewskim, a następnie podczaszym lwowskim; zmarł młodo w 1624 r., nie pozostawiając potomstwa z żoną Katarzyną Leśniowską, kasztelaną bełską⁵⁰. W 1642 r. młodo zmarł również Mikołaj, właściciel Karczaszyna w 1642 r. Z Marianną Kaszowską miał on synów Marcina i Stanisława oraz córki Halszkę (późniejsza żona Hieronima Brodnickiego) i Barbarę (ożeniła się z Janem Żórawnickim, miecznikiem parnawskim)⁵¹. Najdłużej przeżył Aleksander, który po ojcu przejął Podkamień. Boniecki natomiast podaje, że Aleksander Cetner był wpierw rotmistrzem królewskim w 1627 r., a także chorążym podolskim (1641) i kasztelanem halickim (1653). Był żonaty z Anną Zamoyską kasztelanową lwowską, z którą miał syna Jana, a potem także z Zofią Daniłowiczówną, podczaszanką koronną⁵². Jak widzimy, Boniecki nie podaje żadnych wiadomości o ich związkach z dominikanami w Podkamieniu.

Faktycznie rola Baltazara Cetnera w historii zarówno Podkamienia, jak i tamtejszego kościoła i klasztoru dominikańskiego jest kluczowa⁵³. Niestety

⁴⁶ Ibidem. S. 240.

⁴⁷ Ibidem. S. 241.

⁴⁸ Zob. także *Stupnicki H.* Herbarz polski... T. 1. Lwów, 1855. S. 76.

⁴⁹ *Boniecki A.* Herbarz polski. Cz. 1. T. 2. S. 326–327.

⁵⁰ Ibidem. S. 327.

⁵¹ Ibidem. S. 329.

⁵² Ibidem. S. 327.

⁵³ Nic więc dziwnego, że zarówno w świadomości dominikanów, jak i swojej rodziny był on postacią szczególną. W 1896 r. w katedrze archikatedralnej ob. łac. we Lwowie jego potomek

zachowane informacje nie pozwalają zagłębić się w tę postać. Widać, że trudności miał już Okolski, który żył w jego czasach, chociaż raczej osobiście nie miał okazji już go poznać. Jednak znał już jego synów.

Chorągiew tryumphalna troiaka szlachecka, chrześcijańska, święta

Jednemu z synów fundatora Baltazara Cetnera – Mikołajowi, Szymon Okolski poświęcił kazanie, które wygłosić na jego pogrzebie w kościele podkamieńskim w 1644 r. Drukiem wyszło ono w drukarni jezuickiej we Lwowie. Pracę tę dominikanin zadedykował ówczesnemu dziedzicowi Podkamienia i bratu zmarłego – Aleksandrowi Cetnerowi⁵⁴.

Utwór zawiera wspomnianą dedykację i właściwe kazanie, które Okolski podzielił na dwie części. W pierwszej wyjaśnił teologiczne znaczenie trzech chorągwi, o których mowa w tytule – szlacheckiej, chrześcijańskiej i świętej. Drugą część poświęcił już zmarłemu i jego rodzinie, ukazując, że zarówno on, jak i jego przodkowie i rodzeństwo również charakteryzowali się tymi trzema «chorągwiami tryumfalnymi». «Przechodząc do drugiej części Kazania mego – mówił – przychodzi mi pokazać, iż żyjąc z Bogiem, a umarły nam Zacie Urodzony J. M. P. Mikołaj Center z Czertwicz tryumfował pod tymi trzema tryumfalnymi chorągwiami wielką sławą swoją, i z pożytkiem duszy swojej»⁵⁵. I następnie przywołał starożytny rodowód Cetnerów, podkreślając, tak jak wcześniej w swoim herbarzu, że sięga on roku 1109, kiedy pułkownik Mirosław Cetner otrzymał herb Przerowa od księcia Bolesława Krzywoustego za udział w bitwie z cesarzem Henrykiem pod Psim Polem koło Wrocławia. Tutaj zakonnik powołuje się na autorytet polskich kronikarzy Jana Długosza i Marcina Kromera, ale także czeskiego historyka Alberta Strepy⁵⁶. «Pod tą tedy tak tryumfalną chorągwią –

---

hr. Albert Cetner (1835–1909) ufundował witraży pt. «Matka Boska Podkamieńska», autorstwa Tadeusza Kruszewskiego (1864–1929), przedstawiający cudowny obraz Matki Boskiej Różańcowej, poniżej którego znalazła się panorama klasztoru dominikańskiego w Podkamieniu, a u dołu dwie osoby, fundator klasztoru i sanktuarium – Baltazar Cetner i ówczesny właściciel miasta i fundatora witrażu – hr. Albert Cetner oraz napis: «Baltazar Cetner kościół i klasztor z gruzu podniósł w r. 1636, Albert Cetner wzorem przodków to okno fundował r. 1896». Por. Smirnow J. Witraże bazyliki łacińskiej. Cz. 1 – <https://kuriergalicyjski.com/historia/zabytki/4893-witraze-bazyliki-lacinskiej-czesc-i>; Ульянов В. Вітраж «Матір Божа Підкаменецька» у латинському катедральному соборі Львова, *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*, 36. 2. Підкамінь; Львів, 2021. С. 308–313.

⁵⁴ Okolski Sz. Chorągiew Tryumphalna troiaka, szlachecka, chrześcijańska, święta. Na Pogrzebie Zacie Vrodzeonego Iego Mości Pana, Pana Mikołaja z Czertwicz Cetnera. W kościele podkamienieckim Najświętszej Panny Różańca ś[więtego]. Lwów, 1644. Por. Skwara M. Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia. Gdańsk, 2009. S. 442–443 (№340).

⁵⁵ Okolski Sz. Chorągiew tryumphalna... K. B₄.

⁵⁶ O źródłach heraldyczno-genealogicznych, z których Okolski korzystał przy pisaniu *Orbis Polonus*, pisze Magdalena Piskala, S. 23–81. Autorka podaje, że te same źródła Okolski

mówił – z dawna, gdy jeszcze Wrocław do Polskiej Korony należał, zaczęli tryumf Ich MM. PP. Cetnerowie, i nieodmiennie kontynuowali»⁵⁷. W końcu wspomniał o Baltazarze, ojcu zmarłego Mikołaja. Podkreślił jego zasługi w walkach z Tatarami razem z wojewodą ruskim i hetmanem polnym Hieronimem Jazłowieckim, księciem Konstantynem Ostrogskim, księciem Różańskim, Strusem i Chodkiewiczem⁵⁸. Kaznodzieja nie zapomniał wymienić również zasług jego synów: nie żyjącego już Jana, który zginął pod Smoleńskiem⁵⁹; Andrzeja, «który oddawszy powinności wojskowej czułości i męstwa, rotmistrem walnym 400. piechoty prowadząc do Moskwy pozostał, gdzie tę dzielność przy ochotnym i śmiałym sercu pokazał, iż w nagrodę od J. K. M. Podczastwo Lwowskie otrzymał»⁶⁰; Aleksandra, chorążego podolskiego, który «po zacnych w gestych potrzebach z Tatarami, Turkami, Kozakami przy sługach Rotmistrostwa chorągiew tak uważnie piastował, iż nigdy bez pochwały wojskowej z potrzeby nie odchodził» (walczył m. in. pod Cecorą, gdzie zginął dowódca Stanisław Żółkiewski)⁶¹.

Okolski nawiązał również do fundacji dominikańskiej uczynionej przez Baltazara Cetnera, podkreślając, że to właśnie on był «zacnym modelem» dla swoich dzieci, w tym dla Mikołaja. Przejawem jego pobożności i szlachetności było właśnie to, że «słyszac o przezacnej tej Górze ś[więtej] cudami wysokimi w ludzie wsławionej, i od Na[j]ś[więtszej] P[anny] ulubionej, wejrzał w Privilegia Podkamienieckie, a widząc między nimi przywilej fundacji klasztoru podkamieńskiego, od J. M. P. Piotra Cebrowskiego dany, i od Jego Mości Księdza arcybiskupa Lwowskiego Grzegorza consens z introductio dwiemasty [tj. przed dwustu – M. M.⁶²] lat teraz otrzymany, oddał dobrowolnie przywilej, i Indulgentiae od siedmi[u] Kardynałów nadane: i tak dawno upadły Kościół Najświętszej Panny w Podkamieniu wzbudził i restaurować zaczął»⁶³. Dalej dominikanin kontynuował, że obecnie ciężar wziął na siebie chorąży podolski Aleksander, który «zaczął kościół murowany gruntami rozszerzać, dostatkami obmyślać, potrzebami na murowanie zawiadować, sumę pieniężną zakładać»⁶⁴. Oczywiście nie mógł nie wspomnieć o zasługach zmarłego: «nie tylko plebanie w Krupcu nadał, nie tylko sumę do Podkamienia na murowanie naznaczył, ale też potomstwo swoje w jedności Kościoła Katolickiego Rzymskiego chować, ćwiczyć i żyć do śmierci przestrzegał

---

wykorzystywał również w swoich kazaniach. I jako przykład podała właśnie omawiane tutaj kazanie na pogrzeb Mikołaja Cetnera. Jednak zwróciła uwagę na pierwszą część kazania, w której dominikanin wyjaśniał teologiczne znaczenie chorągwi tryumfalnych (Ibidem, S. 210).

⁵⁷ Okolski Sz. Chorągiew tryumfalna... K. B₄v.

⁵⁸ Ibidem. K. C₁–C₁v.

⁵⁹ Ibidem. K. C₂.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Por. *Słownik staropolski*, T. 2, (red. S. Urbańczyk). Warszawa, 1957. S. 237.

⁶³ Okolski Sz. Chorągiew tryumfalna... K. C₃.

⁶⁴ Ibidem, K. C₃.

i usiłował»⁶⁵. A warto podkreślić, co też i Okolski zaznaczył, że jego małżonka nie była katoliczką. «Na uchronienie miał obraz Na[j]świętszej Panny – mówił kaznodzieja – przed którym oddawał szczególne modły. Małżonkę swoją lubo nie Katoliczkę zniewolił exemplo do wzywania ratunku Na[j]ś[więtszej] Panny, i pewnych obrzędów katolickich»⁶⁶.

Widzimy zatem, że przy okazji pogrzebu Okolski odniósł się do wiedzy, którą posiadał o rodzinie Cetnerów, podkreślił ich wkład w rozwój tego cudownego miejsca, jakim była Góra Różańcowa w Podkamieniu. Ale także wspomniął o fundacji Cebrowskiego, co świadczy o silnej już wówczas tradycji, ale też o związku pierwszej fundacji z drugą. Przede wszystkim ukazał ogromne zasługi jakie cała rodzina położyła dla dobra Rzeczypospolitej, szczególnie poświęcając swoje zdrowie i życie w walce o jej wolność i bezpieczeństwo.

Russia florida

W 1646 r. w drukarni jezuickiej we Lwowie Szymon Okolski wydał kolejne dzieło historyczne pt. *Russia florida rossis et liliis* («Ruś kwitnąca różami i liliami»), poświęcone dziejom dominikanów prowincji ruskiej⁶⁷. Zostało ono napisane po łacinie, jak wiele jego prac. Niestety do tej pory nie doczekaliśmy się tłumaczenia polskiego i ukraińskiego. Obecnie są przygotowane przekłady tego dzieła na oba te języki, jak również jego krytyczne opracowanie.

Z krótkiego listu mistrza generalnego zakonu Niccola Ridolfiego (1578–1650, generał w latach 1629–1644)⁶⁸ z 27 marca 1642 r. skierowanego do Okolskiego, który został przedrukowany w książce, dowiadujemy się, że napisanie historii prowincji ruskiej zostało mu nakazane właśnie przez niego, gdyż – jak można wnioskować – sam Okolski pewnie nechciał się tego podjąć. Warto przytoczyć ten krótki fragment, aby lepiej zrozumieć kontekst powstania *Russia florida*. «Otrzymałszy wiadomość od Ojca Prokuratora Waszej Prowincji, że mógłbyś przynieść jej niemałą korzyść, gdybyś napisał jej Historię, postanowiłem nałożyć na ciebie to zadanie jako zasługę posłuszeństwa. Dlatego pracuj sumiennie dla swojej Prowincji i z największą pilnością gromadź wszystko od czasów świętego Jacka aż do naszych czasów, co wyda się godne poznania»⁶⁹. Na końcu mistrz

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ *Okolski Sz.* Chorągiew tryumfalna... K. C₃v.

⁶⁷ *Okolski S.* *Russia Florida Rosis Et Liliis: Hoc est Sanguine, Prædicatione, Religione, & Vita Antea FF. Ordinis Prædicatorvm Peregrinatione inchoata, Nvnc Concentvum In Rvssia Stabilitate fundata.* Lwów, 1646.

⁶⁸ *Masetti P.-T.* *Monumenta et antiquitates veteris disciplinae Ordinis Praedicatorum ab anno 1216 ad 1348 praesertim in romana provincia praefectorumque qui eandem rexerunt biographica chronotaxis ex synchronis documentis, ineditis codicibus, aequalibusque auctoribus collectae, illustratae, ac digestae [...].* T. 2. Romae, 1864. P. 99–172; *Mortier D.-A.* *Histoire des Maitres généraux de l'Ordre des Frères prêcheurs.* T. 4. Paris, 1913, P. 282–492; *Penone D.* *I domenicani nei secoli. anorama storico dell'Ordine dei Frati Predicatori.* Bologna, 1998. P. 340–351.

⁶⁹ *Okolski S.* *Russia Florida...* K. A₁v: «Monitus a P[at]re Procuratore Vestrae Provinciae,

zakonu dodał jeszcze, żeby Okolski jak najszybciej przekazał mu to, co napisze, aby mogło to być włączone do ogólnej historii Zakonu⁷⁰.

Warto zaznaczyć, iż od roku 1600 kapituły generalne Zakonu św. Dominika nakazywały prowincjom i klasztorom zbieranie źródeł historycznych i spisywanie historii zakonnej. Wydaje się, że wcześniej takiego zainteresowania ze strony zakonu nie było, pojawiali się jedynie jacyś fascynanci, którzy na własną rękę zajmowali się przeszłością zakonu czy swojej prowincji lub klasztoru⁷¹. Jednak od kapituły generalnej w Neapolu w 1600 r. wszystko się zmieniło. Nakazała ona bowiem prowincjałom i wikariuszom prowincji wyznaczyć jednego lub więcej braci, którzy po różnych klasztorach będą szukać wiadomości historycznych, aby sporządzić porządną historię swojej prowincji lub swojego konwentu. Akta wymieniają nawet zakres informacji, które należałoby zgromadzić do przygotowania takiego dzieła. Ponadto przełożeni zostali zobowiązani do opracowania w ciągu pół roku kopiariuszy wszystkich bull, pism, dekretów, przywilejów, koncesji, odpustów od Stolicy Apostolskiej, od władzy królewskiej, od legatów i nuncjuszy apostolskich, od książąt i magnatów, otrzymanych dla dobra zakonu, prowincji czy klasztoru, a także stowarzyszeń religijnych (np. bractw różańcowych i Imienia Jezus)⁷². Natomiast kapituła generalna z 1644 r. poleciła klasztorom sporządzić «najdokładniejszą kronikę wszystkich pamiętnych wydarzeń w swoim domu» (*exactissimum Chronicon omnium rerum memorabilium suae domus*), która później miała być kontynuowana rok po roku, a wszelkie dodatkowe historie powinny być przekazywane prowincjałowi, który w odpowiednim czasie miał je przekazać mistrzowi zakonu⁷³.

quod non modicam posses eidem vtilitatem afferre, si Historiam illius scriberes, id tibi iniungendum in meritu[m] obedientiae decrevi. Labores igitur alacriter pro Parente tua et diligentissime a Sancti Hyacinthi tempore usque ad nostram aetatem, omnia quæ scitu videbuntur digna, collige».

⁷⁰ Ibidem. K. A₁v: «Pr. V. quam primum poteris ad nos transmittes ea, quæ scribes, ut in Historia uniuersali Ordinis, pro qua alii laborant, inferantur».

⁷¹ Por. *Vicaire M.-H. Frères Prêcheurs. I. Historiographie. Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. Vol. 18. Paris, 1977. Col. 1371–1372. Szerzej o miejscu historii i badań historycznych w zakonie dominikańskim w wiekach średnich zob. np. *Zonenberg S.* Początki dziejopisarstwa dominikańskiego dotyczącego historii własnej wspólnoty. Próba systematyzacji. *Święty Jacek i dziedzictwo dominikańskie* (Red. E. Matyja, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Rowińska-Szczepaniak). Opole, 2008. S. 185–193; *Idem*. Funkcja historii w zakonie dominikańskim oraz czynniki kształtujące pamięć historyczną dominikanina w średniowieczu. *Sensus Historiae*. 2012 (9, nr 4). S. 119–142; *Huijbers A.* Zealots for Souls. Dominican Narratives of Self-Understanding during Observant Reforms. 3. 1388–1517. Berlin; Boston, 2018.

⁷² *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*. Vol. 7. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, 12). Romae, 1902. P. 388–390.

⁷³ Ibidem. P. 109. Ciekawe, że Kamil Jasiński w swoim *Summarium Ordinationum Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*... z 1638 r. nic nie wspomina o kwestiach historycznych. Jednak w drugim wydaniu, z 1654, temat ten został dodany, ale już nie przez samego Jasińskiego (zm. 1649), ale wydawcę, który w haśle «Historia Ordinis» zamieścił m. in. zarządzenie kapituły z 1644 r. (por. *Jasiński K.* *Summarium Ordinationum Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum* Omnium fere quae poterant haberi a primo Capitulo, sub B[eato]

Wyraźnie więc widzimy, że napisana przez Szymona Okolskiego *Russia florida*, będąca historią prowincji ruskiej zakonu, była odpowiedzią na zalecenia władz zakonnych, tym bardziej, iż sam mistrz zakonu dał mu nakaz formalny, z którego już nie mógł się wycofać. Co prawda ów list otrzymał on już w 1642 r., a więc dwa lata przed postanowieniem kapituły generalnej, co znaczy, że już wtedy podejmowano działania w kierunku usankcjonowania instytucji historyka i kronikarza prowincji. Wydaje się, że dla prowincji ruskiej był nim właśnie Okolski⁷⁴, nic więc dziwnego, że poświęconą jej dziejom pracę *Russia florida* zadedykował właśnie ówczesnemu prowincjałowi Hieronimowi z Grabowa Grochowskiemu (zm. 1652, prowincjał od 1644)⁷⁵.

Okolski swoją pracę podzielił na dwie główne części: pierwsza omawia historię Rusi, chrześcijaństwa i Zakonu dominikańskiego na tym terenie, podkreślając udział braci z tzw. Kongregacji Braci Pielgrzymujących (*Societas Fratrum Peregrinantium*), w końcu opisuje drogę do powołania do istnienia prowincji ruskiej św. Jacka. Zakonnik przywołał akta kapituł generalnych, jak również skta kapitulne wikariatu i prowincji ruskiej z pierwszego dziesięciolecia istnienia prowincji (a więc z lat 1612–1622). Przytoczył na przykład zatwierdzenie klasztoru podkamieńskiego przez kapitułę generalną w Bolonii z 1615 r.⁷⁶ Jak się okazuje do utworzenia wikariatu (domu) zakonnego doszło w 1614 r. (pierwszym i jedynym wikariuszem klasztoru został Tomasz z Nizaknowicz)⁷⁷, a trzy lata później, na kapitule prowincjalnej w Latyczowie podniesiono go do rangi konwentu, którego pierwszym przeorem mianowano Wincentego z Jarosławia⁷⁸. Na obie te kapituły powołał się Okolski, chociaż on już nie wspominał o braciach, ustanowionych

---

Dominico P[atre] N[ostro] Bononiae 1220. celebrato, usq[ue] ad Capitulum Romanum 1629. sub Reverendiss[imo] P[atre] Rodulfo Magistro Ord[inis] celebratum, emanatarum [...] Et in hac nova editiones additae ordinationes pro toto ordine Capitulum Generalium Romae 1644 & Valentiae 1647. Suisq[ue] titulis dispositae. Brixiae, 1654. P. 210).

⁷⁴ Niestety w aktach kapituł prowincji ruskiej nie znalazłem żadnych informacji o wyznaczeniu go na to oficjum.

⁷⁵ Por. APPD, Pr 17: Obitus Venerabilium P.P. ac F.F. Ord[inis] Praed[icatorum] Prov[inci]ae Rus[siae] Sancti Hyacinthi ab Anno D[omi]ni 1619. S. 18); *Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*. T. 1. Lwów, 1861. S. 294–296; Tutaj Barącz nie podaje daty śmierci Grocholskiego, ale w innym miejscu błędnie pisze, że zmarł on 3 IX 1847 r. (por. APPD, Rkps 488: *Catalogus Patrum et Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithuaniae Mortuorum*. S. 384).

⁷⁶ *Okolski S. Russia Florida...* P. 40; por. *Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum*. Vol. 6. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, 11). Romae, 1902. P. 283.

⁷⁷ *Acta Capitulum Provinciae Russiae ab a. 1598–1772*. (Ed. R. F. Madura). [Cracoviae, post 1972]. P. 100 (maszynopis w APPD). W aktach tej kapituły mowa jest również o tym, że podjęte zostały już działania zmierzające do odzyskania przywileju fundacyjnego, zapewne otrzymanego od Piotra Cebrowskiego. Wikariat stał się fundacją klasztoru Bożego Ciała we Lwowie. Kapituła napominała wszystkich braci z prowincji, aby nieustannie modlili się o pomyślne doprowadzenie całej sprawy do końca.

⁷⁸ *Acta Capitulum Provinciae Russiae ab a. 1598–1772*. S. 118.

przez nie na wikariusza, a potem przeora klasztoru⁷⁹. Dominikanin podał także, że w 1640 r. klasztor podkamieński płacił 9 złotych polskich kontrybucji na rzecz prowincji polskiej, co plasowało go na dosyć wysokiej pozycji: dziewięć klasztorów do kasy prowincji wpłacało więcej (Czernihów, Szklów i Tulczyn – po 20 złp, Czarnobyl i Nowogród Siewierski – po 16, Kijów – 15, a Smoleńsk, Ostrowno i Lubar – po 10), natomiast aż 17 klasztorów – poniżej 9 zł (Jezupol, Kamieniec Podolski i Lwów – 8 zł, Kołomyja – 7, Jaworów, Owruć, Potok Złoty, Rzeczycza i Szarawka – po 6, Latyczów, Murafa i Nizin – po 5, Bar, Mościska, Rohatyń i Smotrycz – po 3 i w końcu Maria Magdalena we Lwowie – 2); ponadto przy kilku (Tyśmienicy, Adamgrodzie, Śniatyniu, Witebsku, Ziębinie, Kudaku i Sokolcu) nie podał żadnej wielkości, podkreślając, że dopiero zwiększając swój wkład (*ad huc augetur contributio*)⁸⁰.

W drugiej części *Russia florida* Okolski omówił poszczególne klasztory, prezentując ich krótką historię. O Podkamieniu zapisał:

«Konwent był bardzo opuszczony i nie było śladów, a jednak cuda odpędzały zapomnienie o tym miejscu. Konwent ten został założony i wzniesiony jako filia klasztoru Bożego Ciała we Lwowie, przez Dostojnego Pana Piotra Cebrowskiego, pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, w roku 1464. Do którego to miejsca sam arcybiskup lwowski Grzegorz, wprowadził braci, a w Rzymie w 1475 r., na prośbę ówczesnego fundatora, udzielono sakramentów i odpustów Najdostojniejszych Kardynałów Świętego Kościoła Rzymskiego: Marka Prezbitera Tytułu św. Marka⁸¹, Jana Chrzyciela, Kardynała Prezbitera Tytułu św. Anastazji⁸², Jana Kardynała Prezbitera Tytułu św. Praksedy⁸³, Antoniego Jakuba, Kardynała Prezbitera Tytułu św. Wita⁸⁴, Franciszka, Kardynała Diakona św. Marii Nuova⁸⁵.

⁷⁹ Okolski S. *Russia Florida*... P. 51.

⁸⁰ Ibidem. P. 55–56. Szerzej o kontrybucjach klasztorów dominikańskich w prowincji ruskiej zob. *Milawicki M.* Kontrybucje klasztorne w dominikańskiej Prowincji Ruskiej św. Jacka w latach 1612–1648. *Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej*. (Red. M. Derwich). Wrocław, 2013. S. 229–256.

⁸¹ Marco Barbo (1420–1491) – kardynał prezbiter bazyliki św. Marka w Rzymie w latach 1467–1478, ponadto biskup Treviso (1455–1464), Vicenzy (1464–1470), patriarcha Aquileia (1470–1491), kardynał–biskup Palestriny.

⁸² Giovanni Battista Zeno (1439/40–1501) – kardynał prezbiter bazyliki św. Anastazji od marca 1470 do 8 X 1479, wcześniej był kardynałem diakonem Santa Maria in Portico (1468–1470), biskup Vicenzy (1470–1501) i kardynał biskup Frascati (od 1479).

⁸³ Giovanni Arcimboldo (1426–1488) – kardynał prezbiter św. Praksedy od 20 XII 1476 do 15 XI 1483, a wcześniej kardynał prezbiter św. Nereusza i Achillesa (1473–1476), natomiast później – kardynał prezbiter Santa Maria Nuova, ponadto biskup Novary (1468–1484) i arcybiskup Milano (1484–1488).

⁸⁴ Giacomo Antonio Venier (1422–1479) – kardynał prezbiter św. Wita, Modesty i Krescencji (pierwotnie św. Wita w Macello, Męczennika) od 17 V 1473 do 3 XII 1476, następnie kardynał prezbiter św. Klemensa, a także biskup Syrakuz w Italii (1462–1464) oraz Leon (1464–1469) i Cuenca (1469–1479) w Hiszpanii.

⁸⁵ Francesco Gonzaga (1444–1483) – kardynał diakon Santa Maria Nuova od 2 IV 1462

Arcybiskup lwowski Grzegorz również dodał odpusty na mocy własnej władzy. Po podziale i utworzeniu pierwszej Prowincji, konwent został odnowiony dzięki życzliwości Pana Cetnera, dziedzica tego miejsca, który przywrócił [mu] fundację i odpusty, wielka liczba ludzi przybyła do tego miejsca, słynącego z wielu cudów i potwierdzonego niezliczonymi srebrnymi wotami i ofiarami. Zanotowano cuda, których liczba przekracza setki. Posiada on niemałą ilość srebra na ozdobę kościoła, a sam kościół został zbudowany na wysokiej skale z jałmużn pobożnych ludzi, zwłaszcza współczesnego dziedzica, pana Aleksandra Cetnera, chorążego podolskiego, razem ze swoją Dostojną Małżonką Zamoyską, którzy jeszcze rozbudowali teren klasztoru. Na zboczu góry, na którym wzniesiono ten kościół wraz z klasztorem, znajduje się również kaplica, w której jest kamień o największej twardości, na którym widać ślady stóp, jakby stworzone przez subtelną dziewicę. Na podstawie wizji światła, procesji i pewnej pięknej dziewczycy w kościele, który kiedyś był opuszczony, ludzie wnioskują, że są to stopy Najświętszej Maryi Panny, i z tego powodu miejsce to otaczane jest świętą czcią. Miał on sławną fundację, jak głosi Przywilej, ale z powodu niesprawiedliwości czasu i długiej nieobecności Ojców po Tatarach [tj. najazdach tatarskich – *M. M.*] oraz powtarzających się spustoszeń różnych dóbr. Teraz, mieszkając w tak świętym miejscu, dwudziestu braci może utrzymać się z czystej jałmużny, podczas gdy budowa kościoła została przerwana⁸⁶. Resztę tego klasztoru opisaliśmy w książeczce o Najświętszej Maryi Pannie Podkamieńskiej»⁸⁷.

do 1475 r., ponadto biskup Brixen (1464–1466), administrator diecezji Montova (1466–1476) i bolońskiej (od 26 VII 1476). Szerzej o kardynałach w XV w. zob. *Richardson C. Reclaiming Rome. Cardinals in the Fifteenth Century*. Leiden, 2009.

⁸⁶ Okolski tego nie pisze, ale wydaje się, że powodem wstrzymania prac było to, że ówczesny prowincjał Szczepan Chmeler (Chmeller) (zm. 1644) nie zgodził się odstąpić od planów odnośnie budowy kościoła, czego domagał się Aleksander Cetner. Por. *Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu*. S. 29.

⁸⁷ *Okolski S. Russia Florida...* P. 94–95: «Erat maxime desolatus Conventus, nec vestigia apparebant, miracula tamen oblivionem loci refricabant. Est Conventus iste fundatus et erectus in filiam Conventus Leopoldi[ensis] SS. Corporis Christi, a M[agnifico] D[omino] Petro Cebrowski tituli B[eatæ] V[irginis] Mariæ Assumptæ, Anno 1464. Ad quem locum ipse Archiepiscopus Leopoldi[ensis] Gregorius Fratres introduxit, et Romæ ad instantiam præsentis fundatoris, administratio Sacramentorum concessa, et Indulgentiæ ab Eminentiss[imi] Cardinalibus S[anctæ] R[omæ] E[cclesiæ] Marco Præsbytero Tituli S[ancti] Marci, Ioanne Bapt[isti] Cardinali Præsbytero Tituli S[ancti] Anastasiæ, Ioanne Cardinali Præsbyt[ero] Tituli S[ancti] Praxedis. Antonio Iacobo Cardinali Præsbytero tituli S[ancti] Viti, Francisco Card[inali] S[ancti] Mariæ Novæ Diaco[no] An[n]o 1475. datæ fuerunt. Addit et Archiepiscopus Leopoldi[ensis] Gregorius propriæ quoq[ue] Authoritatis Indulgentias. Post divisionem, et co[n]stitutam primo Provinciam benevolentia D[omini] Cetner illius loci hæredis, qui fundationem et Indulgentias Conventui obtulit, reintegratus est, magna frequentia populi concurrat ad locum illum, plurimis miraculis clarum, atque innumeris votis argenteis et oblationibus illustratum. Conscripta sunt miracula, quæ numero excedunt centenaria multa. Habet ad decorem Ecclesiæ copiam argenti non mediocrem, et ipsa Ecclesia piorum Eleemosynis præcipue vero moderni hæredis M[agnifici] D[omini] Alexandri Cetner Vexilliferi Podolis, una cum Magnifica Consorte sua Zamoyska in altum e lapide confurgit, qui etiam locum Conventus dilatarunt. Adest quoq[ue] ad de-

Okolski dodał jeszcze informacje o kilku braciach związanych z klasztorem podkamieńskim: «Przeczytałem w Kalendarzu Zakonu: nasi dwaj przeorzy w konwencie lwowskim zmarli w tym miejscu od czasów starożytnych: Czcigodny Ojciec Brat Wincenty, przeor kamieniecki, jak go nazywano, i Czcigodny Ojciec Augustyn, przeor, zmarli w roku 1531. Po podziale, Br. Konwers Urban również został zabity w tym samym miejscu przez Tatarów»⁸⁸. Trochę w innym miejscu, pisząc o braciach zmarłych w prowincji ruskiej, wspomniął br. Urbana i kilku braci: «W Podkamieniu Urban zginął z rąk Tatarów, wcześniej w tym samym miejscu zginął przeor i kilku księży, jak donoszą»⁸⁹. Ponadto wymieniał ojca Ignacego: «Który chociaż oślepl po trudach spowiedzi i promocji opuszczonego miejsca w Podkamieniu, nigdy nie zaprzestał modlitw ani nabożeństw. Zawsze uważny w słuchaniu spowiedzi. Umarł śpiewając: Przez Twoje święte Zmartwychwstanie»⁹⁰.

Z racji pewnego kronikarskiego charakteru tego dzieła, jego autor nie rozwodził się, ograniczając się zasadniczo to ogólnych informacji. Ale zapewne również i z tego powodu, że – jak wspomniął – już wcześniej napisał broszurkę o tym miejscu.

Góra Święta Najświętszej Panny Różańca Świętego

W 1648 r. Szymon Okolski napisał w języku polskim książkę pod tytułem: *Góra Święta Naswietszey Panny Różańca Ś[więtego] w Łuckim Biskupstwie na Wołyniu nad Miastem Podkamieniem Przedziwnemi Cudami, y Stopkami Panieńskimi, Dekretem Pasterskiem y wielu pielgrzymowaniem wślawiona*, która w całości została poświęcona Podkamieniowi. Wyszła ona w drukarni Łukasza Kupisza w Krakowie⁹¹. Jest to, jak się wydaje, jedyne opracowanie poświęcone

---

clivium montis, in quo Ecclesia hæc erecta cum Conventu est, Sacellum in quo est lapis maximæ durtitiei, super quem vestigia apparent, quasi ingenita subtilis virginis. Ex visionibus diversis luminum, processionum, et cuiusdam speciosæ virginis tempore desolatæ Ecclesiæ concludit vulgus vestigia fore B[ætæ] Virginis Mariæ, quocirca sacra veneratione ille locus observatur. Habuit foundationem celebrem ut Privilegium declarat, sed temporum iniuria et longa absentatione Patrum post Tartaricam et iteratam desolationem ad diversos bona cessarunt. Nunc puris Eleemosynis ad tam sacratum locum vivendo alere potest viginti fratres fabrica cessante. Cætera de hoc Co[n]ventu in libello de B[ætæ] V[irginis] Mariæ Sublapidensi scripsimus».

⁸⁸ Ibidem. P. 95: «Lego in Calendario Ord[inis] Nostri in Co[n]ventu Leopold[ensis] duo Priores mortuos illius loci ab antiquo. R[everendum] P[atrum] F[ratrum] Vincentium Priorem Caminensem, ut vocabatur, et R[everendum] P[atrum] Augustinum Priorem mortuum, Anno 1532. Post divisionem occisus quoque in eodem loco a Tartaris Fr. Conversus Vrbanus».

⁸⁹ Ibidem. P. 139: «In Podkamienie occisus a Tartaris Urbanus, ante vero Prior cum quibusdam Sacerdotibus, ut ibidem notata referent».

⁹⁰ Ibidem. P. 142: «Qui dum caecus factus esset post labores in confessione et promotione loci desolati in Podkamienie, nunquam tamen preces intermisit, nec divinum officium. Attentus semper Confessionem audiendæ. Obiit cantando: Per tuam sanctam Resurrectionem».

⁹¹ *Okolski Sz.* Góra Święta Naswietszey Panny Różańca Ś[więtego] w Łuckim Biskupstwie na Wołyniu nad Miastem Podkamieniem Przedziwnemi Cudami, y Stopkami Panieńskimi, Dekretem Pasterskiem y wielu pielgrzymowaniem wślawiona. Kraków, 1648. Por. *Wiktowska A., Nastalska-Wiśnicka J.* Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. S. 53–54. W XVIII w. na tę

temu zagadnieniu⁹². Dlatego zastanawiające jest, o jakiej broszurze (książeczce) o Matce Boskiej Podkamieńskiej Okolski wspomniał w *Russia florida*.

Pewnym rozwiązaniem owej zagadki może być informacja podana przez kanonika lwowskiego Jana Tomasza Józefowicza (1662–1728)⁹³ w jego historii arcybiskupstwa lwowskiego. Otóż po wydarzeniu z 26 czerwca 1641 r. napisał on:

«W tym samym czasie w kościele kaznodziejów w Podkamieniu, przy obrazie Najświętszej Maryi Panny Wniebowziętej, umieszczonym w ołtarzu wielkim, lud doznawał tak liczne łaski i dobrodziejstwa Boże, dlatego kaznodzieje Szymon Okolski, regens konwentu lwowskiego, znakomity autor «Orbis Poloni», oraz Franciszek Różycki, przeor klasztoru jezupolskiego, w sposób sądowy zwrócili się do oficjała Skrobiszowskiego, aby ten z urzędu powołał komisję do zbadania cudów dokonanych przed obrazem lub poprzez wspomnienie na niego, co też zostało uczynione zgodnie z zarządzeniem sesji 25 «O wzywaniu Świętych» Soboru Świętego Trydenckiego, jak to z akt jasno wynika»⁹⁴.

pracę powoływał się jezuita Kasper Niesiecki (por. *Dacka-Górzyńska I. M.* Po co heraldykom «Historie o cudownych obrazach»? *Staropolska literatura dewocyjna. Gatunki, tematy, funkcje* (Red. I. M. Dacka-Górzyńska, J. Partyka). Warszawa, 2015. S. 271). Ciekawe, że Joanna Nastalska w artykule o «staropolskim piśmiennictwie sanktuaryjnym», jak to określiła, nie wymieniła tej pracy Okolskiego, ale za taką uznała jego *Russia florida*... (por. *Nastalska-Wiśnicka J.* Staropolskie piśmiennictwo sanktuaryjne jako źródło do badań nad kultem maryjnym na ziemiach Rzeczypospolitej. *Textus et Studia*. 2015 (4). S. 52.

⁹² Por. *Estreicher K.* Stulecie XV–XVIII w. Cz. 3. T. 12 (Bibliografia polska, 23). Kraków 1910. S. 308–313.

⁹³ W historiografii polskiej uważa się, że pochodził on z rodziny ormiańskiej (z ostatnich prac zob. np. *Blach T.* Jan Tomasz Józefowicz (1662–1728) i jego antenaci. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego*. 2014 (6). S. 68–83), co ostatnio w wątpliwość poddał Myron Kapral (por. *Karpal M.* Ormiańskie pochodzenie kronikarza lwowskiego Jana Tomasza Józefowicza. Mit i rzeczywistość. *Slavia Orientalis*. 2023 (72, nr 4). S. 713–723.

⁹⁴ *Josephowicz J. T.* Leopoliensis Archiepiscopatus Historia (1614–1700) = Юзефович Ян Томаш. Історія Львівського архієпископства (1614–1700). (Упоряд. М. Капраль, І. Клименко; пер. з латин. мови М. Капраль). Львів, 2023. С. 238, 240: «Eodem tempore in ecclesia praedicatorum sublapidensi (vulgo dicitur Podkamienie) ad imaginem Beatissime Virginis Mariae in coelum assumpte, in altari maiori locatum, multas gratias et favores divinos populus recipiebat Leopoliensis, illeque egregius «Orbis Poloni» scriptor, et Franciscus Rozycki, prior Conventus Jezupoliensis, iudicialiter peterent ab officiali Scrobiszovio, quatenus super miraculis ad praesentiam, sive memoriam huius sacrae imaginis factis, commissionem ex officio decerneret, quae iuxta praescriptum sancti concilii Tridentini, sess. 25 «De invocatione sanctorum» decreta est, ut patet ex actu» (tłumaczenie ukraińskie – С. 245: «У той час у церкві отців проповідників у Підкамені від образу Небовзяття Пресвятої Діви Марії, який містився у великому вівтарі, народ отримував дуже великі ласки й божественні милості. Тому монахи-проповідники – регент львівського монастиря, відомий автор «Orbis Poloni» Шимон Окольський та пріор монастиря в Єзуполі Франциск Рожицький – у судовому порядку були запрошені офіціалом Скробішевським, щоб їхня комісія офіційно визначила, як вчинялися чуда: за помічню цієї святої ікони чи в пам'ять про неї, Так було ухвалено відповідно до припису святого Тридентського собору, сесія 25 «Про звернення до святих», як видно з акта»). Por. także *Józefowicz J. T.* Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historię arcybiskupstwa lwowskiego w tejszej epoce. (Przeł. M. Pi-

Jak się okazuje, już w 1640 r. we Lwowie kapituła prowincji ruskiej dominikanów powierzyła jednemu z definitorów tejże kapituły, regensowi studium generalnego we Lwowie, bakałarzowi św. teologii Rajmundowi Mądrawiczowi (zm. 1640)⁹⁵ zbadanie autentyczności cudów Matki Boskiej w kościołach we Lwowie (Bożego Ciała), Podkamieniu, Łatyczowie i Smoleńsku, a także zebranie niezbędnych informacji, ich opracowanie i wysłanie do druku wraz z opinią trzech ojców wyznaczonych do tego zadania przez prowincjała⁹⁶. Mądrawicz zmarł jeszcze w 1640 r. Po nim regensem studium został właśnie Szymon Okolski. Zapewne jemu też powierzono zajęcie się sprawą cudów w Podkamieniu. Nic więc dziwnego, że już w połowie 1641 r. udał się on w towarzystwie Różyckiego do oficjała lwowskiego Wincentego Skrobiszewskiego⁹⁷.

Józefowicz podaje, że ich prośba o powołanie specjalnej komisji do zbadania owych cudów w Podkamieniu została wysłuchana, i takowa powstała, jak to przewidywały uchwały Soboru Trydenckiego⁹⁸. Jak się jednak okazało, co też dowiadujemy się z książki Okolskiego, specjalną komisję, powołał nie arcybiskup lwowski, ale ordynariusz diecezji łuckiej Andrzej Gembicki (zm. 1654, biskup

---

wocki). Lwów, 1854. S. 49: «W tym czasie zaczął słynąć cudami obraz N. Maryi w Podkamieniu w kościele OO. Dominikanów, jak to xiądz Szymon Okólski przełożony lwowski i Franciszek Różycki przeor jezupolski, przed Skrobiszewskim officyałem lwowskim sądownie dowiedli». Jak widać, Marcin Piwocki przetłumaczył tylko fragment z oryginału i to bardzo swobodnie, opuszczając niektóre słowa i tym samym zmieniając sens przekazu.

⁹⁵ Por. Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego. T. 2. Lwów, 1861. S. 202–203; Świątochowski R. Szkolnictwo teologiczne dominikanów. *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2. Cz. 2. Red. M. Rechowicz). Lublin, 1975. S. 270; Ozorowski E. Mądrawicz Rajmund (†1640), dominikanin, autor dysertacji teologicznej. *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 3. Warszawa, 1982. S. 89.

⁹⁶ Acta Capitulum Provinciae Russiae ab a. 1598–1772... P. 308.

⁹⁷ Por. Synodus Dioecesis Leopoliensis praesidente Illustrissimo ac Reverendissimo Domino, D. Stanislao a Grochowce Grochowski, Dei & Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopo Leopoliensi Abbatiae Sieciechoviensis perpetuo administratore, in ecclesia metropolitana leopoliensi anno Domini MDCXLI, die 3. mensis Julii inchoata et quinta eiusdem finita. Leopoli, 1641. K. A₃v; Szydełski S. Archidiecezja lwowska na synodzie w 1641 r. Lwów, 1910. S. 173; Kaleta M. Działalność synodalna w archidiecezji lwowskiej. *Seminare*. 2007 (24). S. 233.

⁹⁸ Podczas sesji 25 uchwalono dekret *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et sacris imaginibus*, który przestrzegał przed błędnym podejściem do ich czci i kultu, stąd postanowił, że «nikomu nie wolno w żadnym miejscu ani kościele, nawet w jakimkolwiek sposób objętym egzempcją, umieszczać ani starać się o umieszczenie jakiegokolwiek niezwykłego obrazu, jeżeli nie uznał go biskup», ponadto zabrania uznawania przez kogokolwiek nowego cudu, ani przyjmowania nowych relikwii bez rozpoznania i zatwierdzenia przez biskupa. «Skoro tylko się o nich dowie – czytamy w dekrete – po zasięgnięciu rady teologów oraz innych pobożnych mężów, postąpi według sugestii prawdy i pobożności. Gdyby zaś należało wyplenić jakieś wątpliwe lub trudne nadużycie, albo pojawiłby się w tej materii jakiś poważniejszy problem, biskup, zanim rozstrzygnie spór, winien poczekać na opinię metropolitów i innych biskupów z prowincji, wyrażoną na synodzie prowincjonalnym, z zastrzeżeniem, że bez konsultacji z papieżem nie można zarządzać niczego nowego lub dotąd niestosowanego w Kościele». Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski. T. 4. (Układ i oprac. A. Baron, H. Pietras). Kraków, 2004. S. 783, 785; por. Postanowienia Soboru Trydenckiego. *Teoretycy, pisarze i artyści o sztuce 1500–1600* (Red. J. Białostocki). Warszawa, 1985. S. 390–293.

lucki od 1638)⁹⁹. A to dlatego, że właśnie w 1641 r. doszło do pewnych zmian w granicach obu diecezji, w wyniku których Podkamień znalazł się w diecezji łuckiej¹⁰⁰. Stąd też teraz do powołania komisji badającej słynącego cudami obrazu Matki Boskiej Podkamieńskiej upoważniony był jej ordynariusz¹⁰¹.

Warto jeszcze zaznaczyć, iż kolejne kapituły prowincjalne podejmowały kwestię pielęgnowania zapisów o cudach i łaskach, które dzieją się przez wstawiennictwo Matki Boskiej, szczególnie w tych miejscach, gdzie mieszczą się i są czczone Jej cudowne wizerunki. I tak w 1643 r. ojcowie kapitulni polecieli promotorom Różańca świętego, szczególnie w klasztorach, w których znajdowały się cudowne ikony i wizerunki maryjne, uporządkowanie wszystkich materiałów, spisywanie od ludzi uzyskane łaski i dobrodziejstwa, rejestrowanie cudów, a na końcu złożenie ich do archiwum klasztornego¹⁰². Natomiast rok później kolejna kapituła w Jezupolu powierzyła przeorowi podkamieńskiemu zorganizowanie komisji do zbadania cudów Najświętszej Maryi Panny na Górze Różańcowej, i niezwłoczne ich wydanie drukiem, «aby dobrodziejstwa udzielone ludziom przez Boga zostały zapisane ku pamięci, a lud stawał się jeszcze gorliwszy w Jego służbie»¹⁰³.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że Okolski, podobnie jak w przypadku napisania *Russia florida*, otrzymał formalny nakaz od prowincjała Hieronima Grocholskiego. I tak 15 lutego 1647 r. w wystosowanym do niego piśmie przełożony prowincjalny nakazał mu, aby «wszystkie cuda dokonane za sprawą Najświętszej Matki Imienia Bożego w naszym konwencie podkamieńskim, pod tytułem Góry Różańcowej, zgodnie z gorliwością i staraniem, które Ci w tej sprawie powierzono, zebrał w jedną całość i przekazał do druku celem utrwalenia na ziemi chwały tejże Cudotwórczej Dziewicy»¹⁰⁴. Wybór jego osoby na sporządzenie specjalnej publikacji o kościele i cudownym obrazie Matki Boskiej w Podkamieniu był zapewne oczywisty, skoro już miał doświadczenie w towarzyszeniu takich dzieł, a po drugie, jako historyk prowincji (jeżeli nie wtedy, to wcześniej) potrafił pracować na źródłach.

⁹⁹ Por. Prokop K. R. Sylwetki biskupów łuckich. Biały Dunajec; Ostróg, 2001. S. 94–101.

¹⁰⁰ Już w 1615 r. biskup łucki Paweł Wołucki podjął starania przyłączenia do swojej diecezji trzech parafii z archidiecezji lwowskiej, wśród nich podkamieńskiej. Ostatecznie po długoletnich staraniach udało się przyłączyć tylko Podkamień. Nastąpiło to w 1641 r. Por. Kumor B. Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939). *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 1969 (19). S. 350; Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku (Oprac. M. Dębowska). Biały Dunajec; Ostróg, 2017. S. 30.

¹⁰¹ Por. Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku... S. 168.

¹⁰² Acta Capitulum Provinciae Russiae ab a. 1598–1772... S. 361.

¹⁰³ Ibidem: «quatenus et beneficia a Deo hominibus praestita iniungi memoria, et populus eo ferventius in servitio eius reddatur».

¹⁰⁴ Okolski Sz. Góra Święta... K. O.; «[...] ut omnia miracula per Sacratissimam Matrem Nominis Dei in Conventu nostro Sublapidensi tituli montis Rosarii patrata, iuxta tuam industriam desuper sibi concessam, in unum compiatis praelo ad perpetuam eiusdem Thaumaturgiae Virginis in terris gloriam Mandanda».

Pismo prowincjała Grocholskiego sugeruje, że Okolski zajął się przygotowywaniem opracowania dopiero po jego nakazanie. Nie jest jednak wykluczone, że zrobił to jeszcze w roku 1645, albo na początku następnego, czyli krótko po zakończeniu prac komisji biskupiej. Dlatego też w *Russia florida* wspominał o broszurce. Nie wskazał, czy była ona już wydana czy nie. Może miał jeszcze jakiś inny szkic, którego dzisiaj nie znamy. Pismo prowincjała miało jedynie uwiarygodnić, że nie powstała ona tylko z jego inicjatywy, ale z polecenia władz zakonnych. Dodatkowo to uwiarygadniają zamieszczone opinie, stwierdzające ich poprawność teologiczną i zezwalające na druk.

W *Przedmowie do Czytelnika* Okolski podkreślił, że podstawą do napisania *Góry Świętej*, były ustalenia specjalnej komisji powołanej przez biskupa łuckiego Andrzeja Gembickiego w 1644 r. Wspominał, że wcześniej hierarcha osobiście przybył do Podkamienia, aby na własne oczy zobaczyć nadzwyczajność cudownego obrazu Matki Boskiej, a przy okazji udzielił parafianom sakramentu bierzmowania¹⁰⁵. Pisał:

«Takową wtedy sprawę duchową przez Kommissarzów do skutku przywiedzioną y dekretem Je[g]o M[o]jści Księdza Biskupa Łuckiego objaśnioną y utwierdzoną, abym mógł podać do wiadomości y uszu twoich Czytelniku, tę Książkę spisałem, prosząc, abyś wdzięcznym się pokazawszy byłeś promotorem tego świętego miejsca y nas sobie mając za życzliwe Przyjacióły w Modlitwach swych nie przepominał»¹⁰⁶.

Ta praca nie ma już takiego charakteru, jak *Orbis Polonus* czy *Russia florida*, gdyż przede wszystkim miała być zebraniem wyników prac Komisji¹⁰⁷, a przede wszystkim cudów, które udało się jej ustalić. Dlatego też należy ją zaliczyć raczej do książek dewocyjnych, a nie historycznych. Jednak mimo tego Okolski nie omieszczał zamieścić w niej także wiadomości historycznych. Już w przedmowie wspominał, że o kościele podkamińskim pisali ojcowie Abraham Bzowski (1567–1637)¹⁰⁸ i

¹⁰⁵ Okolski Sz. *Góra Święta...* K. B₂.

¹⁰⁶ Ibidem. K. B₂–B_{2v}.

¹⁰⁷ W skład komisji należeli: protonotariusz apostolski, kustosz łucki, pleban dzierznoński i sekretarz biskupi Franciszek Gogoliński, prepozyt brodzki i doktor obojga praw Jan Terszowski oraz prepozyt oleski i doktor praw Maciej Gagatski. Ich zadaniem było: «aby założywszy Jurisdiction z ramienia Jego M[o]jści miejsce Kościoła obraz, stopki, vota, śluby y cuda ogłoszone obaczyli, spisali, y przysięgą ludzi potwierdzone od niego y Senatu iego oddali» (Ibidem. K. B_{3v}).

¹⁰⁸ Bzowski był autorem wielu prac, w tym historycznych. Najbardziej znane są: *Propaganda D. Hyacinthi Thavmatvrgi Poloni...*, wydane w Wenecji w 1606 r. i *Annalium Ecclesiasticorum...*, kontynuowane po śmierci Cezarego Baroniusza (napisał tomy od 13 do 20, które wyszły w Kolonii w latach 1616–1640, ostatni już po jego śmierci). Szerzej o nim i jego dorobku zob. np. Dynowska M. Bzowski Stanisław. *Polski słownik biograficzny*. T. 3. S. 186–188; Loenertz R. J. Les origines de l'ancienne historiographie dominicaine en Pologne. II. Abraham Bzowski. *Archivum Fratrum Praedicatorum*. 1949 (19). P. 49–94; Piśmiennictwo Staropolskie. (Red. K. Budzyk) (Bibliografia Literatury Polskiej «Nowy Korbut», 2). Warszawa, 1964. S. 71–72;

Rajmund Mądrowicz (u niego: Mądrowita)¹⁰⁹, ponadto pojawia się on w aktach kapituł prowincjalnych¹¹⁰.

Odnosnie zaś omówienia historii, wspomniał, że kiedy 9 stycznia 1645 r. w kościele dominikańskim w Podkamieniu komisja spotkała się ze świadkami, wśród której znalazło się «wiele szlachty obojga narodu i innych wiele chrześcijańskich ludzi wdzięczni dobrodziejstw Najświętszey P[anny] zostawa»¹¹¹, w tym przeor i kaznodzieja generalny Hipolit Zaklika (zm. ok. 1655)¹¹², dzięki którego staraniom została ona powołana, oraz Aleksander i Krzysztof Cetnerowie, a także Mikołaj Baworowski i «wielu innych ludzi różnego stanu i kondjcyi»¹¹³, to po ich przesłuchaniu zażądała ona od przeora dokumentów, świadczących o «dawności założenia na tej górze Kościoła i fundacji Zakonu»¹¹⁴. Tak więc na polecenie komisji przełożony dominikanów podkamieńskich przedłożył jej przywilej Piotra Cebrowskiego, *Introductio* arcybiskupa lwowskiego Grzegorza, dokumenty indulgencyjne wspomnianych wyżej kardynałów i kronikę klasztorną, zawierającą historię tego miejsca¹¹⁵. To właśnie te dokumenty stały się podstawą do napisania przez Okolskiego dwóch rozdziałów o historii klasztoru i kościoła na Górze Różańcowej. Można przypuszczać, że autor osobiście je widział, tym bardziej, że niektóre z nich cytuje *in extenso*.

Warto krótko zaprezentować strukturę obu części, które mówią o historii kościoła podkamieńskiego. I tak pierwszą, omawiającą fundację Piotra Cebrowskiego, autor podzielił na sześć części: 1) «O fundacji i pierwszych początkach kościoła w Podkamieniu Najświętszey Panny»¹¹⁶, 2) «Którą intencją fundowany ten kościół Najświętszey Panny»¹¹⁷, 3) «Co był za fundament takowej fundacji»¹¹⁸,

---

Pater J. Z zagadnień eklezjologicznych Abrahama Bzowskiego. *Colloquium Salutis*. 1977 (9). S. 75–103; *Ibidem*. Doctrine d'Abraham Bzowski sur la primauté du pape à base de l'ecclésiologie du XVIe siècle. *Salesianum*. 1980 (42). P. 135–142; Szczucki L. Reformacja protestancka w dziele Abrahama Bzowskiego. *Przegląd Filozoficzno-Literacki*. 2008, №2–3. S. 201–214.

¹⁰⁹ Okolski Sz. Góra Święta... K. B–Bv.

¹¹⁰ Karol Estreicher podaje dwie jego prace teologiczne: *Conlusione theologice* z 1631 r. i *Cicada rhythmica F. Raymundi Mądrowic Leopolitani ex Provincia Russia Ordinis Praedicatorum*. Tom I. *Super quaestiones 43 primae partia Summae Theol. Doctoris Angelici. De Deo uno et Trino*. Leopoli, 1639. Por. Estreicher K. Stulecie XV–XVIII w. Cz. 3. T. 12. S. 28.

¹¹¹ Okolski Sz. Góra Święta... K. C₃v.

¹¹² Przeorem był z pewnością od 1643 do 1650 r., potem widzimy go jako przeora we Lwowie i Żółkwi. Por. Chodykiewicz K. De rebus gestis Provinciae Russiae Ordinis Praedicatorum comentarius libris XI. digestus in duas partes divisus. Diversarum antiquitatum monumentis & observationibus jllustratus. Berdyczowiae, 1780. P. 80, 142, 144, 354.

¹¹³ Okolski Sz. Góra Święta... K. C₃v.

¹¹⁴ *Ibidem*. K. C₃v.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*. K. C₄–D₁.

¹¹⁷ *Ibidem*. K. D₁–D₂.

¹¹⁸ *Ibidem*. K. D₂–D₃.

4) «O przyjęciu i Confirmatyei klasztoru podkamienieckiego przez Ojca Generała»¹¹⁹, 5) «O Indulgencjach z dawna nadanych temu miejscu podkamienieckiemu»¹²⁰ i 6) «O zacności wielkiej tego kościoła podkamienieckiego»¹²¹. Okolski przywołał wszystkie dokumenty z XV w., które w jego czasach – jak można mniemać, tym bardziej że to sugeruje – znajdowały się w tamtejszym archiwum klasztornym.

Druga («wtóra») część dotyczy okresu, kiedy braci kaznodziejów nie było w Podkamieniu, a więc od opuszczenia go w 1519 r. z powodu najazdów tatarskich, aż do zaproszenia ich do powrotu przez Baltazara Cetnera w 1607 r. W tym czasie majątek po Cebrowskich znalazł się w posiadaniu rodziny Kamienieckich¹²², którzy nie tylko zrabowali mienie dominikańskie, ale również nie pozwalali dominikanom powrócić do Podkamienia (jeden zakonnik nawet zginął z rąk Marcina Kamienieckiego)¹²³. W części tej Okolski próbował odpowiedzieć na następujące pytanie, które postawił: «Jak długo to miejsce w niepamięci i opuszczeniu było, i skąd przyszło znowu do przeszłej uczciwości, i nabożeństwa przystojnego?»¹²⁴. Proporcjonalnie ten rozdział stanowi 63% całej książki, a to z tego powodu, że zawiera ona wszystkie zeznania świadków, jak również relacje z XVI w., kiedy miały pojawić się pierwsze cuda i łaski na tym miejscu.

W rozdziale trzecim tej części Okolski wspominał również o czterech widzeniach Matki Boskiej na tym wzgórzu, których świadkami byli: niewidomy mieszczanin założciecki Andrzej Cyrulik, który opowiedział o nim Aleksandrowi Paczyńskiego, a ten przekazał dominikanów, którzy spisali je w 1617 r.¹²⁵; jeden z poddanych wojewodziny podolskiej Kamienieckiej, który doświadczył je w 1570 r., ale spisano dopiero w 1612 r. (w obecności Aleksandra Cetnera i wikarego podkamieńskiego dominikanina Wincentego opowiedział je Daniel Lozyan, syn Panasa, który sam usłyszał o nim od swoich stryjków)¹²⁶; wójt podkamieński Chrośliński, który widzenie miał w 1575 r., a potem ludzie opowiedzieli o. Ignacemu¹²⁷; wiele ludzi, którzy zaświadczały, że «wielokroć ukazała się na tej

¹¹⁹ Ibidem. K. D₃–D₃v.

¹²⁰ Ibidem. K. D₃v–D₄.

¹²¹ Ibidem. K. D₄v–E₁.

¹²² Wincenty Cebrowski (syn Piotra z drugiego małżeństwa) miał je sprzedać wojewodzie podolskiemu Marcinowi Kamienieckiemu, o czym ma świadczyć dokument Zygmunta I z 1524 r. Por. np. Sadok Barącz, *Kronika Oleska*, «Towarzysz Duchowieństwa Katolickiego», 1 (1867). S. 406 (przedruk: *Баронъ С. Хроника Олеська*. Репринтне видання 1864 року. Броди, 2005. С. 14); *Baliński M., Lipiński T.* Starożytna Polska pod względem historycznym geograficznym i statystycznym. T. 3. Warszawa, 1886. S. 87.

¹²³ Por. *Niemczyk K.* Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku. Katowice, 2016. S. 265.

¹²⁴ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. E₁v.

¹²⁵ Ibidem. K. E₃–E₃v.

¹²⁶ Ibidem. K. E₃v–E₄.

¹²⁷ Chodzi o tego samego o. Ignacego, o którym Okolski wspominał w *Russia florida* (S. 139). Por. *Chodykiewicz K.* De rebus gestis.... S. 355; *Barącz S.* Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. T. 2. S. 453; *Żukiewicz K. M.* Dzieje cudownego obrazu Maryi w kościele OO. Dominikanów w Podkamieniu... S. 42.

górze w osobie Panny ślicznej Najświętsza Panna jako przyznawali to ludziem»¹²⁸. Tutaj wspomniał między innymi o odcisniętych na kamieniu stopkach Maryi:

«Po wiele kroć widzenia te bywały i nie potrzeba wielkiej tego komprobacji [tj. potwierdzenia – *M. M.*], bo sam Bóg przytomność swoją i Najświętsza P[anna] obronę tego miejsca dosyć jasno wyraziła, gdy tam na tak twartym kamieniu, którego żelazem użyć ledwie z ciększością może, stopki swoje dla ludzkiej ku sobie w nabożeństwie żarliwości, jaśnie i cudownie wyraziła, jakoby rzekła: Adorate ubi steterunt pedes mei [Oddawajcie cześć tam, gdzie stanęły moje stopy – *M. M.*].»¹²⁹.

Rozdział piąty mówi o powrocie braci kaznodziejów do Podkamienia na zaproszenie Baltazara Cetnera¹³⁰. Warto wspomnieć, iż to działo się krótko przed wstąpieniem Okolskiego do zakonu, stąd była to sprawa jeszcze bardzo świeża. Sam Okolski informację o powrocie braci do Podkamienia zapewne miał z pierwszej ręki. Ale oczywiście nasz kronikarz i historyk przytacza także źródła, które potwierdzają opisywane przez niego zdarzenia. Okolski podał, że kiedy Cetner zapraszał zakonników do Podkamienia, to miał już wybudowany kościół na dole, a ten na górze stał pusty i zrujnowany¹³¹. Wspominał także, że do odnowienia fundacji przyłożył się również syn Baltazara, Andrzej Cetner, podcaszy lwowski, który poprosił o kapłana. Wysłano mu o. Ignacego, który «mało co na oczy widząc, długo spowiednikiem pracował we Lwowie»¹³². W 1612 r. zamieszkał on w Podkamieniu. O tym miejscu i dziejących się cudach wiele opowiadał on Antoninowi z Przemyśla¹³³. Można zatem wnioskować, iż ważną rolę w odbudowie klasztoru podkamińskiego odegrał także Antonin z Przemyśla, który był pierwszym prowincjałem nowej prowincji ruskiej, a wcześniej wikariuszem Wikariatu Ruskiego i to za jego rządów doszło do powrotu braci do Podkamienia¹³⁴. Jedno z tych widzeń o. Ignacego, Okolski zaprezentował w rozdziale piątym. Przez

¹²⁸ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. E₄–E₄v.

¹²⁹ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. F₁.

¹³⁰ *Ibidem.* K. F₁v–F₂v.

¹³¹ *Ibidem.* K. F₁v.

¹³² *Ibidem.* K. F₁v.

¹³³ *Ibidem.* K. F₂. Szerzej o Antoninie z Przemyśla zob. *Kwolek J.* Antonin z Przemyśla. *Polski słownik biograficzny.* T. 1. Kraków, 1935. S. 140–141; *Loenertz R. J.* Les origines de l'ancienne historiographie dominicaine en Pologne I. Antonin de Przemyśl. *Archivum Fratrum Praedicatorum.* 1938 (8). P. 124–162.

¹³⁴ O powstaniu prowincji ruskiej zob. *Jurák J. M.* Apostolska činnost dominikanske provincie svateho Hyacinta na Rusi 1595–1650. Praha, 1936; *Idem.* De Provinciae S. Hyacinthi Ord. Praed. in Russia fundatione. [Olomucii, 1938] (odbitka z: *Acta Academiae Velehradensis.* 1938, №14, fasc. 1–4); *Świętochowski R.* Początki dominikańskiej prowincji ruskiej (1596–1602). *Prawo Kanoniczne.* 1980 (23, №1–2). S. 51–86; *Bues A.* «Fugit tempus». Weltliches und Zietemfinden zu Ende des 16. Jahrhunderts. *Martin Gruneweg (1562 – nach 1615) – Ein europäischer Lebensweg // Martin Gruneweg (1562 – after 1615) – A European Way of Life.* (Ed. A. Bues). Wiesbaden, 2009. P. 37–58; *Wysokiński I.* The establishment of the Provincia Russiae Fratrum Ordinis Praedicatorum. Questions surrounding the dispute between the Eastern priories and the Polish Province at the end of the 16th and beginning of the 17th centuries. *I Domenicani e la Russia* (Ed. V. Š. Dóci, H. Destivelle). Roma, 2019. S. 75–95.

trzy miesiące pojawiało się światło w kościele, mimo że świątynia była zamknięta, a w środku nikogo nie było¹³⁵.

Oczywiście istotne było zaplecze finansowe, które dawałoby bezpieczeństwo i możliwość prowadzenia pracy duszpasterskiej, a wcześniej umożliwiłoby odbudowanie klasztoru i kościoła z ruin. Okolski nawet napisał, że aby zachęcić dominikanów do wzięcia tego miejsca, Baltazar Cetner oddał im przywileje fundacyjne wystawione jeszcze przez pierwszego fundatora Piotra Cebrowskiego. Przy okazji wspominał, iż świętej pamięci Piotr Cebrowski spoczął we Lwowie, «gdzie skarb teraz, gdzie przedtem kaplica i kapitułarz bywał». Cetner przekazał również wszystkie indulgencje, jakie kościół otrzymał od kardynałów, a od siebie – pewne dziesięciny i pieniądze¹³⁶.

Okolski podał pierwszych dominikanów, którzy przybyli do Podkamienia jeszcze w 1607 r. Byli to ojcowie Rajmund i Adam Korab. O pierwszym dominikańskim historyk wspominał jedynie, że zmarł w Moskwie¹³⁷. Więcej informacji o nich należy szukać już w innych źródłach, jak chociażby w aktach kapituł prowincji polskiej i ruskiej.

Z chwilą pojawienia się synów duchowych św. Dominika i św. Jacka, Podkamień ożył. Dominikanom już nie straszne były najazdy tatarskie, w trakcie których co prawda ukrywali się w skałach («jako jakie dzikie bydłęta» – pisze Okolski), a nawet oddawali swoje życie, jak na przykład brat konwers Urban, który został ścięty w 1617 r. Wspomina również pierwszego przeora Wincentego z Jarosławia (zapisał jako «Vindezarosphen»)¹³⁸. Już na początku jego rządów Tatarzy najechali Podkamień i klasztor, mordując wspomnianego konwersa, a także podpalając kościół, który jednak nie zgorzał, co Okolski przypisał opiece Matki Boskiej Podkamieńskiej. Wspominał również, że kamień z odcisniętymi stopami Maryi bracia chcieli przenieść do kościoła, lecz nie mogli, więc Aleksander Center zgodził się, aby na tym miejscu wybudować kaplicę, zwaną odtąd Kaplicą Stópek Matki Boskiej¹³⁹.

Wiele uwagi Okolski poświęcił samemu cudownemu obrazowi¹⁴⁰. Już na początku wspominał, iż w kościele podkamieńskim były trzy wizerunki Najświętszej Maryi Panny. Przy nich odprawiano Msze święte, a wierni przynosili wota. Pierwszy obraz Wniebowzięcia NMP Aleksander Paczyński przekazał do świątyni jako wotum w 1598 r. Było to dziękczynienie za uzdrowienie córki, która przez kilka miesięcy była śmiertelnie chora. Wcześniej przyprowadzili

¹³⁵ *Okolski Sz. Góra Święta...* K. F₂v–F₃v.

¹³⁶ *Ibidem*. K. F₂.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ Pisze o nim jeszcze w innym miejscu, gdy mowa o obrazie Matki Boskiej. Wtedy jest już poprawnie napisane po łacinie «Pater Vincentius», z dodatkiem: «Praedicator Generalis» (tj. kaznodzieja generalny). Okolski pisze także, że już w 1612 r. był on przełożonym w Podkamieniu. Por. *Ibidem*. K. F₄.

¹³⁹ *Ibidem*. K. F₂.

¹⁴⁰ *Ibidem*. K. F₃v–G₁.

dziewczynkę do kościoła podkamieńskiego. Ponadto sam doświadczył cudu w drodze do Lwowa, do którego jechał w sprawie obrazu, który obiecał ofiarować do świątyni. Na przedmieściach podczas wysiadania zgubił pieniądze, o czym dowiedział się w mieście, chcąc nimi zapłacić. Gdy jednak wrócił na miejsce, gdzie wysiadał, pieniądze po prostu leżały. Jak podkreśla był to cud, gdyż wiele ludzi jechało tą drogą, a jednak nikt ich nie zobaczył. «Dopiero cud do cuda złączywszy, wszystkim opowiadał i na piśmie Kościołowi i Ojcom, którzy tam po tym poczęli mieszkać, podał» – zanotował Okolski¹⁴¹.

Drugi obraz, który również miał charakter wota, pojawił się za przeora Wincentego, kaznodziei generalnego w 1612 r. Był to «obraz spaniały, nie mały, tedy Najświętsza Panna na lewej ręce trzyma Boga i Syna swojego»¹⁴². Powstał na płótnie we Lwowie, jednak potem malarz zakonny miał przykleić go na drewnianej desce. Okolski dodał, że «była tam Panna przy kraju tego obrazu namalowana w białej szacie szlachecka, modląca się, stąd znać, że to obraz ex voto»¹⁴³. Podkreślił, że tą szlachcianką może być owa dziewczynka, która doznała uzdrowienia, a jej ojciec ofiarował pierwszy obraz. Była to zatem Zofia Paczyńska, która potem służyła u księżnej Wiśniowieckiej; wyszła za mąż za Aleksandra Kuklinowskiego. Miała z nim syna, który urodził się z wargami przyrośniętymi do dziąseł tak, że miał tylko niewielki otwór, przez który mógł pić i jeść. Gdy chłopak miał siedem lat matka ofiarowała go Najświętszej Maryi Pannie, oddając na służbę klasztorowi dominikańskiemu. W końcu wyzdrowiał i usta miał normalne, i został zakonnikiem. Jednak Okolski nie podał jego imienia¹⁴⁴. O samym obrazie zapisał:

«Czyli od takiej matki, która córkę swoją ofiarowała, nie może się wiedzieć, ale ten konterfekt renowowawszy farbami wprawionej jest w ołtarz wielki, gdzie na to miejsce święte ofiarując się ludzie oddają modlitwy swoje, a z wiela pociech odchodząc, wota srebrne, ornaty, kielichy, świece z nabożeństwem szczególnym oddawają»¹⁴⁵.

W końcu wspomniał on o trzecim wizerunku maryjnym, który «z konterfektu obrazu Najświętszej Panny Bonońskiej, który Święty Łukasz Ewangelista malował, przerysowany przez brata zakonnego malarza za rozkazaniem Ojca Damasc[ena]

¹⁴¹ *Okolski Sz. Góra Święta...* K. F.₄.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ Chociaż Okolski nie podał jego imienia, to wydeje się, że chodzi o Samuela Kulkinowskiego, późniejszego bakałarza św. teologii i regensa studium generalnego we Lwowie, który wstąpił do zakonu w 1633 r. przypis: Por. APPD, Pr 17: Ordo Fratrum Professorum Sacri Ordinis Praedicatorum Provinciae Sancti Hyacinthi ab A. D. M.DC.III. S. 13, 41; APPD, Rkps 488: Catalogus Patrum et Fratrum Sacri Ordinis Praedicatorum in Polonia, Russia et Magno Ducatu Lithuaniae Mortuorum. S. 384. Zob. także artykuł Ihora Bukało w niniejszym zbiorze studiów, w którym wspomina o tym dominikaninie (S. 115). Autorowi dziękuję za wskazanie tego uzdrowionego w dzieciństwie dominikanina.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

Prowinc[ja] Pisma św. Doktora»¹⁴⁶. Z tego zacytowanego fragmentu wynika, że wzorem dla niego był jakiś obraz Matki Boskiej, który znajdował się w Bolonii i za jego autora uważano św. Łukasza Ewangelistę. Możliwe, że chodzi tu o bizantyjski wizerunek Matki Boskiej z Santuario della Madonna di San Luca w Bolonii, który według tradycji miał być namalowany przez czwartego Ewangelistę, a do Bolonii przyniósł go pielgrzym z Konstantynopola w XII w.¹⁴⁷ Namalowana przez dominikanina kopia tego obrazu została zawieszona w kaplicy Stopek Matki Boskiej, a to dlatego, że ludzie już oddawali cześć pierwszemu obrazowi, a ponadto wypadało, żeby i w kaplicy był podobny wizerunek, przed którym można było celebrować Msze święte i oddawać cześć Najświętszej Maryi Pannie. Zresztą dominikanin podkreślił, że sam biskup łucki przyjeżdżał i modlić się w owej kaplicy, a nawet sprawował sakramenty święte. Podał także nazwiska znamienitych rodów, których przedstawiciele nawiedzali zarówno ową kaplicę, jak i kościół na wzgórzu, a mianowicie: Czartoryskich (np. Izabela z Korca Czartoryska, żona Mikołaja¹⁴⁸), Wiśniowieckich, Zasławskich, Zbaraskich; do tego dodał, że przybywało wielu senatorów, biskupów i kanoników¹⁴⁹.

Okolski napisał także o odpustach, które papieże i hierarchowie nadali temu miejscu. Wspomnił zatem o indulgencjach udzielonych przez arcybiskupa lwowskiego Grzegorza z Sanoka i kilku papieży (między innymi nadane Bractwu Różańca św. i Imienia Jezus); odpusty od papieży Grzegorza XIV i Urbana VIII mieli wyprosić prowincjałowie prowincji ruskiej Celestyn Deszpot (zm. 1631), który był prowincjałem prowincji ruskiej w latach 1629–1631¹⁵⁰ i wspomniany już Jan Damascen Sokołowski. Odpusty zupełne można było uzyskać w święta maryjne: Zwiastowania, Nawiedzenia, Wniebowzięcia i Narodzenia Najświętszej Maryi Panny¹⁵¹. Skoro dominikanin wyjaśnił znaczenie odpustów i pisał o ich korzyściach dla wiernych, można wnioskować, że adresatem jego pracy byli pątnicy, przybywający do Podkamienia, co zapewne świadczy o jej dewocyjnym charakterze.

¹⁴⁶ Ibidem. K. F₄v. Chodzi tu o Jana Damascena Sokołowskiego (zm. 1640, Smoleńsk), prowincjała w latach 1626–1629. Zob. *Jurák J. M.* Jan Damascenus Sokołowski O. P. Olomouc, 1936 (odbitka z: *Apołolat*, №27); *Ozоровski E.* Sokołowski Jan Damascen (†1640), dominikanin, tłumacz. *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 4. Warszawa, 1983. S. 131–132; *Spież A.* Sokołowski Jan Damascen (około 1580–1640), dominikanin. *Polski słownik biograficzny*. T. 40. Warszawa; Kraków, 2000–2001. S. 133–135.

¹⁴⁷ *Angiorini Martinieri P.* L'icona della Beata Vergine di San Luca. *La Madonna di San Luca in Bologna. Otto secoli di storia, di arte e di fede*. (Ed. M. Fanti, G. Roversi). Bologna 1993. P. 13–32; *Foresti Franca C.* Bologna e il Santuario della Madonna di San Luca: tra storia e leggenda. *La rivista «al sas»*. 2012 (26). S. 88–99; *Faranda F.* L'icona della Beata Vergine di San Luca. Bologna, 2022.

¹⁴⁸ O jej zeznaniu w relacji Okolskiego, wspomina: *Krocak J.* Barokowe druki o cudownych obrazach wobec czarów. *Staropolska literatura dewocyjna*. S. 292–293.

¹⁴⁹ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. F₄–F₄v.

¹⁵⁰ Por. *Barącz S.* Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego. T. 1. S. 287–289.

¹⁵¹ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. G₁.

Kończąc historię klasztoru Okolski, wyraźnie sugerował, że to co napisał, zostało odtworzone na podstawie dokumentów i materiałów, ale także świadectw, które posiadała komisja biskupa łuckiego, badająca cuda w kościele dominikańskim w Podkamieniu. Zresztą jej członkowie przygotowali w języku łacińskim krótki rys dziejów tego miejsca, który Okolski zamieścił w książce. Nie ma potrzeby go przytaczać, gdyż powtarza on to, co wyżej dominikanin napisał. Można tylko napisać, że oni ograniczyli się tylko do ważniejszych informacji o pierwszej fundacji w XV w., o nadanych odpustach, o prawie stuletniej nieobecności braci, o ich powrocie w 1612 r. i budowie klasztoru i kościoła, w końcu o kaplicy Stópek Matki Boskiej¹⁵².

Warto podkreślić, iż to zajęło połowę książki, drugą połowę stanowią świadectwa osób o cudach, które dokonały się przez wstawiennictwo Matki Boskiej Podkamieńskiej¹⁵³. Ten duży fragment pod względem planu pracy, wschodzi do drugiej części *Historii Kościoła Najświętszej Panny w Podkamieniu*. Z dzisiejszej perspektywy zamieszczone tam zeznania z pewnością stanowią ciekawe źródło historyczne. Tutaj już faktyczne mamy do czynienia z księgą cudów. A jak wiemy, dzięki tego rodzaju źródłom można przyjrzeć się zarówno kultowi obrazu Matki Boskiej i ruchowi pielgrzymkowemu, jak również duszpasterskiemu i społecznemu oddziaływaniu tego «świętego miejsca» (*loci sacra*). Ta część jednak wymaga oddzielnej analizy, stąd nie podejmuję się jej w niniejszym artykule. Warto jedynie wspomnieć, iż wśród świadków, którzy przybyli na posiedzenie owej komisji, jak tych, którzy przysłali swojej świadectwa, znajdują się przedstawiciele magnackich rodzin, takich jak: Cetnerowie, Chreptowiczowie, Czartoryscy (np. kasztelan wołyński Jerzy Mikołaj Czartoryski), Daniłowiczowie, Kalinowscy, Koniecpolscy (np. Krystyna z Lubomirskich, żona wielkiego hetmana koronnego Stanisława Koniecpolskiego), Sanguszkowie, Sobiescy (w tym Jakub Sobieski i Zofia Teofila z Daniłowiczów, matka króla Jana III), Wiśniowieccy (np. księżna Teofila (m. 1645), córka Konstantego i żona Piotra Szyszkowskiego¹⁵⁴). Wśród zeznających spotykamy nie tylko katolików, ale również kilku unitów i prawosławnych. Zasięg terytorialny oddziaływania wizerunku podkamieńskiego również był ogromny, gdyż wśród nich były osoby pochodzące nawet z województwa krakowskiego czy powiatu

¹⁵² *Okolski Sz.* Góra Święta... K. G₁v–G₂v.

¹⁵³ Niektóre z nich przytacza Tomasz Dywan. Por. *Dywan T.* Kształtowanie kultury prowincjonalnej w katolickich sanktuariach maryjnych... S. 64–66.

¹⁵⁴ *Czamańska I.* Wiśniowieccy. Monografia rodu. Poznań, 2007. S. 161. Świadcami było także wielu z otoczenia Wiśniowieckich, głównie związani z ich dobrami Założce, o czym wyraźnie pisał Okolski. Wiśniowieccy nieraz modlili się przed obrazem Matki Boskiej Podkamieńskiej. Zob. np. *Вінниченко О.* Люди і простір навколо руського воєводи князя Костянтина Вишневецького (у світлі останнього заповіту 1641 року). *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філософської секції*. 2021 (134). С. 116–118, 122 (поклики: 56, 58, 63, 65, 66, 86). Podaje on głównie za Barączem (por. *Barącz S.* Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. S. 42–44, 52, 60–62, 64–65, 68.

ciechanowskiego. W gronie tym znalazło się także czterech dominikanów (nie licząc już przeora Zakliki), a mianowicie: Kamil Fracer, promotor Różańca św. w Podkamieniu (był nim przez pół roku), Jacek Lwowczyk lub ze Lwowa (zakrystian przy kościele podkamińskim), subdiakon br. Karol Osniecki i zakrystianin w Podkamieniu brat Krescenty lub Krescencjusz. Widać także ich rozdrobnienie pod względem pochodzenia społecznego. Wspomniałem o szlachcie i duchowieństwie, ale byli zwykli chłopci czy mieszczenie, reprezentujący różne zawody (mowa na przykład o dwóch murarzach – jeden ze Lwowa, a drugi z Kamieńca Podolskiego).

Na końcu książki Okolski podał dekret ordynariusza diecezji łuckiej i brzeskiej biskupa Andrzeja Gembickiego, wystawiony 21 lipca 1647 r. w Łucku. Hierarcha napisał, że akta cudów związanych z wizerunkiem Najświętszej Bogarodzicy, znajdującego się w kościele podkamińskim zostały przedłożone przez przeora Hieronima Zaklikę, który jednocześnie skierował do biskupa wniosek «abyśmy raczyli potwierdzić i zatwierdzić wspomniane cuda mocą naszej władzy ordynariusza – ku Większej Chwale Boga oraz ku czci Jego Najświętszej Matki Maryi»¹⁵⁵. I dalej dodał:

«My zaś, ponieważ wszystko, co dotyczy pomnożenia kultu Bożego, wywyższenia wiary katolickiej, uczczenia Najświętszej zawsze Dziewicy, Matki Maryi oraz pobożności ludu chrześcijańskiego względem Niej – pragniemy i chcemy, z pomocą łaski Bożej, na ile możemy, zawsze wspierać i rozwijać; bacząc na pobożne życzenie i usilną prośbę wspomnianego supplikanta oraz po wysłuchaniu przekazu o rzeczonych cudach wraz ze świadectwami wiarygodnych zeznań, po odczytaniu całego procesu jawnie wobec nas zgromadzonego, w obecności także znawców prawa, po zapoznaniu się z opinią i orzeczeniem wymaganym od wspomnianych Asesorów, a gdy wszyscy jednomyślnie wyrazili swoje stanowisko, po rozważeniu z dojrzałością wszystkiego, co należało rozważyć, nie powątpiewając w żaden sposób o wspomnianych cudach – lecz wielbiąc boską łaskawość i miłosierdzie, które nie przestają we wszystkich wiekach obficie i na różne sposoby udzielać się swym wiernym – uznaliśmy, że wszystko i każde z cudów zawartych w rzeczonym procesie należy prawnie potwierdzić i zatwierdzić. Dlatego też naszą Władzę Ordynariusza, mocą niniejszego dokumentu, ku większej chwale i czci Najświętszej Trójcy oraz Najświętszej zawsze Dziewicy, Matki Maryi – aby kult Boży wśród wiernych coraz bardziej i coraz owocniej wzrastał; aby pobożność i oddanie ludu chrześcijańskiego względem Bogurodzicy, zwłaszcza tam, gdzie tak licznie szerzą się herezje i schizmy, rozkwitały i trwały; aby zaś pośród zarazy tychże herezji, jak uporeczywa schizma czy ariańska bezbożność, wierni Chrystusowi dzięki oczywistym cudom – objawionej Boskiej mocy – umacniali się i utwierdzali w wierze i świętej miłości: wszystkie i każde z wyżej wspomnianych cudów, przez naszych Komisarzy najdokładniej zbadane, a przez nas przejrane

¹⁵⁵ *Okolski Sz. Góra Święta...* K. N₄: «[...] ut dicta miracula ad Maiorem Dei Gloriam, eiusque Sanctissimae Matris Mariae Laudem, auctoritatem ordinaria confirmare et approbare dignemur supplicatum».

i rozpatrzone, i uznane za prawdziwe i niewątpliwe, pod wpływem łaski Bożej, jak najlepiej potrafimy i możemy, wszelką właściwą drogą, prawem, sposobem i formą, dopuszczamy, potwierdzamy i zatwierdzamy»¹⁵⁶.

Faktycznie ta książka Okolskiego, którą w całości poświęcił Podkamieniowi, a szczególnie cudownemu wizerunkowi, zasługuje jeszcze na analizę, szczególnie pod kątem cudów, jak również osób, które dawały o nich świadectwo. Ale zawiera ona także wiele informacji o historii klasztoru i kształtowania się ośrodka maryjnego w Podkamieniu. Warto podkreślić, iż stała się ona źródłem dla późniejszych prac, jak chociażby Tomasza Kruszewskiego (zm. 1718), który w dużej mierze ją powtórzyć, uzupełniając o kolejne cuda, które wydarzyły się po jej wydaniu aż do początku XVIII w., kiedy ów dominikanin pisał swoją pracę¹⁵⁷.

Z pewnością napisana przez Okolskiego *Góra Świętą* odpowiada duchowi religijnemu i kulturalnemu czasów, w których żył. Właśnie w wieku XVII i XVIII powstawało wiele dzieł, zawierających spisy licznych cudów. Znajdziemy w nich sporo podobnych wątków, jak chociażby genezę powstania obrazu. Beata Łukawska, powołując się właśnie na to dzieło, twierdzi, że Okolski podobnie jak inni współcześni mu autorzy podobnych druków, początki wizerunku maryjnego wiąźali z objawieniem się Matki Boskiej; podobny schemat miał miejsce chociażby w Leżajsku czy Sierpcu¹⁵⁸. Był to wynik Kontrereformacji, której celem

¹⁵⁶ Ibidem. K. N₄–N₄v: «Nos quia omnia Divini cultus augmentum, fideique Catholicae exaltationem, Beatissimaeque, semper Virginis Matris Mariae honorem, populi Christiani erga illam deuotionem concernentia, pro viribus Divina adiutrice gratia promovere semper volumus et optamus, attento praefati supplicantis pio desiderio et instantia, auditoque dictorum miraculorum cum fidei testimoniorum delatione, processu palam coram nobis assidentibus etiam Iuris peritis, perlecto requisito dictorum Assessorum super his iudicio et sententia, omnibusque unanimiter sentientibus consideratis mature considerandis minime de dictis miraculis dubitantes; imo Divinam laudando clementiam et misericordiam, quae non desinit omnibus saeculis se largiter variisque modis fidelibus suis communicare, cuncta et singula, quae indicto processu contenta sunt miracula praeordinatae Imaginis iure optimo confirmanda et approbanda esse duximus, prout Auctoritate Nostra Ordinaria tenore praesentium in Maiorem gloriam et honorem sanctissimae Trinitatis Beatissimaeque semper Virginis Matris Mariae, ut Divinus cultus inter fideles cum fructu indies magis ac magis augeatur, et populi Christiani, pietas et devotio erga Deiparam, praecipue ubi tot grassantur, Haereses et Schismata eniteat, floreat et vigeat, utque inter earundem haeresum pestes, velut Schismaticam pertinaciam, et Arianam impietatem Christi fideles Divinae intuitu potentia per tam euidentia miracula patefactae in fide et charitate sancta firmentur et roborentur, omnia et singula supra dicta miracula a Commissariis Nostris diligentissime inquisita, et a Nobis excussa et examinata, et tanquam vera et indubia reperta, Divina sic inspirante gratia omnibus melioribus via, iure, modo, forma, quibus possumus et valemus, admittimus, confirmamus, et approbamus».

¹⁵⁷ Kruszewski T. *Góra Różańca Świętego Najświętszej Panny w Łuckim Biskupstwie na Wołyniu pod miastem Podkamieniem przedziwnymi cudami y stopkami panieńskimi dekretem pasterskim y wielu pielgrzymowaniem wślawiona*. Lwów, 1716; por. Rok B. *Sanktuaria Maryjne ziem ruskich w kulturze Rzeczypospolitej XVIII wieku. Czasy nowożytne. Studia poświęcone pamięci prof. Władysława Eugeniusza Czaplińskiego w 100 rocznicę urodzin*. (Red. K. Matwijowski). Wrocław, 2005. S. 143; Dywan T. *Kształtowanie kultury prowincjonalnej w katolickich sanktuariach maryjnych...* S. 114, 126.

¹⁵⁸ Por. Łukawska B. *Religijność sarmacka w przekazie piśmiennictwa polskiego XVII i XVIII wieku. Zarys monograficzny i antologia tekstów źródłowych*. Częstochowa, 2018. S. 267.

było pokazanie szczególnej opieki Najświętszej Maryi Panny, a wyraźnym tego przejawem były cuda, które – jak wierzone – stały się za Jej wstawiennictwem. Biskup Gembicki wyraźnie podkreślił w dokumencie, że uczynił to także dlatego, aby «dzięki tym niezwykłym cudom, które z łaski Bożej dokonują się w tym Świętym Obrazie, wszyscy, którzy zaślepieni mrokiem tak wielu błędów zdają się zbaczać z drogi prawdy, oświeceni prawdziwą wiarą zostali poprowadzeni do jedności i wspólnoty Świętej Matki Kościoła Katolickiego»¹⁵⁹.

* * *

Reasumując niniejszą prezentację dzieł Szymona Okolskiego, w których znalazły się większe czy mniejsze wzmianki o Podkamieniu, należy podkreślić, iż prace te z pewnością stanowią ciekawe źródło do badań nad historią tamtejszego klasztoru dominikańskiego. Co ciekawe, nie znajdziemy w nich odwołań do czasów św. Jacka, które zapewne już w późniejszym czasie musiały wejść do tradycji dominikańskiej. Chodzi zarówno o samego św. Jacka, który osobiście miałby założyć klasztor, jak również przeora Urbana i towarzyszy, którzy w 1245 r. mieli ponieść śmierć męczeńską z rąk Tatarów. Co prawda, kilka razy wymienia on zakonnik o tym imieniu, który zginął w Podkamieniu. Ale był to brat konwers, który został zamordowany już w pierwszej połowie XVII w. Może, że to właśnie z tego zakonnika stworzono później XIII-wiecznego przeora Urbana? Zapewne to zagadnienie wymaga jeszcze badań, zarówno co do dziejów legendy, jak i jej znaczenia dla samych zakonników, nie tylko w klasztorze podkamieńskim, ale może także w całej prowincji ruskiej¹⁶⁰. W XIX w. dominikański historyk Sadok Barącz tego przekazu już nie poddawał w wątpliwość, a przecież korzystał z prac Okolskiego i dobrze wiedział, że u niego mowa jest o całkiem innym Urbanie.

Nie ma wątpliwości co do osoby pierwszego fundatora klasztoru – Piotra Cebrowskiego. Taka osoba istniała, co potwierdzają zachowane źródła. Wydaje się, że nie należy również podważać jego aktu fundacyjnego. Bracia, zarówno w czasach Okolskiego, jak i później (zapewne do pożaru klasztoru w 1915 r., kiedy z dymem poszła cała biblioteka wraz z drukami, rękopisami i archiwaliami), mogli wykazać się odpowiednimi dokumentami¹⁶¹. Niektóre z nich sam Okolski cytuje

¹⁵⁹ *Okolski Sz.* Góra Święta... K. N₄v: «[...] ut per haec tam insignia miracula a dicta Sancta Imagine sic Deo dante provenientia, omnes qui tot errorum tenebris obcecati, a veritatis tramite in obliquum ruere videntur, vera fide illuminati, ad unitatem et communionem Sanctae Matris Ecclesiae Catholicae deducantur, et omnipotenti Deo cuius misericordiae infinitus est thesaurus, laudes et grates debite persolvantur».

¹⁶⁰ Por. *Klemenski M. A.* Średniowieczni święci z terenu Rusi w sarmackiej oprawie. O kutlach świątobliwych osób związanych ze średniowieczną Rusią w świetle nowożytnych historiografów. *Colloquia Russica*. Seria I. 2018 (8). S. 441–442.

¹⁶¹ W 1615 r. dominikanie zapewne przedłożyli te dokumenty wikariuszowi generalnemu archidiecezji lwowskiej Tomaszowi Pirawskiemu (1564–1625) podczas sporządzania przez niego relację diecezji, w skład której wchodził jeszcze Podkamień. Duchowny nie tylko wymienia te dokumenty, ale je relacjonuje, co może świadczyć o tym, że miał je w ręce. Co ciekawe raz pisze o fundacji Cebrowskiego z 1464, innym razem – z 1474 r. Wspomina również o odpustach nadanych przez kardynałów w 1475 r. Por. *Tomasza Pirawskiego Relatio status almae Archidioecesis Leopoliensis*. (Wydął K. J. Heck). Lwów, 1893. S. 111.

w *Górze Świętej*, a potem, już pod koniec XVIII w., Wawrzyniec (Laurenty) Kałuski.

Najmniej do dziejów Podkamienia wnosi *Orbis Polonus*, gdyż zawiera on jedynie trzy wzmianki. Ale dzięki nim miejsce to, w tym fundacja dominikańska, mogło być znane dla czytelników tego bardzo wpływowego w okresie nowożytnym dzieła, i to nie tylko w Rzeczypospolitej, ale w Europie. Również *Russia florida* nie rozpisuje się na temat historii klasztoru, podając główne wątki związane z pierwszą i drugą fundacją. Jednak w porównaniu z innymi omawianymi w niej klasztorami, to i tak podkamieńskiemu konwentowi Okolski poświęcił sporo miejsce. Najwięcej wiadomości historycznych dostarcza *Góra Święta*, która w całości dotyczy tego ośrodka. Cenna jest ona również ze względu na wykorzystany tam materiał źródłowy, który czasami autor przedrukował w całości. Z pewnością wymagałby on jeszcze dokładniejszej analizy w oparciu o późniejsze prace, jak również o źródła, które przetrwały do naszych czasów. Dominikanin przywołał część źródeł, które nie zachowały się. Co prawda były one znane jeszcze w XVIII i XIX w., wykorzystywali je Kruszewski, Augustyn Filipowicz i Barącz, ale w 1915 r. przepadły bezpowrotnie w pożarze klasztoru.

Jak już zaznaczyłem wyżej, ostatnia jego praca, *Góra Święta*, jest też bardzo interesującą księgą cudów, która domaga się oddzielnej analizy. Dzięki niej można odtworzyć obraz tego świętego miejsca i zobaczyć jego znaczenie dla ludności Podkamienia i okolic, a nawet dostrzec jego popularność w innych dzielnicach Rzeczypospolitej. Szczególnie interesujące jest jego oddziaływanie społeczne i religijne, struktura topograficzna i społeczna świadków, zeznających o cudach; wśród nich byli bowiem przedstawiciele magnaterii, duchowieństwa, mieszczaństwa i wsi.

Wszystkie wspomniane w tym artykule prace Okolskiego powstały w latach czterdziestych XVII w., kiedy druga fundacja liczyła zaledwie trzy dekady. Widzimy jednak, że bracia kaznodzieje, przy pomocy dziedziców Podkamienia, szybko się rozwinęli. A potwierdzenie cudowności wizerunku przez władzę kościelną, jeszcze w tym pomogło. Dzięki temu dominikanie mogli doprowadzić do koronacji obrazu koronami papieskimi, co stało się w 1727 r., a więc zaledwie dziesięć lat po pierwszej koronacji w Rzeczypospolitej – Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze; wizerunek podkamieński był piąty w kolejce, po trockim (1718), kodeńskim (1723) i sokalskim (1724)¹⁶². Można zatem śmiało stwierdzić, iż Okolski, czy z własnej woli czy pod nakazem formalnym swoich przełożonych, dołożył swoją cegiełkę w rozwój kultu Matki Boskiej Podkamieńskiej, ale również w propagowanie tego miejsca. Z pewnością jego twórczość wymaga jeszcze głębszych analiz. Tutaj jedynie zarysowałem problem.

---

¹⁶² Witkowska A. (oprac.). Załącznik 1. Koronacje wizerunków maryjnych. *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX w. na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*. Kraków, 1996. S. 224.

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

*доктор історичних наук,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки,
головний науковий співробітник відділу історії середніх віків
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України (м. Львів)*

ІНВЕНТАР МАЄТНОСТІ ПЕНЯКИ ТА НАЛЕЖНИХ ДО НЕЇ СІЛ 1723 РОКУ

Підкамінська околиця від самого початку засвідченого існування незмінно функціонувала периферією більших історично-географічних утворень й такий статус наклав відбиток на її історію так само навіть уже й новішого періоду. Зокрема, акурат внаслідок цього вона постійно залишалася сільською округою й через те до зовсім пізньої для регіону австрійської доби тут не склалося якогось істотнішого значення приватновласницьких маєтностей. За найдавнішого періоду околиця Пліснеська, їй згодом випало відійти до його історичного спадкоємця – Олеського замку й серед східної периферії його ключа вона вперше зафіксована в актуально доступних історичних документах під 1441 р.¹ Й хоча самому Підкаменю у приданому невдовзі випало відійти до інших власників, за свідченням публікованого документу ще навіть у першій половині XVIII ст. східна частина підкамінської округи функціонувала у складі господарського комплексу, історія якого виводилася безпосередньо від найдавнішої пліснесько-олеської традиції.

Показовим відображенням описаного статусу сприймається уже новіша історія села Пеняки, до певних обставин якої привернув увагу унікальний для Підкамінщини документ – інвентар місцевої маєтності разом із належними до неї найближчими селами з 25 лютого 1723 р.² Він цікавий не тільки як рідкісний для околиці стосовно давній інвентар маєтності. Водночас це ще так само важливе свідчення давнішої місцевої традиції разом із цілісним набором різних сторін історичного буття, давніх побутових та господарських при зви чаєнь для території, волею обставин надто скромно відображеної у фонді актуально доступних писемних джерел.

¹ Barcz S. Kronika Oleska. Towarzysz duchowieństwa katolickiego. T. 1. Tarnopol, 1864. S. 399.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 514, арк. 849–856.

Давніша історія самих Пеняк не відома, що виразно засвідчують нечисленні публікації, які торкалися минувшини села. Джерела нотують його від 1515 р.³ У посталому вже за новіших часів найстаршому короткому друкованому зверненні до його минувшини Людвік Дзедушицькі, до давнішої історії не вдавався, обмежившись винятково ХІХ ст. та здебільшого навіть уже актуальними для його часів відомостями⁴. Роман Афтаназі в статті для відповідного тому свого огляду польських магнатських резиденцій на теренах українського Правобережжя ствердив: «Pieniaki, ze starym obronnym zamkiem, były odwieczną siedzibą rodziny z Olbrachcic Bielskich h. Jelita»⁵. Загалом література про Пеняки – здебільшого польська – незмінно обмежується подібними історично-краєзнавчими публікаціями, у яких йдеться уже насамперед про новіший етап історії місцевості щойно за умов ХІХ та навіть перших десятиліть ХХ ст.⁶

Наведене розгонисте твердження про нібито «одвічну» (sic!) належність села до Бельських ніяк не здатне відповідати дійсності. Бельські писалися на Ольбрахціцах й на цих теренах були родиною новою. Насправді Пеняки мав придбати щойно надвірний коронний ловчий Антоні Бельські, близько 1766 р. власник недалекого Зборова⁷, незадовго до того. У 1761 р. він підтвердив права пеняцької церкви⁸, що, як здатна переконувати відповідна практика, повинно співвідноситися власне зі статусом нового власника села.

Наступним у наведеному міркуванні не менш очевидним апокрифом виявляється так само розважання про село «ze starym obronnym zamkiem», який за часів А. Бельського нібито мали розібрати чи перебудувати на «nowoczesny parterowy pałac»⁹. Проте про місцеву резиденцію коронного ловчого поки відомо тільки те, що зберегли лаконічні надто скромні нотатки Антоні Карпінського¹⁰ без докладніших відкликань до її тогочасної історії. Зі «starym obronnym zamkiem» у Пеняках теж погодитися не випадало би ніяк, оскільки

³ *Смерека Б.* Золочівський комплекс у Львівській землі Руського воєводства: власники, територія і населення у ХVІ ст. (за даними фіскальних джерел). *Наукові праці історичного факультету: збірка наукових праць Запорізького національного університету*. Вип. 45. Запоріжжя, 2016. С. 18.

⁴ *Dz[ieduszycki] L.* Pieniaki. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 8. Warszawa, 1887. S. 88–89.

⁵ *Aftanazy R.* Pieniaki. *Ejusdem. Materiały do dziejów rezydencji*. T. 7A: Dawne województwo ruskie ziemia halicka i lwowska. Warszawa, 1990. S. 409.

⁶ Див.: *Pieniaki. Biedrzycka A. Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*. Kraków, 2000. S. 207.

⁷ *Dz[ieduszycki] L.* Zborów. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 14 Warszawa, 1895. S. 526.

⁸ *Букало І.* Церква та парафія Воскресіння Господнього у Пеняках ХVІІІ ст. *Матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції «Природоохоронні території в минулому, сучасному й майбутньому світі», до 200-річчя від дня народження Володимира Дідушицького*. Львів, 2025. С. 184–195.

⁹ *Aftanazy R.* Pieniaki... S. 410.

¹⁰ *Karpińska F.* Pamiętnik. Poznań, 1844. S. 32–33.

ки жодних його слідів ані в терені, ні серед документальних матеріалів досі віднайти не вдалося. А наведені відомості здатні цілком очевидно свідчити проти можливості існування чогось подібного на давній замок. Не тільки в самих Пеняках, а й у найближчій околиці чогось такого не зафіксовано – за давніших часів вона, як уже була нагода привернути увагу, незмінно функціонувала винятково сільською округою.

На тлі наведених ні на чому не заснованих домінуюче «патріотичних» насамперед висловлювань стосовно старшої минувшини села нововіднайдений інвентар здатний повернути до реалій справжньої давнішої історії Пеняк у складі відповідної околиці, яка тоді все ще послідовно зберігала нерозривний зв'язок із попереднім етапом функціонування цих теренів, входячи до маєтностей спадкоємців короля Яна III Собеского королевичів Константи та Якуба¹¹. Згідно зі свідченням документу, воно належало до Золочівського ключа маєтків, яким від імені королевича Якуба управляв Казімеж Тжесковскі, безпосереднім орендатором села від імені королевича на той час був шляхтич Якуб Барутовіч¹². Згідно з рішенням Коронного Трибуналу в Любліні на вимогу архидиякона львівського собору святого Юра о. Парфенія Ломиковського на погашення суми 10 тисяч золотих, яку в Жовкві записав молодший брат королевича Якуба – королевич Константи 5 травня 1715 р., та іншої суми 5 тисяч золотих, записаних так само у Жовкві 4 червня 1715 р., на добрах Пеняки¹³, у присутності представника архидиякона, ченця Підгорецького монастиря Дамаскина Керсти, та згаданих представників королевича Якуба і шляхти, укладено урядовий інвентар маєтності при її передачі за борги Партенію Ломиковському в особі його уповноваженого. Поки не відомо, як розгорталися події навколо села в найближчий наступний період. Проте воно безперечно, мало повернутися до Яна Собеского й уже його спадкоємець князь Міхал Казімеж Радивил повинен був відпродати маєтність новому власникові – Антоні Бельському, що й започаткувало стосовно докладніше відображену в новішій польській історично-краєзнавчій літературі новітню історію місцевості.

Розшукану обляту – звично для тогочасної канцелярської практики – супроводить досить обширна латиномовна преамбула з переказом обставин появи самого документу разом із лаконічним викладом розвитку подій, які цьому передували й до цього допровадили, та коротке закінчення. Безпосередньо сам текст інвентаря при тому укладений польською мовою й подає достатньо лаконічний опис господарського двору в Пеняках із долученим переліком господарів та їхніх повинностей на користь власників, а також аналогічний перелік господарів у належних до пеняцької маєтності сусідніх менших селах

¹¹ ЦДІАЛ, ф. 9, оп. 1, спр. 514, арк. 849.

¹² Там само, арк. 851.

¹³ Там само, арк. 853.

Літовище, Голубиця та Чепелі, проте вже без окремого відзначення повинностей їхніх мешканців на користь власника.

Насамперед описано двір, який репрезентував звичну для свого часу сільську забудову зі скромним звичайним будинком, спорудженим за загальнопоширеним на українських землях плануванням «хати на дві половини». Названа давньою основна дерев'яна кімната від зовні була виліплена глиною й побілена, зі стелею з простих дощок, двома вікнами в дерев'яних рамах, кахлевою піччю з прибудованим до неї каміном, за твердженням укладача, дуже давніми, що, очевидно, повинно вказувати на їхній актуальний на той час стан, та з дубовими дверима. У кімнаті влаштовано окремих альков з дверима зі соснового дерева до нього та двома малими вікнами з шістьма шибками в дерев'яній оправі. Навпроти кімнати знаходилася звична для такого призначення забудови пекарня із простою піччю й каміном, одним досить рідкісним для подібної будування поздовжнім вікном й лавою під ним та іншою – звично біля печі. У пекарні так само був альков – добре не поліплений, із простими дверима й двома малими віконцями. Тобто, повинно йтися про звичайну рядову скромну сільську забудову господарського характеру й нічому подібному на якусь нібито панську та ще й немовби оборонну резиденцію за свідченням віднайденого інвентаря у Пеняках на той час ще не належалось існувати.

До господарської забудови входив також шпихлір із дилів з п'ятьма так само дильованими засіками, старий сирник із хворосту на стовпах, хлівець на кабанів, також роблений із дилів та покритий соломною. Стайня теж із хворосту, городжена в два плоти, з воротами з липових дощок й дверцятами з липових же дощок з іншої сторони. Для складання сіна у ній вгорі на балках були покладені ключини, до тієї ж гори провадила драбина. Ясла в стайні так само виплетено з хворосту, у ній був також невеликий окремих жолоб для давання оброку. Пошиття покриті осокою, в певних місцях уже значно дзюраве. Із приїзду до двору знаходився пліт з хворосту, початий, проте ще не закінчений та осикового дерева ворота з хвірткою. Від іншої сторони двору відзначено відсутність плоту, а старий пліт розібраний зовсім, тільки рідко стояли давні палі від нього.

Окреме гумно, навколо обгороджене плотом, мало двоє в'їзних воріт, тобто розрахованих на суцільний проїзд, стодола стара так само з двома в'їзними воротами, покрита вже зігнилою соломною, оборо, плетена з хворосту, зі значно пошкодженими плотами, у якій стояла дуже стара стодола, обдерта з покриття. На території гумна знаходився так само певний уже давній будинок із однією стіною, вже розібраною з дилів. Так само з іншої його сторони стіна була відібрана зі споду до половини, пригороджена дуже злим плотом. Сама будівля уже стояла без дверей, звідусюди спустошена й валилася. Позаду неї знаходилися остроги коло плоту, майже зовсім спустошеного, уже не суцільні.

Там же був плетений із хворосту хлів зі загатами з двома дверима, пивниця, обставлена всередині дубовими ділями з дубовими дверима та дерев'яною засувою, зі стелею так само з дубових дощок, шия до пивниці також була обставлена ділями, дверей до шиї на час укладення інвентарю не було.

Зафіксований на зазначений спосіб стан загалом якнайвиразніше скромного пеняцького двору винятково господарського призначення на 1723 р. засвідчує наявність у ньому на той час зовсім скромної попередньої забудови на території гумна, старої, вже опущеної й практично знищеної, та згодом добудованого до неї новішого актуального двору, проте теж уже давнішого та почасти фактично закинутого, хоча водночас провадилося відновлення частини обгородження. Інвентар пеняцької маєтності 1723 р. цілком очевидно відображає давнішу місцеву ситуацію, а в найстаршій, уже цілком поруйнованій забудові гумна – значно давнішу, якщо ще не кінця XVII ст., то принаймні в традиції відповідного часу. Однією з прикмет цього звичного, випадає гадати, сільського господарського ансамблю сприймається, зокрема, активне використання у різних частинах різнорідного призначення забудови плетення із хворосту, що за наявними даними опрацьованих подібних інвентарів належало до загальнопоширеної практики відповідного періоду й лише за новіших часів повинно було зовсім вийти з ужитку.

З тексту постає цілком скромна рядова сільська маєтність без найменшого натяку на щось хоч якось споріднене з приписаними їй щедрою патріотичною рукою «starym obronnym zamkiem» у поєднанні з так само винятково суто патріотичного походження «odwieczną siedzibą» неprisутньої ще навіть на той час на місцевому ґрунті польської шляхетської родини. Зрештою, засвідчена в розшуканому інвентарі доля самої посілости – село з прилеглими до нього навколишніми не особливо цікавило актуального власника й звично для тогочасної практики віддавалося в орендне утримання та слугувало об'єктом грошової застави незмінно потребуючих коштів власників – теж не свідчить про можливість якогось істотнішого значення тодішніх Пеняк. При цьому, як вказують дати відповідних записів, – заставне володіння було досить довготривалим й королевичі явно не поспішали повертати позичені кошти.

Окрім опису двору в Пеняках, документ пропонує також інвентар самого села у вигляді переліку господарів та наявної у їхніх господарствах робочої худоби, що було пов'язано з певними повинностями на користь двору. Перераховано дванадцять господарів разом із належною власникам худобою. З них двоє мали по коневі, двоє по одному бикові, двоє по воліві, один – пару волів і п'ятеро – по коневі й воліві. При цьому тільки частина господарів зафіксовані з прізвищами: Матвій і Андрушко Ярошкові, Іванко Хоробйовський, Лесько Мамоленко, Лесько Остапишин, Іван Ярошів, Бойчиха, Михалко Васкарудів, Андрушко Воляник. Привертає увагу інорідне, виразно наддніпрянського (?) походження прізвище Леська Мамоленка. З наведених родин у Пеняках та

сусідніх селах окремі збереглися досі. Судячи зі засвідченої кількості господарів, село на той час якнайочевидніше було досить невеликим. Відповідно ще меншими на підставі перелічених господарів виявляються належні до пеняцької маєності три сусідніх села.

На завершення перераховано повинності господарів. Панщину їм належалося робити в літній період від святого Яна (24 червня) до святого Марціна (11 листопада) по два дні, а в зимовий від святого Марціна до святого Яна – по одному, окрім Ілька та Андрушка пастуха, які влітку і взимку круглий рік повинні були робити по одному дневі. Стверджена наявність пастуха, очевидно, вказує на випас сільської худоби в череді. Окрім того, належалося відбувати так само зажинки, обжинки, закоси, обкоси та дві толоки річно. Нічну сторожу повинні провадити з черги, а якщо б хто сторожі не відбував, то повинен на рік дати півтора талера, тобто злотий і п'ятнадцять грошів, курку одну і яєць шість. Наведене зобов'язання фіксує практику постійного нічного сторожування. Окремо, хто робить по два дні, той повинен був дати двоє курей і дванадцять яєць, а хто робить по одному дню – дати одну курку і шість яєць та по одному когутів. Окрім того, кожен господар повинен дати на Різдво і Великдень по одній курці. Бджільну десятину від десяти пнів або дев'ятого повинні були віддавати, де не дійде до десятого чи дев'ятого, повинні очкового віддати по грошів три. Хто робить день, повинен також напрясти свого прядива лікоть на аршинове мотовило, а другий – із панського.

У селі Літовище чотири господарі мали по коневі, п'ять господарів по парі волів, й один господар пару коней і пару волів. Зафіксований також один господар без тяглової худоби. Усього до інвентарю вписано одинадцять господарств. Так само більшість господарів записана з прізвищами: Михайло Дяк (можливо також, що йдеться про церковного дяка), Кость Сидорук, Демко Воляник, Федько Недобур, Лесько Семенчишин, Місько Вейнор, Грицько Тимків, Василь Коронець, Романиха, Ясько Мазур, Стефан Потерейко.

У селі Голубиця зафіксовано тільки четверо господарів із тягловою худобою. З них один мав два коні й чотирьох волів, три – коня і пару волів. Вписано також двох піших та одного ремісника – Сайка решетник і токар, усі вони повинні були платити подвійний чинш. Майже всі з них зафіксовані з прізвищами: Яцько Федишин, Федько Демчишин, Василь Хижий, Борисюк, Гарасимиха, Шимко Поговодний.

У селі Чепелі двоє господарів мали по коневі, один – коня і вола, п'ять – коня і пару волів та троє по парі волів. Один із господарів записаний шевцем. Окремо відзначений також лісничий, звільнений від повинностей. Усього до інвентаря вписано тринадцять господарств. Майже всі господарі села фігурують із прізвищами: Михайло Молчан, Дмитро Стефанів, Мартин Гричишин, Іван Вегера, Іван Воляник, Теодор Волошин, Якуб Ткач (останнє може бути не прізвищем, а вказівкою на професію ремісника).

Відомостей про повинності мешканців прилеглих сіл в інвентарі, як зазначено, не наведено. У цих та сусідніх селах так само досі проживають окремі родини з тими самими прізвищами, іноді незначно зміненими, зокрема внаслідок об'єктивного відходу від притаманного джерелу давнішого положення та прийнятого за новіших часів повернення до української версії.

Поряд із викладеними свідченнями стосовно пеняцької маєтності, її тогочасної забудови та тодішнього її стану, жителів села й інших належних до маєтку найближчих сіл околиці разом з окресленими повинностями мешканців самих Пеняк та тільки переліком тяглової худоби господарів в інших селах, інвентар зберіг також окремі якнайочевидніше варті уваги відсилання до певних сторін тогочасних звичаїв зі життя сільської спільноти, чинних норм, господарської та співвіднесеної із нею побутової практики й культури. Зрештою, через перелік господарів та їх кількість засвідчено й самі звичні розміри подібних громад сільської околиці разом також із певними елементами їхньої внутрішньої організації.

Зокрема, при описі пеняцького двору привертає увагу характер самої забудови. Загалом звично для свого часу вона була винятково дерев'яною, хоча в ній залучено різні породи деревини, втім використано немало дуба. При цьому виразно стверджена явна різночасовість окремих елементів самої наявної на той час забудови, що й визначило використання у ній порід дерева. Безперечна запущеність комплексу забудовань двору – явний наслідок довготривалої відсутності самих господарів чи їх безпосередніх представників й порядкування у маєтності орендарів, що було звичною та загальнопоширеною практикою для тогочасних магнатських латифундій. Зокрема, вона доволі докладно відображена в достатньо обширних матеріалах архіву західноукраїнських маєтків Собеських та їх спадкоємців Радивилів з XVIII ст., до яких належали й Пеняки.

Хоч, окрім словесного опису, інвентар не наводить ніяких реальних параметрів забудовання, двір цілком очевидно презентується невеликим, скромнішого характеру. Будинок традиційного плану з приміщеннями обабіч сіней мав лише одну кімнату з альковом і навпроти – пекарню так само з альковом. У кімнаті та пекарні знаходилися піч і камін, проте в кімнаті піч була викладена з кахлів. Таке поєднання печі з камином в одному інтер'єрі теж звичне для тогочасної будівельної практики, причому різних сфер тодішньої суспільності. Рідкісний збережений оригінальний його приклад палацового, правда, призначення з-перед середини XVIII ст., тепер уже, однак, втрачений, в недалекій околиці зафіксовано в інтер'єрі Олеського замку¹⁴. Піч звично призначалася для тривалішого нагрівання приміщення, а вогонь у каміні незмінно слугував ще й так само джерелом освітлення. Показово, що в тексті не згадано про якесь умеблювання кімнати, втім незмінні для подібних тогочасних інтер'єрів

¹⁴ Фото опубліковано: *Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód, wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej*. [Kraków, 1919]. S. 90.

столи та лавки, й тільки в пекарні вказані лавки біля вікна та, звично для давнішого облаштування сільських інтер'єрів, – при печі.

Решту забудови мала суто господарське призначення. Стосовно самої забудови та її особливостей привертають увагу плетені з хворосту ясла в стайні як відображення немало поширеної практики використання хворосту в давнішому господарському будівництві та її загалом рідкісне для того часу давнє пошиття осокою, вже немало дзюраве. За свідченням опрацьованих описів сільського господарського забудування XVII–XVIII ст., – матеріалом цілком винятковим. З хворосту була виплетена так само обора, яка належала до гумна. До нього ж входив і «якийсь», тобто вже незрозумілого для укладачів походження та призначення (через знищення?), дуже давній будинок, уже частково розібраний з дилів, без дверей. На час укладення інвентаря він цілком валився. На оборі знаходився також плетений хлів із загатами, тобто зі стінами, плетеними з хворосту й для утеплення обкладеними загатою з листя дерев. Льох був обставлений дубовими ділями й так само – шия входу до нього.

При описі повинностей селян зазначено, що їм належиться відробляти панщини один день на рік, а в літньо-осінній сезон у період від 24 червня по 11 листопада – по два дні, початок і закінчення косовиці та жнив і два дні толоки в рік. Зі звичаєвої практики привертає увагу засвідчений звичний для того часу обов'язок відбувати за чергою нічну сторожу, що могло бути замінено грошовим і натуральним еквівалентом у сумі півтора злотого, а також курки і шести яєць. До натуральної повинності від тих, хто робив по два дні, належали також курка, півень і шість яєць. Бджолина десятина передбачалася від десяти чи дев'яти пнів й данина в сумі трьох грошів від неповного десятка. За зимовий період односторонньої панщини належалося також упрясти з господарства лікоть на аршинове мотовило зі свого прядива й інший – з панського. Ці повинності перелічено тільки стосовно мешканців самих Пеняк, щодо інших сіл про них у джерелі, як зазначено, окремо не йдеться.

Додатковий важливий комплекс відомостей співвідноситься зі самими мешканцями Пеняк та належних до них сіл. Насамперед, перелічено господарів із тягловою худобою, що дає певне уявлення про характер поодиноких господарств. Вони виявляються досить різними. Найскромніші мали лише одного коня чи бика або вола. Ширший склад засвідчено досить різноманітний. Це й пара з коня і вола, кінь і два воли, пара волів, по одному господареві мали по парі коней і волів й один – пару коней і дві пари волів. Два господарі взагалі без худоби зафіксовані тільки в невеликому селі Голубиця. Як переконує інвентар, для тогочасних Пеняк та їх округи відсутність тяглової худоби в сільському господарстві загалом не характерна й засвідчена лише в одиноких випадках.

Інвентар фіксує так само актуальну місцеву традицію повинностей селян на користь двору, зокрема відробляння панщини та набір різноманітних натуральних повинностей, втім виготовлення прядива. Показовим прикладом

традиції, як і водночас так само організації сільської громади сприймається також зафіксоване відбування нічної сторожі (з передбаченою можливістю заміни її поєднаною грошовою та натуральною повинністю).

Окрема важлива тема співвідноситься з іменуванням господарів. Як відомо, із польською окупацією західноукраїнських земель і подальшим запровадженням тут польського окупаційного державного адміністративного устрою та управління й накинutoю полонізацією утвердилася й польська канцелярська практика іменування місцевого населення на польський лад із далеко не рідкісними виявами перекручення українських імен і прізвищ, їх полонізації та подачі на зразок польських. Не обійшлося, звісно, без таких прикладів і в пеняцькому інвентарі. «Iwan Wiegiera» цілком очевидно мав би бути Вігерою чи Вегерою – за нащадками та однофамільцями закріпився власне останній варіант іменування. Андрушко і Демко, записані з прізвищем і не названий на ім'я швець у селі Чепелі, вписані як «Wolanik», – Воляниками чи Волянюками. За нащадками уже за новіших часів утвердилася власне остання версія прізвища. «Szymko Pohowodny» в прізвищі цілком очевидно мав би мати українське закінчення. Нащадки та однофамільці І. Хоробйовського в Пеняках та навколишніх селах тепер іменуються Горобйовськими. Хоча загалом писар оригіналу документу ніби явно «старався» відтворювати українські імена і прізвища – свідченням цього є, зокрема, виразний слід такого зусилля в іменуванні «Michały Mołczan».

На закінчення належить пригадати не позбавлену окремого інтересу особу кредитора королевича К. Собеского – львівського архиєпископа Парфенія Ломиковського. Він походив з недалекого села Чішки на північний схід від Олеська й, окрім відповідального уряду у львівській єпископській адміністрації, був також ігуменом розташованого на околиці недалекого села Підгірці поблизу знаного городища Плісеська монастиря¹⁵ з шанованою чудотворною іконою Богородиці, перенесеною з присутнього в інвентарі села Голубиця. Обставин появи публікованого інвентаря вказують на наявність у розпорядженні архиєпископа чималих грошових сум, які він віддавав у борг, втім і представникам тогочасних еліт, й на такий спосіб засвідчують мало відому досі поширену тоді практику грошових операцій представників тогочасного духовенства та монастирського середовища, яка дотепер практично не привертала уваги¹⁶.

¹⁵ З новішої літератури про нього див.: *Альмес І.* Від молитви до освіти: Історія читання ченців Львівської єпархії XVII–XVIII ст. Львів, 2021. С. 184–192; *Гіциньський В.* Отець Партеній Ломиковський – монах, василіянин, дипломат, меценат. *Бридицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 14. Броди, 2023. С. 93–100.

¹⁶ Це окреме фактично поки не зауважене явище традиції показово яскраво засвідчує зафіксований факт з історії наділеного набагато ширшими можливостями знаного домініканського монастиря у недалекому Підкамені – на 1762 р. він володів капіталом понад 659 тис злотих: *Barqcz S.* Dzieje klasztoru WW. OO. Dominkanów w Podkamieniu. Tarnopol, 1870. S. 299.

Віднайдений інвентар разом зі супровідними до нього матеріалами здатний впровадити Пеняки до властивого процесу історичної еволюції на місцевому ґрунті за давніших часів й повертає село разом із найближчою околицею до притаманного йому власного історичного контексту. Розшукані відомості однозначно вказують на його давню належність до виведеного від традиції літописного Плісненська історичного Олеського територіального об'єднання. На часи укладення інвентаря Пеняки та їх найближча околиця належали до випровадженого безпосередньо від цього контексту золочівського ключа маєтків спадкоємців короля Яна III Собеского.

Щойно вже після вигаснення Собеских із дробленням їхньої спадщини в другій половині XVIII ст. пеняцькій маєтності випало перейти до представників новонаплилої сюди на той час польської шляхти. На такий спосіб власне тільки від зазначеного періоду й повинен був розпочатися той новітній етап історії села як резиденції польської магнатерії, у контексті якого – при зміні конкретних прямих власників – воно незмінно фігурує уже за новіших часів та водночас, починаючи від кінця XIX ст., найчастіше пригадується у новітній польській літературі.

Публікований інвентар – рідкісний документ так само для підкамінської околиці. Тут він виявляється унікальним, поки самотнім такого характеру для регіону свідченням місцевої історичної та культурної й господарської традиції за умов першої половини XVIII ст., різних виявів внутрішнього життя, господарських стосунків і побутових практик. Загалом повинно йтися про окреме вартісне поповнення документального фонду скромно відображеного в писемних джерелах терену з індивідуальним немало своєрідним місцем в історії західноукраїнських земель¹⁷.

ДОКУМЕНТ

1723, лютого 2. – Пеняки. Інвентар маєтності Пеняки й належних до неї сіл Літовище, Голубиця та Чепелі при передачі їх за ухвалою Коронного Трибуналу в Любліні на покриття боргового запису королевича Констати Собеского архидияконіві Львівської єпархії о. Парфенієві Ломиковському

Inwentarz dobr wsi Pieniak cum attinentys a naprzod dworu. Izba drewniana przystara wewnątrz y z dworu gliną lepioną y pobielaną, powała w niej z deszczek prostych, okien dwoie w drzewo oprawnych, piec kaflowy z kominkiem już dużo

---

¹⁷ Одним із його свідчень виявилися опрацьовані досі відомості до вибраних аспектів місцевої мистецької культури відповідного періоду: *Александрович В.* Малярська спадщина сільських церков підкамінської околиці XVIII століття: відкриття невідомого явища в історії українського мистецтва. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 39–53.

dawny y popadany gliną oblepiony, drzwi dębowe stare na zawiasach żelaznych z wrzeczadzem y zaszczypką żelaznemi. Alkierz w tey izbie, drzwi do niego na biegunie drewnianym prostą robotą robione z deszczek sosnowych, okien w alkierzu dwoie małych o sybach sześciu w drewnianej oprawie. Naprzeciwko tey izby piekarnia z piecem prostym y z kominkiem, okno w niey iedną pociągłe, ława iedna pod oknem, druga koło pieca. W tey piekarni alkierz nieoblepiony dobrze, drzwi do niego na biegunie proste z lancuszkim żelaznym do zamknięcia, w nim okienek małych dwoie. Szpiklerz z dylów robiony, drzwi do niego z zasuwą drewnianą, w którym sąsieków dylowych pięć, syrniki stare na słupach czterech z chrustu robiony, sadz na wieprze z dylików robiony słomo pokryty. Staynia z chrustu we dwa płoty grodzona, wrota do niey z deszczek lipowych na biegunach, drzwiczki z drugiej strony także lipowe na biegunach, dla złożenia siana na balkach w gorze kładzione kluczyzny, drabina do teyże gury, jasła z chrustu plecione, żłobek niewielki dla dawania obroku. Poszycie osoką pokryte w niektórych miejscach dziury w sobie znaczne mające. Z przyjazdu dworu płot z chrustu zacęty nie dogrodzony, wrota z deszczek osikowych z furtką na biegunach. Z drugiej zaś strony dworu płota niemasz y (apk. 853) stary płot precz rozebrany, tylko koły stare rzadko stoią. Gumno nakoło płotem ogrodzone, wrot dwoiwe wieznych, stodoła z dylów stara o dwóch wrotach wieznych słomą ju zgniłą pokryta, obora z chrustu pleciona z płotami barzo złemi, w której szopa iedna także barzo stara odarta z pokrycia. W nieyże budynek jakiś bardzo stary, w nim ściana iedna rozebrana z dylów, także y z drugiej strony odebrana, z spodu zaś płotem do połowy bardzo złym przygrodzona, bez drzwi żadnych zewsząd spustoszony walący się, za którym z tyłu ostrogi koło płotu potrochu a nie wciąż znayduią się prawie precz spustoszonego. Tamże chlew z zagatami pleciony o drzwiach dwóch, piwnica dylami dębowymi wewnątrz obstawiona, drzwi do niey na biegunach dębowe z zasuwą drewnianą, powała także z deszczek dębowych, szyi do niey także dylikami dębowymi obstawiona. Do szyi drzwi niema.

Inwentarz wsi Pieniak.

Matwi Jaroszykow stary ma kobyłę iedną, Andruszko Jaroszykow ma konia iednego y wołu iednego, Iwanko Chorobjowski ma woła iednego, Lesko Mamołenko ma konia iednego y wołu iednego, Lesko Ostapyszyn ma konia iednego, Ilko ten tlko byka ma, Iwan Jaroszew ma konia iednego y wołu iednego, Iwan Boyczyszyn zięć ma konia iednego y wołu iednego, Andruch pastuch ma byka iednego, Michałko Waskarudow ma wołów parę, Boyczycha z Hawryłem zięciem ma konia iednego wołu iednego, Andruszko Wolanik ma woła iednego.

Ci chłopci wsi Pieniackiej pańszczyzny powinni robić od świętego Jana (apk. 854) do świętego Marcina po dni dwa wyiawszy Ilka y Andrucha pastucha, ktorzy tylko po dniu lecie y zimie robią, od świętego zaś Marcina do świętego Jana po dniu iednym. Zażyńki, obżynki, zakoski, obkoski, tłuk dwie na rok, struza nocna powinna bydz koleino odprawiana, a ieżeliby ktorzy struży nie odbywał,

ten powinien na rok dać pułtalara alias złoty ieden y groszy pietnaście, kurę iedną y iaiec sześć. Z osobna zaś który robi po dni dwa, ten powinien dać kur dwoie y iaiec dwanaście, który robi po dniu iednym powinien dać kurę iedną i iaiec sześć y po kplonowi iednemu. Okrom tego każdy powinien dać na Wielkanoc y Boże Narodzenie po kurze iedney, dziesięcina pszczelna od pni dziesięć lub też dziewiętego ma bydz dawana, gdzie zaś nie zaidzie ich dziesiąty lub dziewiąty oczkowego powinni dać po groszy trzy. Który dzień robi uprząć powinien swego przedziwa łokieć na arszynową motowidło, a drugi z pańskiego.

Inwentarz wsi Litowiszczu.

Michayło diak ma konia iednego, Kost Sydoruk ma koni dwoie wołow parę, Demko Wolanik wołow parę, Fedko Niedobur wołow parę, Lesko Semencyszyn wołow parę, Misko Weynor wołow parę, Hrycko Tymkow wołow parę, Wasyl Koronec konia iednego, Jacko konia iednego, Romanicha wdowa konia iednego, Jaśko Mazur wołow parę, Stefan Potyreyko niema nic, Szymko woyt.

Inwentarz wsi Hołubicy.

Jacko Chwedyszyn ma koni dwa, wołow cztery, Fedko Demcyszyn konia iednego wołow parę, Wasyl Chyży konia iednego wołow parę, Borysiuk (apk. 855) konia iednego, wołow parę, Piesi Harasimicha wdowa, Szymko Pohowodny, Sayka rzeszotnik i tokarz, co dwa czynsze dawać powinni.

Inwentarz wsi Czepiele.

Michayło Mołczan ma wołow parę, Iwanik konia iednego wołow parę, Dmiter Stefanów konia iednego wołow parę, Martyn Hryczyszyn wołow parę, szwiec Wolanik wołow parę, Maxym kona iednego woła iednego, Tymko zięć Mołczanów konia iednego wołow parę, Iwan Wiegiera konia iednego wołow parę, Iwan Wolanik konia iednego wołow parę, Jachym konia iednego, Teodor Wołoszyn konia iednego, Jakub Tkacz na Zarkowie leśniczy pańszczyzny nie robi (apk. 856).

ЦДІАЛ, ф. 9, он. 1, снр. 514, апк. 853–856.

Ярослав ОНИЩУК

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка
(м. Львів)*

СЕЛО ПОПІВЦІ В ПОДІЯХ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ ТАДЕУША КОСТЮШКА 1794 Р.

Історія кожного населеного пункту відображає події, які відбувалися на цій території в той чи інший період часу. Більшість із них носять локальний характер і безпосередньо пов'язані з минулим міста чи села, інші – можуть мати широке історичне значення, впливаючи на життя цілих суспільств і держав.

Село Попівці Золочіського району Львівської області вперше згадується в документах Підкамінського домініканського монастиря у 1464 р.¹ Розкинувшись на берегах ріки Ікви на Волино-Подільському пограниччі, воно було свідком багатьох історичних процесів, що тут проходили. Однією з важливих подій другої половини XVIII ст. у Центрально-Східній Європі стали три поділи політично та економічно ослабленої Речі Посполитої, в результаті яких територія цієї держави була розділена між її сильними сусідами – Росією, Австрією та Пруссією. Польща на кілька століть припинила своє існування як незалежна держава, а політична карта Європи зазнала істотних трансформацій. Змінилося життя й мешканців Попівців, які після Першого поділу у 1772 р. увійшли до складу австрійської Габсбурзької монархії, ставши прикордонним селом на її східних рубежах. Приводом до Третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. стало польське повстання під проводом Тадеуша Костюшка, придушене військами російсько-пруської коаліції.

Волею обставин село Попівці стало свідком окремих моментів цього повстання. 17 червня 1794 р. генерал Тадеуш Костюшко (Andrzej Tadeusz Bonawentura Kościuszko) з метою підняття пропольського руху на Волині відправив туди кінний загін кількістю 400 осіб (за іншими даними 500 осіб²) на чолі з майором Клеменсом Ліберадзьким (Klemens Liberadzki).

¹ Оницьук Я. Погляд у глибину століть. *Попівці: сторінки історії (до 530-ї річниці з часу першої писемної згадки)*. Броди, 1994. С. 4.

² Bartoszewicz K. Dzieje Insurekcji Kościuszkowskiej 1794. Berlin; Wiedeń, [1913]. S. 281.

Рис. 1. Село Попівці на карті Фрідріха фон Міга 1779–1782 рр.

Рис. 2. Село Попівці на австрійській карті 1824 р.

Рис. 3. Село Попівці на австрійській карті 1855 р.

Постать цієї особи у польській біографістиці вивчена недостатньо. Відомо, що він народився близько 1750 року. Під час повстання Т. Костюшка у званні майора проходив службу в бригаді Францішка Вишковського (Franciszek Ksawery Wyszkowski). Був нагороджений золотим перстнем з написом «Ojczyzna swemu obrońcy» №22³. Після поразки повстання К. Ліберадзький емігрував до Франції, де у званні полковника брав участь в Наполеонівських війнах. Загинув 20 квітня 1797 р. під час придушення антинаполеонівського заколоту в м. Верона в Італії⁴.

Таємно перейшовши Віслу 27 червня 1794 р., загін К. Ліберадзького атакував російський військовий гарнізон у Володимирі на Волині. Не витримавши натиску, росіяни відступили за річку Луг і переслідувані повстанцями утекли за австрійський кордон біля с. Устилуг. У місті були здобуті багаті трофеї у вигляді військового обозу, складів і казни. У полон потрапили капітан, прапорщик, вахмістр і 20 російських солдатів. Згідно з звітом К. Ліберадзького, противник втратив убитими 12 карабінерів і 18 вершників, натомість з польського боку поранення отримали лише двоє осіб⁵.

³ Spis uczestników powstania Kościuszkowskiego. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://onebid.pl/pl/papers/Spis-osob-ktore-uczestniczyly-w-dzialaniach-wojennych-Kosciuszki-1794/Spis-uczestnikow-powstania-Kosciuszkowskiego>).

⁴ Jenerała Henryka Dąbrowskiego Pamiętnik wojskowy legionów polskich we Włoszech. Poznań, 1864. S. 34.

⁵ Raport Liberadzkiego, majora z pod Włodzimierza. Електронний ресурс. Режим доступу: [https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/153121/edition/163944?language=pl; Wojtasik J. Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864. Niepodległość i Pamięć. Czasopismo humanistyczne. Nr15/1 \(27\). 2008. S. 53](https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/153121/edition/163944?language=pl;Wojtasik J. Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864. Niepodległość i Pamięć. Czasopismo humanistyczne. Nr15/1 (27). 2008. S. 53).

Перепочивши кілька днів у Володимирі та залишивши у місті залогу в кількості 40 піхотинців й 20 вершників, 4 липня загін К. Ліберадзького направився до Луцька. Однак, з огляду на наявність в місті російського військового відділу в кількості біля 1 500 осіб, повстанці не наважилися його атакувати і рушили у напрямку с. Боремель теперішньої Рівненської області. Під час маршу розвідники доповіли, що 8 липня у Кременець має прибути невеликий підрозділ росіян для вивезення міської каси. Скориставшись ситуацією, поляки несподівано напали на противника, убили 9 солдатів, ще кількох взяли у полон. У їхні руки потрапило 14 коней зі спорядженням, зброєю, амуніцією, а

також міська казна в сумі 17 000 злотих. Гроші К. Ліберадзький розділив серед членів свого підрозділу в якості винагороди за службу⁶.

Подальші події для повстанського загону були несприятливими. 7 липня 1794 р. з-під Кобриня в Білорусі спішним маршем на Волинь було передислоковано 5 000-й корпус російської армії під командуванням генерала Моріца (Бориса) Лассі з метою придушення польських вступів на Волині⁷. 14 липня неподалік австрійського кордону загін повстанців оточили переважаючі сили противника, після чого він був змушений його перейти біля с. Попівці.

Детальний опис цих подій подається у рапорті майора К. Ліберадзького, написаного у Бродях 16 липня 1794 р. Він був опублікований 23 липня цього ж року в польському часописі «Dziennik patryotycznych polityków w Lwowie» (Рис. 4)⁸ і пізніше пе-

Рис. 4. Перша сторінка газети «Dziennik patryotycznych polityków w Lwowie» з рапортом К. Ліберадзького

⁶ Raport majora Liberadzkiego. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/153576/edition/163946>.

⁷ Bartoszewicz K. Dzieje Insurekcji Kościuszkowskiej 1794... S. 281.

⁸ Dziennik patryotycznych polityków w Lwowie. 1794. Nr94. S. 745–750.

редрукований з коментарями у збірнику документів «Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów, 1772–1849» (1959)⁹.

У рапорті йдеться¹⁰: «Дня 14 липня 1794 р. бачачи навколо російські війська, які нас оточували, а через втому людей і коней не маючи змоги організувати їм відсіч, мав я потребу шукати для себе і моєї команди безпеки в границях найяснішого Цісарства. Зупинившись перед кордоном і готуючись до бою, почав чекати на оточуючого ворога. У цей час відіслав поручника Іваковського з бригади Ожаровського до Підкаменя, повідомити, що входжу в границі найяснішого цісаря шукати милості і заступництва. Запевнений з поверненням поручника з моєї команди, що її знайду з умовою здати [австрійській владі – Я. О.] зброю, перемаршували з командою до села Попівці. Там просив пана поручника [австрійського військового представника графа Швірдинга (Schwirding) – Я. О.] дозволити мені лише у Підкамені скласти зброю, оскільки роззброєння може тривати довго, а небезпека дуже близько. Отримавши відповідь, що тут немає чого остерігатися..., приступив до складання зброї. Але, так як уже був вечір, то ніч перешкодила далше це зробити... Прийшлося мені заночувати в Попівцях між плотами...»¹¹.

Наступного дня підрозділи волинського загону повстанців перейшли границю Австрійської монархії. Розуміючи складність ситуації, К. Ліберадзький залишив на кордоні військові пікети, які мали б зупинити противника в разі його спроби продовжити наступ. Незважаючи на виразне означення лінії державного кордону, російські козаки атакували польські ар'єргарди і почали обстрілювати повстанців з лісу на північно-західній околиці села (Рис. 5)¹². «Бачачи, що козаки з фронту атакують моїх жовнірів, – продовжував К. Ліберадзький, які, не маючи жодної зброї, були змушені відходити на Броди вказаною австрійськими солдатами дорогою, просив поручника, аби дозволив нам вжити власну зброю для відбиття нападу. Але пан поручник, докладно дотримуючись даного йому наказу, впевнений, що границя Австрійської імперії шанована всюди, поїхав разом зі мною до тієї дороги, по якій козаки до

⁹ Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów, 1772–1849: wybór tekstów źródłowych. Kraków; Wrocław, 1959. S. 135–138.

¹⁰ Переклад з польської мови Ярослава Онищука.

¹¹ Polska. Z Brodów d[nia] 18 Lipca. *Dziennik politycznych polityków w Lwowie...* S. 746–747.

¹² Згідно даних Австрійської військової карти Галичини і Володимирії 1779–1782 рр. (т. зв. «Карта Фрідріха фон Міга») (Петришин Г. П. «Карта Ф. фон Міга» (1779–1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини. Львів, 2006) у другій половині XVIII ст. с. Попівці було оточене великими лісовими масивами. Деякі із них – ліс Дудинець, Підкамінський ліс, Галясів ліс, частково збереглися до нині. Ще один, найбільший за площею лісовий масив, розташовувався на північно-західній околиці села (урочище «Лісові»), простягаючись вздовж колишнього австро-російського кордону між селами Попівці і Бучина, був вирубано у другій чверті XIX ст. (Рис. 1–3).

села нападали¹³. На цій дорозі 8 солдатів із своєї команди залишив і стражників розіслав для повідомлення донців [донських козаків – Я. О.] і карабінерів, що тут границя. Нічого не допомогло. Москалі цього ж поручника обскочили і незважаючи на виразні знаки, що він до польської команди не належить, як і на солдатів австрійських, на нього самого атаку розпочали. Коли б завдяки моїй команді козаки не були відкинені, напевне був би крім 2 ранених сам життя там залишив. Бачачи, що ми кругом оточені і неможливо спокійно відступати, наказав вогнем з гармат затримати наступаючих гусарів і тим самим забезпечив собі відступ на дорогу до Підкаменя...

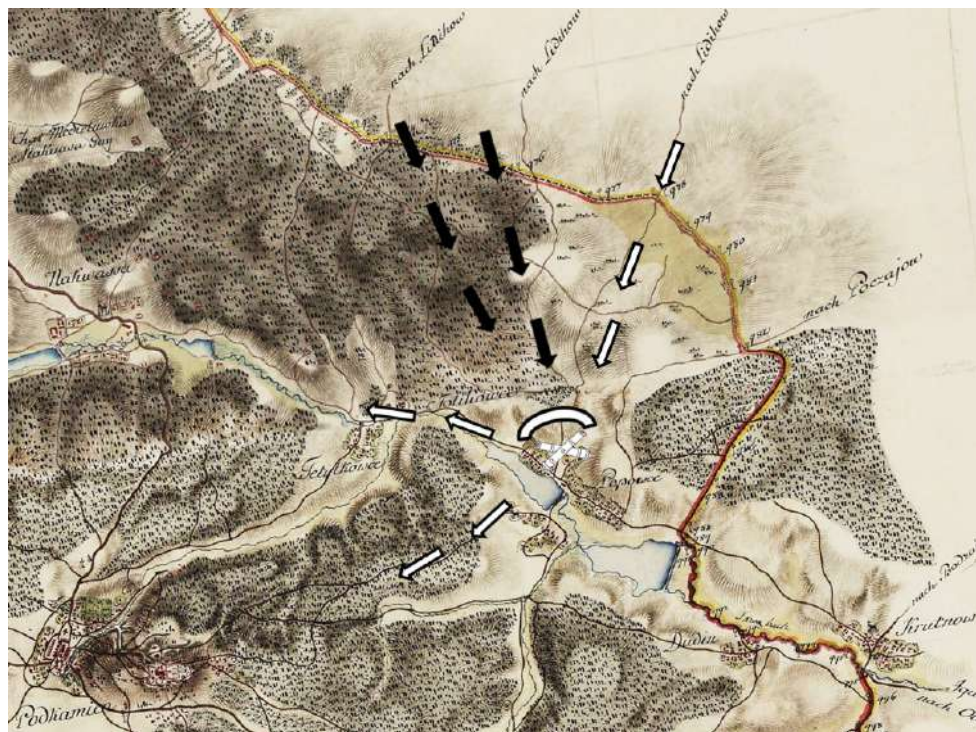

Рис. 5. Гіпотетична реконструкція подій 15 липня 1774 р. у Попівцях

Умовні позначення:

- – напрям руху повстанців загону К. Ліберадзького;
- – напрям руху російських козаків і карабінерів;
- – місце сутички австрійського підрозділу з російськими козаками.

¹³ Ймовірно йдеться про дорогу з Лідихова до Попівців.

Щасливо відступивши, я нікого не втратив з тих, у яких зброя зісталася. Втрати тільки є без моєї вини, бо роззброєні ані себе, ані своїх речей оборонити не могли і були полонені. Потрапили також в полон і декілька людей, під якими втомилися коні». Документ був написаний у Бродях 16 липня 1794 року¹⁴.

Дещо детальніша інформація про сутичку російських козаків із австрійським прикордонним загonom подана в подальших коментарях на сторінках цього ж таки «*Dziennika patryotycznych polityków...*». Згідно неї, поручник граф Швірдінг на чолі невеликого підрозділу в кількості 24 солдатів з регіменту полковника Гілленбранда (Hillenbrand) був оточений росіянами і під час бою порубав 10 нападників, але й сам був поранений 3 піками. З членів його команди 1 військового було вбито, а ще 7 – смертельно поранено¹⁵.

У статті, присвяченій 100-літтю повстання під проводом Т. Костюшка, опублікованій в часописі «*Gazeta Narodowa*», ця подія описана так¹⁶: «16 липня значний козацький загін, переслідуючи повстанців, зайшов аж під самі Броди. Тут частина повстанців склала зброю і була відведена до міста, тоді як інший польський загін із трьома гарматами вирушив у напрямку Підкаменя. Козаки зажадали видачі роззброєних полонених, а отримавши відмову, розпочали бій із жменькою австрійської піхоти під командуванням поручника графа Швірдінга¹⁷. На звук пострілів [з Бродів – *Я. О.*] поспішив на допомогу полковник Гілленбранд, який, відбивши росіян, зажадав від командувача [російського – *Я. О.*] корпусу генерала Лассі пояснень. Лассі не приховував свого невдоволення через надання притулку полякам, але полковника, який перетнув галицький кордон, понизив у званні до ротмістра»¹⁸.

Подальша доля волинського загону К. Ліберадзького незрозуміла. Ймовірно, що частину повстанців було завербовано до австрійського війська¹⁹, решта повернулася до дому або до війська Т. Костюшка. З цього приводу цікавими є спогади капрала Юзефа Мірецького (Józef Mirecki): «Коли частину бригади майора Ліберадзького було роззброєно на австрійському кордоні, австрійські солдати прийшли з музикою, горілкою та грошима на тарелі, намагаючись переконати поляків вступити на службу в австрійське військо, пропонуючи кожному гроші як завдаток. Юзеф Мірецький витягнув із

¹⁴ Polska. Z Brodów d[nia] 18 Lipca... S. 48–50.

¹⁵ Ibidem. S. 50.

¹⁶ Переклад з польської мови Ярослава Онищука.

¹⁷ У тексті статті поручника названо Швіндлінг (Schwindling).

¹⁸ Pełowski S. Powstanie Kościuszkowskie. *Gazeta Narodowa*. 13 marca 1894. Nr58. S. 1.

¹⁹ Bartoszewicz K. Dzieje Insurekcji Kościuszkowskiej 1794... S. 282.

кишені останнього рубля, кинув його на таріль і сказав австрійцю: «Ото маєш ще більше грошей на вербування; але з нас нікого не спокусиш»²⁰.

Клименса Ліберадзького за одними даними було ув'язнено в замку в Бродах, звідки він утік спочатку до Львова, а потім приєднався до армії Т. Костюшка²¹, за іншими – разом із відділом його відправили до Львова, звідки він таємно перейшов австро-польський кордон і повернувся до лав повстанців²².

Отже, історія с. Попівці є багатою на різні події, що тут відбувалися. Розташоване на колишньому австрійсько-російському прикордонні, воно стало свідком багатьох явищ, в тому числі трагічних сторінок територіального поділу Польщі та боротьби її народу на незалежність. Детальне вивчення минулого цього села дасть можливість відкрити ще багато нових і цікавих фактів, починаючи з найдавніших часів до сьогодення.

---

²⁰ Spis uczestników powstania Kościuszkowskiego: Mirecki, kapral w brygadzie Liberadzkiego. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://onebid.pl/pl/papers/Spis-osob-ktore-uczestniczyly-w-dzialaniach-wojennych-Kosciuszki-1794/Spis-uczestnikow-powstania-Kosciuszkowskiego>.

²¹ Kukiel M. *Dzieje Oręża Polskiego w Epoce Napoleońskiej 1795–1815*. Poznań, 1912. S. 46; Rusinowa I. *Przebieg Powstania Kościuszkowskiego na Wołyniu i Litwie w 1794 roku. Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego*. Warszawa, 2021. Nr1(15). S. 28.

²² Polska. Z Brodów d[nia] 18 Lipca... S. 751; Bartoszewicz K. *Dzieje Insurekcji Kościuszkowskiej 1794...* S. 282.

Петро КАРИЙ
краєзнавець (с. Загір'я)

МЕТРИЧНИЙ АРХІВ ЦЕРКВИ ВОСКРЕСІННЯ ГОСПОДНЬОГО У ЗАГІР'Я: АНАЛІЗ МЕТРИЧНИХ ЗАПИСІВ 1784–1824 РР.

На Третій міжнародній науково-краєзнавчій конференції у Підкамені, що проходила 21–23 жовтня 2022 р. відбулася презентація віднайденого метричного архіву 1784–1944 рр. парафії Воскресіння Господнього с. Загір'я¹. Початкове опрацювання та загальні зауваги до віднайдених документів вже опубліковані у попередньому дослідженні автора². Після систематизації, вивчення і оцифрування метричних книг, стало зрозуміло, що для повного подальшого опрацювання матеріалу є нагальна потреба в його індексації, внаслідок чого значно розширяться можливості його подальшого вивчення і використання з метою генеалогії, історії Церкви, краєзнавства. На початку 2024 р. було розпочато індексацію записів, станом на листопад 2024 р. вдалося опрацювати майже 3 000 актових записів за перші 40 років ведення архіву: період 1784–1824 рр.: 1 556 записів про народження, 264 записи про вінчання та 1 161 запис – фіксація смерті. Велика перевага проведеної роботи полягає в тому, що індексація ведеться з оригіналів книг, що в свою чергу дає можливість досить детально і повно опрацювати метрики. Усі записи в тогочасних метричних книгах велися, згідно вимог, латинською мовою. Для повноти відтворення і можливості використання сучасними дослідниками – індексація ведеться українською мовою.

За основу було взяту методику індексації польського сайту генеалогічних досліджень «Genetika.pl»³. Потрібно зазначити, що це один з найбільших електронних метричних ресурсів Європи, де на сьогодні опрацьовано, проіндексовано і внесено в базу ресурсу для вільного користування більше

---

¹ Електронний ресурс. Режим доступу: <https://leopolis.news/post/73624/u-selyshchi-pidkamin-na-zolochivshchyni-vidbuvaetsya-tretya-mijnarodna-naukovo-kraeznavcha-konferenciya>.

² *Карий П.* Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього в селі Загір'я (1784–1944 рр.): вступ до дослідження. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 264–282.

³ Електронний ресурс. Режим доступу: <https://geneteka.genealodzy.pl>.

50 млн. метричних записів. Окремо цей ресурс є важливим, адже містить також багато опрацьованого матеріалу з українських терен. Індексація ведеться пошуковцями на волонтерських засадах з метричних книг державних, церковних і приватних архівів, процес встановлено на високому організаційному рівні, що дозволяє користати з якісних матеріалів.

Ще один великий ресурс, на якому вже є частина оцифрованих метрик с. Загір'я з Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДІАЛ), є американський сайт «Family Search»⁴. На сьогодні цією організацією ведуться також роботи по оцифруванню метрик з колекцій Державного архіву Тернопільської області, де також є дублікати (2-гі примірники) метричних книг с. Загір'я⁵. На цьому ресурсі трапляються оцифровані і вже частково проіндексовані метричні книги з наших терен, в тому числі і сусідньої Золочівщини. Зокрема, для прикладу, опрацьовано і частково проіндексовано метричні книги с. Поляни (в минулому – Риків) Золочівського району. Якість індексації на згаданому ресурсі бажає кращого, адже охочі опрацьовувати матеріали не мають можливості вибирати метричні записи для опрацювання, а отримують для роботи книги запропоновані ресурсом.

На сьогоднішній день, без перебільшення, унікальною базою повністю опрацьованої метричної інформації може пишатися с. Мильне на Залозеччині. Викладена інформація в специфічній, але досить доступній формі. Роботи було проведено вихідцями з села і його околиць, які силою обставин опинилися в Польщі⁶. Що ж стосується місцевих римо-католицьких парафіяльних метрик, то у своїй більшості вони є оцифровані та представлені на офіційному сайті Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (долі – AGAD).

Тексти метричних книг с. Загір'я досить читабельні і тільки невеликий відсоток допоміжної інформації важко встановити, що незначно впливає на відтворення даних. Потрібно зазначити акуратність у веденні книг, знаючи що основними засобами були перо, чорнило і часто свічка⁷.

⁴ Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.familysearch.org/en/unit-ed-states/>.

⁵ Вартує зауважити, що один другий примірник загорецьких метрик зберігаються також у фондах ЦДІАЛу. Дет. див.: ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 2052. Метричні книги сс. Загір'є [Загір'я – Л. К.], Нишківці, повіт Броди, за 1835–1836, 1843–1846, 1849–1862 рр. Копії.

⁶ Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.milno.pl/readarticle.php?article_id=349.

⁷ Увагу до цього питання привернуто у: *Капуї П.* Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього... С. 264–266. Зокрема про акуратність ведених записів інформацію зафіксувала генеральна візитація, проведена на парафії у 1784 р. Дет. див.: Національний Музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). Відділ рукописів та стародруків. Візитаційна книга Ркл-27. Acta Visitationis Generalis sub felici Regimine Illustrissimi Excellentissimi ac Reverendissimi Petri Bielanski, Leopolinis, Haliciensis et Cemenecene [nsis] Episkopi; per Dekanatus Brodensem, Olescensem, Leszniowie [nsem], Zaloziece [nsem], Zdarazensem et Woloczysce [nsem] vigore intro contentorum expeditae: Рукопис. 2. Львів, 1783–1784, арк. 428 (Оригінал).

Для даних про народження використано таблиці з відображенням у них наступної інформації: порядковий номер запису, номер домоволодіння, дата народження, ім'я дитини, ім'я батька, прізвище батька, ім'я дідуся по батьковій лінії, ім'я бабусі по батьковій лінії, ім'я матері, дівоче прізвище матері, ім'я дідуся по материній лінії, ім'я бабусі по материній лінії, дівоче прізвище бабці, ім'я хресного батька, його прізвище, ім'я хресної матері, її прізвище, рід заняття хресного, місце проживання, ім'я чоловіка хресної і рід заняття, місце проживання хресної. Окрім того при наявності додаткової інформації до конкретного запису вносено примітки (див. *Рис. 2*).

Вартує зауважити, що в метричні книги за період 1784–1824 рр. вносилися записи спільно для місцевих уніатів та римо-католиків. Для останніх робилася відмітка «латіні». В кінці року метричні записи дублювалися в римо-католицькі метричні книги Залозецького костелу.

Народжуваність

За досліджуваний період зафіксовано 1 556 записів про народження. В середньому 38 новонароджених на один рік. Максимальну кількість новонароджених дітей зафіксовано у 1805 р. – 55 діток. Найнижчий показник – у 1795 р. – 24 немовляти. Не враховується тільки 1784 р., адже він відтворений неповністю, а лише з червня по грудень. На діаграмі можна побачити певні роки з мінімальними показниками народжуваності: 1794, 1804 і 1818 рр. І роки, коли народжувалося максимальна кількість дітей: 1789, 1805, 1808, 1817 рр. (див. *Рис. 3*). В проаналізований період на один зареєстрований шлюб припадало майже 6 народжених дітей. Якщо проаналізувати діаграму народження по місяцях за період 1784–1824 рр., то високий рівень народжуваності був в зимові місяці, натомість низький – у літні місяці і найвищий показник – 195 народжених діток у жовтні (див. *Рис. 4*).

Запропоновано фрагмент індексації з книги народжень за 1824 р. (див. *Рис. 2*). Записи досить інформативні і з них можна почерпнути багато дотичної інформації. Для прикладу, вартий уваги запис про народження 4 серпня 1793 р. в сім'ї пароха с. Загір'я о. Симеона Сохановича дівчинки охрещеної Марією. Чин хрещення здійснив парох Нового Олексинця о. Павло Вислобоцький. Мати дитини Варвара, дочка пароха Великих Глібович о. Йона Терлецького. Хресним батьком був парох села Панасівка о. Йосиф Дублянський. Отож, один запис фіксує одразу чотирьох священників з різних парафій, які у 1793 р. служили на них (див. *Рис. 1*). Інформативною є частина записів про професійну належність згадуваних у метриках осіб. Особливо це стосується хресних батьків, серед найпопулярніших: священники, дяки, лісники, ковалі, мельники, прикордонники, шинкарі, ткачі, майстри.

1789		Dé- mure	Religio		Sexus		PARENTES		PATRINI		
Mense		NOMEN	Catholica	Aecatholica	Puer	Puella	Illegitimi	Legitimi	PARENS MATER	NOMEN	CONDITIO
							Thori				
Augusti	4	34. Mariya	1	=	=	1	=	1	Rymon Barbara Jekat Dub Paroch Polanowski Janna Tschanski Paroch Paroch Jodewingo Pa Dignifra Paroch justiti nacha Wierlich H. H. H. une m. d. m.		
X. Pavet W. H. H. H. Paroch Neve Obainili											
Augusti											

Рис. 1. Запис про хрещення Марії, дочки пароха з Загір'я о. Симеона Сохановича.
Джерело: Метрична книга народжень с. Загір'я⁸

Завдяки деталізації і ретельному вивченні запису від 4 грудня 1789 р. вдалося встановити ім'я і прізвище священника, який був парохом с. Загір'я близько 1750–1775 рр. о. Гаврила Левицького. Також додатково вдалося встановити його нащадків, які мешкають у селі до сьогодні. Не менш цікавий запис від 28 жовтня 1786 р., де зафіксовано про народження, де хресним батьком був Яків Левицький, професія «dydaskal» або в перекладі вчитель. Можливо це перший з відомих вчителів у селі. Проте у якій формі могла існувати тоді школа у Загір'ї доводиться лише здогадуватися.

Потрібно зазначити, що в фіксації народжень мали місце поодинокі пропуски в записах. Для прикладу, виходячи з метричних записів парафії св. Косми та Дам'яна у с. Панасівка за 1837 рік про шлюб, встановлено ім'я і прізвище конкретної особи: Нікета Карий, 1812 р. народження, місце народження с. Загір'я (присілок Нишківці). Але в проіндексованих записах по Загір'ї інформація про народження такої особи відсутня. Хоча усі супровідні дані про предків Нікети Карого, народження його братів і сестер, народження його дітей, його смерть відображена детально і в повній мірі.

За вказаний період на 100 дівчаток народжувалося орієнтовно 110 хлопчиків. Тобто спостерігався своєрідний природний баланс. Середній показник зростання кількості населення складав за період 1784–1824 рр. майже 10 осіб на рік. Народжуваність переважала смертність з коефіцієнтом 1,34.

⁸ Попередньо запропонований поділ метричних книг з відповідними шрифтами див.: Карий П. Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього... С 275–276. Зокрема, за запропонованою схемою, йдеться про опрацювання двох метричних книг: Кн-1. «Метрика народження с. Загір'я» та Кн-2. «Метрика народження Нишківці».

№	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W
1532	1527	1824	97		25.05	Морона	Минга	Павлівий			Марі	Кутасич				Йосиф	Гушка	Марі	Кара				
1533	1528	1824	115		30.06	Арушка	Овска	?			Баволя	?				Теодор	Михайлівський	Теодор	Гарасюка	дів		дів	
1534	1529	1824	24		02.07	Ян	Минга	Сатун			Кенка	Атанчук				Теодор	Ковалевич	Марі	Максимів	випиши	Засорський	метнича	Заторська
1535	1530	1824	28		11.07	Ян	Михайло	Гай			Ана	Атанчук				Ян	Богославський	Марі	Бутин				
1536	1531	1824	41		19.07	Марта	Яшко	Чарівний			Теодор	Бешар				Теодор	Богославський	Теодор	Ореховська				
1537	1532	1824	7		30.07	Ана	Ян	Йованський	Шикон		Онна	Йованська	Андрій	Савель		Григорій	Бутин	Баволя	Лавишка				
1538	1533	1824	104		13.08	Баволя	Саволя	Проник			Анастасія	Бутин				Теодор	Карі	Марі	Кара				
1539	1534	1824	31		14.08	Стефан	Миколай	Тодолський			Марі	Чарівна				Стефан	Цюган	Баволя	Кара				
1540	1535	1824	21		11.09	Марія	Павло	Шкурта			Ана	Овска				Ян	Тодолський	Марі	Баволя				
1541	1536	1824	94		21.09	Ян	Ян	Бутин			Онна	Саволя	Гарико			Лука	Цюган	Марі	Лавишка				
1542	1537	1824	78		04.10	Текла	Ян	Коростів			Марі	Цюган				Йосиф	Гушка	Дарія	Цюган			Лука	
1543	1538	1824	1		04.10	Ана	Яшко	Маша			?	Кушован	Ян			Миколай	Анастасій	Баволя	Лавишка			кільова	Серегівський
1544	1539	1824	11		16.10	Павло	Григорій	Цюган			Ана	Кара				Ян	Максимів	Баволя	Горославська				
1545	1540	1824	47		22.10	Параска	Ян	Горославський			Феодор	Куша				Ян	Тодолський	Ана	Атанчук	мешки	Заторський		
1546	1541	1824	7		10.11	Анастасія					Марі	Саволя				Василь	Бутин	Марі	Тодолська				
1547	1542	1824	51		17.11	Морона	Матвій	Лавишка			Софі	Гай				Василь	Ярш	Ана	Гай	жук	Заторський		
1548	1543	1824	83		29.11	Іван	Теодор	Ковба			Зінів	Холодков				Пантелеймо	Цюган	Гай	Кара			?	
1549	1544	1824	74		29.11	Григор	Овска	Зінів			Марі	Саволя	Ян			Томаш	Матвій	Марі	?				
1550	1545	1824	19		29.11	Роман	Овска	Горославський			Тетяна	Царюкова				Ян	Карі	Баволя	Лавишка				
1551	1546	1824	10		02.12	Григорій	Ян	Шкурта			Параска	Гарико				Теодор	Горославський	Марі	Тодолська				
1552	1547	1824	19		03.12	Григорій	Теодор	Бутин			Ірина	Тодолська				Василь	Ярш	Марі	Тодолська	жук	Заторський		Заторська
1553	1548	1824	5		09.12	Варвара	Теодор	Куша			Ана	Баволя				Роман	Лавишка	Ана	Баволя				
1554	1549	1824	55		13.12	Ана	Павло	Саволя			Марі	Саволя				Григорій	Бутин	Марі	Цюган				
1555	1550	1824	101		14.12	Ян	Яшко	Горославський			Феодор	Волошин				Матвій	Варвара	Параска	Матвій	жовір	прикордонний	Силес	
1556	1551	1824	73		18.12	Ана	Матвій	Пугун			Теодор	Кара				Стефан	Проник	Марі	Кара				
1557	1552	1824	93		20.12	Ян	Стефан	Горославський			Ана	Оршова				Яшко	Оршова	Параска	Матвій			Саволя	
1558	1553	1824	99		22.12	Данило	Йосиф	Гушка			Марі	Бешар				Саволя	?	Павло	Гушка				
1559	1554	1824	69		24.12	Данило	Яшко	Карі			Марі	Демчука				Стефан	Баволя	Марі	Кара				
1560	1555	1824	74		24.12	Ана	Тодор	Зінів			Софі	Корина				Проник	Баволя	Ана	Цюган			Павло	
1561	1556	1824	4		29.12	Анастасія	Матвій	Ковба			Ана	Баволя				Роман	Лавишка	Катерина	Баволя				

Рис. 2. Фрагмент індексації народжуваних за останні місяці 1844 р.
Джерело: авторське опрацювання

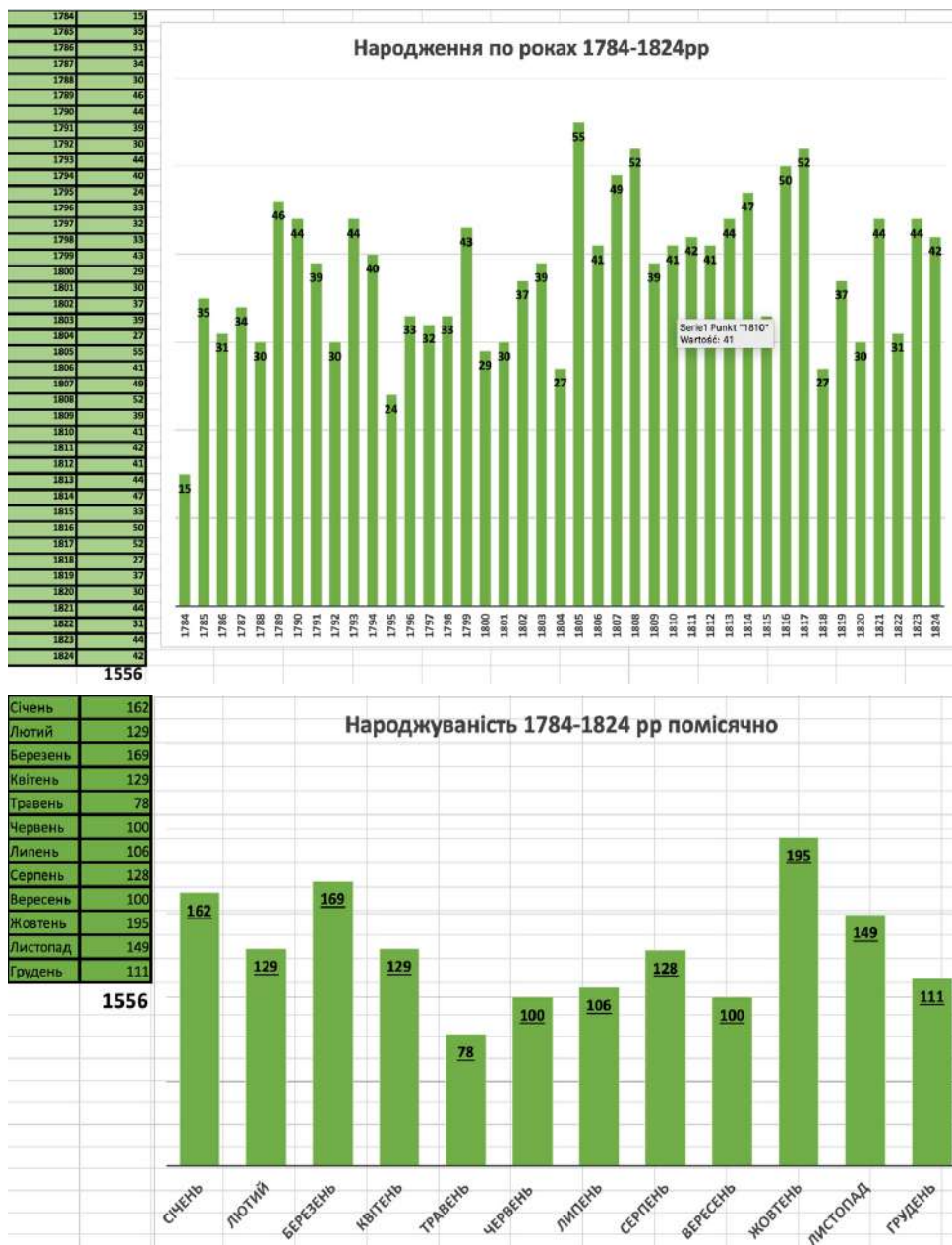

Рис. 3–4. Річна та місячна статистика народжуваності.
Джерело: авторське опрацювання

Шлюби

Аналіз і індексація записів шлюбів зроблено за аналогією записів про народження. Інформація про наречених в цей період була досить обмеженою і включала тільки їх імена і прізвища та такі ж дані про свідків. Але частина записів була більш повною і містила додатково запис про батьків наречених, їх рід заняття а також рід заняття і місце проживання свідків.

За період 1784–1824 рр. було зафіксовано 256 шлюбів, їх статистика, порівняно з актами народжень, більш строката. Якщо, для прикладу, у 1788 р. не зафіксовано жодного шлюбу, то у 1804 р. аж – 13 записів. Важко визначити з чим пов'язана така нерівномірність (див. *Рис. 5*). Проте потрібно зазначити, що приблизно третя частина одружень мала місце між некорінними мешканцями села. Визначити це вдалося, опрацювавши додатково списки мешканців згідно Йосифінської і Францисканської метрик. Скоріш за все, це були наймані працівники у місцевого діди́ча, уродженці інших населених пунктів, що проживали на утворених наприкінці XVIII ст. фільварках. Це питання також потребує додаткових досліджень, натомість складність його полягає у відсутності наразі метричних книг по сусідніх селах Панасівка і Серетець до 1835 р., адже з цими селами Загір'я мало дуже тісні контакти.

Значно цікавіша статистика розподілу шлюбів по місяцях за період 1784–1824 рр. Чітко простежується чотири інтенсивні місяці, коли пари найчастіше ставали під вінець: лютий – 54, травень – 17, жовтень – 30 і особливо листопад – 134 записи про одруження. Тут однозначно головним чинником були сезонні сільськогосподарські роботи а також Великодній і Різдвяний пости. В листопаді зустрічалися дні, коли одночасно одружувалися 4 пари (10 листопада 1805 р.) (див. *Рис. 6*).

За період 1784–1824 рр. середній вік нареченого становив 27 років. Наймолодшому було 18, а найстаршому – 60 років. Дівчата виходили заміж приблизно у 22 роки. Але були випадки і в мінімально зафіксованому віці – 14-ти років та в максимальному – 50-ти. Треба зазначити, що до 18 років одружувався досить малий відсоток дівчат. Найбільша різниця по віку між нареченими становила 28 років – нареченому було 50 років а нареченій – 22. Максимальна різниця, коли старшою була наречена становила 16 років – вдова віком 38 років одружувалася з парубком віком 22 роки (запис у книзі шлюбів від 12 листопада 1815 р.).

14 лютого 1805 р. було зроблено запис про шлюб, де нареченим виступає Яків Фокін, уродженець Дону, тоді він одружився з Анною Цюман з Загір'я, де і продовжим мешкати. Про обставини того, як він опинився тут вартує тільки здогадуватися, проте можемо припустити, що наречений був втікачем з Російської імперії, можливо служив прикордонником, власне, з російського боку кордону, який пролягав за кілька кілометрів від села.

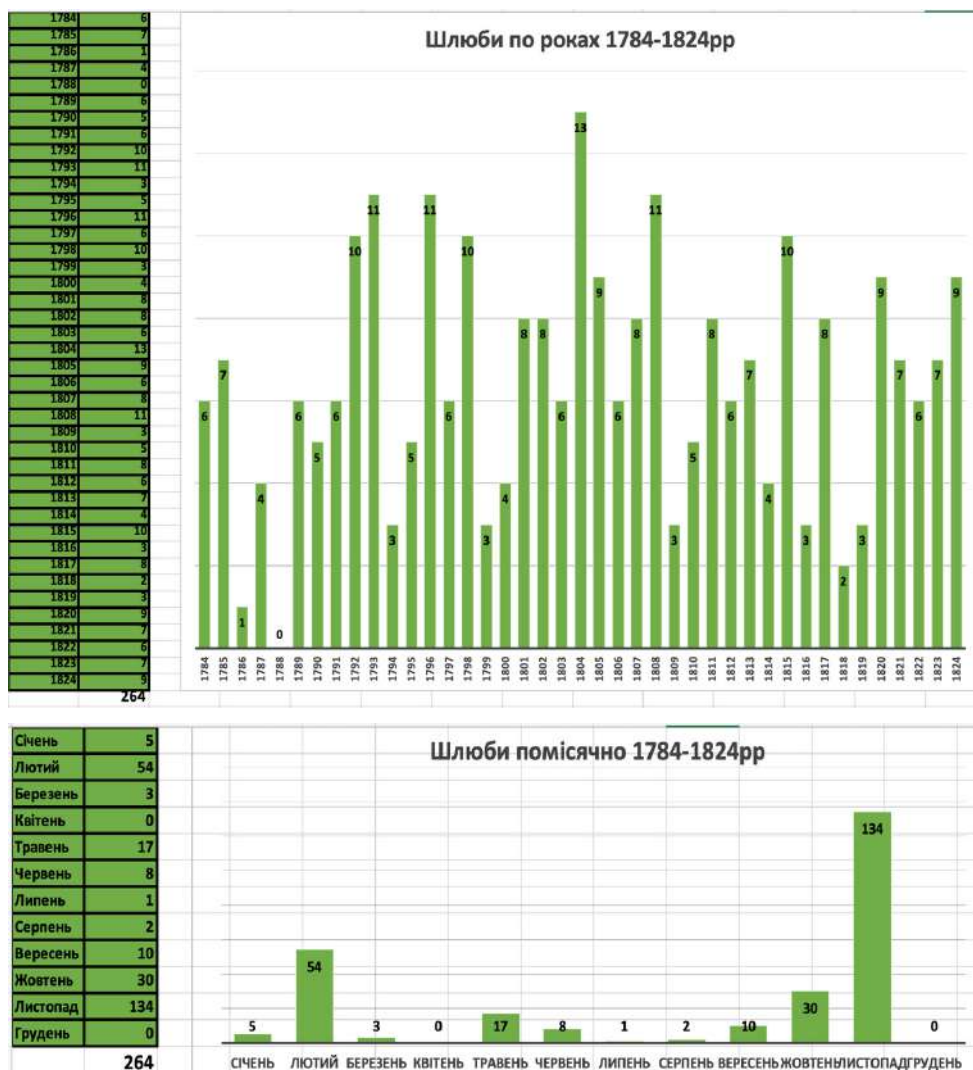

Рис. 5–6. Річна та місячна статистика вінчань.

Джерело: авторське опрацювання

Смертність

За опрацьований період всього зареєстровано 1 161 записів про смерть. Середній показник смертності становив 29 осіб на рік. Мінімальною зафіксованою кількістю смертей у рік була 5 осіб у 1790 р. та максимальною – по 50 у 1792 р. та 1810 р. Середній вік померлого за період 1784–1824 pp. становив всього 19 років. Надзвичайно високою була смертність серед немовлят. У 1784–1786 pp. вік померлих дітей вказувався з точністю до тижня. Така інформативність в записях дає можливість стверджувати, що майже 30% померлих

становили діти від 1 тижня до місяця. Починаючи з 1787 р. вік усіх померлих до 1 року дітей священник вже записував, як померлих у віці 1-го року⁹.

У 1784–1824 рр. було зафіксовано 4 випадки смерті у віці більше 100 років. Записи зроблені з чітким підкресленням, тому граматична помилка виключається. Зокрема 6 жовтня 1791 р. зафіксовано факт смерті Катерини Олійник у віці 112 років. Причина смерті – «стара». Такий поважний вік померлої не викликає сумнів, але зважаючи, що кількість випадків смерті вище 100 років за досліджуваний період була одиничною, тому можна припустити, що вік був вказаний точно. Окрім цього, цей запис свідчить, що певний облік народжених вівся задовго до 1784 р.

Як правило найчастіше причина смерті вказувалася «звичайна». Для прикладу в період 1784–1824 рр. тільки у 78 випадках причиною смерті було вказано «віспа». Однозначно що цей показник був значно занижений. Тому що часто нотувалося до одного з мешканців будинку «віспа» і в цей же час для ще 1–2 померлих з цього ж будинку причиною смерті вказано «звичайна». Найбільше смертей від цієї хвороби фіксувалося близько 1780, 1800, 1810, 1820 рр. Тобто спалах відбувався з інтервалом приблизно 10-ти років. Найчастіше помирали від віспи діти у віці від 1 до 7 років. Найважчим в досліджуваному періоді для мешканців Загір'я був 1810 р., тоді було зафіксовано 50 випадків смерті, з яких в 19 випадках причиною вказано віспа. Тільки з 25 вересня по 7 листопада 1810 р. від віспи померло 13 дітей, їх середній вік складав 3 роки. Хоча в розрізі досліджуваних років якраз цей осінній період року відзначався найнижчою смертністю. У 1810 р. смертність перевищила народжуваність на 10 осіб (див. *Рис. 7*).

Якщо розглянути випадки смерті в розрізі по місяцях за означений сорокарічний період, то максимальний показник спостерігався у березні – 145 смертей. Відповідно, найнижчий показник смертності фіксувався в жовтні – 65 випадків. Смертність була високою починаючи з грудня і аж до травня – близько 110 випадків на місяць, тобто у зимово-весняний період. Однозначно, основною причиною смертності тут були сезонні застуди і відносно важкі побутові умови проживання. В літньо-осінні місяці смертність знижувалася практично вдвічі – в середньому до 60 випадків. Аномальним на цьому фоні видається серпень – 106 випадків смертей за період 1784–1824 рр. Причини смерті в цьому місяці переважно епідемічного походження: віспа, дизентерія, холера, чому імовірно сприяли висока температура повітря та тогочасна гігієна селян (див. *Рис. 8*).

Отож, здійснено спробу аналізу індексованого парафіяльного метричного архіву с. Загір'я за перших 40 років – 1784–1824 рр. Враховуючи, досвід популярних міжнародних ресурсів та особливості парафіяльних метрик започатковано

---

⁹ Про статистику дитячої смертності зафіксованої на матеріалах римо-католицьких метрик при Підкамінському домініканському конвенті див. у статті Лесі Романчук-Коковської у цьому збірнику.

індексацію архіву, що в подальшому дасть можливість його широкого і різностороннього використання. Проаналізовано перших майже 3 000 записів (2 981), здійснено їх початковий аналіз та впровадження до наукового вжитку отриманих даних. Аналіз метричних записів окремо зроблено для метрик народжень, вінчань та смертей. Отримана, у результаті дослідження, інформація є добрим причинком до вивчення практик ведення метричних записів на унійних парафіях зламу XVIII–XIX ст.

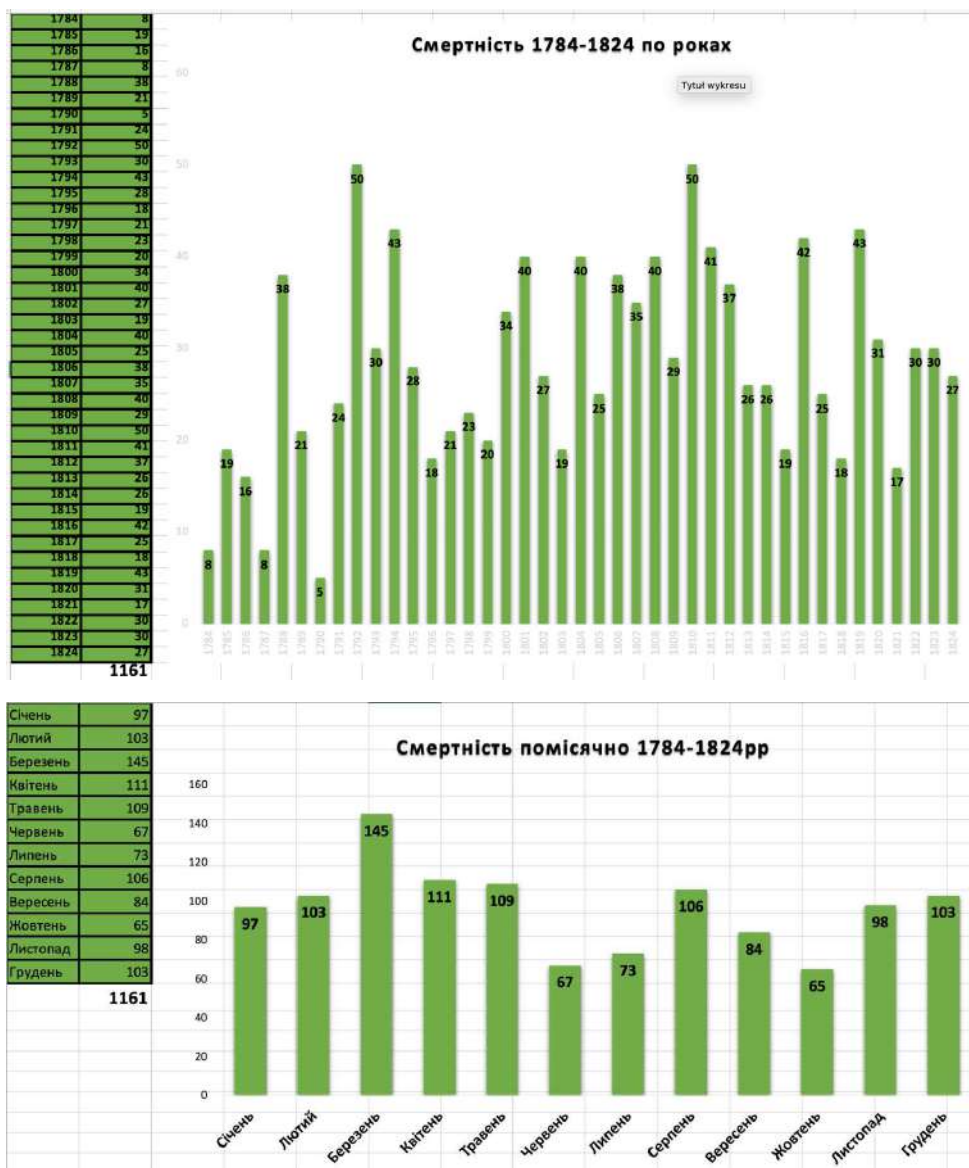

Рис. 7–8. Річна та місячна статистика смертності.

Джерело: авторське опрацювання

Kazimierz KAROLCZAK
profesor doktor habilitowany, historyk
(Kraków)

MIĄCZYŃSCY I DZIEDUSZYCCY: WŁAŚCICIELE DÓBR PIENIAKI W XIX W.

W XVIII wieku Pieniaki należały do rodziny Bielskich i po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej (1772 r.) znalazły się pod władzą Habsburgów. Właścicielem dóbr był wówczas łowczy nadworny koronny Antoni z Olbrachcie Bielski, syn Bogusława i Anny z Szeptyckich, jeden z zamożniejszych i powszechnie szanowanych obywateli Ziemi Lwowskiej. Swoją majątek powiększał dokupując okoliczne wsie oraz miasteczko Zborów (około 1760 r.). Poślubił Teklę Kalinowską, starościankę winnicą najmłodszą córkę Ludwika Kalinowskiego i jego pierwszej żony Zofii z Potockich¹. Ich siedzibą były Pieniaki, gdzie w latach siedemdziesiątych XVIII w. Antoni wybudował nową parterową rezydencję. Swoją pozycję w elicie politycznej prowincji ugruntował austriackim tytułem hrabiowskim otrzymanym w 1778 r. od cesarzowej Marii Teresy². Był ostatnim właścicielem tego majątku z rodziny Bielskich, zmarł w Pieniakach 28 lutego 1789 r. Pozostawił pięć córek, z których jedna została drugą żoną Dominika Herakliusza Dzieduszyckiego³, natomiast w Pieniakach osiadła najstarsza Aniela (1766–1832), poślubiona we Lwowie 21 stycznia 1784 r. przez starostę śmidyńskiego Ignacego Miączyńskiego (1760–1809), który od tego momentu związał się z Galicją, stał się poddanym Habsburgów.

Ignacy Miączyński urodził się w Zawieprzycach w Lubelskiem, był synem Józefa i Katarzyny z Potockich, wnukiem Piotra Miączyńskiego. Poprzez matkę spokrewniony był z Ignacym i Stanisławem Kostką Potockimi (kuzyni), a ich ojciec trzymał go do chrztu. Ignacy kształcił się w Collegium Nobilium w Warszawie, potem dużo podróżował po Europie, zwłaszcza po Francji i Włoszech. W 1781 r.

---

¹ Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. T. I. Brody, 1911. S. 91.

² Górzyński S. Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne. Warszawa, 2009. S. 92.

³ Dominik Herakliusz Dzieduszycki (1727–1804), wykształcony w Lunéville przez panującego w Lotaryngii księcia Stanisława Leszczyńskiego, protoplasta licznej, młodszej linii Dzieduszyckich. Z małżeństwa zawartego z Julią Bielską urodziło się dziewięcioro dzieci. Karolczak K. Dzieduszyccy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka. Kraków, 2000. S. 38.

został mianowany szambelanem królewskim, a dziesięć lat później rotmistrzem kawalerii narodowej. W życiu politycznym ostatnich lat Pierwszej Rzeczypospolitej nie udzielał się, pilnował za to dochodów w swych licznych majątkach. Posiadał dwa bogate starostwa: holeniszczowskie nad Zbruczem oraz śmidyńskie na Wołyniu, a także duże klucze majątków w Lubelskiem i na Ukrainie, w tym Zarwanicę wniesioną w dom Miączyńskich jeszcze w końcu XVI w. Propagował postępowość gospodarczą, o czym świadczą chociażby manufaktury sukiennicze, założone w Załóżcach pod Brodami i w Tartakowie. Założce kupił w 1790 r. od swojego krewnego Michała Ronikiera i po połączeniu z przejętymi w posagu Pieniakami utworzył znaczący w Galicji majątek liczący około 13 tys. ha ziemi i lasów⁴. Na jego granicach umieszczono tablice z nazwą «Państwo Pieniaki», co wprawdzie nie miało formalnie żadnego znaczenia prawnego, ale świadczyło o pozycji społecznej i ambicjach właściciela. W Galicji zaliczał się do grona najbogatszych i szczególnie wpływowych właścicieli ziemskich. Wybudował klasztor i szpital Sióstr Miłosierdzia w Załóżcach (1801 r.), ufundował klasztor bazylianów w Podhorcach oraz wznosił cerkwie w Dołżance, Ratyszczach i Hańsku. Jego żona została damą krzyża gwiazdzystego⁵ na dworze wiedeńskim (14 września 1804 r.), a po śmierci Ignacego ufundowała kościół w Pieniakach (1814 r.)⁶.

Rozbiory Rzeczypospolitej sprawiły, że w drugiej połowie XVIII w. magnateria i szlachta polska stanęła przed koniecznością wyboru nowego poddaństwa. Dokonywali ich także Miączyńscy, kierując się przede wszystkim miejscem swego zamieszkania, położeniem należących do nich majątków. Przedstawiciele rodziny znaleźli się ostatecznie we wszystkich trzech państwach zaborczych, składając przysięgi homagialne zarówno dynastii Romanowych, Hohenzollernów, jak i Habsburgów. Potrzeba zunifikowania ziem polskich z nowymi monarchiami sprawiła, że władze zaborcze zmuszone zostały do stworzenia w nowych prowincjach warstwy arystokratycznej, analogicznej do istniejącej już w ich państwie. Od lat siedemdziesiątych XVIII w. i przez cały wiek XIX nadawano najbardziej znaczącym rodzinom tytuły hrabiowskie i baronowskie. Przedstawiciele rodziny Miączyńskich otrzymali te godności od władców wszystkich państw zaborczych, ale najwcześniej arystokratyczny tytuł hrabiowski uzyskał w Austrii właśnie Ignacy Miączyński. Dyplom, z tytułem *reichsgraf von Miączyński*, wystawiono 13 czerwca 1803 r., opatrzone go herbem Suchekomnaty z koroną hrabiowską o dziewięciu perłach, a pod tarczą zapisano dewizę: GENTEM EX VIRTUTE, VIRTUTEM EX GENTE.

⁴ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. T. 7. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. S. 408–409.

⁵ Było to najwyższe odznaczenie dla kobiet na dworze Habsburgów w latach 1668–1918. Przyznawano je kobietom z rodzin magnackich (arystokratycznych), by podkreślić ich związki i zasługi dla tronu.

⁶ Dunin-Borkowski J. *Almanach błękitny*. Genealogia żyjących rodów polskich. Lwów, 1908. S. 613.

W uzasadnieniu nadania tytułu powołano się na pochodzenie od przodka, którego cesarz Leopold nazwał hrabią oraz na oddanie panującemu domowi austriackiemu. W dyplomie wymieniono koligacje z rodzinami książąt Szujskich, Radziwiłłów, Woronieckich oraz Czapskich, Cieklińskich, Danielewiczów, Dönhoffów, Czarnieckich, Korwinów, Krasińskich, Luszowskich, Ossolińskich, Potockich, Sierakowskich, Pełłowskich, Bielskich, Kalinowskich, Tarnowskich, a także z hrabiami Kolowrath z cesarstwa. Opisano historię jednego z przodków, wojewody Atanazego, który pod Sobieskim wziął udział w odsieczy Wiednia, wspomniano jego synów Antoniego i Piotra, mających rzekomo otrzymać tytuł hrabiów od Augusta III. W wywodzie genealogicznym wspomniano też, iż żoną Ignacego jest Aniela Bielska, której ojciec otrzymał tytuł hrabiowski już w 1778 r.⁷

Przyznanie tytułu potwierdziło jedynie przynależność Ignacego Miączyńskiego do grona elity arystokratycznej prowincji, nie zmieniło w żaden sposób jego pozycji społecznej i politycznej. Życie polityczne w Galicji w dobie wojen napoleońskich prawie nie istniało, a w salonach wiedeńskich poddani z nowej prowincji nie wyrobili sobie jeszcze pozycji pozwalającej na samodzielne działanie. Ignacy, świeżo obdarzony tytułem arystokratycznym, nie zamierzał natomiast angażować się przeciwko monarchii, narażać się na ewentualne represje ze strony władzy. Więcej, przyjmował kolejne honory, mające wiązać go z domem panującym. W 1807 r. został mianowany tajnym radcą, a w styczniu 1809 r. udekorowano go Krzyżem Komandorskim Orderu Leopolda.

Sytuacja zmieniła się wiosną 1809 r., gdy do Galicji wkroczyły wojska Księstwa Warszawskiego. Ignacy Miączyński, podobnie jak większość ziemian z zaboru austriackiego, z entuzjazmem przyjął powrót «Polski» i opowiedział się po stronie zwycięzców, a ci starali się włączyć go w skład powoływanych na tym terenie władz. W końcu maja książe Józef Poniatowski powołał go do Rady Centralnej (nominacji nie przyjął), a kilka dni później do Centralnego Wojskowego Tymczasowego Rządu Obojga Galicji, któremu prezesował Stanisław hr. Zamoyski, a znaleźli się w nim także Tadeusz Matuszewicz, Józef Koźmian i Andrzej Horodyski. Ignacy Miączyński stanął na czele tzw. Rządu Dozorczego przy Gubernatorstwie Lwowskim, gdzie tworzył biura nowej władzy i przejmował akta od urzędników austriackich⁸.

Rząd ten nie odegrał większej roli, ale wśród jego członków widoczna była po zakończeniu działań wojennych niechęć do podporządkowania się władzom Księstwa Warszawskiego. Pozycja zajmowana w Galicji przez Ignacego Miączyńskiego sprawiła, że w sierpniu 1809 r. znalazł się w składzie 3-osobowej delegacji (obok Tadeusza Matuszewicza i Ignacego Potockiego), która wyjechała do Wiednia, by tam prosić zwycięskiego w wojnie z Austrią Napoleona o przyłączenie

⁷ Górzyński S. *Arystokracja polska...* S. 247.

⁸ Skowronek J. *Miączyński Ignacy (1760–1809). Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB). T. 20. Wrocław, 1975. S. 555–556.

Galicji do Księstwa Warszawskiego. Jego starania zyskały uznanie cesarza Francuzów, który w połowie października odznaczył go Krzyżem Oficerskim Orła Złotego francuskiej Legii Honorowej. Kilka dni później Ignacy Miączyński zmarł nad Dunajem w okolicznościach nie do końca wyjaśnionych, co nasuwało (przynajmniej rodzinie) podejrzenie otrucia⁹. Nie dane było mu dożyć późnej starości, ale w ciągu swego niespełna pięćdziesięcioletniego życia stworzył kolekcję obrazów, budzącą zachwyt współczesnych. Umieścił ją w pałacu wybudowanym na przedmieściu Łyczakowskim Lwowa, ale gdy obiekt ten został zamieniony przez Austriaków na koszary cenny zbiór powrócił do przebudowanej już rezydencji w Pieniakach. Do parterowej rezydencji Ignacy Miączyński dobudował piętro i skrzydła tworząc duży, wygodny pałac, przy którego wykańczaniu zatrudnił znanych architektów, wśród których byli m. in. Jan Krystian Kamsetzer¹⁰ (wykonał projekt dekoracji stiukowych sal pałacu) oraz Jan Kanty Fontana. Pierwotny projekt pałacu stanowiącego jeden z lepszych przykładów architektury neoklasycyzmu w Polsce był natomiast autorstwa Dominika Merliniego¹¹. Ostatecznie na planie wydłużonego prostokąta powstała budowla dwukondygnacyjna, nakryta wysokim, łamanym czterospadowym dachem. W skrzydłach mieściła się m. in. kaplica pałacowa i oranżeria. Rezydencja, całkowicie przebudowana z początku XIX w., wznosiła się na wzgórzu, opadając łagodnie ku pobliskim stawom, w otoczeniu rozległego parku krajobrazowego. Elewacja główna budynku rozcłonkowana była pilastrami, zamknięta trójkątnym ryzalitem, mieszczącym główne wejście. Przy frontowym ryzalicie mieścił się obszerny korytarz ozdobiony kolekcją starych portretów rodzinnych. Zewnętrzna bryła pałacu nie uległa większym zmianom aż do pierwszej wojny światowej, w przeciwieństwie do wnętrza, które kolejni właściciele urządzali według własnych gustów¹².

⁹ Karolczak K. Entuzjazm czy wyrachowanie? Kariery arystokratów galicyjskich w Księstwie Warszawskim. *Galicja w Księstwie Warszawskim*. Kraków, 2009. S. 167.

¹⁰ Jan Chrystian Kamsetzer (1753–1795), pochodzący z Saksonii architekt i dekorator wnętrz. Od 1773 r. działał w Warszawie na dworze Stanisława Augusta Poniatowskiego. Uważany za wybitnego przedstawiciela klasycyzmu w Polsce. Współpracował z Dominikiem Merlinim przy pracach na Zamku Królewskim, rozbudowie pałacu w Łazienkach. Jego dziełem jest też kościół w Petrykozach.

¹¹ Dominik Merlini (1730–1797), architekt pochodzenia włoskiego, działający w Polsce od połowy XVIII w., głównie w służbie króla Stanisława Augusta, przez którego został w 1768 r. nobilitowany. W swoich pracach ewoluował od późnego baroku włoskiego ku klasycyzmowi w stylu Ludwika XVI i palladianizmowi. Był wierny barokowemu monumentalizmowi, kolorystyce i złoceniom. Współpracował często z J. Ch. Kamsetzerem. Jego dziełem była m. in. przebudowa Zamku Ujazdowskiego (1766–1771), urządzenie wnętrza w Zamku Królewskim (od 1774 r.), rozbudowa Łazienek (pałacyk Myśliwski, Biały Domek, Pałac na Wodzie 1775–1788), pałace w Jabłonnie (1775–1779), Królikarnia (1786–1789). Odbudowywał po pożarze pałac Krasińskich w Warszawie (1783 r.).

¹² Aftanazy R. Dzieje rezydencji... T. 7. S. 411–412.

Miączyńscy mieli dwóch synów: Wacława i Mateusza. Pierwszy zmarł młodo w 1812 r. nie pozostawiając potomstwa, stąd też cały majątek odziedziczył Mateusz (1800–1863). Wczesna śmierć ojca oraz szybko zmieniające się uwarunkowania polityczne sprawiły, że nie wykorzystał pozycji przodków i nie zajął istotnego miejsca w życiu politycznym Galicji. Nie miał zresztą po temu ani większych predyspozycji, ani chęci. Pokazywał się wprawdzie raz w roku w lwowskim Sejmie Stanowym, ale ciało to nie miało większego znaczenia i nie dawało możliwości zaistnienia w lokalnej nawet polityce. Mateusz był człowiekiem wygodnym, korzystającym z majątku pozostawionego przez przodków. Nie interesował się zbytnio gospodarką swoich dóbr, a kosztowne podróże i zbytkowne zakupy pochłaniały coraz większe sumy. Do tego dochodziła słaba kontrola nad zarządcami majątków, co w efekcie skutkowało poważnym zadłużeniem zarówno klucza pieniackiego, jak i założzieckiego.

Mateusz poślubił w 1830 r. Klementynę Potocką z Tyśmienicy, córkę hr. Marcelego herbu Żłota Pilawa, właściciela m. in. Podpieczar i Buczacza¹³. Żona w posagu wniosła pobliską Tyśmienicę z przyległościami, ale zamieszkali w pałacu pieniackim. Pierwsze lata małżeństwa przyniosły kilka rodzinnych dramatów. Klementyna traciła kolejne ciężce, bądź dziecko rodziło się martwe. Zdesperowani rodzice ufundowali ołtarz św. Alfonsa w miejscowym kościele p. w. Św. Alfonsa Rodrigueza¹⁴ i to przed tym ołtarzem – jak głosi tradycja rodzinna¹⁵ – Klementyna prosiła świętego o pomoc, obiecując, w dowód wdzięczności nadać potomkowi jego imię. To tłumaczy dość niecodzienne (zwłaszcza w Galicji) imię Alfonsyna, jakim jesienią 1836 r. ochrzczono przed nowym ołtarzem córkę Miączyńskich. Funia, bo tak zdrobniale ją nazywano, nie podzieliła losu starszego rodzeństwa. Dorastała bez większych problemów, odbierała typowe wówczas dla dziewcząt wykształcenie domowe. Po kilku latach doczekała się brata Kazimierza, który jednak wkrótce zaczął zdradzać nietypowe objawy, nasilające się w miarę upływu czasu. W późniejszym okresie rozpoznano u niego chorobę umysłową.

Alfonsyna wychowywała się głównie w Pieniakach, trochę podróżowała z matką po Europie. Trudne warunki komunikacyjne we wschodniej Galicji w połowie XIX w. nie pozwalały na częste wizyty nawet w niedalekim Lwowie. Mateusz Miączyński bywał tam przy okazji posiedzeń sejmowych, a Klementyna z racji ważniejszych wydarzeń towarzyskich. Podczas karnawału do Lwowa przybywało okoliczne ziemiaństwo, odbywały się bale, codziennie dawano spektakle teatralne. Córka Miączyńskich była zbyt młoda na uczestniczenie

¹³ Dunin-Borkowski J. Almanach błękitny... S. 613.

¹⁴ Betlej A. Kościół parafialny p. w. Św. Alfonsa Rodrigueza w Pieniakach. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. T. 13, cz. 1: *Kościół i klasztory dawnego województwa ruskiego*. Kraków, 2005. S. 109.

¹⁵ Rozmowa z potomkami Alfonsyny: Marią Dzieduszycką i Katarzyną z Dzieduszyckich Herbertową, przeprowadzona w czerwcu 2009 r. w Warszawie.

w życiu towarzyskim, ale matka zabrała ją w lutym 1852 r. do teatru. W łóży po raz pierwszy niespełna szesnastoletnią Funię zobaczył poszukujący żony Włodzimierz hr. Dzieduszycki¹⁶.

Starania o jej rękę zakończyły się ostatecznie małżeństwem zawartym 20 września 1853 r. w dniu siedemnastych urodzin Funi¹⁷. Na uroczystość zaślubin w kościele dominikańskim we Lwowie Włodzimierz przygotował obrączki poświęcone wcześniej przez papieża Piusa IX, co potwierdzał wygrawerowany na nich napis: *S. D. N. Pius IX, benedixit pro Vlodimiro Comite Dzieduszycki (Alphonsina Comitissa Miączyńska)*¹⁸. Jediną córkę Miączyńskich zaliczano do najposażniejszych panien w ówczesnej Galicji, ale nie to zaważyło na decyzji zakochanego Dzieduszyckiego, który gotów był poślubić Alfonsynę nawet bez posagu, co jednak w ich sferze w XIX w. nie wystawiało kobiecie dobrej opinii. Od przyszłego teścia żądał więc w tej kwestii jasnej deklaracji, obawiając się, by Mateusz Miączyński – znany z niedotrzymywania obietnic – nie wywiódł go w pole i nie ośmieszył w oczach środowiska. Sam bardzo bogaty, tłumaczył innym, że starając się o majątek chce, by jego przyszła żona nie miała fałszywej pozycji w świecie, by nikt nie zarzucał jej, że wyszła za mąż dla pieniędzy¹⁹.

Wielomiesięczne pertraktacje doprowadziły do uzgodnień, satysfakcjonujących przynajmniej z grubsza obie strony. W zgodnej opinii środowiska Dzieduszycki otrzymywał wraz z ręką młodzietkiej hrabianki o niepospolitej urodzie godny siebie posag w postaci znacznych dóbr klucza pieniacko-załozieckiego. Zazdroszczono mu, że poprzez małżeństwo znacznie powiększył swój majątek, a pogląd ten utrwalono w sporządzanych później zapisach genealogicznych oraz w przekazie rodzinnym. Rzeczywistość wyglądała jednak zupełnie inaczej, bo po rzetelnym sprawdzeniu stanu majątkowego Mateusz Miączyński okazał się prawie bankrutem. Dobra Pieniaki i Założce, szacowane wówczas na 300 tys. złr, miały ponad 180 tys. złr długów hipotecznych, ale i w takim stanie majątek ten nie został córce podarowany w posagu. Włodzimierz Dzieduszycki kupił go od przyszłego teścia kontraktem podpisanym 13 lipca 1853 r. Zobowiązał się w nim do spłacenia

¹⁶ Karolczak K. Dzieduszyccy... S. 133.

¹⁷ Alfonsyna była wnuczką osiadłego w Wiedniu Marcelego Potockiego z linii prymasowskiej. Jako małoletnia uzyskała wcześniej zgodę ojca na poślubienie Włodzimierza. Świadcami na ślubie byli: Juliusz Dzieduszycki i Leon ks. Sapieha. Biblioteka Naukowa im. W. Stefanyka we Lwowie (dalej: BNL). Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 22, t. 2: Testimonium Copulationis (odpis z 11 października 1899 r.). W rodzinie przez całe życie nazywano ją Funią. Pojawiające się w pamiętniku Anny Potockiej zdrobnienie «Tunia» jest prawdopodobnie następstwem niedokładnego odczytania rękopisu autorki. A. z *Działyńskich Potocka*. Mój pamiętnik. Warszawa, 1973. S. 361.

¹⁸ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNO), Dział Rękopisów, sygn. 6725/I: *Dzieduszycki M.* Zapiski. S. 86; *Dzieduszycki M.* Kronika domowa Dzieduszyckich. Lwów, 1865. S. 455.

¹⁹ ZNO, Dział Rękopisów, materiały akcesyjne, Archiwum Dzieduszyckich, sygn. 295/84: List Włodzimierza Dzieduszyckiego do matki Pauliny z 29 listopada 1852 r.

wszystkich długów, a pozostała kwota miała posłużyć do wypłacania Miączyńskiemu rocznej renty w wysokości 5 250 złr. Ostatecznie obrachunki z teściem zakończył w 1858 r., a hr. Mateusz zmarł dopiero 11 września 1863 r., a więc przez 10 lat pobierał ową rentę i kilkakrotnie w tym czasie prosił zięcia o pomoc w spłacaniu innych swoich długów²⁰. Kontrakt zawarty z Włodzimierzem Dzieduszyckim uratował prawdopodobnie Pieniaki przed licytacją, jako że większość długów należało spłacić w ciągu jednego roku, co wymagało zaangażowania znacznej gotówki²¹.

Pieniaki, będące w powszechnej opinii «wspaniałym posagiem», zostały w gruncie rzeczy kupione, a Dzieduszyckiego trzeba uznać nie za łowcę posagu, ale raczej za dobroczyńcę, który nie tylko uratował majątek Miączyńskich, ale przemilczając fakty zapewnił na przyszłość szacunek swej żonie. Środowisko ziemian galicyjskich było bowiem przekonane o przekazaniu majątku w posagu, co dodatkowo uwiarygodnił sam Dzieduszycki zapisując całe te dobra na imię swej żony. Prywatnie postawił jednak teściom twarde warunki, odsuwając ich nie tylko od Pieniak, ale w pewnym sensie i od własnej rodziny. Rodzice żony zamieszkali w Tyśmienicy, posagowym majątku Klementyny. Mateusz nie porzucił swojego dawnego, rozrutnego trybu życia, chociaż nie posiadając majątku nie mógł się mocno zadłużać. Podróżował więc już nie po Europie, ale po Galicji, zostawiając pieniądze w hotelach lwowskich i krakowskich. Zmarł w Krakowie, pochowany został na cmentarzu Rakowickim. Jedynym spadkobiercą (głównie ruchomości) uczynił chorego umysłowo syna Kazimierza, któremu przydał na opiekunów matkę Klementynę i zięcia Włodzimierza Dzieduszyckiego²². Kazimierz zmarł w początkach 1882 r. w Wiedniu, ciało przewieziono pociągiem do Stanisławowa i pogrzebano w Tyśmienicy²³. Wraz z jego śmiercią wygasła gałąź Miączyńskich z Pieniak, a majątek pozostał do końca XIX w. w rodzinie Dzieduszyckich, a właściwie najwybitniejszego jej przedstawiciela w tym czasie, dzięki któremu nazwa wsi została utrwalona nie tylko w polskim piśmiennictwie.

Włodzimierz Dzieduszycki (1825–1899) pochodził z szeroko rozgałęzionej w XIX w. rodziny arystokratycznej, obdarzonej po pierwszym rozbiorze Rzeczypospolitej, jako jedna z pierwszych (po Sierakowskich) austriackim tytułem hrabiowskim. Był jedynym synem Józefa Dzieduszyckiego (1776–1847) i Pauliny

²⁰ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy (dalej: CPAHU) we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 3: List Włodzimierza Dzieduszyckiego do teścia Mateusza Miączyńskiego z 8 maja 1858 r.; spr. 268: List Mateusza Miączyńskiego do zięcia Włodzimierza Dzieduszyckiego z 20 czerwca 1860 r.

²¹ BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 1034, t. 102: Przejęcie klucza pieniackiego. Tylko w 1854 r. należało spłacić 103 844 złr długów obciążających Pieniaki!

²² BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 2181, t. 238: Miączyńscy. Materiały różne 1862–1872.

²³ W ostatnich tygodniach życia zajmował się nim w Wiedniu zięć Włodzimierz, Tadeusz Dzieduszycki. CPAHU we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 295: List Tadeusza Dzieduszyckiego do Włodzimierza Dzieduszyckiego z 1 II 1881 (Wiedeń).

z hr. Działyńskich (1795–1861), siostry Tytusa Działyńskiego, twórcy Biblioteki Kórnickiej. Urodził się w Jaryszowie pod Mohylowem Podolskim, dorastał w Poturzycy pod Sokalem. Otrzymał staranne wykształcenie domowe, w podróży z osobistym preceptorem Franciszkiem Kleczkowskim poznawał w młodości Europę, słuchał wybranych wykładów na niemieckich uniwersytetach. Wzrastał w otoczeniu zapraszanych do domu rodziców uczonych i artystów. Jego wiedzę uzupełniali wybitni naukowcy uniwersyteccy, którzy ukształtowali ostatecznie zainteresowania swojego podopiecznego naukami przyrodniczymi.

Odziedziczył majątek sytuujący go w gronie najzamożniejszych arystokratów ówczesnej Galicji. Umiejętnie inwestował w ziemię, posiadał dobra we wszystkich trzech zaborach oraz na rosyjskiej części Podola. Utrzymywał kilka siedzib, ale z czasem najczęściej przebywał w lwowskim pałacu przy ul. Kurkowej. Prócz wspomnianego Jaryszowa na Podolu miał Poturzycę pod Sokalem, Tarnawatkę w Królestwie Polskim oraz Zarzecze i Pruchnik pod Jarosławiem (po siostrze ojca Magdalenie Morskiej). Po śmierci matki (1861 r.) odziedziczył trzecią część dóbr Działyńskich pod Poznaniem, tj. Konarzewo. Poślubiając w 1853 r. Alfonsynę hr. Miączyńską wszedł w posiadanie tzw. Państwa Pieniackiego, co ostatecznie zdecydowało o osiedleniu się w Galicji.

Dzieduszyccy wychowali cztery córki: Klementynę (poślubiła w 1876 r. Zygmunta hr. Szembeka), Annę (wyszła w 1879 r. za dalekiego kuzyna Tadeusza hr. Dzieduszyckiego), Marię (od 1894 r. Tadeuszową Cieńską) i Jadwigę (żonę od 1889 r. Witolda ks. Czartoryskiego). Po ślubie początkowo mieszkali w pałacu w Pieniakach, przenosząc się jedynie na lato do Poturzycy i Zarzecza. Znacznych problemów przysparzało zarządzanie rozproszonymi majątkami. Włodzimierz Dzieduszycki korzystał początkowo z doświadczeń wypracowanych jeszcze przez swego ojca, który kierowanie poszczególnymi kluczami powierzał rządcom nie tylko starannie dobranym, ale i mocno związanym z jego domem. Tak wielkim organizmem nie mógł już jednak sam sterować z jednego ze swych majątków.

Wzrastająca aktywność społeczna i gospodarza hrabiego, wyjazdy za granicę, zmuszały go do coraz częstszego przebywania we Lwowie. Stąd też miał stosunkowo najlepszy dojazd do trzech galicyjskich kluczy swoich majątków leżących w podobnej odległości z trzech stron miasta: Zarzecze na zachodzie, Poturzyca na północy i Pieniaki na wschodzie. Odchodząc powoli od osobistego nimi administrowania, powierzał to rządcom, nad którymi najlepiej było sprawować kontrolę z centralnie położonego Lwowa. Koncepcja takiego sposobu zarządzania zmaterializowała się w postaci powołanego *Centralnego Zarządu Dóbr Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego*. Na jego czele stał generalny pełnomocnik, a sercem była kancelaria centralna, która zatrudniała etatowo kilka osób, a i wymagała odpowiedniego lokalu do pracy.

W 1855 r. Włodzimierz podaje w korespondencji swój nowy adres lwowski przy pl. Franciszkańskim (właściwie była to wytyczona już wówczas ul. Kurkowa 15),

gdyż: «*kupiliśmy we Lwowie domek z ogrodem, bo mając tu interesa muszę często bywać, a już sprzykrzyło mi się tłuc po karczmach i cudzych domach*»²⁴. Ów «domek» to w rzeczywistości spory pałac²⁵, a ogród to park liczący później po dokupieniu przylegających doń mniejszych ogrodów 3,33 morgi²⁶. Całość mieściła się na terenach dawnej osiemnastowiecznej jurydyki Żółkiewskich i Sobieskich, czyli na tzw. Sobieszczynie. W 1873 r. Alfonsyna kupiła przylegającą do pałacu kamienicę, w której na pewien czas umieszczono przeniesioną z Zarzecza kancelarię centralną.

W 1885 r. dobra ziemskie Włodzimierza Dzieduszyckiego liczyły w sumie ponad 78 tys. morgów²⁷, a ich wartość szacowano na prawie 8 mln złr (przy zadłużeniu nie sięgającym nawet 20%). Uzyskiwane dochody pozwalały właścicielowi utrzymywać stale kilka siedzib, przy czym z upływem czasu najważniejszą stał się pałac lwowski, a dłuższe pobyty w stolicy Galicji wymuszała okresowa aktywność hrabiego w polityce oraz działalności społeczno-kulturalnej. W połowie lat 50-tych XIX w. przeniósł do Lwowa i udostępnił czytelnikom Bibliotekę Poturzycką, utworzoną przez jego ojca Józefa. Liczyła ona wówczas około 20 tys. nieuporządkowanych woluminów. Prócz młodzieży korzystali z niej dziennikarze, literaci i uczeni, wśród których byli m. in. Karol Estreicher, Henryk Schmitt, Karol Szajnocha, Kornel Ujejski i Wincenty Pol. Hrabia dokonywał kosztownych zakupów, prenumerował wartościowe czasopisma i wydawnictwa, przywoził też cenne nabytki ze swych podróży, jak chociażby *Eklesiastes. Księgi Salomonowe*, pierwszy znany druk polski przechowywany w całości²⁸. Do 1877 r. zbiór biblioteczny powiększył się o połowę, licząc około 30 tys. tomów²⁹.

Włodzimierz Dzieduszycki, starannie wykształcony i wychowany w szacunku dla nauki i uczonych, od najmłodszych lat wrażliwy był na wszelkie prośby płynące z tego środowiska. Już w 1847 r. pospieszył z pomocą Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich, udzielając mu bezprocentowej pożyczki na uruchomienie drukarni³⁰. Szczególnie wspierał badania w zakresie tzw. historii naturalnej, która jeszcze w pierwszej połowie XIX w. nie tylko nie znajdowała swego miejsca w nauczaniu szkolnym, ale nawet na uniwersytetach wykładana była jako przedmiot nieobowiązkowy. Znajomość rodzimej fauny i flory była znikoma, a nieliczni uczeni

²⁴ CPAHU we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 3: Brudnopis listu Włodzimierza Dzieduszyckiego do dra Józefa Stasińskiego, administratora i pełnomocnika jego dóbr w Wielkopolsce.

²⁵ Szczegółowy opis pałacu, a zwłaszcza jego urządzenie wewnętrzne zob.: *Karolczak K.* Lwowski pałac Dzieduszyckich w drugiej połowie XIX wieku. *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa*. T. I. Kraków, 1995. S. 62–71.

²⁶ Tj. 1,9 ha wg stanu na 11 lipca 1879 r.

²⁷ Morga dolnoaustriacka to 0,5755 ha.

²⁸ Druk ten znalazł Włodzimierz Dzieduszycki u emerytowanego profesora gimnazjalnego Strzetelskiego.

²⁹ «Biesiada Literacka». T. III, nr 71. Warszawa, 1877. S. 290.

³⁰ *Schnür-Peplowski S.* Włodzimierz Dzieduszycki. Wspomnienie pośmiertne. «*Gazeta Ludowa*», R. 89: nr 217. 1899.

czerpali swą wiedzę z obcojęzycznych podręczników. Pasją młodego arystokraty stała się ornitologia, którą zajmował się z największym zapalem, stworzył liczny i unikalny zbiór ptaków wykraczający z czasem poza ramy czysto amatorskie. Uważano nawet, że tak jak: «*niektórym mężczyznom świat przesłaniają ponoć kobiety – jemu przesłoniły ptaki*»³¹.

Szafa z ptakami dała początek późniejszym wielkim zbiorom, które początkowo wzbudzały zainteresowanie rodziny i znajomych, a później zdumiewały nawet specjalistów. Głośny pisarz niemiecki Alfred Doblin napisał po latach: «... *musiałem dopiero do Lwowa przyjechać, aby się nauczyć, jak ptaki wiją gniazda*». Uczył się tego w Muzeum Przyrodniczym im. Dzieduszyckich we Lwowie, pierwszej tego typu placówce na ziemiach polskich³². Obok kolekcji ornitologicznej pomieściło ono również działy: zoologiczny, botaniczny, mineralogiczno-geologiczny, a później dodano do nich także etnograficzny i prehistoryczny. W miarę rozrastania się zbiorów Włodzimierz Dzieduszycki przeznaczał coraz większe sumy na ich utrzymanie, umieszczając je w zakupionej w 1868 r. kamienicy przy ul. Teatralnej. W 1880 r., w czasie pobytu cesarza Franciszka Józefa I we Lwowie, oddał swe dzieło na użytek krajowi³³, a w 1893 r. zabezpieczył jego podstawy materialne poprzez połączenie z ordynacją poturzycko-zarzecką. Zapisano tam, że «... *muzeum powinno być porządnie utrzymywane, uzupełniane i odpowiednio pomnażane, i w kilku dniach tygodnia dozwolony być ma publiczności bezpłatny wstęp do niego. Realność nr 39 w śródmieściu we Lwowie stanowić ma zawsze przynależność muzeum*»³⁴. Fachowo zorganizowana instytucja posiadała naukowo przygotowane kierownictwo i dobrze wyszkolony personel pomocniczy.

Utworzenie Muzeum Przyrodniczego i zapewnienie mu podstaw materialnych to znacząca, ale nie jedyna mecenasowska działalność Włodzimierza Dzieduszyckiego. Niewielka tylko część zbiorów pochodziła z darów, inne muzeum kupowało za pieniądze hrabiego. Drogą zakupu większych kolekcji z rąk amatorów starożytności zorganizowano zwłaszcza dział prehistoryczny, a jego perłą stał się złoty Skarb Michałkowski znaleziony w latach 1878 i 1897 w Michałkowie w pow. borszczowskim. Do jego zdobycia przyczynił się wieloletni kustosz Władysław Zontak kupując cenny nabytek od miejscowych chłopów. Skarb datowany na IV–V w. p. n. e. składał się z pięciu kilogramów złotych przedmiotów, w tym m. in. korony królewskiej, bransolet, fibul itp. Z kolei dział etnograficzny zgromadził ceramikę ludową ze wszystkich najważniejszych ośrodków krajowych, bogaty zbiór tzw. przemysłu domowego obejmujący ubrania, ozdoby,

³¹ Piskor A. Siedem ekscelencji i jedna dama. Warszawa, 1959. S. 268.

³² Wasylewski S. Życie polskie w XIX wieku. Kraków, 1962. S. 437.

³³ Krajem określano wówczas Galicję. W najnowszej historiografii ukraińskiej utrwalił się błędny pogląd, że muzeum ofiarowano mieszkańcom Lwowa. Por.: *Малець С. В коли родини Дзедушицьких. Други наукові читання Фонду Дмитра Шелеста у Львові*. Львів, 1994. S. 7.

³⁴ Dziennik Ustaw Państwa, R. 1894, cz. III. Ustawa z dnia 20 grudnia 1893 r. o ustanowieniu powiernictwa familijnego hrabiów Dzieduszyckich, art. IX.

narzędzia gospodarcze i domowe, a w cennej kolekcji huculskiej znalazły się wyroby z mosiądzu, drewna i skóry. Kolekcja pisanek nie miała równej sobie w całym kraju.

Zainteresowanie Włodzimierza Dzieduszyckiego etnografią, promowanie przemysłu domowego poprzez komisje Galicyjskiego Sejmu Krajowego, pokazywanie tych wyrobów na wystawach w całej Europie, przyczyniło się nie tylko do zauważenia innej, wspaniałej kultury ludowej w Galicji, ale pobudziło też miejscowych wytwórców znajdujących zbyt i godziwe ceny na swe produkty. Dzieło rąk twórców ludowych podziwiali przez dziesiątki lat wszyscy goście pałacu w Pieniakach, a bywali tam wybitni malarze, pisarze (m. in. Henryk Sienkiewicz), politycy i członkowie dworu panującego na czele z cesarzem Franciszkiem Józefem I. Ta arystokratyczna siedziba miała bowiem za sprawą Włodzimierza Dzieduszyckiego ludowy wystrój całego parteru, a obwieszone kilimami, wypełnione ceramiką, bronią i trofeami myśliwskimi pokoje właściciela zwiedzano niemal jak pomieszczenia muzealne³⁵.

Kulturę ludową Galicji pokazywał i promował na wystawach w całej Europie. Goście przybywający do Lwowa uważali za swój obowiązek zobaczenie obok Panoramy Raclawickiej i kilku starych budowli, także Muzeum Przyrodnicze, a jego założyciela uważano za jednego z największych mecenasów kultury. Stanisław Wasylewski porównywał go do fundatora innych lwowskich zbiorów, pisząc: «*Ossoliński zbierał książki od dziecka. Włodzimierz Dzieduszycki od dziecka wypychał ptaszki. I wystawił taki sam pomnik przyrodzie, jak tamten kulturze duchowej*»³⁶. Jego zasługi doceniali współcześni, powołując go na członka honorowego wielu krajowych i zagranicznych towarzystw naukowych, a Lwów i inne miasta galicyjskie nadały mu swe obywatelstwa honorowe.

Hrabia finansował wydawanie prac naukowych z zakresu geologii i przyrody, czego nie chcieli się podjąć księgarze, z powodu zbyt wąskiego kręgu odbiorców. Świadomie pokrywał wynikający z tej działalności deficyt, a w wypadku dzieł szczególnie cennych i przydatnych w nauczaniu nakazywał wysyłanie ich do bibliotek szkolnych po symbolicznej wręcz cenie, pokrywającej raczej koszty wysyłki, a nie przygotowania i druku książki. W testamencie pozostawił specjalne środki na wydanie przez Włodzimierza Szuchiewicza, nakładem Muzeum Przyrodniczego, czterotomowej «*Huculszczyny*»³⁷. Przez pół wieku angażował się jako mecenas w wydawanie opracowań historycznych i podręczników szkolnych w języku polskim, największą opieką otaczając jednak autorów kosztownych dzieł przyrodniczych (ręcznie malowane ilustracje) i etnograficznych, m. in. dzieł Oskara Kolberga³⁸.

³⁵ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji...* T. 7. Wrocław, 1995. S. 413–418.

³⁶ Wasylewski S. *Życie polskie...* S. 437.

³⁷ Brzęk G. *Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca*. Lublin, 1994. S. 168–169.

³⁸ Kolberg O. *Przemyskie. Zarys etnograficzny*. Kraków, 1891 (wydanie pośmiertne).

*Rys. 1. Antoni Bielski
(zm. 1789)*

*Rys. 2. Tekla Bielska z Kalinowskich
(zm. 1787)*

*Rys. 3. Ignacy Miączyński
(1760–1809)*

*Rys. 4. Aniela Miączyńska z Bielskich
(1766–1832)*

*Rys. 5. Mateusz Miączyński
(1800–1863)*

*Rys. 6. Klementyna Miączyńska z Potockich
z córką Alfonsyną*

*Rys. 7. Włodzimierz Dzieduszycki
(1825–1899)*

*Rys. 8. Alfonsyna Dzieduszycka
(1836–1919)*

Z finansowej pomocy Włodzimierza Dzieduszyckiego korzystali uczeni odbywający podróże naukowe po kraju i Europie, wśród nich m. in. geograf Antoni Rehman i ornitolog Ernest Schauer. Sam udzielał się w różnego typu zjazdach i sympozjach ułatwiających wymianę doświadczeń naukowych i szerzących postęp w gospodarce. Nie tylko wygłaszał tam wzbudzające duże zainteresowanie referaty, ale służył pomocą organizacyjną, a zwłaszcza finansową. Z własnej kieszeni pokrył m. in. znaczną część kosztów II Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie (1875 r.), w którym uczestniczyło 385 osób z trzech zaborów, a organizatorzy nazwali go *«jedynym mecenasem nauk przyrodniczych w kraju naszym»*. Dziękował mu za to prezes Akademii Umiejętności w Krakowie Józef Majer, któremu hrabia odpowiedział toastem na cześć AU: *«To co zrobiłem dla kraju, to zrobiłem jedynie tylko pod wrażeniem naszej «alma mater» [...], pod wpływem tego właśnie ciepła, które stamtąd [się – K. K.] rozlewa»*³⁹. Kilka lat później Akademia powołała go na członka-korespondenta wydziału nauk matematyczno-przyrodniczych (1881 r.).

W działalności mecenasowskiej Włodzimierza Dzieduszyckiego ważne miejsce zajmowało szkolnictwo. Radzie Szkolnej Krajowej ufundował bibliotekę pedagogiczną i oświatową, a założona przez studentów Czytelna Akademicka otrzymała 159 dzieł z jego księgozbioru. Na wezwanie Towarzystwa Pedagogicznego złożył w 1872 r. datek 1 tys. złr na szkoły ludowe, co lwowski «Szczutek» odnotował dowcipnym komentarzem zamieszczonym obok jego zdjęcia: *«jeden na tysiąc, co dał tysiąc»*⁴⁰. Wraz z Adamem Sapiehą doprowadził do otwarcia we Lwowie Krajowej Szkoły Gospodarstwa Lasowego (1874 r.)⁴¹, a w niej katedry łowiectwa oraz muzeum łowieckiego, któremu przekazał wiele eksponatów, wspomógł finansowo i rozpropagował w Galicji poprzez Galicyjskie Towarzystwo Łowieckie, które założył w 1876 r. Był pierwszym kuratorem szkoły, a słuchaczom i nauczycielom udostępniał zbiory Muzeum Przyrodniczego. Od 1878 r. finansował wydawanie pierwszego polskiego czasopisma łowieckiego, miesięcznika «Łowiec»⁴².

W Sejmie Krajowym Galicyjskim (był jego marszałkiem w 1876 r.) skutecznie walczył o rozwój tzw. przemysłu domowego, z jego inicjatywy rząd krajowy zajął się po 1877 r. tworzeniem szkół przemysłowych i rękodzielniczych. Za swój obowiązek uważał dbałość o podnoszenie oświaty w swoich majątkach, gdzie

³⁹ Pamiętnik II Zjazdu lekarzy i przyrodników we Lwowie (19–24 lipca 1875 r.). Lwów, 1876. S. 20–21.

⁴⁰ Dybiec J. Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918. Wrocław, 1981. S. 26–29.

⁴¹ CPAHU we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 283: Korespondencja z Wydziałem Krajowym (1874–1886).

⁴² Włodzimierz Dzieduszycki był inicjatorem wydawania «Łowca», jako organu Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego. Karolczak K. Łowy poturzyckie. *Myśliwskie pasje ziemian. O polowaniach w polskich majątkach ziemiańskich w XIX i XX wieku. Studia i materiały Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy*. T. XI. Dobrzyca, 2023. S. 210.

fundował, uposażał i wzorowo utrzymywał szkoły ludowe⁴³. Samodzielnie stworzył Krajową Szkołę Garncarską w Kołomyi (1876 r.), powierzając jej kierownictwo Hucułowi J. Bachmińskiemu. Wywarła ona duży wpływ na ceramikę Pokucia, propagując m. in. ulepszone piece do wypalania. Szkołę garncarstwa założył też w Sokalu, a szkoły rzemiosł artystycznych z całej Galicji porozumiewały się z nim w sprawie obsady fachowej kadry nauczającej⁴⁴. Zaangażował się w organizację otwartej w 1855 r. Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublanach. W następnym roku ufundował jednorazowe stypendium dla absolwentów szkoły pragnących uzupełnić swe wykształcenie w uczelniach zagranicznych. Organizacyjnie i materialnie przyczynił się do utworzenia w 1860 r. wzorowej owczarni dublańskiej, przez wiele lat pełnił funkcję kuratora szkoły.

Dzięki pomocy hrabiego wykształcenie zdobyło co najmniej kilkudziesięciu młodych ludzi, ale dokładna ich liczba trudna jest do ustalenia z powodu skromności darczyńcy, który nie życząc sobie rozgłosu, zabraniał ujawniania nazwisk. Po latach w biografiach wielu znanych osobistości pojawiały się ciepłe wzmianki o «dobroczyńcy z Pieniak», dzięki któremu zdobyli wykształcenie. Był wśród nich Józef Łoziński, późniejszy kustosz Biblioteki Poturzyckiej, Bogusław Kopczyński, młodo zmarły profesor medycyny sądowej UJ, Adam Chmielowski, późniejszy święty Brat Albert, któremu stypendium uzyskane w 1869 r. pozwoliło na samodzielne studia w Akademii monachijskiej. Kandydatów do stypendium spośród słuchaczy medycyny przedstawiał m. in. ogromnie ceniony przez hrabiego Józef Dietl, lekarz, prof. UJ, prezydent Krakowa. W 1862 r. ufundował anonimowo stypendia dla docenta weterynarii i anatomii patologicznej, co miało ułatwić dwom osobom studia zagraniczne w dziedzinach mało w kraju znanych.

Niepodważalne są zasługi Włodzimierza Dzieduszyckiego w szeroko pojętej kulturze. Interesował się literaturą i sztuką, a chociaż sam nie tworzył dzieł literackich, nie malował, to jednak subsydiował zarówno literatów, jak i malarzy. Z jego pomocy korzystał m. in. Artur Grottger, pobierający spore zaliczki pozwalające na leczenie trawiącej go gruźlicy, a spłacający swoje zobowiązania wobec mecenasa wspaniałymi obrazami. W kręgu jego najbliższych przyjaciół znajdowali się przez długie lata Leopold hr. Starzeński i Jan Aleksander hr. Fredro (jedyne syn sławnego komediopisarza Aleksandra), obydwaj autorzy wielu sztuk scenicznych. Sam nie podejmował prób literackich, pozostając jedynym – obok Karola hr. Lanckorońskiego – mecenasem sztuki w sferach towarzyskich Lwowa⁴⁵. Doceniał to lokalny świat artystyczny, a powstałe w 1880 r. Koło Literacko-Artystyczne uczyniło go swoim członkiem honorowym⁴⁶.

⁴³ «Biesiada Literacka». T. III, nr 71. R. 1877. S. 290.

⁴⁴ *Orenżyna J.* Przemysł ludowy w Polsce. Warszawa, 1959. S. 113.

⁴⁵ *Rosco-Bogdanowicz M.* Wspomnienia. T. I. Kraków, 1959. S. 88.

⁴⁶ Koło Literackie wybrało go członkiem honorowym przez aklamację 21 IV 1882 r. BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 37, t. 4.

W pałacu przy ul. Kurkowej we Lwowie posiadał znaczący gabinet numizmatyczny, umieszczony obok kolekcji obrazów, które po jego śmierci stały się częścią znanej nie tylko we Lwowie Galerii Miączyńskich–Dzieduszyckich⁴⁷, otwartej bezpłatnie dla publiczności w 1909 r. W jej skład weszła zgromadzona w Pieniakach, a odziedziczona przez Alfonsynę kolekcja jej dziadka Ignacego Miączyńskiego, który podczas swych licznych podróży po Europie zebrał na przełomie XVIII/XIX wieku około 450 płócien szkół: włoskiej, niderlandzkiej, niemieckiej, francuskiej i hiszpańskiej⁴⁸. Włodzimierz Dzieduszycki zebrał z kolei około 400 obrazów wybitnych mistrzów polskiego malarstwa: Artura Grottgera, Jana Matejki, Juliusza Kossaka, Franciszka i Bruno Tepów, Piotra Michałowskiego, Józefa Brandta, Aleksandra Orłowskiego, Henryka Rodakowskiego, Leopolda Löfflera, Józefa i Alojzego Rejchanów, Józefa Chełmońskiego, Wojciecha Gersona, Michała Sozańskiego, Józefa Chojnickiego i in. Ważną część zbiorów stanowiły portrety rodzinne, obrazy dotyczące dziejów Polski oraz ładny zbiór rycin, litografii, rysunków artystów polskich i obcych. Znalazły się tam również szkicowniki i albumy starszych malarzy polskich: Matejki, Norblina, Siemiradzkiego i in. Umieszczenie płótna w kolekcji Włodzimierza Dzieduszyckiego w pewnym sensie nobilitowało młodego malarza, ale zabiegali o to także uznani już artyści, np. L. Löffler⁴⁹.

Mecenat hrabiego objął także instytucję kościelną, która nie tylko zaspokajała potrzeby duchowe wiernych, ale dbała też o utrzymanie istniejącego porządku społecznego. Osobiście przyjaźnił się i wspomagał finansowo arcybiskupa ormiańskiego Izaaka Isakowicza (1824–1901), który był w ostatnich latach życia jego spowiednikiem. W rozległych majątkach Dzieduszyckiego nie było konfliktów religijnych. Jako kolator równie troskliwie opiekował się świątyniami obrządku łacińskiego, jak i greckiego, budując w należących do niego wsiach zarówno kościoły, jak i cerkwie. Zasłużył w ten sposób na wdzięczność wiernych i biskupów, a grekokatolicki metropolita lwowski kardynał Sylwester Sembratowicz (1836–1898) pisał wręcz *«o dowodach umiłowania ludu ruskiego»*⁵⁰. Najbardziej znany z tych kościołów poświęcił w Zarzeczcu (1880) bp krakowski Albin Dunajewski. Pod wielkim ołtarzem świątyni znalazła miejsce krypta grobowa, w której Włodzimierz Dzieduszycki złożył prochy swych rodziców, a potem i sam w niej spoczął wraz z najbliższą rodziną. Hrabia nigdy nie wchodził w różnice narodowościowe i

⁴⁷ Więcej o Galerii Miączyńskich–Dzieduszyckich patrz: Karolczak K. Kolekcjonerskie pasje Dzieduszyckich. *Wokół kolekcjonerskich pasji Dzieduszyckich*. Warszawa, 2022. S. 10–35.

⁴⁸ L. K. Dom mieszkalny w Pieniakach, niedaleko Brodów w Galicji. *«Przyjaciel Ludu»*. R. 16: nr 4. 1849. S. 26; Skowronek J. Miączyński Ignacy. *PSB*. T. XXI. S. 555.

⁴⁹ L. Löffler (1827–1898) został w 1866 r. członkiem wiedeńskiej Akademii Sztuk Pięknych, a w latach 1876–1897 był profesorem krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych. Włodzimierz poznał go w 1851 r. w Ostendzie. Kupił dwa jego obrazy: *«Powrót rycerza z wyprawy wiedeńskiej 1683 r.»* oraz *«Śmierć Czarnieckiego»*.

⁵⁰ CPAHU we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 34: Pismo Sylwestra Sembratowicza do Włodzimierza i Alfonsyny Dzieduszyckich z 18 III 1897 r. związane z budową cerkwi w Markopolu.

wyznaniowe. Wspierał kulturę polską i folklor ukraiński, pracował nad zbliżeniem obu narodowości.

Europejską sławę przyniosły Włodzimierzowi Dzieduszyckiemu wystawy, w których najpierw uczestniczył, a potem z dużym rozmachem sam organizował. Największe były wystawy rolniczo-przemysłowe, w ramach których początkowo prezentowano także wyroby etnograficzne. Dzieduszyckiemu rozgłos przyniosła wystawa światowa w Wiedniu (1873 r.), gdzie był delegatem galicyjskiej komisji wystawienniczej. Nie mógł wprawdzie wyodrębnić tam działu galicyjskiego, ale tak wyeksponował rodzime okazy rolnicze i etnograficzne, że zwracały one powszechną uwagę. Zaprezentował m. in. 53 kompletne ubiory włościan galicyjskich (40 z Huculszczyzny i Podhala), pisanki wielkanocne, wyroby z drewna, gliny i skóry. Sprowadził do Wiednia autentyczną chatę wiejską z całym wyposażeniem. Zachwyty zwiedzających wzbudziły też rzadkie okazy ornitologiczne pochodzące głównie z jego Muzeum Przyrodniczego. Prof. Wilhelm Exner, dyrektor Muzeum Rzemiosł w Wiedniu, stawiał działalność Dzieduszyckiego za wzór innym krajom monarchii⁵¹.

Wystawa wiedeńska zainspirowała Towarzystwo Gospodarskie Galicyjskie do zorganizowania podobnej imprezy we Lwowie, co powierzono W. Dzieduszyckiemu. Celem było dokonanie przeglądu i oceny stanu produkcji rolniczej i przemysłowej oraz ustalenie dalszych kierunków rozwoju gospodarki galicyjskiej. Podczas wystawy rewelacją stał się «odkryty» wtedy po raz pierwszy przez Dzieduszyckiego przemysł domowy. Dział ten hrabia urządzał osobiście włączając doń wyroby garncarskie, koszykarskie, snycerskie i inne okazy etnograficzne. Dopatrywano się w nich znamienia narodowej sztuki i załączników rozwoju przemysłu, a pawilon szeroko opisywano w licznych artykułach⁵². Wystawa przyniosła Włodzimierzowi powszechne uznanie w Galicji, a prof. Exner po latach uznał, że wystawione tam przez niego zbiory etnograficzne zapoczątkowały powstanie całego szeregu muzeów etnograficznych w monarchii austriackiej⁵³.

Jeszcze większy sukces przyniosła Dzieduszyckiemu wystawa paryska w 1878 r., na której przewodniczył delegacji austro-węgierskiej i odpowiadał za ekspozycję całej monarchii. Włączył do niej wyroby rękodzielnicze z Galicji⁵⁴, wśród których największe zainteresowanie wzbudziły kilimy huculskie, wykupione

⁵¹ Przegląd Wystawy Powszechnej w Wiedniu 1873. Warszawa, 1875. S. 723–724; *Bujak J.* Muzealnictwo etnograficzne w Polsce (do roku 1939). Warszawa; Kraków, 1975. S. 19–21.

⁵² Katalog Wystawy Krajowej Rolniczej i Przemysłowej we Lwowie 1877. Lwów, 1877. S. III–VI, XVI; *Oldziejski K.* Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcza. Poznań, 1928. S. 54–56; *Żabko-Potopowicz A.* Stulecie działalności ziemiaństwa polskiego (1814–1914). Warszawa, 1916. S. 102.

⁵³ Pogląd ten Exner sformułował m. in. podczas odczytu wygłoszonego w 1897 r. we Lwowie. CPAHU we Lwowie, f. 64, op. I, spr. 355: List Alfonsyny Dzieduszyckiej do męża Włodzimierza z 22 III 1897.

⁵⁴ W. Dzieduszyckiego nagrodzono złotym medalem za ekspozyty przemysłu rękodzielniczego z drewna. *Catalogue officiel exposit. universelle intern. de 1878, à Paris.* Paris, 1878. S. 235.

natychmiast po wystawie przez Anglików i Amerykanów. Po wystawie na ręce hrabiego napłynęły zamówienia na kilka tysięcy owych kilimów, co u niektórych budziło pokusę uruchomienia produkcji fabrycznej. Dzieduszycki chcąc zachować rękodzielniczy charakter owych wyrobów odpisał, że fabryka kilimów uległa spaleniu⁵⁵. Wystawa paryska przyniosła uznanie dla W. Dzieduszyckiego w całej Europie, a rząd francuski odznaczył go Krzyżem Komandorskim Orderu Legii Honorowej z tytułem *«officier de l'instruction publique»*⁵⁶. Cesarz Franciszek Józef I nie tylko pozwolił mu nosić owo francuskie odznaczenie, ale dwa lata później sam przyznał mu Order Żelaznej Korony pierwszej klasy, jedno z najwyższych odznaczeń w monarchii habsburskiej⁵⁷.

Po wystawie paryskiej Dzieduszycki uznany został w Galicji za eksperta od spraw wystawienniczych. Bez jego udziału nie mogła obejść się praktycznie żadna tego typu impreza, a udziału swojego Muzeum Przyrodniczego nie odmawiał nawet w lokalnych prezentacjach. Sam zabłysnął w 1887 r. na Krajowej Wystawie Rolniczej i Przemysłowej oraz Sztuki Polskiej w Krakowie, gdzie według własnego uznania urządził dział przemysłu domowego i pełnił na nim obowiązki gospodarza. Jego stała obecność w pawilonie przyciągała zwiedzających, przyczyniła się do szerokiego rozpropagowania osiągnięć tego przemysłu i uznawana była za jedną z przyczyn sukcesu całej wystawy.

Po raz ostatni osobiście uczestniczył w Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie w 1894 r. Opracował jej projekt i uroczystość otwarcia, był jej prezesem honorowym. Przygotowywał działy etnograficzny i przemysłu ludowego, wybudował na własny koszt na terenie wystawowym w Parku Stryjskim kompletną zagrodę chłopską z autentyczną chatą huculską, w której pomieścił okazy etnograficzne i wyroby ludowe z całej Galicji. Z ogromnym zainteresowaniem oglądał je przybyły na wystawę jej honorowy protektor, cesarz Franciszek Józef I, który złożył też wizytę w Muzeum Przyrodniczym, co odbiło się szerokim echem w całej Galicji⁵⁸. Podkreślano przy tym zasługi Włodzimierza, który nie tylko stworzył owo muzeum, ale i zabezpieczył na przyszłość jego byt materialny w zatwierdzonej przed kilkoma miesiącami ordynacji. Najwyższe wyróżnienie spotkało jednak hrabiego ze strony Uniwersytetu Lwowskiego, który kilka miesięcy wcześniej, 4 maja 1894 roku, przyznał mu doktorat h. c. z filozofii⁵⁹, a wniosek w tej sprawie złożył prof. Benedykt Dybowski⁶⁰.

⁵⁵ Dębicki L. Portrety i sylwetki z dziewiętnastego stulecia. Kraków, 1906. S. 264.

⁵⁶ BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 23, t. 2: Dyplom francuskiej Legii Honorowej nadany W. Dzieduszyckiemu 9 I 1879.

⁵⁷ BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 23, t. 2: Decyzja cesarza z 30 IV 1881.

⁵⁸ Cesarz zwiedził Muzeum Przyrodnicze 11 września 1894 r. CPAHU we Lwowie, f. 64, op. I, spr. 352: Zawiadomienie namiestnika Kazimierza Badeniego z 6 IX 1894.

⁵⁹ «Świat». R. 7: nr 20. 1894. S. 483.

⁶⁰ Dyplom dra h. c. Uniwersytetu Lwowskiego dla W. Dzieduszyckiego. BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 22, t. 2.

Prezentacje krajowe przyniosły niewątpliwą sławę Dzieduszyckiemu, ale dla przyszłości większe od nich znaczenie miały organizowane przez niego wystawy etnograficzne. Pierwszą tego typu ekspozycję na ziemiach polskich przygotował i w części sfinansował w 1880 r. w Kołomyi, gdzie zgromadzono przede wszystkim wyroby Huculów, ale też Ormian i Cyganów. Na jej otwarciu także pojawił się cesarz Franciszek Józef I, który nie tylko że nabył sporo eksponatów, przez co stały się one znane w Wiedniu, ale też hojnie uposażył wraz z W. Dzieduszyckim dwie pary huculskie, których ślub stał się jednocześnie prezentacją miejscowej kultury i obyczajów. Wystawa była przełomowym momentem w dziejach zainteresowania Huculszczyzną, ukazała bogactwo Pokucia, a przebywającemu tam Oskarowi Kolbergowi przyniosła nieoceniony wręcz materiał badawczy. Z udziałem Dzieduszyckiego utworzono też tam wówczas komitet mający w przyszłości popierać chów koni huculskich⁶¹.

Włodzimierz Dzieduszycki zmarł w Poturzycy 18 września 1899 r.⁶², pochowany został w rodzinnej krypcie grobowej pod kościołem w Zarzeczcu. Jego pogrzeb w Zarzeczcu (23 września) stał się okazją do złożenia hołdu wielkiemu mecenasowi, społecznikowi i uczonemu. Trumnę ze zwłokami na dworzec kolejowy w Sokalu oraz od granic Zarzeczca aż do kościoła nieśli na rękach strażacy i oficjaliści. Specjalne pociągi ze Lwowa i z Krakowa przywoziły około 400 żałobników, wśród których były wszystkie czołowe postaci galicyjskiego życia politycznego, kulturalnego i gospodarczego na czele z namiestnikiem Leonem Pinińskim (cesarz Franciszek Józef przysłał telegram z kondolencjami)⁶³. Z całego szeregu oficjalnych delegacji wyróżniała się reprezentacja miasta Lwowa na czele z prezydentem Godzimirem Małachowskim oraz szerokie grono posłów do Sejmu Krajowego i Rady Państwa (ponad 50 osób). Egzekwie odprawiano według liturgii greckiej i łacińskiej. Mszę celebrował biskup Sołecki, kazanie wygłosił arcybiskup Isakowicz, w obrządku greckim kondukt odprawił biskup Konstanty Czechowicz, a łacińskie hymny odśpiewali biskup Puzyna z Krakowa i biskup Pelczar z Przemyśla⁶⁴. Biskupom towarzyszyło kilkudziesięciu księży, a mowy pogrzebowe trwały kilka godzin. Po polsku i po ukraińsku przemawiali politycy, profesorowie (prezes AU Stanisław Tarnowski, rektor Uniwersytetu Lwowskiego Władysław Abraham), prezydenci miast (G. Małachowski), ziemianie i chłopci. Obecne były dziesiątki osób, które w przeszłości doświadczyły od zmarłego różnego rodzaju pomocy materialnej, które niejednokrotnie zawdzięczały mu całe swe wykształcenie. Na grobie złożono 43 wieńce, wśród których wyróżniały się srebrnymi laurami, złożonymi szarfami i

⁶¹ *Turkowski M.* Wystawa Etnograficzna Pokucia w Kołomyi. Kraków, 1880; *Janicka-Krzywda U.* Huculi. Kraków, 1991. S. 16.

⁶² BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 22, t. 2: Testimonium mortis (odpis z 5 X 1899).

⁶³ Na listach z kondolencjami podpisało się na pogrzebie 209 osób powszechnie znanych w ówczesnej Galicji. BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 2107, t. 229: Materiały żałobne związane z pochówkiem W. Dzieduszyckiego.

⁶⁴ «Biesiada Literacka». R. t. 47, nr 40. 1899. S. 265; «Czas». R. 52: nr 219. 1899.

owocami niesione przez delegacje Wydziału Krajowego Galicyjskiego Sejmu Krajowego oraz miasta Lwowa, żegnającego swego honorowego obywatela⁶⁵. Na śniadaniu po pogrzebie było około 600 osób, a wielu wyjechało już wcześniej prosto z kościoła⁶⁶.

Właściciel Pieniak nie uważał się za polityka, ale zajmowana przez niego pozycja zmuszała go do uczestniczenia w życiu politycznym Galicji i monarchii. Był dziedzicznym członkiem Izby Panów wiedeńskiej Rady Państwa (parlamentu), posłem do Sejmu Krajowego Galicyjskiego, a nawet krótko jego marszałkiem na prośbę cesarza Franciszka Józefa I, gdy zwaśnione politycznie polskie i ukraińskie ugrupowania akceptowały jedynie jego kandydaturę. Ceniony na dworze wiedeńskim, przyjmowany na audiencjach przez cesarza, nie lubił jednak polityki, nie umiał przemawiać, najlepiej czuł się wśród uczonych i artystów. Uważano go za wybitnego ornitologa, jego biogramy do dziś zamieszczają opracowania dotyczące historii nauki, a nazwisko utrwalało w nazewnictwie ornitologicznym. Pozostało po nim Muzeum Przyrodnicze we Lwowie, odradza się Pamiątka Pieniacka, rezerwat przyrody utworzony przez niego w 1886 r., a pamięć o nim przywraca od kilkunastu lat Muzeum Dzieduszyckich w Zarzeczcu, działające jako filia Muzeum Kamienica Orsettich w Jarosławiu.

W sporządzonym pod koniec życia testamentie Włodzimierz Dzieduszycki przeznaczył Pieniaki jednej z czterech córek, Marii, poślubionej w 1894 r. przez właściciela Drohiczówki, Tadeusza Cieńskiego (1856–1925), prezesa Rady Powiatowej w Zaleszczykach, późniejszego wybitnego działacza Stronnictwa Narodowego i bliskiego współpracownika Romana Dmowskiego. Ich ślub (w obrządku rzymskokatolickim) w Pieniakach urósł do rangi symbolu, jako że udzielał go arcybiskup Izaak Isakowicz, lwowski metropolita obrządku ormiańsko katolickiego, a cała ceremonia odbyła się w greckokatolickiej cerkwi⁶⁷! W rękach Cieńskich Pieniaki pozostawały do II wojny światowej, a ostatnim właścicielem był Stanisław (1898–1993), żonaty z Marią ks. Jabłonowską.

---

⁶⁵ Wśród szeregu innych wieńców były m. in. od: Koła Polskiego z Wiednia; Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika; Towarzystwa Pedagogicznego; Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego; Krajowej Komisji Przemysłowej; Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie; Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego; Zakładu Ossolińskich; Rad powiatów brodzkiego i sokalskiego; miasta Sokala; Krajowej Szkoły Gospodarstwa Lasowego we Lwowie; wielu instytucji kredytowych i finansowych, szkół i osób prywatnych. BNL, Dział Rękopisów, f. 45, op. III, j. 22, t. 2.

⁶⁶ CPAHU we Lwowie, f. 64, op. 1, spr. 360: List Klementyny Dzieduszyckiej do siostry Róży z 23 IX 1899.

⁶⁷ Cieński S. Zamykam oczy i widzę... Dziekanów Leśny, 2015. S. 15.

Леся КОКОВСЬКА-РОМАНЧУК

*доцент кафедри акушерства і гінекології №1
Тернопільського державного медичного університету
ім. І. Я. Горбачевського
(м. Тернопіль)*

АКУШЕРСЬКА ДОПОМОГА НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ВОЛОДИМИРІЇ ЗА ЧАСІВ ГАБСБУРГІВ НА ПРИКЛАДІ ПІДКАМЕНЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

Вступ

На історичній карті коронного краю Східної Галичини та Володимирії помітне місце займає невелике містечко Підкамінь. Мов у краплині води, тут сфокусувалася картина історичної демографії, притаманна реаліям тих часів. Його приграничне розташування додало певної галицької колористики в особливому багатоетнічному поєднанні. Невичерпним джерелом інформації про містечко, його людей, родини, їхні долі, є метричні книги.

Мета дослідження – з'ясувати стан акушерської допомоги у Підкамені, її якість, зміни упродовж століття – від традиційної народної родопомічниці – до акушерки з медичною освітою, аналіз верств населення, які віддавали перевагу бабі-повитусі чи дипломованій акушерці. **Джерельною базою** дослідження слугують метричні книги, розміщені на електронному ресурсі Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ) римо-католицької митрополичої консисторії, їх, обрано до опрацювання, у хронологічних межах 1816–1900-х рр.¹ Отримані відомості стосуються лише частини мешканців Підкаменя, оскільки у містечку проживали

---

¹ Метричний комплекс формувався при монастирському костелі домініканців ще з середини XVII ст., зокрема найдавніша метрична книга зі спільними записами про народження та шлюби почала вестися з 1650-го року. Дет. див.: Archiwum Główny Akt Dawnych (далі – AGAD), zesp. 301, sygn. 1079; Метрика смертей з середини XVIII ст.: AGAD, zesp. 301, sygn. 1085. Окрім цього, у 1700 р. при монастирі домініканців було засновано парафію, куди входили навколишні галицькі та ближні волинські села тодішніх Волинського та Руського воєводств у складі Волинської католицької дієцезії: Дудин, Крутнів, Кутище, Лідихів, Лосятин, Накваша, Нем'яч, Паликорови, Паньківці, Розтоки, Черниця, Яснище. Про формування парафії відповідний запис до монастирської метричної книги у Підкамені зробив луцький католицький канонік Франциск Велговський (Franciscus Wielhovski) у цьому ж 1700 році, дет. див.: AGAD, zesp. 301, sygn. 1079, k. 37; *Barącz S. Dzieje klasztoru ww. oo. Dominikanów w Podkamieniu. Tarnopol, 1870. S. 117.*

українці, поляки та євреї, чисельність яких змінювалася упродовж XIX ст., а відтак статистика враховувала не національну приналежність, а віросповідання особи, її релігійно-конфесійну приналежність. Поляки зазвичай належали до римо-католицького віровизнання, українці – до греко-католицького, євреї до юдаїзму, розбіжності незначні. Для аналізу послуговували доступні книги римо-католицького костелу монастиря домініканців у Підкамені, де хрестили дітей та брали шлюб переважно особи польської етнічної приналежності². Для висвітлення колективного образу «підкамінської повитухи» застосовано **просопографічний метод** історичних досліджень, де за допомогою залучення різносторонніх джерел вдалося відтворити колективний образ зазначеної спільноти з усіма її визначальними рисами, а також індивідуальними особливостями³. На жаль, питання акушерської допомоги у Підкамені, а відтак і діяльність тут баб-повитух до тепер не мало належного відображення у історіографії, а тому це ставить наукову та соціальну **актуальність** роботи.

Населення Підкаменя у 1880 році відповідно до перепису становило 3 299 осіб, у 1901-му – 3 303. За статистичними матеріалами відсоток римо-католиків у містах Східної Галичини у 1857-му році становив 44,74%, греко-католиків 44,89%, юдеїв – 9,69%, у 1880-му році відповідно 45,56%, 42,17% та 11,52%, у 1900-му році – 45,79%, 42,46% та 11,09%, що доволі обережно дозволяє проєктувати ці співвідношення на Підкамінь із певними застереженнями щодо місцевих особливостей⁴. «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...» подає наступні статистичні дані станом на 1880 р.: населення Підкаменя становило 3 199 осіб у гміні та 113 при дворі (разом 3 312 осіб). З них за релігійно-конфесійним поділом: 1 545 – юдеїв, 968 – римо-католиків та 799 – греко-католиків, натомість етнічну приналежність фіксовано іншу: 1519 – поляків (зрозуміло з урахуванням місцевих євреїв польської етнічної приналежності), 1001 – німців (головно колоністів з етнічних німецьких територій, чесько-німецького пограниччя та урядників – вихідців з Австрії), 808 – русинів та 5 осіб іншої національності⁵.

² ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 410–420 (метрики за 1816–1865 pp.); ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 2538–2542 (метрики за 1866–1900 pp.).

³ У дослідженні послуговано методологічною основою просопографії, запропонованою Ярославом Дашкевичем та Наталією Яковенко. Дет. про використання методу див.: Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Український біографічний словник: Історія і проблематика створення*. Матеріали науково-практичної конференції, Львів, 8–9 жовтня 1996 р. Львів, 1997. С. 42–44; Дашкевич Я. Майстерня історика. *Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Львів, 2011. С. 5–43; Яковенко Н. Вступ до Історії. Київ, 2007. С. 229–255.

⁴ Янишин Б. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини (XIX – початок XX ст.): основні риси, стан та перспективи дослідження. *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* Вип. 25. 2016. С. 135–146.

⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. VIII. Warszawa, 1880. S. 403.

Ще однією групою населення були німці, що мешкали у колонії неподалік, у с. Малинище, і становили активну частину людності, що віднайшла відображення у метричних книгах народжуваності. «З 1781 по 1785 роки 13 тис. німців, переважно з Пфальца та інших південно-західних німецьких земель, прийняли запрошення Габсбургів й оселилися в Галичині. За ними у першій половині ХІХ ст. сюди емігрувало ще 2 тис. німців із Судетів, тобто австрійської Північно-Західної Богемії»⁶. У записах про шлюби та смерть не одноразово знаходимо вказівку на походження німецьких колоністів саме з Богемії⁷.

Уперше зобов'язання реєструвати хрещення та одруження поклав на парафіяльних священників Тридентський собор (згідно з постановами 11 листопада 1563 року). Про записи померлих не йшлося. Таку необхідність увів Римський ритуал, виданий Папою Павлом V у 1614 році. Реформа записів у метричних книгах, запроваджена Указом цісаря Йосифа II від 20 лютого 1774 року⁸, накладала на парафіяльних священників обов'язок вести три окремих

⁶ Янишин Б. Соціально-демографічні зміни у містах Східної Галичини... С. 135–146.

⁷ Доволі опосередковано, проте все ж згадано про кількох німецьких колоністів у дослідженні, що стосуються містечкового кладовища у Підкамені. Дет. див.: *Wiśniewski A. M., Paszkowicz M. A.* Cmentarze w Podkamieniu. Wołów, 2014; *Лесонін Л.* Опис окремих класицистичних надгробних скульптур на цвинтарі у Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 253–259.

⁸ На досліджуваних теренах, зокрема Підкаменя та околиць, активне введення на унійних парафіях метричних записів розпочалося щойно з 1780-х рр. та було пов'язано з діяльністю спрямованою на дисциплінування парафіяльного духовенства та вірних єпископом Львівської архієпархії владикою Петром Білянським. Про нього у перші роки австрійської адміністрації див.: *Скочилас І.* Утворення Королівства Галичини і Лодомирії та зміни у адміністративно-територіальному устрої Львівської єпархії у 1772–1787 роках. *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*. Кн. 1. Львів, 2010. С. 767–775. Зокрема, на приєднаних у 1782 році до Львівської архієпархії парафіях була проведена генеральна єпископська візитація здійснена каноніком Львівської єпархії о. Олексієм Ганкевичем. Візитацію див.: Національний Музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). Відділ рукописів та стародруків. Візитаційна книга Ркл-27. *Acta Visitationis Generalis sub felici Regimine Illustrissimi Excellentissimi ac Reverendissimi Petri Bielanski, Leopoldinsis, Haliciensis et Cemece [nsis] Episkopi; per Dekanatus Brodensensem, Olescensem, Leszniovie [nsem], Zaloziece[nsem], Zdarazensem et Woloczysce[nsem] vigore intro contentorum expeditae*: Рукопис. 2. Львів, 1783–1784. [1] арк. + 758 с. + [758–760 зв.] арк. (Оригінал). Непересічне місце у актах візитації займають відношення пов'язані з метричними записами, акуратністю їх ведення, чи ж їх відсутності. Увагу до цього явище частково приділено у: *Букало І.* «Ewangelium zdało by się drukowane»: акти генеральних візитацій Львівської єпархії ХVІІІ ст. як джерела до історії парафій Підкаміньщини. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 142–159. Переклади сучасною українською мовою актів візитацій двох підкаміньських греко-католицьких церков підготував Василь Слободян, їх

книги: хрещень, шлюбів та смертей. На відміну від попередньої форми, де записи велися суцільним текстом, була введена книга, надрукована типографським способом з графами, де зазначалися відомості не тільки про народжених чи тих, хто бере шлюб, а й про їхні родини. Зокрема, у книзі хрещень виділяють обов'язкові для заповнення графи: дата народження дитини і дата хрещення; номер будинку (слід зазначити, що він не є номером будинку на певній вулиці, як у сучасних містах, а відповідає номеру в кадастрі, тобто є індивідуальним для кожного будинку в селі чи місті, що полегшує ідентифікацію); ім'я дитини; віросповідання батьків; стать; статус – дитина, народжена у законному шлюбі чи поза шлюбом; батьки – з вказанням дівочого прізвища матері, професія батька; окрема графа для хресних батьків – прізвище, ім'я, статус, професія⁹.

Обкладинка книги та назви розділів часто намагалися красиво оформити, залежно від бажання і таланту священника чи писаря, який робив щорічні копії записів для подачі в консисторію.

див.: Акт генеральної візитації церкви мучениці Параскеви у Підкамені 1784 р. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. С. 160–165; Акт генеральної візитації церкви Преображення у Підкамені 1784 р. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. С. 166–171. Про метричні записи на місцевих греко-католицьких парафіях Підкарпатщини наприкінці XVIII ст. див.: *Карий П.* Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього в селі Загір'я (1784–1944 рр.): вступ до дослідження. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. С. 264–282. Що ж до аналізу відповідних католицьких метричних записів XVIII ст. (головно метрики Підкарпатського домініканського монастиря, частково – для парафій сучасної західної та південно-західної Підкарпатщини можуть слугувати метричні записи Сасівської католицької парафії Різдва св. Іоанна Хрестителя, діючої з 1693 р.) та XIX ст. (разом з метриками Підкарпатського конвенту для парафій сучасної західної та південно-західної Підкарпатщини велися записи у католицькому костелі св. Альфонса Родрігеса у Пеняках, діючого з 1814 р., про нього та с. Пеняки див. *Антонюк Д.* Пеняки – магнатська резиденція кількох родин. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях.* Зб. 4. Підкарпаті; Львів, 2023–2024. С. 89–92; а також у статті проф. Казимира Карольчака у цьому збірнику), то вони ще чекають свого ґрунтовного опрацювання.

⁹ Дет. про впровадження на парафіях унійної митрополії метрик, як одного з проявів конфесіоналізації, а відтак дисциплінування духовенства та вірних див.: *Скоцилас І.* Впровадження метричних книг у Київській митрополії (середина XVII–XVIII ст.). *Генеалогічні записки.* Вип. 7. Львів, 2009. С. 26–57. «Підкарпатський контекст» введення метричних записів на парафіях у другій половині – наприкінці XVIII ст. див. аналізі візитацій місцевих парафій: *Букало І.* «Ewangelium zdało by się drukowane»... С. 181. Чи не найдавніший комплекс метричних записів, що вівся з кінця XVII ст. та незбережений сьогодні фіксує генеральна візитація 1762-го року на парафії Воздвиження Чесного Хреста у с. Здвизень (сьогодні Звижень Підкарпатської ТГ), дет. див.: *Букало І.* Церква та парафія Воздвиження Чесного Хреста у Здвизені XVIII ст. *Історія Підкаменя...* Зб. 4. С. 61–68. Повний метричний архів недалекої від Підкаменя парафії Воскресіння Господнього у с. Загір'я недавно віднайдено під час ремонтних робіт місцевого храму. Початкове опрацювання та введення комплексу метричних книг до наукового обігу див.: *Карий П.* Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього... 265–282; Продовження дослідження згаданого метричного архіву див. у статті Петра Карого у цьому збірнику.

Oppidum PodkamiEN.												
1834.		Nomen	Religio		Sexus		Parentes		Patrin.			
Mensis			Catholica	Aut Alia	Puer	Puella	Legitimi	Illegitimi	Nomen	Conditio	Nomen	Conditio
Natus	Baptisatus											
1. 1.	Januari	Joannes	1. "	1. "	1. "	1. "	Matheus filius Nicolai	1. "	Joannes	1. "	1. "	
1834	102		Baptisatus	1. "	1. "	1. "	Eizabelha	1. "	1. "	1. "	1. "	
			conjugata	1. "	1. "	1. "	Nicolaus	1. "	1. "	1. "	1. "	
			Obit	1. "	1. "	1. "	Mater	1. "	1. "	1. "	1. "	
			Matheus	1. "	1. "	1. "	Mariana filia Josephi et Anna	1. "	1. "	1. "	1. "	
				1. "	1. "	1. "	nica frowski	1. "	1. "	1. "	1. "	
1. 2.	Januari	Monorata	1. "	1. "	1. "	1. "	Matheus filius Joannis	1. "	Matheus	1. "	1. "	
1834	72		Baptisatus	1. "	1. "	1. "	Eizabelha	1. "	1. "	1. "	1. "	
			conjugata	1. "	1. "	1. "	Nicolaus	1. "	1. "	1. "	1. "	
			Obit	1. "	1. "	1. "	Mater	1. "	1. "	1. "	1. "	
			Matheus	1. "	1. "	1. "	Mariana filia Joannis et Do-	1. "	1. "	1. "	1. "	
				1. "	1. "	1. "	tha frowski	1. "	1. "	1. "	1. "	

Рис. 1. Зразок сторінки метричної книги реєстрації народжених (охрещених у Підкамені).

Джерело: ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 414, арк. 5

Рис. 2. Зразок обкладинки метричної книги Підкаменя за 1844 р.

Джерело: ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 416, арк. 1

Всі книги велися латинською мовою. Окрім переліченого, вписували прізвище і посаду священника, який здійснив хрещення та особи, яка приймала пологи – *obstetrix* – латиною акушерка.

Виклад основного матеріалу

В реаліях Галичини XIX ст. латинським *obstetrix* зазвичай іменували особу, більш відому як баба-повитуха. Образ народної родопомічниці створювався століттями. Це жінка зрілого чи вже літнього віку, часто вдова, яка сама народила багато дітей, отримала власний досвід перебігу вагітностей та пологів і намагається використати його, допомагаючи іншим. Кожні прийняті пологи збагачують її новим досвідом, проте теоретичних знань з анатомії, фізіології та патології ця жінка не здобула. Іменуючи бабу-повитуху латинським *obstetrix*, священник мав би зазначати, що ця жінка не має відповідної освіти, тобто є *obstetrix non approbata* або *non examinata* – не апробована або не екзаменована¹⁰.

У метричних книгах Підкаменя записи про акушерок священник почав робити з 1817 року, але жодного разу не зазначив їх статусу. Перший запис про акушерку зроблено у січні 1817 року, пологи приймала *Dorotea Swiderska* у Катерини, дружини Матвія Верачинського, чия професія зазначена як *orifex* – робітник, хресні батьки: Іван Моржовський – *artifex* – художник та Терезія Беднарська¹¹.

Podkamien.

26.

1817.		Nu- merus domus	NOMEN	Religio		Sexus		Legitimi	Illegitimi	Parentes		Patrini	
Mensis				Catholica	Aut. Alia	Puer	Puella			Nomen	Conditio	Nomen	Conditio
Na- tus	Bap- tizatus												
Januar.	16. 21.	3.	Agnes Verachinskaya	1.	"	1.	1.	"	Matthias Wierschowski et Catharina na te faunm illa Mater orifex	Orifex	Johanna Bednarz illa.	Artifex.	
Obstetrix Swiderska													
Baptizavit P. Thaddeus Moeller Sacerd. S. P.													

Рис. 3. Метричний запис про народження Агнес Верачинської від 16 січня 1817 року з вказанням особи, що приймала пологи – *obstetrix Swiderska*.

Джерело: ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 410, арк. 26

¹⁰ Історіографія діяльності баб-повитух на українських ранньомодерних землях є доволі широкою, та чи не найґрунтовніше підсумована у відповідному розділі дослідження полтавського історика Ігоря Сердюка. Див.: Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. Київ, 2018. С. 134–213. Дет. про сексуальні практики у Речі Посполитій та пов'язані з ними шлюб і народження дітей див.: Вісліч Т. Любощі. Шлюб та сексуальне життя селян Речі Посполитої XVII–XVIII ст. Львів, 2024. С. 98–137.

¹¹ ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 410, арк. 26.

З 1817 по 1900-тий рік у Підкамені відбулося 3 293 пологи. З них лише 34 були без акушерської допомоги – запис про акушерку відсутній або написано *obstetrix nulla* – немає. 402 пологів приймали випадкові люди, які волею випадку опинилися на місці події або жінки, які приймали дітей вряди-годи – менше 5 разів за життя. У ті часи пологи могли статися будь-де – у полі під час роботи, на дорозі, оскільки жінки не орієнтувалися у можливій даті пологів і не завжди могли залишатися вдома у цей день¹². Чимало пологів наставали передчасно через фізичні навантаження під час нелегкої селянської праці. До цього не була готова ні сама вагітна, ні оточуючі, тому допомогу надавали ті люди, які знаходилися поруч, без огляду на їхні уміння, досвід, бажання чи навіть острах. Проте, навіть за цих умов всього 13,2% пологів відбувалися без допомоги або з допомогою людей без відповідного досвіду, що є дуже добрим показником для ХІХ ст. Натомість, 86,8% пологів у Підкамені приймали повитухи – народні родопомічниці, а в останній чверті ХІХ ст. – навчені акушерки – *Obstetrix Approbata* (в таблиці у *Додатку* виділені жирним шрифтом).

Однією з перших акушерок у Підкамені була Констанція Шнурко або Шнурчиха – священники часто записували прізвище жінки як жіночий варіант чоловікового, спотворюючи його. Вона прийняла перші пологи у 1845-му році, померла 19 лютого 1862-го року, у записі про смерть читаємо – *obstetrix, vidna, advena* – акушерка, вдова, прибула. Констанція прийняла 138 дітей, наприкінці 1850-тих її допомагали дочки – *Anastasia, Helena, Anna*. У часи народного акушерства це було звичайною практикою – брати із собою старшу дочку чи дочок для виконання роботи, якої завжди чимало біля ліжка роділлі. Дочки отримували можливість спостерігати за перебігом пологів, допомагати матері, водночас навчаючись і отримуючи певний досвід.

---

¹² Один з надзвичайно цікавих випадків народження дитини у екстремальних умовах фіксує вже згаданий метричний архів парафії Воскресіння Господнього у с. Загір'я. Йдеться про народження 25 лютого 1909 р. під час морської подорожі з штату Парана в Бразилії до Європи на кораблі «*Principe di udino*» – «Князь богів» дівчинки Фердинанди (*Ferdinandy*) – дочки Василя та Марії Куб'яківських «*laboriosi*» – робітників-емігрантів родом з присілка Нишковець (ймовірно сім'я поверталася з нереалізованої еміграції до Нового Світу). При пологах допомагали Альфонсо Дефіліппі – лікар та Петро Беллозо, (*infirmarius* – морський лазарет), тому ймовірно лікар лазарету корабля. Як підтвердження народження дитини на кораблі, батьки представили для парафіяльного священника в Загір'ї о. Григорія Городницького «*malo productam chartem nati vitalis*» – надане папєрове свідоцтво про народження. Ймовірно такий документ був виданий капітаном корабля (до речі, він мав право за потреби хрестити дітей та надавати шлюб) для нормативної підстави запису про народження дитини до сільської парафіяльної метрики, що і зробив о. Григорій 18 квітня цього ж року. Що найцікавіше, місцем народження дитини парафіяльний священник зазначив географічні координати: «04°08' et 30°14'», що за допомогою сучасного ресурсу «Google Maps» можна чітко відтворити за покликом: https://maps.app.goo.gl/y7VK8q7Djmc8zX2Q9?g_st=com.google.maps.preview.copy. Щира подяка Петру Карому за надані до опрацювання матеріали.

У 1817–1831 роках у Підкамені «головною» акушеркою вважалася Ewa Hrysenko (Hrusicowa, Hrysenkowa), за 14 років вона прийняла 214 пологів. Була одружена з Gabriel Hrysenko. У 1803-му році народила сина Антона, у 1828-му Антон одружився з Agnes. Родина Гриценків належала до греко-католицької громади, тому жодного запису про сімейні події не виявлено, але наприкінці 1820-х років Єві починає допомагати Helena – дочка чи, більш вірогідно, невістка. Ewa Hrysenko померла у 1831 р., році «великої холери», епідемії, яка забрала на Галичині десятки тисяч життів. До акушерської справи після відходу Єви, береться вже згадана Helena, за 27 років роботи приймає 399 діток.

Ще однією засновницею династії стала Anna Bogusz, з 1828-го по 1841-й рік прийняла 159 дітей. Належала до греко-католицької громади, тому запис про народження дітей, вірогідно, у відповідній книзі, але відомо, що дочка Текля вийшла заміж за Івана Твердохліба, у 1890-тих займалася акушерською практикою, використовуючи знання та вміння, набуті від своєї матері.

У 1862–1879 роках виконувала обов'язки акушерки серед німкень-колоністок у с. Малинище (Maliniska) неподалік від Підкаменя Catharina Bock, nata Kiffmann, родом з Богемії. У лютому 1852-го року вона бере шлюб з Anton Bock, також родом з Богемії. Антону виповнилося повних 25 років, Катаріні – 23. Того ж 1852 року вона народжує першу дочку Маріанну, а потім ще 9 дітей, разом 5 дівчаток і 5 хлопчиків, отже, набуває значного власного досвіду материнства та акушерства. У 1862 році вона народжує дочку Маргарету, і того ж року розпочинає акушерську практику, приймає пологи в однієї з колоністок. Інтенсивність її роботи невелика – від 4 до 8 пологів за рік, проте за 17 років вона прийняла 51 дитину. Образ Катаріні не вписується у прийняті рамки характеристики баби-повитухи – «ветхोї» бабусі в глибокій менопаузі. Вона починає родопоміч у віці 33-х років, не є вдовою, у цей час сама вагітніє та народжує ще 5 дітей, останнього сина – Йозефа Франца – у віці 39 років.

Родина Катаріні та Антона Бок спростовує ще одне твердження, про те, що колоністи жили відокремленим життям, одружувалися лише між собою, щоб не асимілюватися. З 10 дітей Катаріні вижило троє, син Андреас у 1877 році одружився з Марією Пляшовецькою, дочка Катаріна взяла шлюб з Іваном Олендером, молодший син Кароль – з Юлією Савчук, які, вочевидь, не були ані німцями, ані колоністами.

Особливу сторінку в історію акушерства у Підкамені вписала Dominica Luczanska. Народилася у 1819 році, у 1841-му у віці 23 років вийшла заміж за 35-літнього Elias Luczanski, у 1950-му народила дочку Юліану. Невдовзі овдовіла і у 1856-му у віці 37 років почала акушерську практику. Працювала 32 роки, прийняла 547 пологів, що становило 40,76% від усіх народжень у 1856–1888 роках. Рівень статусу цієї жінки та поваги до неї у громаді був настільки великим, що навіть запис про її смерть унікальний – *obstetrix non examinata*¹³.

¹³ ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 2541, арк. 190.

Запис у книзі смерті – документ, в якому вказувалася лише офіційна професія людини, для жінок професія акушерки це чи не єдина доступна у ті часи.

No 45

LIBER MORTUORUM pag. 180

Vrus positionis	1888		Numerus Domus	Nomen mortui	Religio		Sexus		Dies Vitae	Morbis et Qualitas mortis
	Mensis et dies	Mortis			Catholica	Ant alia	Masculin.	Feminin.		
	4. 6. 80	Januarii		<i>Podkamień</i> <i>Dominica Lw. 1. 1. 1880</i> <i>szkarska łobota</i> <i>stia non examinata</i> <i>nata vidua</i> <i>Eliam lapidatam</i> <i>um, nola</i> <i>nowaka</i>						<i>Marasmus</i> <i>senilis</i> <i>annus</i> <i>Marlin</i> <i>Merelov</i> <i>Merelman</i> <i>Podm.</i>

Рис. 4. Метричний запис про смерть Домініки Лучанської від 4 січня 1888 року з вказанням професії – *obstetrix non examinata, vidua* – акушерка не екзаменована, вдова.

Джерело: ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 2541, арк. 190

Наведені показники кількості народжених дітей (див. Додаток) не можна вважати загальним рівнем народжуваності у Підкамені, оскільки вони стосуються лише парафіян римо-католицького монастирського костелу. Кількість пологів, прийнятих акушерками, також може бути удвічі більшою, оскільки, як показують дослідження авторки з урахуванням римо- і греко-католицьких метрик, більшість акушерок не робили різниці між жінками різних віросповідань

W powiecie brodzkim.
Adaszyńska Marjanna, Ponikwa.
Borakowska Aniela, Brody.
Brun Józefa, Brody.
Bürger Scheindel, Załośce.
Chinsker Lea, Brody.
Dołyniuk Olimpia, Jasionów.
Dumka Ewa, Chmielno.
Fur Sema, Brody.
Germann Julia, Brody.
Grosskof Chaje,
Hubaczek Rozalia, Podkamień.

Рис. 5. Перелік повитух Бродівського повіту за 1877 р.

Джерело: Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1877. Lwów, 1877. С. 477

і відгукувалися за запрошення без заперечень, з огляду на мотиви християнської моральності і професійний обов'язок – баба-повитуха не мала права відмовити у допомозі, за це могла бути покарана.

Перші професійні акушерки, про яких є задокументовані записи у шематизмі, з'являються у Підкамені у 1874 році. Це Rosalia Hubaczek і Olga Werchanowska.

Вони працюють недовго, 3 і 2 роки, прийняли 21 і 9 пологів відповідно. Віднайдені матеріали діяльності у галицьких селах «вчених медичок» є добрим причинком

до спростування тези про те, що сільське населення віддавало перевагу більш вподобаним традиційним «бабам», які не лише «пуп зав'яжуть», але й знають безліч вірувань і традицій, примовлянь та замовлянь, натомість факти свідчать, що професіоналізм цінувався у галицькому селі не менше, ніж національний колорит.

З 1878-го року і до закінчення хронології дослідження у Підкамені дуже плідно працювали апробовані акушерки єврейського походження Сіра Dałysh і Ruchla (Rachel, Ratze) Clein¹⁴. Навіть у часи домінування Домініки Лучанської цих фахівчинь часто запрошували на пологи – спершу люди, що належали до багатших верств населення, а потім і звичайні селяни. А після смерті повитухи Домініки вони посіли центральне місце у родопомочі мешканкам містечка. За 1878–1900 рр. у Підкамені народилося 1006 дітей, з них Сіра Dałysz прийняла 146, що становить 14,5%, а разом із Ratze Clein вони прийняли 242 пологів, що становить 24% від загальної кількості.

W powiecie brodzkim.	W powiecie brodzk m.
Beileisen Beile, Brody.	Bodek Beile, Brody.
Borakowska Aniela, Brody.	Berger Sara, Brody.
Briefwechsler Pessel, "	Borakowska Aniela, Brody.
Brun Józefa, "	Bürger Schneidl, Załoźce.
Bürger Scheindel, Załoźce.	Chinsker Lea, Brody.
Chinsker Lea, Brody.	Dałvez Cyra, Podkamień.
Dałyecz Cipa, Podkamień.	German Julia, Brody.
Dolyniuk Olimpia, Jasionów.	Gilewicz Bronisława, Brody.
Dumka Ewa, Chmielno.	Humeniuk Józefa, Leszniów.
Geller Anna, Załoźcie.	Hut Ester, Szezurowiec.
German Julja, Brody.	Jakobczyńska Józefa, Leszniów.
Humeniuk Joanna, Brody.	Kipen Hana, Toporów.
Jakobczyńska Józefa, Łopatyn.	Klein Reize, Podkamień.
Jung Tuna, Brody.	Lewgoj Agata, Brody.
Krezower Pepi, Brody.	Lenezewska Albina, Załoźce.
Müller Mindla, "	Müller Mindla, Załoźce.
Nessel Michalina, Załoźcie.	Reiss Chaja, Brody.
Pytlowana Franciszka, Brody.	Rudolf Józefa, Załoźce.
Połonik Necha, "	Suszczyńska Julia, Brody.
Reiss Chaja, "	Szachnawska Wincentyna, Łopatyn.
Rudolf Józefa, Załoźce.	Weitzberg Sara, Brody.
Sawiner Adela, Brody.	Werkanowska Olga, Podkamień.
Schnitzer Marja, "	Wiśniewska Karolina, Brody.
Suszczyńska Julja, Brody.	Zajączkowska Katarzyna, Brody.
Wiśniewska Karolina	Ynne Tema, Brody.

Рис. 6–7. Перелік повитух Бродівського повіту за 1880 та 1894 роки.

Джерела: Szymatyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1880. Lwów, 1880. С. 464; Szymatyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1894. Lwów, 1894. С. 531

¹⁴ Дослідженням юдейських метричних записів, що стосувалися підкамінських євреїв, які мали контакти зі збаразькими юдейськими середовищами займалася Тетяна Федорів. Дет див.: Федорів Т. Євреї з Підкаменя у збаразьських метриках та документах. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. С. 283–292, а також у статті авторки у цьому збірнику.

Здійснити обряд хрещення водою могла, звісно, лише християнка, акушерка юдейського віровизнання такого права не мала. У такому випадку обряд здійснював християнин, який був поруч, часто – батько дитини. На Рис. 9 подано метричний запис про таку подію. Пологи двійнею, дітки потребували хрещення водою у перші хвилини після народження, але Cira Dałysz, iudea, яка приймала новонароджених, не мала таких повноважень відповідно до свого віросповідання, і дітей охрестив водою батько – Станіслав Іловський, швець¹⁵.

Рис. 9. Метричний запис про народження двійні – Івана та Йозефа, дітей Станіслава Іловського та Маріанни. Вказана професія батька – Sutor – швець. Пологи приймала Cira Dałysz, iudea. Виділено запис латиною: «Baptisati in periculo mortis Stanislaus Howski, sutor» – «Охрещені в небезпеці смерті Станіславом Іловським, швецем».

Джерело: ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 2539, арк. 214

Але факт, що пологи приймали акушерки греко-католицького, римо-католицького та юдейського віровизнання, свідчить про те, що люди різних національностей та вірувань жили у Підкамені дружно і допомагали одне одному за різних, особливо важких та екстремальних обставин.

Підкамінь є унікальним ще з одного огляду – це чи не єдине у моїх дослідженнях місто, де до вагітної запрошують лікаря-чоловіка, та ще й єврея. Йдеться про родину Добруцьких – *generosus Franc Dobrucki – nobilis, possessor Podkamien* (з лат. – благородний, власник маєстності у Підкамені) та його дру-

¹⁵ ЦДІАЛ, ф. 618, оп. 2, спр. 2539, арк. 214.

- Загальна смертність становила 1695 осіб. $1865 - 1695 = 170$ – приріст населення.
- Вражає показник дитячої смертності. Неонатальна смертність (смертність дітей у віці до 28 днів) становить 18,44%. Кожна п'ята дитина не доживала до місяця, половина дітей – до семи років.

Частим явищем були епідемії інфекційних хворіб, які викошували цілі родини, тому попри те, що дітей народжувалося багато, приріст був незначним. Так, за переписом 1880-го року кількість мешканців Підкаменя становила 3199, а в 1910-му – 3303 осіб, на що, окрім медичних факторів, вплинули ще й соціальні – міграція населення¹⁶.

Висновки

Народжуваність у Підкамені у XIX ст. була високою. Кількість дітей, які припадали на одну родину, становила 4,2. Акушерську допомогу до 1874-го року надавали переважно баби-повитухи, освічених акушерок з 1874 до 1877 року було всього дві, їхня участь у рододопомозі була незначною. З 1878 року у місті були призначені *obstetrix approbata* Cipa Dałysh i Ratze Klein, які за період – 1878 по 1900 роки прийняли 24% пологів, що є високим показником кваліфікованої акушерської допомоги порівняно з іншими містами тогочасної Східної Галичини. Акушерки Підкаменя не робили різниці між мешканцями за ознакою віросповідання чи національності, що свідчить про дружній соціальний клімат у місті у складні часи іноземного панування на цих теренах.

Додаток: Перелік повитух та акушерок у Підкамені 1817–1900 рр.

№	Прізвище акушерки	Роки роботи	К-сть років роботи	К-сть прийнятих пологів
1.	Dorotea Swiderska	1817–1827	10	62
2.	Anna Drybnohod	1817–1825	8	23
3.	Catharina Steczycka	1817–1837	20	69
4.	Catharina Sokolowska	1817–1827	10	72
5.	Ewa Hrycyk (Hrycykowa, Hrycenkowa)	1817–1831	14	214
6.	Helena Hrycenkowa	1834–1861	27	399
7.	Anna Bogush	1828–1841	13	159
8.	Carolina Zablocka	1841–1850	10	133
9.	Tecla Bashewicz	1834–1845	9	37
10.	Constantia Sznurko (Sznurczycha)	1845–1961	16	128
11.	Marianna Piaseczna	1849–1857	8	24
12.	Dominica Luczanska	1856–1888	32	547
13.	Catharina Bock	1862–1879	17	51

¹⁶ Міграцію також фіксували парафіяльні метрики, зокрема інформацію про еміграцію до Нового Світу. Дет. див.: *Карий П.* Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього... С. 274.

14.	Catharina Zuracowska	1859–1866	7	39
15.	Catharina Pliaszowiecka	1866–1881	15	150
16.	Franciska Waremska	1863–1883	20	39
17.	Praxeda Olender	1866–1875	9	19
18.	Marianna Swientojanska	1876–1897	21	66
19.	Maria Galas	1876–1900	24	101
20.	Helena Obuszynska	1881–1893	12	150
21.	Rosalia Hubaczek	1874–1877	3	21
22.	Olga Werchanowska	1891–1893	2	9
23.	Tecla Twerdochlib	1891–1900	9	39
24.	Victoria Artech	1897–1900	3	50
	Випадкова жінка			402
	Без допомоги			34

Obstetrix Iudea

1.	Lazar Mandzeles hirurgus akouszer	1841–1845	4	5
2.	Sara Kurtz	1818	1	1
3.	Ryfka Kurtz	1823–1827	4	5
4.	Chane Geler	1866–1868	2	2
5.	Hinde Oster	1873	1	1
6.	Ruchla (Rachel, Ratze) Klein	1878–1895	17	96
7.	Cipa Dalysz	1878–1900	22	146

Юрій ГУДИМА

*кандидат історичних наук, завідувач Музею історії
Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)*

ГРОМАДСЬКІ ТА ПАРАФІЯЛЬНІ ПЕЧАТКИ ПІДКАМЕНЯ І СІЛ ПІДКАМІНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ВСТУП ДО ДОСЛІДЖЕННЯ (СФРАГІСТИЧНА КАРТОТЕКА ОЛЕКСІЯ МАРКЕВИЧА)

Печатки є важливими історичними джерелами, пам'ятками побуту, матеріальної культури та мистецтва. Дослідження печаток дають можливість краще зрозуміти та пояснити складні соціальні зв'язки, економічні процеси, правові відносини¹. З таких позицій і спробуємо поглянути на специфіку громадських та парафіяльних печаток, які побутували у навколишніх селах Підкаменя у другій половині ХІХ ст.

Джерельною базою для висвітлення теми стала картотека Олексія Маркевича – українського архівіста, історика, автора низки праць зі сфрагістики. Картотека зберігається у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка. Її, за дорученням родини Олексія Маркевича, передав у бібліотеку багатолітній декан історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка Роман Шуст і тепер досліджує працівник Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, кандидат історичних наук Роман Валентинович Голій². Картотека та наукова біографія її упорядника заслуговують всебічного дослідження, кілька вступних штрихів до якого запропоновано у цій статті.

Олексій Маркевич народився у 1932 р. у м. Глиняни на Львівщині, походив зі селянської родини. Середню освіту здобув у школі робітничої молоді у Львові. Сімнадцятирічним юнаком зарахований на посаду архіваріуса

---

¹ Гавриленко В. Шлях до сфрагістики. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України; Українське геральдичне товариство; Інститут спеціальних історичних дисциплін Музею Шереметьєвих. Київ; Львів, 2014.

² Голій Р. Сфрагістична колекція Олексія Маркевича (із фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка). *Мистецька культура: історія, теорія, методологія: доп. та повідомл. XII Міжнар. наук. конф.* (Львів, 22 листопада 2024 р.). Львів, 2024. С. 91–96.

Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові – тоді філіялу київського ЦДІА УРСР). Водночас, навчався на історичному факультеті Львівського державного університету (1951–1955 рр., екстернат). У другій половині 1950-х рр почав публікувати відомості про результати своїх досліджень у пресі, підготував повідомлення у республіканському архівознавчому виданні про роботу реставраційної майстерні ЦДІА УРСР у м. Львові. Спільно з Ганною П'ятигоровою зробив огляд документів про Мирослава Ірчана³. Згодом, О. Маркевич, як керівник реставраційної лабораторії, розпочав систематичне виявлення та облік сфрагістичних пам'яток, що відклалися в архіві, опублікував про це низку статей⁴.

У 1961 р. академік Іван Крип'якевич ініціював створення Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві Української РСР у м. Львові. Він заохотив архівну молодь займатися глибшим вивченням історичних наук, виступати на семінарі, публікувати статті⁵. Цим активно почали займатись Олексій Маркевич, Юрій Гроссман, Пелагія Фостик-Захарчишин, Ольга Мокрицька, Роман Кулачковський, згодом – Орест Мацюк, Валентина Сіверська, Ярослав Дашкевич, Лідія Григорчук, Петро Пироженко, Ірина Завінська, Яків Сеник. Дослідники впорядковували й описували документи, складали каталоги та покажчики, публікували наукові статті та збірники, створюючи підґрунтя для праці наступних поколінь⁶.

У листопаді 1961 р. відбулося засідання Установчої конференції ЦДІА УРСР у м. Львові. Обговорювали роботу з виявлення та взяття на облік наявних фондів архіву печаток. Планувалося видання відповідного альбому. Про це йшлося у виступі директорки Надії Врадій. Підтримав ідею Іван Крип'якевич⁷. Було заслухано низку доповідей, одну з них, «Сфрагістичні пам'ятки ЦДІА УРСР в м. Львові», виголосив О. Маркевич⁸. Він ознайомив слухачів із найхарактернішими типами печаток, які зберігалися в архіві, зробив огляд окремих печаток міста Львова та його органів влади, печаток цехів,

³ Маркевич О. В., П'ятигорова Г. І. Мирослав Ірчан і революційний рух у Галичині. *Радянське літературознавство*. №5.1958.

⁴ Семенів Т. Маркевич Олексій Васильович. *Українські архівісти (XIX–XX ст.)*. Біобібліографічний довідник. Київ, 2007. С. 375; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 2/ос, спр. 2055, арк. 2, 3–4 та ін.

⁵ Целуйко О. Сфрагістика в роботі Теоретичного семінару з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін при Центральному державному історичному архіві Української РСР у м. Львові (1961–1981 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 14(56). Дрогобич, 2023. С. 125–139.

⁶ Електронний ресурс. Режим доступу: https://tsdial.archives.gov.ua/index5_41.html.

⁷ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 354, арк. 13, 19.

⁸ Там само, арк. 51–65.

братств і сільських громад кінця XVIII – початку XIX ст., а також печаток радянської влади. Частина виступу була присвячена початкам української сфрагістики, матеріалу, з якого виготовлялися печатки, та способам їх кріплення до документів, оформленню легенд тощо. Завершувався виступ О. Маркевича наголосом на потребі пошвавлення роботи зі збереження сфрагістичних пам'яток, для чого, зокрема, пропонувалося видавати користувачам середньовічні документи лише у копіях, вказівкою на необхідність зняття з печаток фотокопій або виготовлення муляжів з пластиліну та гіпсу. Згодом, О. Маркевич опублікував на цю тему статтю у фаховому виданні «Історичні джерела та їх використання», низку інших статей⁹, коли перейшов на роботу до вищих навчальних закладів (працював науковим співробітником соціологічної лабораторії та старшим викладачем Львівського університету, з 1974 р. – старшим викладачем Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка).

У цій публікації подаємо перелік і короткий опис вибраних за географічним принципом із картотеки Олексія Маркевича печаток, які використовувалися церковними та громадськими установами Підкаменя і низки навколишніх сіл у другій пол. XIX ст. Їхні відбитки Олексій Маркевич фіксував у вигляді чорно-білих фотознімків, які теж додаємо.

Вартує також коротко згадати про стан дослідження сфрагістичної спадщини населених пунктів сучасної Підкарпатщини, адже окремі з них є добре знаними. Міські печатки та герб Підкаменя на поч. XX ст. досліджував та опублікував у своїй монографії Петро Гудима¹⁰. Крім того, він зібрав цінні для Підкаменя матеріали щодо геральдичних та псевдогеральдичних знаків, які ще чекають на свою публікацію. Згодом Андрій Гречило присвятив цим пам'яткам окрему цілісну публікацію¹¹. Цьому ж автору належить розробка

⁹ Маркевич О. В. Час і причини виникнення сільських печаток в Галичині. *Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР*. №6. 1963. С. 15–19; *Його ж.* Виявлення та описання сфрагістичних пам'яток. *Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР*. №5. 1964. С. 27–31; *Його ж.* Документальні матеріали ЦДІА УРСР у м. Львові як джерело для вивчення сфрагістики. *Історичні джерела та їх використання*. Т. 1. 1964. С. 233–247; *Його ж.* Печатки міст Галичини як історичне джерело. *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 2. 1966. С. 222–237; *Його ж.* Печатки міст України як джерело для дослідження мистецтва і архітектури. *Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни*. Київ, 1968. С. 354–371; *Його ж.* Невідомий полковницький універсал і печатка Семена Палія. *Архіви України*. Вип. 4. Київ, 1968. С. 61–64; *Його ж.* Значення печаток міст для дослідження міської геральдики. Електронний ресурс. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Markevych_Oksana/Znachennia_pechatok_mist_dlia_doslidzhennia_miskoi_heraldyky.pdf; *Його ж.* Печатки українських установ і організацій Туркестану як історичне джерело. *Друга наукова геральдична конференція...* С. 44–46.

¹⁰ Гудима П. Підкамінь. Портрет на фоні століть. Тернопіль, 2004. С. 44.

¹¹ Гречило А. Герб і прапор селища Підкамінь. *Брідицина – край на межі Галичини й Волині*. Вип. 12. Броди, 2021. С. 90–91; Гречило А. Герби та прапори міст і сіл України. Львів, 2020. Ч. II. С. 43.

сучасного герба та прапора для Підкаменя¹², а також для низки населених пунктів громади, як то сс. Марокопіль, Паньків, Яснище та ін. Дослідженням геральдичних та псевдогеральдичних конструкцій у Підкамені займався Тарас Завадовський¹³ та супровідно, досліджуючи латинськомовні епітафії, Андрій Корчак¹⁴. Кілька парафіяльних печаток уже знайшли своє відображення та подекуди супровідний аналіз у ряді краєзнавчих публікацій про історію парафій та загалом сіл Підкамінщини¹⁵. Все ж, вказана тематика не є достатньо опрацьованою та представленою в історіографії, а відтак, частину напрацювань у цій галузі пропонуємо у цій статті.

Отже, сфрагістична картотека Олексія Маркевича, яка збереглась у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, є цінним джерелом інформації про історію міст і сіл Галичини. Серед кількох сотень відбитків печаток міських і сільських громад, а також парохій, привертають увагу дослідників і ті, що використовувалися відповідними урядами та їх представниками в Підкамені, на території Підкамінщини. За попередніми спостереженнями, на цей час було виокремлено 17 відбитків таких печаток. З них – 10 печаток громад і 7 парафіяльних. А саме: Підкамін – 5 печаток парафіяльних; Голубиця – 1 печатка парафіяльна, 2 печатки громади; Суховоля – 2 печатки громади; Накваша – 1 парафіяльна; Черниця – 1 печатка громади; Гутисько Олеське – 1 печатка громади; Гутисько Бродське – 1 печатка громади; Стиборівка – 1 печатка громади; Гута Стара – 1 печатка громади; Гута Пеняцька – 1 печатка громади. Ґрунтовніші, комплексні дослідження цього матеріалу з відповідними висновками – справа майбутнього.

---

¹²Гречило А. До питання про запровадження символів населених пунктів Підкамінської селищної громади. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені*. Зб. 3. Підкамін; Львів, 2022. С. 346–352.

¹³Завадовський Т. Геральдичні та псевдогеральдичні композиції на пам'ятках Підкаменя. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. С. 189–198.

¹⁴Корчак А., Сковронська А. Латинські написи на архітектурних пам'ятках Підкаменя. *Наукові записки*. Вип. 7. Рівне, 2009. С. 57–63.

¹⁵Панчишин О. Моє рідне село Пеняки. Мемуарно-краєзнавчий нарис. Чикаго; Броди, 1994–1997; Смак води з отчої криниці. Нариси з історії села Нем'яч. Упор. Л. Гук. Тернопіль, 2022.

Додаток: Печатки Підкаменя та сіл Підкамініщини зі сфрагістичної картотеки Олексія Маркевича

Опис	Зображення
Підкамінь Печатка парафіяльна, 10 травня 1850 р. Овальної форми <i>Напис:</i> [не розбірлива] <i>Зображення:</i> [не розбірлива, ймовірно, зображення Підкамінської ікони Богородиці]	
Підкамінь Печатка парафіяльна, 12 січня 1852 р. Кругла <i>Напис:</i> SIGILLUM SANCTI MONTIS ROSALAN SAC ORIDIN PRAEDIC: PROVINCIAE RUSS <i>Зображення:</i> Погруддя коронованої Богородиці з немовлям і скіпетром в оточенні хмар, внизу – три камені з відбитком стопи Богородиці	
Підкамінь Печатка домініканського конвенту, 20 серпня 1857 р. Сургуч. Колір червоний. Кругла <i>Напис:</i> SIG CONVENTUS PODKAMIEN: OO DOMINICANIRUM <i>Зображення:</i> Погруддя коронованої Богородиці з немовлям	
Накваша Печатка парафіяльна, 19 квітня 1850 р. Овальної форми <i>Напис:</i> SIGILL: FCCL: PAROCA: IN NAKWASZA S: GEORGI: <i>Зображення:</i> Стояча фігура Св. Юрія в обладунках: у шоломі з пір'їнами, зі списом у лівій руці та щитом, який поставив біля ніг і притримує правою рукою за верх	

Суховоля Печатка громади, 30 травня 1857 р. Сургучева. Кругла <i>Напис:</i> GROMADA SUCHOWOLIA <i>Зображення:</i> Чоловіча постать (війт) у свиті та капелюсі, з патерицею (посохом) у відвернутій вбік правій руці	
Суховоля Печатка громади, 20 вересня 1859 р. Кругла <i>Напис:</i> GROMADA SUCHOWOLA <i>Зображення:</i> Чоловіча постать (війт) у свиті та капелюсі, з патерицею (посохом) у відведений вбік правій руці	
Черниця Печатка громади, 20 лютого 1862 р. Кругла <i>Напис:</i> GROMADA CZERNICA <i>Зображення:</i> Чоловіча постать (війт) у свиті та капелюсі з патерицею (посохом) у відведений вбік правій руці. Внизу – дві гілочки нахрест	
Гутисько Олеське Печатка громади, 23 квітня 1861 р. Овальна <i>Напис:</i> WIEŚ HUCISKO OLESKIE <i>Зображення:</i> Вгорі над написом корона з п'ятьма променями, знизу – нахрест дві гілочки з п'ятьма листками кожна	
Гутисько Брідське [Атрибуція О. Маркевича, мабуть, помилкова. Має бути: Пониква] Печатка громади, 29 січня 1862 р. <i>Напис:</i> PONIKWA DOMINIA OPZYSKI: BROTCKI: <i>Зображення:</i> Навхрест перехрещені граблі та коса, перев'язані посередині стрічкою. Знизу – серп	

Стиборівка Печатка громади, 26 червня 1862 р. Напис: GMINA STYBOROWKA [Між словами – ромби з ромбиків] Зображення: Двозубі дерев'яні вила, коса, серп, граблі, разом при основі перев'язані стрічкою-петлею	
Голубиця Печатка громади, 20 лютого 1862 р. Напис: PIECZEC GROMADSKA WSI HOLUBICE Зображення: Камінь (стелла, фігура) з трикутною нішею	
Підкамінь Печатка домініканського конвенту 16 грудня 1867 р. Напис: SIG CONVENTUS PODKAMIEN: ORD DOMINICANIRUM Зображення: Погруддя коронованої Богородиці з немовлям	
Гута Пеняцька Печатка громади, 27 червня 1868 р. Напис: [нерозбірливо] Зображення: [не чітке, фігура з трикутною нішею]	
Гута Стара Печатка громади, 23 березня 1868 р. Напис: [нерозбірливо] Зображення: [не чітке, фігура з трикутною нішею]	

Голубиця Печатка парафіяльна, 14 жовтня 1869 р. <i>Напис:</i> P: CERK: PARO: HOLUBICKIEY POD TYT: NARON: P MARYI: <i>Зображення:</i> іконографічне Різдва Богородиці, три постаті	
Підкамінь Печатка парафіяльна, 29 лютого 1869 р. Овальна, сургучева, Колір червоний <i>Напис:</i> SIG ECCLESIAE PAROCH. PODKAMIEN R: IS + <i>Зображення:</i> короновані Богородиця з немовлям	
Голубиця Печатка громади, 20 квітня 1876 р. <i>Напис:</i> PIECZEC GROMADSKA WSI HOLUBICE <i>Зображення:</i> Камінь (стелла, фігура) з трикутною нішею	

Тетяна ФЕДОРІВ

*головний спеціаліст відділу туризму та охорони культурної спадщини
Управління економіки та залучення інвестицій
Збаразької міської ради, краєзнавиця
(м. Збараж)*

ЮДЕЙСЬКІ МЕТРИЧНІ КНИГИ З ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE ТА БАЗА ДАНИХ РЕСУРСУ «GESHER GALICIA» ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ ПІДКАМЕНЯ

Історія єврейського населення галицьких містечок та сіл ще до сьогодні не має достатнього висвітлення у історіографії. Підкамінь та Збараж також пов'язані єврейськими сюжетами, а життя та долі євреїв з обох містечок часто перепліталися, про що свідчать укладення цивільних шлюбів між представниками двох громад¹, а також творчість «Бродер Зінгерів» – двох яскравих представників Берла Бродера з Підкаменя та Велвла Збаражера зі Збараж, котрі стояли біля витоків єврейського театру².

У історії кожного міста чи містечка важливу роль відіграють люди – відомі та знані особистості, а також прості мешканці, його жителі. І для того аби дізнатися про останніх більше, варто працювати з метричними книгами³.

---

¹ Увагу до цього питання привернуто у Федорів Т. Євреї з Підкаменя у збаразьких метричних документах. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції. Підкамінь; Львів. 2022. С. 283–292.

² Дет. про «Бродер Зінгерів», зокрема про Берла Бродера див.: Ханакова Т. Берл Бродер – засновник театрального мистецтва в Бродах. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. С. 372–377; про контакти зі збаразьким єврейським театром див.: Федорів Т. Чернер В. «Бродер Зінгери» у літературі та пресі. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів. С. 187–191.

³ Вартує зауважити, що метричні книги з тепер Підкамініщини вже частково представлені у історіографії. Зокрема, аналіз недавно віднайденого метричного архіву парафії Воскресіння Господнього у с. Загір'я біля Підкаменя див.: Карий П. Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього в селі Загір'я (1784–1944 рр.): вступ до дослідження. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. С. 264–282. Продовження студій краєзнавця над метриками див. також у статті Петра Карого у цьому збірнику. Часткове опрацювання католицьких метричних записів з XIX ст., зокрема на предмет діяльності місцевих повитух та акушерок див. у статті Лесі Романчук-Коковської у цьому збірнику.

Особливо цінними та вартими уваги, у контексті вивчення історії євреїв Підкаменя, є метричні книги, які зберігаються у Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві [далі – АГАД]. Ці книги зібрані у фонді №300, розміщенні у вільному доступі, виключно у електронному вигляді на сайті Архіву⁴.

У згаданому фонді Архіву у Варшаві вдалося віднайти лише чотири книги, які стосуються єврейської громади Підкаменя. Хронологічно вони охоплюють досить короткий відтинок часу – 1900–1920 роки. Одна книга містить дані про народження і датується 1900–1914 роками (№3677), вона є найбільшою за обсягом і складається зі 112 карток, записаних німецькою мовою⁵. Дві книжки про шлюби датовані 1914–1915 та 1920 роками і загалом охоплюють 13 сторінок (№№3678–3679)⁶. Метрична книга реєстрації смертності за 1907 рік має лише дві сторінки (№2912)⁷. Метрики шлюбів та смертей записані польською.

Цісарський патент від 7 травня 1789 року спричинив засадничі зміни правових норм, які стосувалися юдейського віросповідання. Він встановлював на теренах Галичини 141 релігійну громаду, котрі об'єднували тамтешніх єврейських мешканців, а також урегульовував загальні принципи організації їхніх громад. Ці принципи були підтверджені та розширені майже сто років потому, цісарським уставом 21 березня 1890 року⁸.

Вже згаданий патент з 1789 року дозволив сповідувати юдаїзм без жодних перешкод і визнав за синагогами такі ж самі права, які мали католицькі костели. Ведення метричних книг єврейської громади було доручено рабинові. І лише з 10 серпня 1868 року було остаточно встановлено, що ці метрики мають правову силу. Принцип ведення метрик рабином діяв до 1875 року, і був скасований рескриптом Міністерства Внутрішніх Справ від 15 березня 1875 року, який стосувався провадження метрик юдеїв у Галичині, і містив детальну інструкцію. Ці функції було покладено на окремих службовців, затверджених державною владою. Метричні книги за попередній період було закрито і передано для службового користування новим функціонерам. Контроль за ве-

---

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (ділі – AGAD). *Księgi metrykalne gmin wyznania mojżeszowego z terenów tzw. zabużańskich, 1789–1943*. Inwentarz zespołu PL, 1 300. Opracował zespół pracowników Oddziału II AGAD (Sławomir Postek, Piotr Wincenciuk, Renata Wincenciuk). Електронні копії документів доступні за покликом: <http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Mojz300x.xml>. Вартує зауважити, що у роботі використана лише частина з відомих метричних книг юдейської Підкамінської громади, натомість про додатковий блок джерел, розпорошений по архівних інституціях України та Польщі та наразі недоступний до опрацювання див. далі по тексту.

⁵ AGAD. *Księgi metrykalne...* Інвентар [далі – I.] 1 300, архівна одиниця [далі – а. о.] 3677.

⁶ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677–3678.

⁷ Ibidem. I. 1 300, а. о. 2912.

⁸ Michlewicz J. *Żydowskie okręgi metrykalne i Żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji*. Kraków, 1995. S. 14.

денням метрик здійснювала адміністративна влада (староства). Громади мали обов'язок передавати до староства, в межах котрого знаходилися, один з двох примірників книг, після завершення записів у поточному календарному році⁹.

2 квітня 1891 року, в силу розпорядження Міністерства Віросповідань і Освіти відбувся остаточний адміністративно-територіальний поділ галицьких юдейських громад. У Королівстві Галичини і Володимирії з Великими Князівством Краківським з того часу функціонували 252 єврейські релігійні громади¹⁰.

Метричні книги громади Підкаменя, попри свою фактографічність, мають велику цінність як джерело персональних даних для юдеїв – жителів містечка. У них можна відшукати відомості про місцевих рабинів, які брали участь у церемоніях, пов'язаних з народженнями чи шлюбами; про акушерок; про заняття тутешніх євреїв та їхні професії.

Книги народжень містять усі дані, котрі стосуються народженої дитини – імена, дати та місце народження і обрізання [для хлопчиків] або надання імені [для дівчаток], стать, статус [шлюбна/нешлюбна], імена та прізвища батьків, місце проживання та номер будинку, імена та прізвища також місце проживання батьків матері дитини (періодично, також батьків батька), а також дані про рід занять і місце проживання кумів або свідків, інформація про сандаків, могелів, акушерок та примітки¹¹. У останній з рубрик часто вказувалися дані про правовий шлюб батьків, про усиновлення дитини або ж дата смерті, які, найчастіше додавалися дещо згодом і, зазвичай, лише у першому примірнику метрики. Така додаткова інформація, за потреби, дозволяє розширити межі пошуків про ту чи іншу особу.

У метричних книгах народжень особливу увагу привертає велика кількість нешлюбних дітей. Такими визнавалися діти, батьки яких мали укладений лише ритуальний шлюб. Тоді рубрика у метриці, яка стосувалася батька залишалася незаповненою.

Про ритуальні шлюби юдеїв йдеться, зокрема, у газеті «Львівський Кур'єр» від 23 липня 1899 року, де знаходимо, що Міністерство внутрішніх справ видало рескрипт, датований 15 червня [1899 року], у котрому приділяє увагу юдейським ритуальним шлюбам. У публікації йдеться, що ритуальні шлюби законом не визнаються за дійсні, а нащадки з такого зв'язку вважаються нешлюбними дітьми. Для них визначається опікун у особі батька.

Спершу може здаватися, що тогочасна влада намагалася урегулювати правовий статус таких дітей. Однак, спроба втрутитися у релігійний шлюб юдеїв була зумовлена призовом до війська місцевих євреїв. Різні прізвища батька-матері майбутнього призовника, лише ускладнювали цей процес.

⁹ Michlewicz J. Żydowskie okręgi metrykalne... S. 34.

¹⁰ Ibidem. S. 24.

¹¹ Ibidem. S. 37.

Контроль за укладенням правових шлюбів, згідно рескрипту, покладалася на урядову та автономічну владу, а особливо «впертих, карали за приписом закону»¹².

У книгах метрик шлюбів вписувалися імена та прізвища, місце народження, рід занять, місце проживання, номер дому, вік і статус наречених, а також імена, рід занять і місце проживання їхніх батьків, дата і місце шлюбу, місце проживання рабина, який уділяв шлюб, а також місце проживання свідків, дані про їхнє заняття і примітки¹³.

І, нарешті, у метричних книгах реєстрації смерті містяться детальні дані про померлого: ім'я, прізвище, статус, стать, вік, рід занять, місце проживання, інформація про батьків і чоловіка/дружину, а також – дати і місце смерті та поховання, номер картки посмертного огляду, прізвище лікаря чи уповноваженого до огляду, причина смерті та примітки¹⁴. Зазвичай, рубрика приміток у метричних книгах найменш інформативна. Там може вказуватися якась додаткова інформація, наприклад, про судово-медичну експертизу, або ж дані про місце поховання, якщо покійник/покійна були поховані на цвинтарі іншої єврейської релігійної громади.

Аналіз юдейських метрик Підкаменя вартує розпочати з записів про смерть. Книга (№2912), про яку вже йшлося складається лише з двох сторінок і містить тільки один, до того ж додатковий запис, датований 28 серпня 1929 року. У ньому йдеться [правопис збережено]: «Na podstawie reskryptu Urzędu Wojewódzkiego w Tarnopolu z dnia 19 sierpnia 1929 roku L.A.D. 6203 wykonuje się następujący wpis wypadku śmierci. Józef Jone dw. im. [два ім'я – Т. Ф.] Leber syn Mosesa Lebera i jego małżonki Tauby Hindy dw. im. [два ім'я – Т. Ф.] z domu Geller, urodzony w Podkamieniu dnia 30 sierpnia 1906 roku, stanu wolnego, zmarł w Podkamieniu w roku tysięczdziesięciódziątym /:1907:/ i został pochowany na cmentarzu izraelickim w Podkamieniu»¹⁵.

Це збережений запис про смерть єврея з Підкаменя, де вказано місце поховання хлопця Юзефа Йони на місцевому єврейському цвинтарі. Оскільки цвинтар не зберігся (вцілів лише один надгробок)¹⁶, метричний запис є особливо цінним, адже документально засвідчує його існування. Певну інформацію, про померлих євреїв Підкаменя можемо також відшукати у метрич-

¹² Małżeństwa żydowskie. *Kurjer Lwowski*. Nr. 202, rok XVII. Niedziela dnia 23 lipca 1899 roku. S. 4.

¹³ Michlewicz J. Żydowskie okręgi metrykalne... S. 38.

¹⁴ Ibidem. S. 39.

¹⁵ AGAD. *Księgi metrykalne...* I. 1 300, a. o. 2912, арк. 0004.

¹⁶ Про Підкамінський юдейський цвинтар або ж так зване «окописько» див.: Федорів Т., Букало І. Віднайдена мацева, як фрагмент з історії єврейської громади Підкаменя. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2: Матеріали другої міжнародної науково-краснознавчої конференції. Підкамінь; Львів. 2021. С. 222–230.

ній книзі народжень. У ній, у рубриці приміток, зазвичай, фіксувалася дата смерті.

Оскільки, у вищенаведеному записі про смерть є вказана дата народження, то можна відшукати і додаткову інформацію про покійника. У єдиній збереженій метриці народжень єврейської громади Підкаменя, серед записів за 1906 рік, за №38 знаходимо, що хлопець народився 30 серпня у Підкамені, а ім'я Юзеф Йона було йому надане під час обряду обрізання 6 вересня цього ж року. Мешкав новонароджений у Підкамені, у будинку №459. Батьком хлопця був Мойсей Лебер з Підкаменя, а матір'ю – Таубе Хінде Геллер, донька Мойсея і Рифки Геллерів з Підкаменя. За сандака [той, хто тримав хлопця на колінах під час обряду обрізання] був місцевий рабин Самуель Натансон, моголем [той, хто робив обрізання] був Мойсей Горовіц, акушеркою – Вікторія Альтерс¹⁷. У примітках до цього запису є ще й інформація про шлюб батьків, який відбувся 27 січня 1909 року. Очевидно, йшлося про цивільний, правовий шлюб, який узаконив і народженого сина Юзефа Йону¹⁸.

Стосовно шлюбів, підкамінських євреїв, то у книзі, датованій 1914–1915 роками (№3678), можна відшукати два записи про шлюби. Записи були додатковими і внесені до книги, внаслідок розпорядження Тернопільського воєводського уряду та Бродського староства, аж у 1936–1937 роках.

Перший запис стосується 28 липня 1914 року, коли у Підкамені був укладений правовий шлюб між Генохом Гальперном (народився 10 жовтня 1888), сином Хаї Сари Гальперн з Лопатина та Фейгою Маттель Кагане (народилася 3 лютого 1894), донькою Хани Кагане зі села Пеняки. Шлюб парі уділив рабин Самуель Натансон¹⁹. Другий, додатковий запис містить інформацію про те, що 12 жовтня 1915 року Ісаак Геллер, народжений 3 лютого 1871 року у Підкамені та Хая Тауба Теннен, народжена 1873 року у Сасові, уклали правовий шлюб у Підкамені²⁰.

Друга книга шлюбів (№3679), які були укладені у Підкамені, у 1920 році містить дев'ять записів. Попри те, що їх менше десятка, тут міститься чимало цікавої інформації та різних деталей про наречених, їхніх батьків, походження та професії, а також – про статус та вік. Стосовно останнього, то можна зауважити, що наречені були середнього віку і про ранні шлюби зовсім не йшлося.

Очевидно, що найбільш цікавою та інформативною є метрична книга народжень єврейської громади Підкаменя (№3677). Загалом вона охоплює

¹⁷ Більше про акушерок, що працювали у Підкамені, правда упродовж XIX ст. див. у статті Лесі Коковської-Романчук у цьому збірнику.

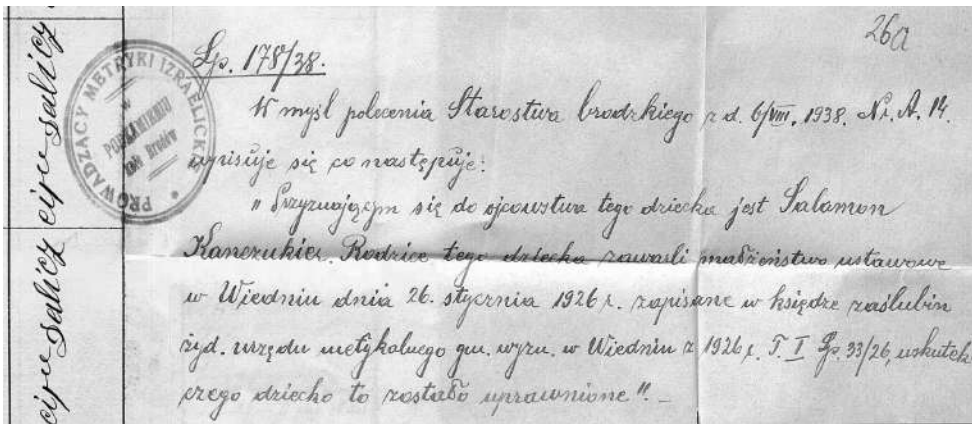
¹⁸ AGAD. *Księgi metrykalne...* I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0071.

¹⁹ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3678, арк. 0001. Дуже коротка згадка про цього рабина у: *Возняк Т. Judaica Galiciensia*. Київ, 2017. С. 382.

²⁰ AGAD. *Księgi metrykalne...* I. 1 300, а. о. 3678, арк. 0002.

п'ятнадцять років і містить дані про 788 осіб. За проведеними підрахунками, найбільше дітей народилося у 1902 році – аж 82, натомість найменшою кількість народжених була у 1914 році – лише 21. Варто додати, що за 1913 рік, ймовірно, через недбалість, було пропущено 16 записів з початку року. А у 1914 році, облік народжень у книзі вели лише до червня, тому він містить найменше даних про новонароджених.

Цікавою особливістю метричної книги народжень єврейської громади Підкаменя є короткі «нотатки» (невеличкий, вузький клаптик паперу, на якому вписувалася додаткова інформація, див. *Рис. 1–4*), які прикріплювалися до того чи іншого запису про народження. Очевидно, це робив той, хто вів метрики і підтверджував їх відповідною печаткою (див. *Рис. 1*). Таких вклеєних «нотаток» є тридцять сім (одну не вдалося прочитати, оскільки вона закрита аркушем).

Рис. 1. Печатка, якою скріплювалися додаткові «нотатки» до записів у метричних книгах Підкаменя.

Джерело: AGAD. Księgi metrykalne... I. 1 300, a. o. 3677, арк. 0032

Метрична книга народжень євреїв Підкаменя, та єдина, що збереглася, велася дуже ретельно. Заповнювалися усі можливі комірки і нотувалася уся детальна інформація про новонароджених та їхніх батьків. Очевидно, саме через брак місця і з'явилися подібні «нотатки» пізнішого часу (див. *Рис. 2–3*).

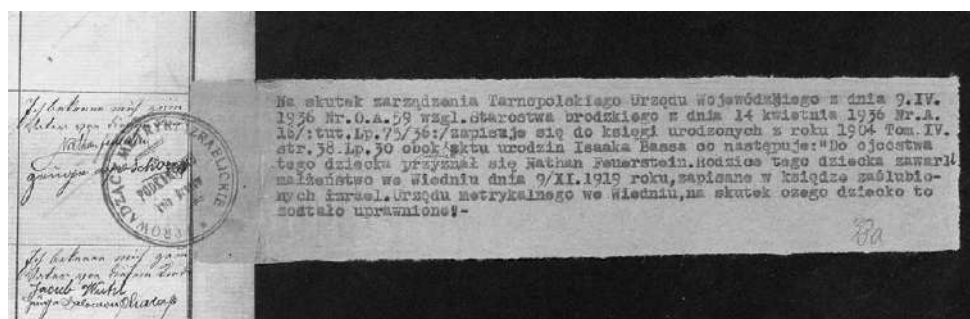
Умовно їх можна поділити на три групи: закреслення або виправлення імені батька, чи матері, інформація про укладений шлюб та додаткові записи про народження. Окремо ще можна додати два записи, один з яких стосується виходу з юдаїзму²¹, інший – усиновлення²².

²¹ AGAD. Księgi metrykalne... I. 1 300, a. o. 3677, арк. 0003.

²² Ibidem. I. 1 300, a. o. 3677, арк. 0092.

Рис. 2. Приклади «нотаток» у книзі народжень юдейської громади Підкаменя.
Джерело: AGAD. Ksiegi metrykalne... I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0037

Рис. 3. Приклади «нотаток» у книзі народжень юдейської громади Підкаменя.
Джерело: AGAD. Ksiegi metrykalne... I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0050

Працюючи з метричними книгами збаразької єврейської громади та громади Підкаменя, факти виходу з юдаїзму можна вважати унікальними. Оскільки, серед великої кількості персональних записів, зафіксовано лише два таких. Про те, що вихід з юдаїзму на зламі XIX–XX ст. був чимось незвичним свідчать також публікації у вже згаданому «Львівському Кур'єрі», найчастіше під заголовком «Неофіт». Тобто такі випадки викликали чималий резонанс і фіксувалися газетними публікаціями. Як правило, бажання перейти на інше віросповідання було зумовлене високими почуття і прагненнями укласти шлюб із, переважно, католиком або католичкою. Є також поодинокі випадки, коли охрещена вступала до монастиря.

Вихід з юдаїзму, зафіксований у підкамінській метриці народження стосується жінки Шейндлі Еті. Вона народилася 3 квітня 1900 року у селі Черниця, а 7 квітня, там само, їй було надане ім'я. Дівчина була нешлюбною

донькою Зайнвеля Меніса та Сари Кнобель. «Нотатка» пізнішого часу, поряд із записом про народження, свідчить, що згідно листа Повітового Староства у Новому Сончі від 31 березня 1937 року та Бродського староства від 28 травня 1937 року, 27 березня 1937 року Шейндель Еті вийшла з «віресповідання мойсеєвого». Причини виходу з юдаїзму у таких пізніших «нотатках» не подаються.

Стосовно усиновлення, то тут йдеться про наступне. Запис стосується хлопця на ім'я Авраам Мойсей. Він народився у селі Голубиця, у будинку №90, 28 грудня 1907 року, а обрізання відбулося там само – 4 січня 1908 року. Дитина мала статус шлюбної, значить батьки мали укладений правовий шлюб. Батько хлопця – Ефроїм Сафер був родом з Голубиці, матір'ю була Ханна Бененкорб з Голубиці, донька Мойсея і Ріфки Бененкорб, також з Голубиці. За сандека виступав рабин з Підкаменя – Самуель Натансон, обрізання робив могель Мойсей Горовітц, акушеркою була Мариська Карпляк.

До цього запису про народження додається «нотатка», датована листопадом–груднем 1934 року. У ній йдеться, що за розпорядженням Тарнопільського воєводського уряду та Бродського староства, поряд із записом про народження Авраама Мойсея Сафера додається: «Суд гродзький В[ідділ] I у Радехові правовою ухвалою від 24. 09. 1934 року... затвердив договір усиновлення, яким ця дитина була усиновлена Гершем Гохом і його ж дружиною Хаєю [у рубриці матері дитини її ім'я записане як Ханна – Т. Ф.] з дому Бененкорб. Усиновлений має з цього часу використовувати прізвище «Гох»²³» (див. Рис. 4). Невідомо, чи біологічний батько Авраама Мойсея – Ефроїм Сафер помер, а чи його батьки розлучилися, але фактом залишається те, що матір хлопця Ханна/Хая, вдруге вийшла заміж за Герша Гоха, який і усиновив її дитину (дітей?) від першого шлюбу.

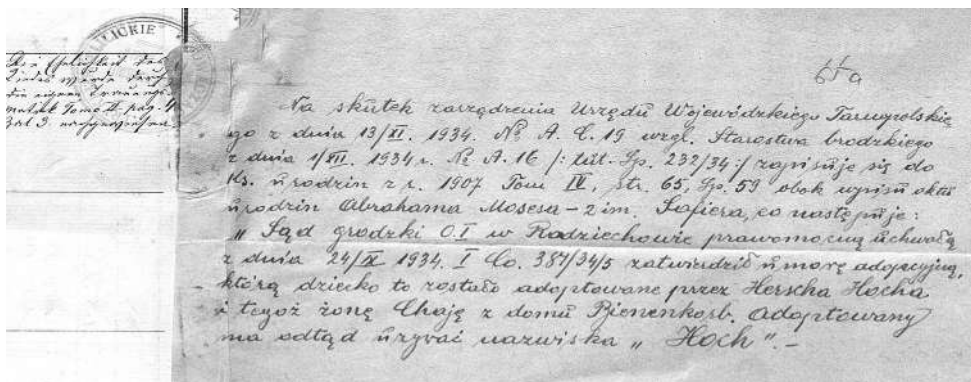

Рис. 4. «Нотатка» з зазначенням факту усиновлення.
Джерело: AGAD. Księgi metrykalne... I. 1 300, a. o. 3677, арк. 0092

²³ AGAD. Księgi metrykalne... I. 1 300, a. o. 3677, арк. 0092.

З огляду на невелику кількість збережених метричних книг, особливо цінними, є дані про укладені правові шлюби батьків. Серед «нотаток» є 21 згадка про укладення батьками дитини шлюбу згідно з тогочасним правом. Це було важливим, оскільки, після такого цивільно-правового акту, дитина легітимізувалася. Як можна помітити при аналізі інформації з «нотаток», найчастіше шлюби укладалися у Підкамені, але є також такі міста як: Відень: шлюб 5 жовтня 1916 року Ісаака Канделя і Хаї Сари Злочовер²⁴; шлюб 9 листопада 1919 року Натана Феверштайна та Сари Міндель Басс²⁵; шлюб 26 січня 1926 року Саломона Канчука з Підкаменя та Міссє Пік, батьки якої проживали у Збаражі²⁶; Тропау²⁷ – шлюб 20 травня 1918 року Хаїма Тикеса і Рахель Шапіри²⁸; Заложці²⁹: шлюб 4 грудня 1906 року Азріеля Чачкеса і Зіслі Фрідманн, батьки якої проживали у Заложцях³⁰ та Грудек Ягеллонський³¹: шлюб 14 грудня 1917 року Ізраеля Штайна і Сари Пробст³².

Переважна більшість згаданих «нотаток» датовані 1930-ми роками. Можна лише припускати, що така увага до внесення додаткової інформації у записи про народження була зумовлена еміграцією. Хоча, аби підтвердити це чи спростувати, потрібно залучати ряд додаткових джерел.

Таким чином, досить фрагментарно, можна схарактеризувати чотири збережені метричні книги єврейської громади Підкаменя. Звісно, ці матеріали заслуговують на подальше, більш ретельне дослідження. Очевидно, для того, аби отримати цілісну картину про життя євреїв Підкаменя цих джерел буде недостатньо, тому варто долучати інші архівні документи.

На жаль, скупиий джерельний та фактологічний матеріал, вміщений у метриках, практично не можна використати для соціологічних та демографічних досліджень. Хоча дані з їх аналізу надзвичайно важливі для верифікації різних відомостей з інших джерел. Спираючись на комплекс документів – метричні книги, акти, спогади і артефакти минулого, можна пролити певне світло на історію невеликої єврейської громади Підкаменя.

Доповнити вже наявні відомості про єврейську громаду можна також з інтернет-ресурсу «Geshher Galicia»³³ (далі – ГГ). Пошук видає 1,667 осіб, які: народилися – 1308, померли – 12, володіли майном – 498 та сплачували

²⁴ AGAD. *Księgi metrykalne...* I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0117.

²⁵ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0050.

²⁶ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0032.

²⁷ Опава – місто в Чехії.

²⁸ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0053, 0111, 0146.

²⁹ Сучасне селище Залізці на Тернопільщині неподалік Підкаменя.

³⁰ Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0095.

³¹ Тепер м. Городок на Львівщині.

³² Ibidem. I. 1 300, а. о. 3677, арк. 0139.

³³ Geshher Galicia. The bridge to Galicia. *All Galicia Database*. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.geshhergalicia.org>.

податок – 98 у Підкамені. На відміну від сайту АГАДу, на сайті ГТ немає оцифрованих копій самих документів, лишень персональні дані із вже опрацьованих джерел. Натомість, цей ресурс скеровує пошуки до тих установ, де зберігаються документи, на основі яких була укладена ця частина бази даних. Тому, якщо виникне така можливість чи необхідність дістатися до оригіналів справ, то їх можна легко відшукати.

Зокрема, можемо дізнатися, що список платників податків з Підкаменя у 1931–1936 роках знаходиться у Державному архіві Тернопільської області (Фонд 231, опис 1, справа 3008). Список власників майна у Підкамені за 1820 рік, зберігається у Центральному державному історичному архіві міста Львова (Фонд 20, опис 18, справа 208). І, нарешті, група метричних книг народжень (1859–1942 роки) та смертей (1905–1939 роки) єврейської громади Підкаменя зберігається у Державному архіві Перемишля у Польщі (Фонд 154, опис 37, справа 1 та справа 3).

У цій статті була зроблена перша спроба проаналізувати та певним чином систематизувати дані про єврейську громаду Підкаменя, які можна отримати за допомогою оцифрованих метрик з інтернет-ресурсів. Ця, здавалося б фрагментарна та неповна інформація, дає чимало фпктографічного матеріалу до минулого юдейської громади Підкаменя. Персональні дані конкретних осіб, певною мірою, дозволяють відтворювати історію громади Підкаменя, дізнатися про ще невідомі факти та події, з нею пов'язані, верифікувати або ж спростовувати відому інформацію.

Олександр БУЛИГА
старший науковий співробітник
відділу давньої та середньовічної історії
КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР
(м. Рівне)

МЕТАМОРФОЗИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ (1914–1924 РР.)

З початком Першої світової війни змінюється життя Почаївської обителі. Кременецький повіт, у якому знаходилось містечко Почаїв, перебував на кордоні імперій Романових та Габсбургів, тому відразу потрапив в зону воєнного протистояння. Про тогочасні події пише Лілія Бережная: «Під час Першої світової війни та наступної Громадянської війни в Росії та польсько-української війни (1918/19) Лавра зазнала серйозних потрясінь. Один час монастир перебував у руках Австро-Угорщини, надалі – у руках російських військ. Із 1920 року Почаїв знаходився на території польської держави»¹.

У розпал Першої світової війни, восени 1915 р., господарі Лаври в переважній більшості вимушені були покинути свій дім. Перед цим, влітку, були евакуйовані усі рухомі монастирські святині. Як згадував Дамаскін Малюта, намісник Почаївської лаври у міжвоєнний період, він особисто «не раз їздив у Рівне в штаб головнокомандуючого П-З. фронтом... за отриманням документів на безкоштовний провіз. Лаврські коні були буквально загнані, так як напрямом Почаїв–Рівне–Корець–Новоград-Волинський та Житомир вони покривали не раз»².

Австрійські війська, які з'явилися на Волині після російських, зробили обитель місцем розквартирування власних збройних підрозділів. Вони вигнали з монастиря ченців, осквернили храми. Єдиним насельником в обителі залишився вісімдесятирічний архімандрит Миколай, який відмовився залишити територію монастиря. Насельники повернулись в обитель на початку червня 1916 р., а до святині – у 1918-му році³.

---

¹ Berezhnaya L. Kloster Poajiv. Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationalen – und epochenübergreifenden Zugriff. Th. Wunsch, S. Rohdewald, J. Bahlcke. Berlin, 2013. S. 75.

² Дамаскин А. Почаево-Успенская Лавра. Воскресное чтение. №1, №8. Варшава, 1930. С. 116.

³ [Зеленский В.] Объятия Отча... Очерки по истории Почаевской Лавры. Свято-Успенская Почаевская Лавра. 2000. С. 142–143.

Тогочасний намісник Почаївської лаври архимандрит Паїсій у листі до архиєпископа Євлогія з цього приводу зазначав: «Господь повернув Лавру з 9-місячного ворожого полону. З червня вернулись в Лавру. 4 червня відновлено Православне церковне богослужіння... братії в кількості – 42-х осіб, за виключенням тих, котрі при Святині в Житомирі, в Ніжині та в Св. Горах»⁴.

В цей час, коли ще тривала війна, в Почаївській лаврі, до якої повернулись православні насельники, знайшли притулок і біженці-українці з Галичини. Одинадцять із них були греко-католиками і лише один православний. Незважаючи на «особливе» ставлення почаївської братії до братів-уніатів, Духовний собор клопотав перед поліцейським наглядцем Почасва про дозвіл на їх проживання в обителі: «У лаврській економії проживає 12 осіб Галичан-Русинів. Через нестачу в теперішній час робітників Духовний Собор просить не перешкоджати названим біженцям-галичанам проживати в Лаврі». Повітовий справник позитивно вирішив зазначене питання, наклавши резолюцію: «Не виселяти»⁵.

Налагодження чернечого життя проходило з великим труднощами, пов'язаними, насамперед, з руйнацією господарського комплексу обителі. Після падіння самодержавного устрою Російської держави у лютому 1917 р. до складного становища Почаївської лаври долучились і зміни в стосунках із представниками державної влади. Вони були пов'язані із постановом української державності (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія). Успенська обитель, яка більше вісімдесяти років розвивалась як складова частина Російської імперії та вимушено вважала українство «крамолою», поступово та обережно вступала до нової реальності, в якій державне управління представляла та місцева національна одиниця, супроти якої Лавра раніше виступала та існування якої заперечувала.

Василь Уляновський вважає, що «період правління Українською Центральною Радою та Гетьманом Скоропадським Почаївська лавра пережила доволі спокійно»⁶. Непорозумінням з новою владою дослідник вважає подію 13 червня 1917 р., коли було реквізовано друкарню монастиря. За посередництвом губернського комісара Андрія В'язлова, архимандрит Віталій звертався до міністра внутрішніх справ із проханням повернути друкарню для видання Євангелій і церковних книг українською мовою. 10 січня 1918 р. о. Віталій писав: «Почаївська Лавра протягом 300 років служила українсько-

⁴ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 258, оп. 3, спр. 194, арк. 6. *«Рапорти про звільнення території лаври від німецько-австрійської окупації і повернення монахів до лаври»*. 30 липня 1916 р. – 7 листопада 1918 р.

⁵ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 195, арк. 4–9. *«Листи, рапорти, списки та інші документи про проживання в лаврській економії військових біженців-галичан»*. 20 грудня 1916 р. – 4 січня 1917 р.

⁶ Уляновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (Доба Української Центральної Ради). Київ, 1997. С. 72.

му православному народу та вже має в минулому досвід видання церковних книг українською мовою, [тому] вважає своїм обов'язком і зараз попрацювати на задоволення назрілих народних потреб». Архимандрит Віталій влучно зазначає про служіння монастиря «українському православному народу», не поділяючи, як це він робив раніше, його діяльність на православний та унійний періоди. Щоправда, він не уточняє, що попередній «досвід видання церковних книг українською мовою» належав саме уніатам. Департамент ісповідань, реагуючи на прохання Почаївської лаври, за згодою міністра внутрішніх справ, звернувся до комісара Волині з вимогою віддати Успенській обителі друкарню. У зверненні зазначалося, що в монастирі повинні друкуватися «виключно священні та богослужебні книжки українською мовою». Після того, як 5 квітня 1918 р. голова Департаменту ісповідань Микола Безсонов повторив цю вимогу, друкарня була повернена Лаврі⁷.

За влади Гетьманату Скоропадського ситуація на Волині стабілізувалась. «Настала видимість миру, – згадував сучасник тих подій, член Духовного собору Дамаскин Малюта, – чим скористалось Лаврське Управління та повернуло все майно в стіни Лаври... Крах гетьманства, – продовжує тогочасний насельник Почаївської обителі, – крах німецьких держав, війська яких при гетьмані охороняли порядок, очистили дорогу хаосу та жаху. Перевернулася нова сторінка історії, і кривавий ураган вже не із заходу, а зі сходу насувався на Волинь і Лавру. Останнє було гірше першого: комітети, влада народу і свободи, свободи...». В той час боротьбу з більшовиками на Волині активно проводили військові підрозділи Директорії. Влада досить часто переходила від одних до інших. «То з'являються жовто-сині знамена українців, – пише Дамаскин Малюта, – то зненацька, серед ночі перестрілка, а на ранок вже червоні фуражки яких-небудь загонів «Таращанського» чи «Богунського» полків, – це вже більшовики...»⁸.

Сучасна українська дослідниця Тетяна Євсєєва зазначає: «У добу Директорії боротьба Російської Православної Церкви з українською державністю за вплив на формування сучасної політичної нації на постімперському просторі вступила в останню фазу. Конструктивна, виважена політика в галузі державотворення уряду гетьмана П. Скоропадського визначила чіткий вектор у стосунках держави і Церкви. Тактика діалогу і розумних взаємних компромісів у поєднанні з кропіткою роботою по українізації церковного життя (грунтовно розпочата міністром В. Зіньківським) з часом обіцяла принести політичні й практичні дивіденди»⁹.

⁷ Там само.

⁸ Дамаскин А. Почаево-Успенская Лавра... С. 117.

⁹ Євсєєва Т. М. Російська Православна Церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. Київ, 2004. С. 213–214.

Дослідниця наголошує: «У церковному питанні Директорія відмовилася наслідувати тактику компромісів та діалогу з Церквою, запропоновану попереднім урядом. За підтримку гетьманату 4 (17) грудня представники Директорії заарештували архієпископа Євлогія (Георгієвського), а 5 (18) грудня – митрополита Антонія (Храповицького) (обидва в 1902–1917 рр. були волинськими архієпископами та відповідно священноархимандритами Почаївської лаври – О. Б.). Ця необдумана політична акція та подальша висилка архієреїв до Галичини внесли дезорганізацію в церковне життя України, підірвали авторитет уряду останньої в очах Церкви й викликали негативний міжнародний та всеправославний резонанс»¹⁰. Т. Євсєєва підсумовує: «Мусимо визнати, що спроба Директорії створити життєздатний орган управління Церквою в Україні винятково за допомогою тиску на єпископат провалилася. УНР втратила контроль не тільки над сучасним станом церковних справ, але і перспективи врегулювання проблеми автокефалії УПЦ за посередництвом Повноти православ'я»¹¹.

Збереглися документальні матеріали про життя Успенської обителі в період Директорії Української Народної Республіки в 1918–1919 рр. Зокрема, «Комендант Українського Республіканського отряду м. Почаїва» на початку грудня 1918 р. звертався до намісника Лаври архимандрита Паісія з наступною вимогою: «Згідно розпорядження ДІРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ від 24 листопада за Ч 826 наказую надалі не поминати на службі Божій ворога Народнього ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО і його правителів-поміщиків, а лише тільки УКРАЇНСЬКУ НАРОДНЮ РЕСПУБЛІКУ і його народне військо. Наказ цей вводиться з 9 годин ранку цього 9 грудня. За невиконання сого, будете відповідати перед судом Української Автокефальної церкви і Кирило-Мефодієвського братства»¹². Резолюція членів Духовного собору на чолі з намісником Почаївської лаври Паісієм була такою: «В Духовному Соборі постановлено: прийняти до уваги та долучити до справи»¹³.

Наступний документ – «Розпорядження-телеграма з Хвастова №2139 від 22 грудня 1918 року... члена Деректорії керуючого Міністерством ісповідань Т. М. Андрієвського... всім губерніяльним консісторіям...», розписаний для відповіді члену Духовного собору ризничному ієромонаху Мортиріно, про те «щоб негайно по всім церквах обітовлено урочистий Господу Богу молебен проголошенням многолітія богоспасаємій Української Народної Республіки правительству і Деректорії». Дане розпорядження містило уточнення щодо

¹⁰ Євсєєва Т. М. Російська Православна Церква в Україні... С. 214–215.

¹¹ Там само. С. 222.

¹² ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 238, арк. 1. «Розпорядження органів уряду Директорії про згадування в Богослужіннях Українську Народну Республіку». 27 листопада 1918 р. –18 грудня 1918 р.

¹³ Там само. арк. 1 зв.

дій духовенства: «Перед молебнем скажете слово про скасування Гетьмана і його влади, відновлення Української Народньої Республіки і призначення сій радостної події для всього Народу». Ієромонах Мортирій залишив запис про виконання першої частини розпорядження-телеграми: Молебень з проголошенням многоліття відслужений у неділю в Печерній церкві...»¹⁴. Волинська духовна Консисторія також повідомляла наміснику Почаївської лаври архимандриту Паїсію, щоб на богослужіннях припинити поминання Гетьмана. Надалі ж до розпорядження Єпархіальної Влади відновити колишню форму поминання: «богохраниму країну нашу, уряд і воїнство її». З приводу цього архимандрит Паїсій повідомляв, що 22 грудня 1918 р. даний циркуляр розісланий до жіночих монастирів Волині¹⁵.

У добу Директорії Почаївська лавра намагалася вирішити земельне питання. Це було пов'язане з важким становищем обителі, що склалось після закінчення Першої світової війни та новим земельним законодавством прийнятим Директорією 8 січня 1919 р. Згідно з цим законом, ліси та землі монастиря (1426 десятин) перейшли в користування селян. У зв'язку з цим Лавра неодноразово зверталася до уряду Директорії та міністра земельних справ. Увага зосереджувалась на тому, що Почаївський монастир «...має державне значення, а також і культурно-просвітницьке (має свої школи)... Лавра ласкаво прохає пана міністра Земельних справ: Залишити за Лаврою і видати охоронне свідоцтво на фруктові садки Лаври... Зробити розпорядження залишити за Лаврою її огороди... Розпочати своїми власними силами обробиток для свого користування 40 дес. землі... Окрім кількості землі, зазначеної в 3 п., розрішить перепахать 25 десятин поля, засіяного працею братії Л. житом в осени 1918 р...»¹⁶.

У зверненні «До Директорії Української Народної Республіки» вказувалось: «За як Почаївська Лавра, яко бувшій власнык деякої площі полів і лісів, котрі тепер перейшли в користування селянства, прохає ВИСОКУ ДИРЕКТОРІЮ вчинити милость для зруйнованою війною Лаври і зробити розпорядження, щоб з бувших полів власності Лаври тимчасово виділити, до майбутнього розділу земель по кількості братії Лаври душ, хоть дві десятини на кожного. В ці часи всіх в Лаврі монахів 96 чоловік. Лавра тепер виконує всі обов'язки, які торкаюця до неї від органів народної влади і взагалі йде на зустріч питанню теперішного менту. Самі монахи суть селяни, які перше, а особливо в теперешні тяжки роки, обробляють землю сами. Як насліддя війни, після відступу з фронту деморалізованої Російської армії, більшість лаврських будинків до цієї пори стоїт пустою, потрібен негайний капітальний

¹⁴ Там само. арк. 2–2 зв.

¹⁵ Там само. арк. 2–3.

¹⁶ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 259, арк. 1–1 зв. «Звернення до Української Директорії з проханням залишити недоторканим майно Лаври». 29 квітня 1919 р. – 6 серпня 1919 р.

ремонт...»¹⁷. Земельне питання Почаївська лавра намагалась вирішити і на місцевому рівні, звертаючись до Почаївського Волосного земельного відділу з проханням залишити за нею її сади, «не позбавляти її останнього засобу до життя»¹⁸.

Після повалення більшовиками Директорії, військові дії на Волині проводились ними проти підрозділів польської армії. «Війна була в повному розпаді. Кругом Лаври велась бої. Чим закінчиться – ніхто не відав. Всі молилися Богу, – згадував обраний саме у цей час намісником Лаври архимандрит Дамаскин, – а з нами і населення, щоб допомагати польській зброї». Він вказує, що в ніч на 8 вересня 1919 р. «бігли останні більшовицькі солдати з боку Галичини, в напрямку на Ямпіль–Шепетівку»¹⁹. Незважаючи на складну ситуацію на Волині, Лавра і надалі намагалась зберігати за обителлю її територію та майно. Свідченням цьому є, зокрема, реєстрація 1920 р. у відповідних владних органах, що знаходились у Рівному, почаївського млина, який належав Духовному собору²⁰.

Нова геополітична ситуація, в результаті якої зменшилась роль Православної Церкви в Польщі, спричинила до проведення в жовтні 1921 р. у Почаївській лаврі Волинського єпархіального з'їзду. Сучасний дослідник Андрій Кукурудза наголошує: «За умов послаблення православної церковної мережі на Волині як від попередніх бойових дій Великої війни, так і від пізніших загартбницьких зазіхань російських більшовиків, поляків та католицького костелу, зменшення чисельності православного духовництва, громадськість та біле духовенство на З'їзді 1921 р. визначили доцільним активне використання монастирів та їх насельників»²¹.

На з'їзд прибуло 132 головних делегати та 29 по додатковому списку, (161 особа від духовенства і мирян)²². Учасники зібрання прийняли резолюцію «Про українізацію Служби Божої». У ній, зокрема, зазначалось: «Жива віра вимагає й живої мови в молитвах і службі Божій, через це треба перейти од церковно-славянської мови до народної, живої мови української. Але перехід той має відбуватися поступово, в міру того, як будуть перекладатись та ухвалюватись авторитетною Церковною Владою потрібні богослужбові книги. До служби Божої на церковно-славянській мові з вимовою українською, приступити негайно». Архієпископ Діонісій Валединський погодив дану

¹⁷ ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 259, арк. 3.

¹⁸ Там само. арк. 10.

¹⁹ Дамаскин А. Почаево-Успенская Лавра... С. 118.

²⁰ Державний архів Рівненської області, ф. 32, оп. 3, спр. 1123, 44 арк. «Справа про реєстрацію млина в Почаєві, що належить Духовному Собору». 1920 р.

²¹ Кукурудза А. Монастирське питання на Волинському єпархіальному з'їзді 1921 року. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. Х. Рівне, 2012. С. 120.

²² ДАТО, ф. 258, оп. 1, спр. 18, арк. 20. «Протоколи засідань делегатів Волинського єпархіального зібрання, яке відбулося в Почаївській Лаврі». 3–10 жовтня 1921 р.

резолуцію, вказавши, що з його благословення вже друкується «на українській мові Літургія, Вечірня та Утріння в перекладі Проф. Огієнка»²³. Задля підтримки запровадження української мови в церковне життя і богослужіння голова з'їзду о. Никанор Абрамович в Троїцькому соборі відправив вперше в Почаївському монастирі Божественну Літургію свт. Іоанна Золотоустого українською мовою²⁴.

Саме в Почаївській лаврі, як головному центрі волинського православ'я, приймалися важливі рішення. Варто відзначити, що в той час Православна Церква на Волині перебувала в юрисдикції московської патріархії, а територіально – в складі Польської держави. Головною ж для Лаври була українська позиція, що знайшло відображення в рішенні з'їзду щодо ведення церковного діловодства: «Всі книги парахвіяльні, а також акти стану громадського вести, видавати метрики й інші документи на рідній українській мові й протестувати проти вимог п. Воеводи вести метрики на польській мові, вважаючи це порушенням Конституції й прав Православної Церкви в Польщі»²⁵. У зв'язку з цим Володимир Рожко наголошує: «Єпархіальний з'їзд духовенства і мирян в Почаєві 3–10 жовтня 1921 р. поклав початок українізації і розмосковленню церкви на Західній Волині, біля керма якого стояв цвіт волинської національної духовної і громадської еліти»²⁶. Хоча тогочасні населенники Почаївської лаври засудили кроки з українізації церковного життя Волині, рішення Почаївського Собору стали переломними у визначенні пріоритетів розвитку Православної Церкви в Польщі. Він проходив у той час, коли російська Церковна Рада намагалась зібрати у Варшаві Собор з представників духовенства та мирян усієї Польщі й впливати на Православну Церкву в цій країні. Цей задум не здійснився, а сама Рада невдовзі була ліквідована. Необхідно відзначити, що рішення Почаївського Собору стосовно українізації церковного життя співпали в часі з розпорядженням московського патріарха Тихона про заборону вжитку в православних церквах будь-якої мови, окрім церковнослов'янської, з вимовою на російський лад²⁷. Стосовно атмосфери, що панувала на Почаївській

²³ Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАЛ), ф. 201, оп. 4, спр. 3963, арк. 7. «Постанова і резолюції волинського єпархіального з'їзду в Почаївській лаврі. Брошура». 1921–1922 рр.

²⁴ Лотоцький В. Перша Божествена літургія в Почаївській лаврі в жовтні 1921 р. як засіб розмосковлення Православної Церкви на Волині. *Андріївський вісник*. №10. Рівне, 2021. С. 36.

²⁵ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 4, спр. 3963, арк. 5.

²⁶ Рожко В. Єпархіальний з'їзд духовенства і мирян у Почаєві 3–10 жовтня 1921 р. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. 15. Рівне, 2017. С. 74.

²⁷ Губар А. Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 року та його значення в історії Української Церкви. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://kyiv-pravosl.info/2013/05/29/patriarshyj-i-synodalno-kanonichnyj-tomos-vselenjskoji-konstantynopolskoji-patriarhiji-vid-13-lis-topada-1924-roku-ta-joho-znachennya-v-istoriji-ukrajinskoji-tserkvy/>.

горі після входження Волині до складу Польщі, А. Кукурудза зауважує: «Падіння російського самодержавства, а далі частковий розпад Російської імперії спричинили глибоку розгубленість та дезорієнтацію православного кліру на Волині. Почаївське монашество за цих умов не стало винятком... Утвердження польської влади на Волині і ті меседжі, які вона від початку 20-х років ХХ ст. швидко довела до православних владик були відразу донесені до селяників найбільшої православної святині на території міжвоєнної Польщі. Зміст польської політики не припускав діяльності відкрито проросійського духовенства, але так само не припускав і будь-яких проукраїнських sentimentів. Польська поліція у 1923 р. констатувала виникнення на Волині двох вогнищ церковного життя з протилежними прагненнями. Осередком української агітації став керований архимандритом Полікарпом (Сікорським) монастир у Загайцях, який проводив свою діяльність далеко за межами монастиря. Натомість Почаївська Лавра, де керівником був архимандрит Дамаскін (Малюта), проводила відкриту боротьбу з українськими діячами, притримуючись проросійської орієнтації. Саме Дамаскін своєрідно замінив архимандрита Віталія (Максименка), який був усунутий польською владою з Почаєва та намагався продовжувати звичну діяльність Лаври»²⁸.

Незважаючи на духовну близькість православних мешканців Другої Речі Посполитої до Москви, перехід західноукраїнських та західнобілоруських земель до Польщі дав можливість створити в цій державі автокефальну помісну Православну Церкву. Православний єпископат, що перебував на території цієї держави, за посередництва польського дипломатичного представника в Москві, звернувся до патріарха Тихона у справі надання автокефалії. Останній, однак, обмежився призначенням єпископа Юрія Ярошевського патріаршим екзархом у Польщі на правах митрополита. Тому єрархи Православної Церкви в Польщі – території, яка до II половини XVII ст. входила до складу Київської митрополії, звернулись з проханням про отримання автокефалії в Константинопольської патріархії. 13 листопада 1924 р., за три дні до смерті, Вселенський патріарх Григорій VII підписує «Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Царгородської Патріархії про визнання Православної церкви в Польщі Автокефальною». В Томосі Константинопольського патріарха підкреслюється, що «перше відокремлення від Нашого Престолу Київської Митрополії і православних митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а також прилучення їх до Святої Московської Церкви настало не за приписами канонічних правил...»²⁹.

²⁸ Кукурудза А. Оплот політичного православ'я: суспільно-церковна діяльність Почаївської Лаври у 1900–1939 рр. Електронний ресурс. Режим доступу: https://risu.ua/oplot-politichnogo-pravoslav-ya-suspilno-cerkovna-diyalnist-pochajivskoji-lavri-u-1900-1939-rr_n95905.

²⁹ Галуха Л. Польська автокефалія: погляд через десятиліття. *Людина і світ*. №2. 1997. С. 35.

Урочистості, з нагоди отримання Православною Церквою в Польщі Томосу відбулись у Варшаві 16–19 вересня 1925 р., в них взяли участь представники Константинопольської та Румунської Церков, а також члени польського уряду. Томос було зачитано грецькою, польською, російською та українською мовами, міністр віровизнань підніс митрополитові Діонісію, як представнику церкви, другу панагію. Як справедливо відзначають сучасні дослідники, Автокефалія 1924 р. спричинила могутній рух за українізацію Православної Церкви, на який вказують навіть російські церковні автори, сприяла формуванню національної та релігійної свідомості, досягненню православними українцями власної самобутності й гідності, які так і не вдалося використати в майбутньому³⁰. Почаївський монастир змінив, як і в попередні епохи, юрисдикційну належність під впливом суспільно-політичних реалій. У 1924 р. Лавра разом з Волинською єпархією повернулась до Константинопольської Церкви-матері, в складі якої вона перебувала з 1597 по 1686 рр.

Таким чином, з початком Першої світової війни та в наступне десятиріччя Успенська Почаївська обитель була задіяна до тих змін, що відбувались в тогочасному суспільстві. Вимушена евакуація населеників та монастирських святинь завершилась поверненням братії та реліквій на Почаївську гору. У воєнний час Лавра стала притулком для біженців, які отримали не лише дах над головою, але й були забезпечені роботою. Вперше монастир функціонував у площині української державності, реагуючи на відповідні розпорядження центральної та місцевої влади, стосовно скасування та поминання, відповідно, Гетьманату та Директорії. Саме з останньою монастир вів перемовини про земельні ділянки, що перебували у лаврському користуванні. Подією для православ'я Волині стало проведення в Почаївській лаврі єпархіального з'їзду, рішення якого засвідчили зміни його національної орієнтації. Апогеєм кардинальних змін у житті Православної Церкви, що функціонувала на території Другої Речі Посполитої був її перехід у юрисдикцію Константинопольської патріархії.

---

³⁰ Там само.

Василь СТРІЛЬЧУК

*директор Комунальної установи
«Бродівський історико-краєзнавчий музей»
Бродівської міської ради
(м. Броди)*

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ВИСЛОЦЬКОГО НА ПІДКАМІНщині У 20–30-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Серед українських діячів міжвоєнного періоду, які активно працювали на організаційному полі Бродщини, помітно виділяється постать Олександра Вислоцького (1896–1941). Його діяльність позитивно вплинула на становлення і розвиток українського національного життя краю 1920–1930-х рр. Метою цієї розвідки є висвітлення окремих маловідомих сторінок соціально-економічного і політичного життя Підкамінщини періоду 1920–1930-х рр. через призму діяльності українського громадського і політичного діяча О. Вислоцького.

Слід зазначити, що під терміном «Підкамінщина» у цьому матеріалі розглядається територія, а відтак і населені пункти сучасної Підкамінської громади. Однак в історичному контексті це поняття може мати інші значення і територіальні межі (наприклад Підкамінський судовий округ, Підкамінський район, Підкамінський деканат тощо) та потребує окремого дослідження.

Джерельною базою викладеного матеріалу є документи Центрального державного історичного архіву України в м. Львів (ЦДІАЛ України), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), Архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області (Архів УСБУ ЛО), а також публікації в періодичних виданнях 1920–1930-х рр. («Діло», «Свобода» «Бродські вісті», «Вісти з Лугу») та мемуарна література. У роботі використані публікації автора, присвячені дослідженню постаті О. Вислоцького¹.

---

¹ Стрільчук В. Громадсько-політична діяльність Олександра Вислоцького у 1920–1930-х роках. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 30: Український визвольний рух XX століття*. Львів, 2017. С. 82–96; *Його жс.* Діяльність українського політичного і громадського діяча Олександра Вислоцького (1896–1941) на Волині у 20–30-х роках XX століття. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Зб. наук. праць.: Матеріали наукової конференції «Краєзнавчі та музеєзнавчі

Рис. 1. Олександр Вислоцький – депутат польського парламенту. Броди, 1928 р. Приватний архів родини Вислоцьких

О. Вислоцький народився 30 березня 1896 р. в с. Лелюхів на Лемківщині (нині однойменне село біля польсько-словацького кордону в гміні Мушина Новосондецького повіту Малопольського воєводства Республіки Польща) в багатодітній родині греко-католицького священника о. Ігнатія Вислоцького та Юлії з Прислопських. Початкову освіту здобув в рідному селі, а згодом відвідував гімназію у м. Новий Сонч. Коли він закінчив 3 класи, то батька перевели на нову парафію в с. Ступниця на Самбірщині (нині село Дрогобицького району Львівської області). Олександр продовжив освіту в Самбірській гімназії, де закінчив 6 класів. У 1913 і 1914 роках він пройшов гірничу практику та почав працювати урядником на нафтових фірмах «Карпати» і «Фанто» у м. Борислав. З початком Першої світової війни у серпні 1914 р. О. Вислоцький зголосився добровольцем до 77

австрійського піхотного полку, в якому перебував до осені 1916 р. У цей період йому вдалося скласти іспит на атестат зрілості (*kriegsmatura*) у Відні. Від осені 1916 р. до грудня 1917 р. О. Вислоцький перебував у російському полоні під м. Псков. Звідти втік, дістався до Києва, де вступив до Галицько-Буковинського куреня Січових стрільців. Брав участь у боях з більшовиками на Великій Україні. Мав звання сотника та був комендантом обозу Першого полку Січових Стрільців. При нез'ясованих обставинах опинився в м. Тернопіль, де восени 1919 р. був інтернований поляками та поміщений у табір в Пікуличах біля Перемишля². Там знаходився до середини 1920 р. Після завершення терміну інтернування повернувся до с. Ступниця на Самбірщині. У 1921 р. одружився з студенткою учительської семінарії Йосипою Білінською з с. Білина Велика на Самбірщині. Восени 1921 р. О. Вислоцький, у спілці з братом дружини – Степаном Білінським³, купив 30 моргів поля у с. Гаї Дітковецькі

дослідження Волині: минуле, сучасне, майбутнє» 4 жовтня 2019 р. Вип. XVII. Рівне, 2019. С. 230–237; *Його ж.* Олександр Вислоцький (1896–1941): вояк, політик, публіцист. *Крути: проблеми державотворення від доби Української революції (1917–1921 рр.) до сьогодення.* Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Крути, 29 січня 2020 р.). Вип. III. Київ; Ніжин, 2020. С. 169–196.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ), ф. 371, оп. 1, спр. 121, арк. 24.

³ *Ляцук Д.* Патріот рідного краю (до 100-річчя від дня народження Олександра Вислоцького). *Брідицина.* №11. 1997. С. 34.

на Брідщині, де й оселився та став займатися сільським господарством. Згодом активно включився у громадську діяльність. У 1925 р. виступив ініціатором заснування у с. Гаї Дітковецької читальні «Просвіти» та був її першим головою⁴. У цьому ж році він став одним із організаторів створення Комітету організації кооператив (КОК) у Бродах⁵. Ця інституція займалася поширенням та розбудовою кооперативного руху на Брідщині, результатом чого стало створення у 1926–1927 рр. осередку – Районового Союзу Кооператив (РСК), діяльність якого охопила й сусідні волинські села. На початку 1927 р. прізвище О. Вислоцького зустрічається серед засновників спортивно-пожежного товариства «Луг» у м. Броди⁶.

Водночас з громадською діяльністю він включається і у політичне життя. 25 березня 1926 р. О. Вислоцький став членом повітового комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО)⁷, а 6 липня 1926 р. на «довірочній нараді» в Бродах його одноголосно було обрано головою повітового народного комітету партії⁸. До цього комітету як члени увійшли і представники Підкамінщини: Пилип Демид з Тетильковець, Михайло Шаповал з Накваші, Роман Кочержук з Черниці, о. Михайло Ваврик з Підкаменя⁹. О. Вислоцького було висунуто кандидатом в послы (депутати) польського парламенту (сейму). В рамках передвиборчої кампанії він об'їжджав села повіту, зокрема й Підкамінщину, зустрічався з виборцями, спільно з активними українськими громадськими діячами організовував з'їзди, наради і віча. Короткі замітки в тогочасній періодиці дають можливість краще зрозуміти суспільно-політичну ситуацію, що склалася тоді на теренах краю, а також називають імена людей, які брали активну участь в національному житті. Так, 15 березня 1927 р. в містечку Підкаміні відбувся народний з'їзд, організований повітовим народним комітетом УНДО в Бродах. На захід прибуло 117 осіб з різних громад судового округу, включно зі всіма священниками (окрім пароха с. Черниця). З'їзд відкрив промовою адвокат доктор Ілля Саламаха. До президії було обрано о. Михайла Ваврика, а його заступником – селянина Степана Салецького¹⁰. Адвокат Саламаха зазначив про потребу політичної організації. Після нього виступав голова повітового народного комітету Українського Національно-Демократичного Об'єднання в Бродах О. Вислоцький, який пояснив присутнім значення національної партії для селянства та ознайомив

⁴ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 231, оп. 2, спр. 176, арк. 1, 10.

⁵ Чубатий Ю. Споживчі кооперативи в Брідському повіті. *Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник*. Торонто, 1988. С. 136–139.

⁶ ДАТО, ф. 231, оп. 2, спр. 3635, арк. 1–2.

⁷ І. Ж. Повітовий народний з'їзд у Бродах. *Діло*. 1926. 2 квітня. Ч. 172 (10747). С. 3.

⁸ О. Організаційний рух. Довірочна нарада УН.Д.О. в Бродах. *Діло*. 1926. 11 липня. Рік XLIV. Ч. 151 (10828). С. 3.

⁹ Там само.

¹⁰ Організаційний рух. Зїзд УНДО в Підкаміні. *Діло*. 1927. 25 березня. Ч. 66. С. 3.

з програмою й ідеологією УНДО. Під час дискусії виступали священники о. М. Ваврик з Підкаменя, о. А. Федорук з Накваші, о. С. Клепарчук з Серетця, о. Ковальський зі Звиження, а також селяни Бартош з Серетця, Бараневич із Загір'я, Артех з Підкаменя, Іван Ломіковський з Черниці.

15 січня 1928 р. відбулися передвиборчі віча за участі О. Вислоцького у селах Пеняки та Чепелі. На обох зустрічах були прийняті резолюції на підтримку УНДО, обрано виборчий комітет. В Пеняках на вічі, яке проходило на подвір'ї одного господаря, було присутніх кількасот людей, а у Чепелях – до 200 осіб¹¹.

Після обрання до парламенту та складання присяги 27 березня 1928 р., О. Вислоцький став членом Українсько-білоруського сеймового клубу, Української парламентської репрезентації (УПР), входив до складу сільськогосподарської та військової комісій¹². У своїх виступах на засіданнях парламенту, в депутатських запитах до представників влади Речі Посполитої він обстоював права українців і, зокрема, селян¹³. На засіданні сейму 23 листопада 1928 р. український посол виступив з різкою критикою уряду в справі з розгляду підвищення земельного податку, зазначивши при цьому, що «внесені податки кривдять спеціально український нарід» і, «що податкова політика є одним способом загальної політики пол[ьського] Уряду проти українського народу в Польщі»¹⁴.

Депутатський мандат дав можливість О. Вислоцькому активізувати громадську та політичну діяльність. По селах і містечках краю він організовував звітні (справоздавчі) віча, збори, проводив наради, на яких знайомив присутніх з програмою УНДО, діяльністю УПР, обговорював різні проблеми українців (шкільництва, колонізації, зловживань чиновників тощо), відповідав на запити присутніх, давав поради та ін. Як зазначав сам О. Вислоцький, до моменту арешту у вересні 1930 р. він провів близько 300 віч¹⁵. Завдяки періодиці знаходимо окремі відомості про поїздки діяча Підкамінщиною.

10 жовтня 1928 р. відбулося звітне депутатське віче в містечку Підкамін, на якому виступали послы О. Вислоцький і Степан Кузик. Оскільки староство заборонило віче під відкритим небом, то відбулося воно у залі місцевої

¹¹ Передвиборчий рух. Округ 55. Брідщина. *Свобода*. Селянська газета. Орган Українського Національно-Демократичного об'єднання. Львів, 1928. 5 лютого. Рік XXX. Ч. 7. С. 6.

¹² Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 10 czerwca 1928 r. Warszawa, 1928. S. 37, 41; Sejm i Senat 1928–1933: Podręcznik zawierający wyniki wyborów w województwach, okręgach i powiatach, podobizny posłów sejmowych i senatorów, statystyki i mapy poglądowe. Poznań, 1928. S. 115–116, 206–207, 213–214.

¹³ Sprawozdanie Stenograficzne z 7 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 24 kwietnia 1928 roku. Warszawa, 1928. S. 32.

¹⁴ Sprawozdanie Stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 23 listopada 1928 roku. Warszawa, 1928. S. 32–36; Архів УСБУ ЛО, спр. П-14045, арк. 22–26.

¹⁵ Б. посол Олександр Вислоцький знову перед судом. *Діло*. 1932. 24 лютого. Рік LIII. Ч. 40 (12 989). С. 3.

читальні «Просвіти». Як зазначив дописувач газети «Свобода», на зустрічі були присутні найсвідоміші представники зі всіх сіл Підкамінського судового округу. Автор допису зазначає, що «колись забута сторона і центр кацапщини, сьогодні вже національно відроджена, головню завдяки невсипущій праці жінки місцевого судді п. Куриловичевої і інших». Він згадує позитивні зміни і поступ, що відбувалися в той час у національному, політичному та економічному житті Підкаменя (розпочато будову Народного дому, закладено кооперативу)¹⁶.

26 червня 1929 р. посол Вислоцький скликав у Підкамені «довірочну організаційну нараду». Зустріч відбувалася у переповненій залі Народного дому за участі представників громад Підкамінщини. Однак вже при перших словах виступу депутата до зали увійшла поліція та почала розганяти присутніх. Щоб не допустити до небажаних наслідків, посол О. Вислоцький закрити нараду та заявив, «що українські громадяни приневолені опорожнити салю під напором сили»¹⁷. Випадки заборони віч, нарад та інших заходів за участі О. Вислоцького, як і інших українських депутатів, були непоодинокими в той час (як от, віче у с. Берлин 28 травня 1929 р.¹⁸; 5 липня 1929 р. – посольське віче та урочиста академія у Пляшеві на Козацьких могилах, де були присутніми посли Вислоцький та Струтинський¹⁹; 28 липня 1929 р. у с. Соколівка під час поминальних заходів, присвячених пам'яті о. Володимира Кальби, поліція заборонила другу частину дійства, де мали бути промови та вправи «Соколів»)²⁰.

Інформативними є матеріали про звітні (справоздавчі) зустрічі діяча на теренах Підкамінщини 7–9 червня 1930 р., про що дізнаємося з друкованого органу УНДО – львівського селянського часопису «Свобода». Зокрема, 7 червня 1930 р. відбулося справоздавче віче в с. Яснище. «Після промови посла гурток місцевих мазурів-колоністів хотів спровокувати пос[ла] Вислоцького, однак грімке «Ще не вмерла», яким віче закінчено, унеможливило мазурську провокацію»²¹. Наступного дня, 8 червня, відбулася зустріч у селі Вербівчик, а ввечері – у Стиборівці. «Настрій на обох вічах був дуже гарний. В розмові з послом по вічу нарікали селяне на господарську кризу»²². 9 червня 1928 р.

¹⁶ Вічевий рух. Брідщина. *Свобода*. Селянська газета. Орган Українського національно-демократичного об'єднання. Львів, 1928. 4 листопада. Рік XXX. Ч. 45. С. 5.

¹⁷ На організаційному фронті. Брідщина. *Діло*. 1929. 25 липня. Рік XLVII. Ч. 163 (11 454). С. 6.

¹⁸ Вічевий рух. Брідщина. *Діло*. 1929. 18 червня. Рік XLVII. Ч. 133 (11 474). С. 4.

¹⁹ Новинки. Святкування бою під Берестечком. *Діло*. 1929. 20 липня. Ч. 159. С. 5.

²⁰ Дописи. Золочівщина. (Свято «Просвіти» у Соколівці). *Діло*. 1929. 6 серпня. Ч. 173. С. 5.

²¹ На організаційному фронті. Віча посла Ол. Вислоцького. *Свобода*. Селянська газета. Орган Українського національно-демократичного об'єднання. Львів, 1930. 29 червня. Ч. 26. Рік XXXII. С. 3.

²² Там само.

відбулося зібрання в селі Попівці, яке раніше називали «кацапською твердинею». Як зазначено в дописі, що недавно тут помер о. І. Насальський, «провідник кацапства в повіті», і після того в селі відбулися значні зміни: засновано українську кооперативу, а молодь закладає читальню «Просвіти». Участь у вічі взяло кількасот людей, серед них і представники москвофілів. Під час виступу посла почав викрикувати дяк Свистунович, «брат знаного учителя русифікатора з Брідщини», однак «дістав він гідну відправу від молоді, яка на знак зміни переконань своїх батьків носить все синьо-жовті кокарди»²³. Цього ж дня, 9 червня, відбулися також наради в селах Нем'яч та Накваша. «Давніше ці села були кацапськими гніздами, сьогодні під впливом молоді належать вже до національно-свідомих сіл. За молоддю пішло і старше громадянство. Щезли кацапські читальні, які виперла їх «Просвіта»»²⁴.

В період загострення політичного протистояння у Польській державі, за поданням Юзефа Пілсудського, 30 серпня 1930 р. було розпущено парламент. О. Вислоцького, як і деяких інших опозиційних послів, було заарештовано (в ніч з 9 на 10 вересня) та ув'язнено у військовій в'язниці у Бересті-над-Бугом²⁵. Пізніше його перевели у слідчу тюрму до Львова²⁶. Колишнього парламентаря обвинувачували в антидержавних промовах, які він виголошував під час польських віч, зборів, нарад та релігійно-національних маніфестацій у період 1928–1930 рр. у Східній Галичині й на Волині. Перший суд відбувся у Рівному (30 січня 1931 р.). О. Вислоцького звинуватили у підбурюючій промові «з метою виконання бунтівного або зрадницького вчинку та виступах проти закону, розпоряджень влади», яку він виголосив 22 травня 1930 р. на передвиборчому вічі (під час додаткових виборів до сейму і сенату Польщі на Волині) в с. Дубляни Дубенського повіту. Колишнього посла було засуджено на 2 роки тяжкої в'язниці. Оскарження, подане до Апеляційного суду в Любліні (8 травня 1931 р.) та касаційна скарга до Найвищого суду в Варшаві (23 липня 1931 р.), кваліфікації обвинувачення не змінили. Інша справа розглядалася судом присяжних у Львові впродовж 6 днів (з 22 по 27 лютого 1932 р.). Його звинувачували у державній зраді, зокрема в тому, що він своїми промовами і виступами на шістьох вічах і нарадах та на чотирьох національних святах закликав до відірвання частини краю від польської держави та ширив погорду і ненависть до польської влади, порушував публічний спокій, закликав до насильства, зневаги поліції і т. п. Проте Львівський суд присяжних визнав колишнього посла невинуватим. Загалом О. Вислоцький просидів у польських в'язницях два роки і майже два місяці та вийшов на волю 5 листопада 1932 р.

Після ув'язнення діяч повернувся до с. Гаї Дітковецькі Брідського повіту, де продовжив займатися сільським господарством. Відбуваються зміни і

²³ На організаційному фронті. Віча посла Ол. Вислоцького... С. 3.

²⁴ Там само.

²⁵ Зпоза куліс Берестя. *Діло*. 1931. 1 січня. Рік LII. Ч. 1 (12 657). С. 3.

²⁶ З Берестя до Львова. *Діло*. 1930. 15 листопада. Рік LI. Ч. 255. С. 5.

в його родинному житті – народився син Богдан. О. Вислоцький продовжив також активну діяльність у громадському житті села та повіту. В 1933 р. у Гаях Дітковецьких було споруджено Народний дім. Велика заслуга в цьому була місцевого пароха о. Івана Татаринського (1890–1941), приятеля О. Вислоцького з часів визвольних змагань 1917–1921 рр., який з 1929 р. прийшов на парафію в це село. Колишній посол не полишив й активної політичної праці. 30 липня 1933 р. у часописі «Діло» з'явилася його стаття «Провінція і отаманщина», у якій діяч засуджував внутріпартійне протистояння в УНДО та звернувся до Дмитра Паліїва та його прихильників припинити розбрат²⁷. 8 лютого 1934 р. О. Вислоцький знову став членом Повітового народного комітету УНДО²⁸, він брав активну участь у нарадах і з'їздах партії. Прізвисько діяча зустрічається серед членів керівних органів господарських та просвітніх організацій і товариств, які діяли на території Бродського повіту. Він був членом управи філії товариства «Просвіта» в Бродах²⁹, «Сільського господаря»³⁰, головою Наглядової ради Районової молочарні в с. Суховоля (до якої серед інших входили сметанкові збірні в Черниці, Накваші та Попівцях)³¹ та членом Наглядової ради Об'єднаної районової молочарні в Бродах³², заступником голови філії «Союзу українських купців у Бродах» (1937 р.)³³. У с. Гаї Дітковецькі у 1935–1937 рр. він секретар гуртка «Сільський господар»³⁴, у 1936 р. – голова товариства «Луг»³⁵, а у 1937 р. – член ревізійної комісії читальні «Просвіта»³⁶.

О. Вислоцький виступив одним з організаторів великої господарської наради в Підкамені, що відбулася 3 березня 1937 р. Захід проходив під егідою філії «Сільського господаря» в Бродах для жителів Підкаміщини³⁷. Наряду, у якій взяло участь, за даними часопису, близько півтори тисячі осіб, відкрив та вів представник філії «Сільського господаря» у Бродах О. Вислоцький. Було виголошено три доповіді: делегата «Маслосоюзу» інженера Йойка зі Львова про кооперацію загальну і молочарську; начальника складниці Повітового

²⁷ Вислоцький О. Провінція і отаманщина. *Діло*. 1933. 30 липня. Ч. 197 (13 436). Рік LIV. С. 2–3.

²⁸ Повітовий народний з'їзд у Бродах. *Діло*. 1934. 19 лютого. Ч. 44 (13 589). С. 4.

²⁹ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 170, арк. 47.

³⁰ Велика нарада в Підкамені. *Бродські вісті*. 1937. Березень. Ч. 3 (5). С. 2; Вислоцький О. Відгомін цьогорічної посухи. *Бродські вісті*. 1937. Ч. 10 (12). 1 серпня. С. 2.

³¹ Огляд діяльності районових молочарень Бродщини за 1936 р. *Бродські вісті*. 1937. Березень. Ч. 3 (5). Рік II. С. 3.

³² Мазурок О. Українська молочарська кооперація у Бродському повіті. *Броди і Бродщина*. Торонто, 1988. С. 241–255.

³³ ДАТО, ф. 231, оп. 2, спр. 3065, арк. 3.

³⁴ Там сам, спр. 2962, арк. 1–3.

³⁵ Там сам, спр. 176, арк. 14.

³⁶ Там сам, спр. 3640, арк. 1.

³⁷ Велика нарада в Підкамені. *Бродські вісті*. 1937. Березень. Ч. 3 (5). С. 2.

союзу кооперативів Юрія Чубатого про збут сільськогосподарських продуктів; Олександра Вислоцького про потребу організації хліборобів в товаристві «Сільський господар». Учасники наради ухвалили наступні резолюції: об'єднати всіх селян в товаристві «Сільський господар»; проводити збут сільськогосподарської продукції тільки через Повітовий союз кооперативів у Бродях; власні покупки здійснювати тільки в кооперативах і українських приватних крамницях; припилювати, щоб земля, яку продають селяни, що емігрують, не опинилася у власності євреїв; подбати про те, щоб збірка коштів на Народний дім у Бродях, яка проходить у повіті, принесла якнайкращі результати; Підкамінщина мала подбати про те, щоб у найближчому часі у Підкамені з'явилася районна молочарня.

Рис. 2. Члени Наглядової ради та Управи Районної молочарні в Суховолі, 1937 р. Посередині сидить О. Вислоцький, зліва від нього – о. Антін Федорук, парох с. Накваша, справа – о. Теодор Столяр з с. Суховоля, далі (сидить другий справа) – о. Степан Клепарчук з с. Черниця. Приватний архів родини Вислоцьких

Важливим напрямком діяльності О. Вислоцького була розбудова повітової організації «Луг» на Брідщині. У 1936 р. в м. Броди було скликано нараду, підписано новий статут і вибрано тимчасову управу товариства на чолі з О. Вислоцьким. Однак повітова влада не затвердила статуту, оскільки не погодилася з тим, що головою організації було вибрано особу, яка була карана дворічним ув'язненням за політичні проступки. Протест колишнього депутата до Тернопільського воєводського уряду не дав позитивного результату. До вирішення питання, яким далі займалася Українська парламентська репрезентація, Товариство «Великий Луг» у Львові призначило О. Вислоцько-

го своїм делегатом «до надзору і контролі» «Лугів» на Брідщині³⁸. 22 лютого 1937 р. у Бродях відбувся Перший луговий повітовий з'їзд за участі голови «Великого Лугу» у Львові полковника Романа Дашкевича³⁹, де були присутні представники 33 осередків товариства. Наступним важливим кроком стала організація 10-денного інструкторського курсу в передмісті Старі Броди 9–18 березня 1937 р., у якому взяв участь 41 луговик з 30 осередків повіту⁴⁰. 22 квітня 1937 р. О. Вислоцького було обрано головою повітового «Лугу»⁴¹. До складу старшини організації увійшов представник Підкаміньщини – Борачок з Накваші. 4–5 липня 1937 р. у Львові відбулося Лугове свято, в якому взяла участь численна делегація з Брідщини: 466 юнаків та 129 дівчат в лугових одностроях⁴². Це була одна з найчисленніших повітових організацій краю представлених на святі. Від Підкаміньщини учасниками свята були луговики із сіл Вербівчик – 5 хлопців і 5 дівчат, Літовище – 14 і 4, Нем'яч – 14, Накваша – 23 і 15, Попівці – 20 і 8, Черниця – 14⁴³. О. Вислоцький увійшов до складу старшини «Великого Лугу» у Львові⁴⁴. Про успішний розвиток лугової організації під проводом О. Вислоцького свідчить і той факт, що на святі 1938 р. у Львові брідський «Луг» отримав відзнаку – Чашу уряду УНР за те, що це товариство «передусе у Луговій організації». Нагороду голові брідського повітового «Лугу» вручив комендант «Великого Лугу» Роман Дашкевич⁴⁵. Важливість праці колишнього посла в організації лугового руху відзначав генерал Мирон Тарнавський, що проживав у с. Черниця і був добре знайомий з О. Вислоцьким: «Знаю Луг добре, бачу наш повітовий брідський Луг, зорганізований б. послом і сотником СС-ів, О. Вислоцьким. Бачу, як наш Луг впливає на культурне життя нашої Брідщини, як дисциплінує село й сільську молодь, як ставить цій молоді перед очі дійсну нашу ціль – боротьбу зі Світами»⁴⁶. Про участь і роль О. Вислоцького в розвитку місцевих осередків «Лугу» може свідчити донесення повітового старости до воєводського уряду в Тернополі про гімнастично-спортивне товариство «Луг» в с. Черниця від 16 жовтня 1936 р., де поміж іншим зазначено, що головною пружиною діяльності товариства є колишній посол О. Вислоцький з Гаїв Дітковецьких⁴⁷.

³⁸ З життя Лугової організації. *Брідські вісті*. 1936. Листопад. Ч. 1. С. 5.

³⁹ Перший луговий з'їзд у Бродях. *Брідські вісті*. 1937. Березень. Ч. 3 (5). С. 2.

⁴⁰ О.В. Повітовий луговий інструкторський курс у Бродях. *Брідські вісті*. 1937. 1 квітня. Ч. 6 (8). С. 2.

⁴¹ Луговик. Вісті з Лугу. *Брідські вісті*. 1937. 1 травня. Ч. 6 (8). С. 4.

⁴² Лугове свято у Львові. *Вісти з Лугу*. 1937. Серпень. Рік XII. Ч. 8. С. 134–144.

⁴³ Там само. С. 138.

⁴⁴ Величавий здвиг Лугів у Львові. *Діло*. 1937. 6 липня. Ч. 146. С. 5.

⁴⁵ Попис перед прапором. *Вісти з Лугу*. 1938. 1 жовтня. Рік XIII. Ч. 19. С. 243–249.

⁴⁶ *Лемківський І.* Ген. Мирон Тарнавський і Луг. *Вісти з Лугу*. 1938. 1–15 липня. Рік XIII. Ч. 13–14. С. 183.

⁴⁷ ДАТО, ф. 231, оп. 2, спр. 3671, арк. 18–18 зв.

ч. 11 (13)

Броди, 15. серпня 1937

Opłatę pocztową opłacono ryczałtem

Рік II

БРІДСЬКІ ВІСТІ

ЧАСОПИС ПРИСВЯЧЕННЯ СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТЮ БРІДЩИНИ

ЦІНА ПРИМ.

15 сот.

ВИХОДИТЬ
ДВІЧІ В МІСЯЦЬ
кожного:
1-го і 15-го

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Паде титани... Мазепа... Герой легенд.
А нам — усе — за що страждає — святе!
Ім'я його в серцях наших...
Ім'я його для нас — у юності нас
Снів божий, що рве
Вперед, вперед!
До — мети! —
(Уляна Кравченко).

У місяці серпні цього року минає 228 літ від смерти одного з найбільших муків України — Великого Гетьмана Івана Мазепи. Це ім'я відоме кожному, як ім'я велиття, котрий сказав останнє слово в одному з актів страшної драми українського народу.

І тепер мусимо запитати себе ми: Хибав на дармо жертвував своє життя Великий Гетьман! Невже надармо пролилася козацька кров на полтавських полях! Ось питання, що на них можемо відповісти з гордо піднесеним чолом, із затисненими устами, з металічним звуком у голосі:

Ні! Не надармо! Не надармо впад на становищі знеможеного великан, не надармо пролилася козацька кров на полтавських полях!

Ні! й ще раз — Ні!!

В. липня 1709. р. був завзятий бій під Полтавою. З півночі наступав Петро з своїми полчищами наліз диких москвинів, з південного сходу ставили до боротьби останки побідоносної армії Карла XII, й вірні до смерти козаки й запорожці — володаря України — Гетьмана Мазепи.

Над річкою Ворсклою зустрілися великі північно-східної Європи, щоб вести двобій титанів, бо для всіх грах уже не було там місця.

З двобою побідником вийшов цар Петро. Небавом, бо вже 22-го серпня 1709 р. не стало між живими „безталанного Гетьмана Мазепи Івана“. Так нещасно зайшло — сонце України. Наш національний ворог, у тій боротьбі хотів позбавити нас на-все. Та — поховав великий на два століття... Нам слід згадати, що полтавська програна, це не могла українського народу, ні, це!

український лан, засіяний трупами і зрошений кров'ю чубатих лицарів. Полтава — це лан, на якому буйним квітням зійшов незабутний для нас Перший Падоліст! Не будь Полтави — 8. VII. 1709 (програнний бій), не було б Софійського Майдану — 22. I. 1918 (проголошення самостійності української держави).

Умер Великий Гетьман, що з руїни війни хотів дагнути могутню українську імперію. Його величчя стало окутане понурим серпанком трагедії, осталося і надалі проводирем-вождем нашим змагань за невідому ідею — Вольну Україну!

Виспали на москвинів високу могилу на полтавських полях, але намогильного каменя на ній не поставили. Вимовний це знак, що боротьба України з Московщиною полтавським боєм ще не покінчилася.

Зрив 1917 року доказав, що наше багаття палає вогнем, тільки треба ще... „докинути дровиць“. І нині це завдання тягнеться на нас. Глядімож, щоби ми — гідно виповнили його.

Століття пройшли від полтавської програти — й вона нині не програнаю для нас! Це тільки печатя кривава, що нею припечатав юнгу свого життя Великий Гетьман.

І нам — годиться в глибокому поклоні схилити голови перед Тим, котрий нічого не зжахнувся і цілою став на про.

Святуючи ці великі роковини, ми мусимо пам'ятати, що для нас Великий Гетьман є символом — втіленням ідеї нашої державності і незалежності, що нашої державності була після упадку Великого заглухла була після упадку Великого Київського й Галицького князівства.

На загдуку про Полтаву в нас бу- диться нова вогненна віра...

Таммо, що крізь темряву віків гля- дять на нас Великий Гетьман. Ми не снімо серед турбот дня снімо йти слідом за Тим, котрий дає снімо б їм віддиху не подався. Він на- останнього віддиху не подався. Він борі- шим вождом у мандражі й борні. Він — Великий Гетьман Мазепа!

С. Я.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

Свята Прадідів Земля

ТО УКРАЇНА, ТО МОЯ

КОХАНА, РІДНА УКРАЇНА,

ПІ ШИРОКІ ПОЛЯ,

ПІ МОГИЛИ І РУЇНИ,

СВЯТАЯ ПРАДІДІВ ЗЕМЛЯ!

ЛЮБЛЮ ТЕБЕ Я, УКРАЇНО,

ТВОЇ ШОВКОВІ ЛУГИ,

ТВОЇ ЗЕЛЕНІ ДІБРОВИ,

КРУТІ ДНІПРОВІ БЕРЕГИ...

ЛЮБЛЮ, ЛЮБЛЮ ВАС ДО ЗАГІНУ —

НОВОЮ СИЛОЮ ЛЮБОВИ.

Під большевицьким ярмом

Англійський тижневик „Кетолік Геральд“ недавно помістив в своєму (під заголовком „Під большевицьким ярмом“) прокламацію до українського народу відану Головною „Отаманом п. Андрієм Лівшицьким. „Кетолік Геральд“ повторює ті слова прокламації, де говориться про „підступні виступи поширювані московськими агентами про те, що українці наблизили нового пана, якому хочуть віддати Україну на сяких чи таких умовах“. Українці, пишеться там далі, з обуреним відкидають подібні інсинуації та заявляють, що будуть доти боротися, доки не досягнуть остаточної мети, своєї незалежності. В боротьбі за своє визволення будуть вони шукати співників серед тих, хто є ширим і природним ворогом їхнього ворога.

(Ужгород, Львів)

ЧЕСТЬ ПОНАД УСЕ.

„Найкращий скорб, що нам цей світ дає, це честь без плям; мінеться честь така, то людина — глина помалю- вана.“
Шекспір.

Рис. 3. Перша сторінка часопису «Брідські вісті» від 15 серпня 1937 р. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка

Діяч також став організатором, видавцем, членом редакційної колегії і дописувачем повітового часопису «Брідські вісті», що виходив у Бродях з листопада 1936 р. до листопада 1937 р. (всього – 17 номерів). Ініціатори видання газети розуміли важливість друкованого органу як засобу комунікації для розвитку національного життя повіту. Основними завданнями, які ставила перед собою редакція, були: 1) інформувати українську громадськість про діяльність повітових організацій та про події і життя у селах краю; 2) пропагувати ідею побудови Народного дому в Бродях та реєструвати пожертви для цієї цілі; 3) поширювати клич «Свій до свого» і цим сприяти розвитку української торгівлі в повіті⁴⁸. Як неодноразово зазначали видавці часопису, основною цільовою аудиторією «Брідських вістей» були селяни, адже саме від їхньої підтримки і співпраці залежав розвиток часопису. У своєму зверненні до селян Брідщини у першому номері газети О. Вислоцький окремо апелює і до мешканців Підкамінщини: «Кличемо і до Вас селяне з далекої Підкамінеччини співпрацюйте з нами, подавайте свій голос до свого часопису»⁴⁹. У цьому ж числі газети була поміщена стаття «Вісті з Підкамінеччини»⁵⁰, де невідомий автор – «Мешканець Підкаменеччини» – зробив огляд позитивних змін, які відбулися на теренах Підкамінщини за останні роки (занепад московфільства, розвиток українських національних організацій, зокрема «Просвіти», будівництво читалень тощо) та закликав до праці для добра нації. У колонці «Дописи зі сіл» публікувалася інформація про різні події з життя Підкаменя⁵¹, Черниці⁵², Вербівчика⁵³, Попівців⁵⁴, Пеняк⁵⁵, Кутищ⁵⁶, Орихівчика⁵⁷, Голубиці⁵⁸, Нем'яча⁵⁹, Стиборівки⁶⁰. У рубриці «Пізнаймо свій повіт!», як додаток до матеріалів, що друкував О. Вислоцький про історію краю, вийшла

⁴⁸ Від Редакції! *Брідські вісті*. 1936. Листопад. Ч. 1. С. 1.

⁴⁹ *Вислоцький О.* До Вас селяни-хлібороби Брідщини! *Брідські вісті*. Броди. 1936. Листопад. Ч. 1. Рік I. С. 2.

⁵⁰ Мешканець Підкаменеччини. Вісті з Підкамінеччини. *Брідські вісті*. Броди. 1936. Листопад. Ч. 1. Рік I. С. 3.

⁵¹ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1936. Грудень. Ч. 2. С. 6–7; Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. Січень. Ч. 1. С. 5; Дописи. *Брідські вісті*. 1937. 1 серпня. Ч. 10 (12). С. 5.

⁵² Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1936. Грудень. Ч. 2. С. 6.

⁵³ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1936. Грудень. Ч. 2. С. 7.

⁵⁴ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. Січень. Ч. 1. С. 5; Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. 15 квітня. Ч. 5 (7). С. 5.

⁵⁵ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. Лютий. Ч. 2 (4). С. 6.

⁵⁶ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. Лютий. Ч. 2 (4). С. 6; Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. 15 квітня. Ч. 5 (7). С. 5.

⁵⁷ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. 1 квітня. Ч. 4 (6). С. 6.

⁵⁸ Дописи із сіл. *Брідські вісті*. 1937. 15 квітня. Ч. 5 (7). С. 5.

⁵⁹ Дописи. *Брідські вісті*. 1937. 15 липня. Ч. 9 (11). С. 6; Дописи. *Брідські вісті*. 1937. 1 серпня. Ч. 10 (12). С. 5.

⁶⁰ Дописи. *Брідські вісті*. 1937. 15 вересня. Ч. 13 (15). С. 6.

замітка пароха с. Черниця о. Степана Клепарчука «Уривок історії Підкаменеччини»⁶¹. Часопис також розміщував рекламу українських підприємців, серед них і представників Підкаміньщини: Осипа Салецького, власника крамниці зі шкірою, галантерейними виробами та мішаними товарами, що знаходилася на Ринку в Підкамені; Степана Гарасиміва, який займався торгівлею мішаних товарів та тканинами у Підкамені на Ринку; адвоката з Підкаменя доктора Маркіяна Процика⁶²; лікаря доктора Романа Кузіва⁶³; Василя Мартинюка з Літовищ, власника майстерні з виготовлення цементної черепиці (дахівки)⁶⁴. У рубриці «Новинки»⁶⁵ було поміщено інформацію про страшну трагедію, що сталася у с. Паньківці. А в одному із номерів газети згадано про інцидент, що трапився в с. Маркопіль, коли «Брідські вісті» не доходили до передплатників. Солтис села тричі повертав пачки з номерами газети з припискою, що адресати не приймають і не бажають подальшого надсилання часопису. У відповідь на це редакція подала через газету «Прилюдний запит» і звернулася до передплатників з Маркополя з'ясувати цю справу⁶⁶.

Після приходу радянської влади на територію Західної України у вересні 1939 р. всі політичні партії та громадські організації були заборонені. Постанова О. Вислоцького не залишилася поза увагою радянських репресивних органів. 19 жовтня 1939 р. згідно з постановою про обрання запобіжного заходу і утримання під вартою, виданою начальником опергрупи Бродівського НКВС лейтенантом держбезпеки Євграфовим, діяча було затримано. Його звинуватили за ст. 54¹³ КК УРСР як учасника польського парламенту, який як член партії УНДО нібито поширював провокаційні слухи про СРСР, гуртував довкола себе націоналістів, ундовців для підняття повстання проти більшовиків⁶⁷. Запобіжним заходом стало взяття під варту і утримання колишнього посла у Бродівській в'язниці, а його справу скерували воєнному прокурору. 23 червня 1940 р. оперуповноважений Підкаміньського РВ НКВС Калініченко видав постанову про арешт О. Вислоцького на підставі того, що той в часи польської держави був членом сейму. За результатами слідства О. Вислоцького звинуватили за ст. 54¹³ КК УРСР в тому, що він, як депутат колишнього польського сейму і керівник організацій УНДО, «Луг», «Просвіта», провадив боротьбу проти революційного руху⁶⁸. 10 лютого 1941 р. Особливою нарадою

⁶¹ Клепарчук С. Уривок історії Підкаменеччини. *Брідські вісті*. 1937. 1 квітня. Ч. 4 (6). С. 5.

⁶² *Брідські вісті*. 1936. Грудень. Ч. 2. С. 8.

⁶³ Там само.

⁶⁴ *Брідські вісті*. 1937. Січень. Ч. 1. С. 8.

⁶⁵ Новинки. Звірський морд в Паньківцях к. Підкаменя. *Брідські вісті*. Броди. 1936. Листопад. Ч. 1. Рік I. С. 7–8.

⁶⁶ Редакція. Прилюдний запит. *Брідські вісті*. 1937. 15 серпня. Ч. 11(13). С. 6.

⁶⁷ Архів УСБУ ЛО, спр. П-14045, арк. 19–20.

⁶⁸ ДАЛО, ф. 3258, оп. 1, спр. 14045, арк. 22.

при НКВС СРСР О. Вислоцького за активну боротьбу проти революційного руху засуджено на 8 років виправно-трудоих таборів⁶⁹. Згідно з довідкою про реабілітацію (від 17 липня 1989 р.), встановлено, що діяч помер 23 грудня 1941 р. в Усольському виправно-трудоному таборі (Усольлаг)⁷⁰, який діяв в структурі Головного управління виправно-трудоих таборів (ГУЛАГ) Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР.

Дослідження життя і діяльності Олександра Вислоцького допомагає краще зрозуміти соціально-економічні та політичні процеси, що відбувалися на теренах Брідщини, зокрема і Підкамінщини, у 1920–1930-х рр. Його праця як політика і громадського діяча значною мірою сприяла зміцненню національного життя сіл Підкамінщини. Організація і проведення ним зустрічей, віч, нарад, створення товариств, видання часопису активізували діяльність місцевої інтелігенції, створювали умови для формування української національної ідентичності та закладали основи для подальшого розвитку українського національно-визвольного руху на теренах краю. Саме тому, як і багато представників західноукраїнської еліти, після приходу більшовиків у вересні 1939 р., О. Вислоцький став жертвою радянської тоталітарної системи.

---

⁶⁹ Там само, арк. 23.

⁷⁰ Там само, арк. 36.

Роксоляна ГАВАЛЮК

*музикознавець, методист, викладач вищої
категорії Львівського музичного фахового коледжу ім. С. Людкевича
(м. Львів)*

ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ НАЗАРЕВИЧІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: НА ЗЛАМІ ЕПОХ І В ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Дослідження історії представників родини Назаревичів я розпочала, прагнучи уточнити й конкретизувати сімейні перекази, знайти для них документальні підтвердження, що призначалися для кола близьких та рідних. Винести їх на рівень ширшого ознайомлення краєзнавців-фахівців зважилася виключно з огляду на те, що низка моїх предків своєю діяльністю органічно залучена в історію Бродівського краю і Галичини загалом, тож історія цієї родини може бути цікавою підставою фахової краєзнавчої роботи.

Мій прапрадід по лінії батька, Андрій Назаревич народився 12 квітня 1837 р., імовірно в Гаях-Залозецьких¹, був послом до Галицького сейму від Бродівського повіту, членом Бродівської повітової ради від групи міських урядів². Його ім'я знаходимо також у шематизмах королівства Галичини і Льодомерії за 1871–1882 рр.³ А. Назаревич був асесором⁴ міської управи в тодішніх Залозцях. Для поточних справ державного управління формувався Крайовий виділ, або Становий комітет (Landes Ausschuss). Він був єдиним виконавчим органом сейму, який складався з депутатів (асесорів), обраних сеймом зі свого складу на шість років⁵. Також він був власником нерухомості і земельних угідь у с. Черниця (нині Золочівського району)⁶. Довідники вказують, що з кінця XVIII століття до 1914 р. маєток в Черниці разом з сусідньою Пониквою належав родині Ковнацьких, потім його продали «Єнджею Назаревичу». Проте майновий реєстр нерухомості уже у 1905 р. вказує на нього, як на співвласника

---

¹ Сьогодні с. Гаї-Розтоцькі Залозецької ТГ Тернопільської обл.

² Gazeta Lwowska. №92. 23.04.1874. S 2.

³ Як один з прикладів див.: Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1874. Lwów, 1874. S. 261.

⁴ Acecop (radny, członek zarządu, asesor) – радник бургомістра.

⁵ Gazeta Lwowska. №92. 23.04.1874. S. 2; Załoziecki magistrat za czasów austriackich. Olejów na Podolu. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.olejow.pl/readarticle.php?article_id=358.

⁶ Czernica. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. I. Warszawa, 1880. S. 820.

Черниці з трьома іншими особами (Йозефом і Рудольфом Ковнацькими і подружжям Миколая і Олімпії Подлевських), а також як власника Залісся – присілку села Суховоля⁷. Цю інформацію підтверджує і Гжегож Ронковський (Grzegorz Rąkowski) у довіднику «Ziemia lwowska»⁸.

У міжвоєнний період Черницю адміністративно віднесено до Тарнопольського воєводства (гміна Підкамінь, Бродівський повіт). Більшість мешканців села належали до греко-католицького обряду, але тут проживала велика кількість римо-католиків, які належали до парафії у Підкамені. На початку Другої світової війни в селі налічувалося близько 2500 мешканців, до того ж українці кількісно значно переважали поляків. Останні сімнадцять років життя провів у Черниці Мирон Тарнавський – генерал Української Галицької Армії. За спогадами моїх бабці і батька там у родини був великий дім, господарські будинки, коні, корови, вівці, каменеломня, цегельня, орна земля та ліс.

З переказів старших членів родини дізналася, що фільварок у Заліссі прапрадід купив в пана Гольді за шість мішків талерів, де провадив господарство спільно з зятем Маритом, володіючи 200 моргами поля та 80 моргами лісу, триповерховим будинком, кузнею. Причиною придбання фільварку було те, що маєток в Черниці не мав пасовиськ, Залісся з господарської точки зору було перспективнішим.

Рис. 1. Андрій Назаревич
(1837–1910)

Андрій Назаревич був двічі одружений. Його нащадки: Андрій, Євдокія, Григорій (Гринько) – від першої дружини; Іван, Степан, Омелян, Константин (Кость), Анастасія, Анна, Євгенія, Карпо (наймолодший) – від другої (Марії Данилівни Макар), всього у нього було аж 11 дітей. Друга дружина Марія Макар-Назаревич народилась в Гаях-за-Рудою, жила в Заліссі, вийшла заміж у 15 років.

Дагеротип портрету А. Назаревича зроблено у фотоательє Павла Видерки і Едварда Альберта, що знаходилось на вулиці Золотій у Бродах (див. *Рис. 1*). Помер прапрадід 1 жовтня 1910 р. у Заліссі, похований на цвинтарі с. Суховоля. Медальйон на пам'ятнику з могили на цвинтарі в Суховолі виготовляли за цим же фото (див. *Рис. 2*). Зі слів моєї бабці, сам пам'ятник замовляли обраному прапрадідом скульптору у Льво-

⁷ Pilat T. Skorowidz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiem Ks. Krakowskiem. 1905. S. 26.; Залісся – сьогодні окремий населений пункт у складі Підкаміньської ТГ.

⁸ Rąkowski G. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Cz. 3: Ziemia Lwowska. Lwów, 2007. S. 340, 556.

Рис. 2. Надмогильний пам'ятник Андрія Назаревича на цвинтарі в с. Суховоля

Рис. 3. Степан Назаревич (1879–1940)

ві і везли фірою на сіні до Суховолі. Припускаю, що це робота скульптора Генрика/Анрі Пер'є (Henryk Perier), який є автором низки надгробків на Личаківському цвинтарі, оскільки є подібність у стилістиці і дизайні.

Його син, мій прадід Степан/Стефан Назаревич (1879, Залісся – 1940, Суховоля) – другий син від другої дружини. Згідно з спогадами родичів, він вчився на фінансах у Віденському університеті. Далі служив регімент-фінансом у австрійському війську, куди пішов вільнонайманим під час боснійської кампанії 1908–1909 рр. (військове звання: унтер-офіцер у ранзі цугсфюрер, боснійських батальйонів) (див. Рис. 3). Там потоваришував з капеланом. На службі прийшов до переконання, що австрійська наруга над слов'янами – це не його війна. Підготував фінансовий звіт, гроші й ключі від каси передав капеланові і залишив військо. Оскільки знав шість мов, влаштувався касиром на митниці у Дувері, перекладачем на корабель – і таким чином процював протягом двох років. Згодом поїхав до Бельгії до братової Теклі (з дому – Ходоровської, рідної сестри його дружини, моєї прабабці Анни). В Бельгії захопився ідеєю організації кооперативного руху, і коли повернувся додому став співзасновником і головою страхового товариства. Одним з перших до України привіз і почав культивувати помідори. Заснував і очолював повітову кооперацію у Бродах, був

заступником голови бродівської філії Товариства «Просвіта», членом радикальної партії, пізніше вона називалась трудовою партією. На парламентських виборах 1911 р. – заступник Є. Петрушевича, повітовий посол до ЗУНР.

У колективній статті «Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис» констатовано: «Хоча УНРадою й було проголошено загальне виборче право, довибори кінця 1918 р. проводили переважно осередки

культурних, просвітніх та громадських українських організацій. У результаті законодавчий орган був доповнений здебільшого знаними і досвідченими діячам... В довоєнний період співпрацювали з послом до Державної Ради у Відні Є. Олесницьким представник Стрийщини селянин Я. Маркус і делегат Старо-Самбірщини священик Є. Качмарський. Делегат від повіту Станіславів селянин М. Королюк мав досвід співпраці з парламентським послом Л. Бачинським. Є. Юрчинський з повіту Чортків був заступником посла О. Колесси на парламентських виборах 1911 р. С. Назаревич з Брідщини на цих же виборах кандидатував на заступника Є. Петрушевича»⁹. Докладнішу інформацію подано в масштабній монографії Олега Павлишина «Євген Петрушевич (1863–1940): Ілюстрований біографічний нарис»: «31 березня 1911 р., через неухвалення бюджету, цісар розпустив парламент. Досить швидко були організовані нові вибори. Петрушевич вдруге балотувався по 65-му округу.

Голосування відбувалося у три тури: 19 та 26 червня й 3 липня 1911 р. Місцева адміністрація широко практикувала фальшування та порушення регламенту. Притім у 65 окрузі робила все, щоб провалити кандидатуру Є. Петрушевича за його активну протипольську діяльність у Соймі. Знову головним конкурентом українського адвоката й переможцем виборів став Д. Марков. В останньому турі русофільський діяч набрав 18 938 голосів; Петрушевич – 16 067; польський кандидат Кравс – 11 747 голосів виборців. Відтак, до парламенту потрапили перші два. На той час лікар М. Олійник помер. Тому в другій парламентській каденції заступником Є. Петрушевича був Стефан Назаревич – селянин із Черниці біля Залісся Брідського повіту»¹⁰.

В календарі «Галичанин» за 1918 р. С. Назаревич є серед переліку послів до ради панства¹¹ як заступник представника членів Руського клубу адвоката Є. Петрушевича в Сокалі-Радехові. Його дружина, моя прабабця Анна Назаревич (з Ходоровських) стала матір'ю його шести дітей: Наталія, Андрій, Зеновія (моя бабця, мати мого батька), Корнелія, Роман, Борис. Їх найстарший син, брат моєї бабці, Андрій Степанович Назаревич, сотник УПА, загинув у Штиколосах біля Золочева після Другої світової війни в бою з НКВД.

Щоби вберегти родину від репресій в роки німецької окупації, замість старшого брата Андрія на примусові роботи під його іменем зголосився наймолодший брат Борис, його подальше життя пройшло в Франкфурті-на-Майні.

Цікавими документами епохи є пам'ятні фото часів російської окупації, датовані січнем та червнем 1917 р. Це, зокрема, світлина після спільних вечорниць та театральних постановок з членами місцевого театального гуртка товариства «Просвіта» з представниками офіцерства окупаційних росій-

⁹ Тимченко Р., Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): Ілюстрований біографічний нарис. *Український історичний журнал*. №5. 2014. С. 217–220.

¹⁰ Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940): Ілюстрований біографічний нарис. Львів, 2013. С. 11.

¹¹ Haliczanin: kalendarz powszechny zastosowany do potrzeb wszystkich mieszkańców Galicyi i ilustrowany humorystyczny noworocznik «Szczutka» na rok Pański 1917. S. 53.

ських військ. На звороті одного з фото є надпис: «На пам'ятку постановки драматичної картини «Гаркуша» 12 червня 1917 року любимцями театрального представлення 417 полка з участю Галичанок-Українок. М. Журбенко» (див. Рис. 5–6). Очевидно, йдеться про 417-й Луганський піхотний полк 105-ї піхотної дивізії, до складу якої увійшли 61-а, 62-а та 63-я піші Єкатеринославські дружини державного ополчення (тобто українці з терен теперішнього Дніпра). На портретній світлині М. Журбенка (див. Рис. 4) написані слова подяки «панству Назаревичів», з яких зрозуміло, як окупант/українець у 1917 р. чувся між українками-галичанками.

Рис. 4. Микола Журбенко

Рис. 5. Анна Назаревич (зліва) з племінницею Іванкою (справа), донькою двоюрідної сестри Анни, з військовими 417-го Луганського полку взимку 1917 р.

Рис. 6. Учасники спільної театральної вистави з військовими 417 Луганського полку в червні 1917 р.

Згідно досліджень краєзнавця Василя Стрільчука, Степан Назаревич разом з колишнім професором математики ц. к. гімназії ім. кронпринца Рудольфа Василем Санатом у жовтні 1918 р. організували і провели у Бродах проукраїнське віче. Очевидно готували ґрунт до майбутніх подій, відомих нині як Листопадовий Чин. В подальшому С. Назаревич входив до складу Української національної ради, про що Микола Чубатий зазначає у великій програмній статті «Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки», у підрозділі V «Законодатна влада – українська національна рада»: «З новим 1919. роком мали ми У. Н. Раду доповнену вже делегатами з цілої області, що зіхалися до Станиславова, тимчасової столиці осередних урядів републики, на II сесію. Обличча нашого тимчасового сойму тепер помітно змінилося, більша частина членів із львівської У. Н. Ради зістала у Львові, частина послів перебувала ще у Відні; зате прийшли нові, свіжі сили переважно інтелігентні селяне, що найкраще розуміли потреби провінції та тих мас, на котрих передовсім оперся уряд републики. Тому наше законодатне тіло відповідало вимогам хвилини і було спосібне до законодатної праці, що перед ним стояла»¹². Тут автор подає поіменний перелік членів тимчасового сейму, який формував законодавче підґрунтя ЗУНР, в тому числі називаючи Степана Назаревича представником Бродівського повіту.

У додатку до статті О. Павлишина «Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року)» наведено склад делегатів, які представляють Бродівський повіт у цивільному керівництві політичних повітів та судових округів ЗУНР–ЗОУНР (листопад 1918 р. – червень 1919 р.): «Повітовий комісар: Левицький Северин, поштовий урядник; Іван Герасимович, судовий радник у Самборі. Міський комісар: Ріттель (єврей). Делегат до УНРади: Степан Назаревич, селянин із Залісся (УНДП)»¹³. С. Назаревич був членом адміністраційної комісії та обласної земельної комісії уряду. Входив до складу Народного Комітету, обраного надзвичайним Народним з'їздом УНТП 30 березня 1919 р.¹⁴

В статті Олександра Зайцева «Українська народна трудова партія (1919–1925)» наведено його повний склад: 1) Віктор Андрієвський, 2) Степан Біляк, 3) Микола Богун, 4) д-р Теодор Ваньо, 5) д-р Степан Витвицький, 6) д-р Антін Горбачевський, 7) Ю. Саджаровський, 8) Василь Сах, 9) Дмитро Дикий, 10) Володимир Дутка, 11) д-р Мирослав Здерковський, 12) Олександр Кобільник, 13) Клим Кульчицький, 14) Антін Кунько, 15) д-р Іван Куровець, 16) Юрій Лисан, 17) д-р Олександр Марітчак, 18) Степан Назаревич, 19) д-р Теофіль Окуневський, 20) д-р Роман Перфецький, 21) д-р Євген Петрушевич,

¹² Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки. V. Законодатна влада – українська національна рада. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. №205. Львів, 1987. С. 40/11; 44/15.

¹³ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року). *Ukraina Moderna*. Vol. 2–3. С. 185.

¹⁴ Надзвичайний Народний З'їзд. *Републіка*. 01.04.1919.

22) Омелян Попович, 23) Щ. Соколовський, 24) Тимко Старух, 25) Гринь Тершаковець, 26) о. д-р Степан Юрик¹⁵.

У 1922 р. зустрічаємо його ім'я у відомостях про відновлення філії товариства «Просвіта» в Бродях. «До нового виділу Філії увійшли: як голова о. Василь Павула, як м. голова д-р Теодор Жовнірчук, як скарбник Петро Шумський, як бібліотекар Северин Левицький, як секретар Іван Ганчарик, як виділові о. А. Зафійовський і Степан Назаревич, як заступники; Олекса Качор, о. Микола Демчинський і Карчемний, як Контрольна комісія: о. Петро Мінко, Юліян Цісик і Омелян Степанишин. Делегат Головного Виділу п. С. Магальяс передав щирий привіт но вовибраному Виділові і поставив дезидерати для досягнення цілий просвітнього Товариства»¹⁶.

У 1925 р. він брав участь у земельному вічі, входив до складу його президії як заступник голови. «Броди, 10 Листопада 1925. Дня 9. Листопада ц. р. відбулося в Бродях велике віче, перше від початку війни. Викликало воно велике зацікавлення по селах. Простора сая Музичного Товариства виповнилася по береги (понад 800) вічевиками, майже виключно селянами з усіх сіл брідського повіту. Віче відкрив місцевий адвокат д-р Теодор Жовнірчук, котрого вибрано одноголосно провідником зборів. До президії входили: Антін Копоть і Степан Назаревич (селяне) як заступники предсідника, Михайлина Ліщинська і Матвій Заяць як секретарі зборів... ухвалено резолюцію в плані піддержки Земельного Банку і негайного покликання по життя Повітового Комітету оборони рільної землі в Бродях і таких же місцевих Комітетів у всіх громадах в повіту»¹⁷.

У 1926 р. у пресі висвітлена його участь як заступника голови у перебігу повітового народного з'їзду УНДО: «Муравлина праця українських: національних кругів довела до того, що тепер втратили москвофіли більше чим половину свого стану посідання. Дня 25. березня ц. р. відбувся в Бродях Повітовий народній зїзд УНДО, а на ньому були представники більшости громад повіту. Не подобалося це деяким елементам, що кермуючись своєрідними мотивами, не мали відваги пристати до одного з двох пануючих в повіті таборів: українського і «руського»... У салі «Музичного Товариства», де відбувалося віче, явилися всі члени і прихильники «С. С.» в числі біля двайцяти осіб і між зібраною публікою розкидали програмові тези «С С» і «Наше Життя»!... Зазначити треба, що УНДО з пошани для послів віча не обіслало, а вислало тільки кількох обсерваторів. Головою вибрано ред. Козму Пелехатого, а заступником і секретарем пп. Назаревича і Пилипишина»¹⁸.

¹⁵ Зайцев О. Українська народна трудова партія (1919–1925). *Ukraina Moderna*. Vol. 7. С. 69–90.

¹⁶ [Учасник] Броди. Відновлення діяльності філії Т-ва «Просвіти» у Бродях. *Діло*. №34. 13.10.1922. С. 5–6.

¹⁷ За рідну землю. Велике віче в Бродях. *Діло*. №257. 15.11.1925. С. 3.

¹⁸ «Селянський Союз» і «Воля Народа» їх «кооперація» на вічу в Бродях. *Діло*. №101. 11.05.1926. С. 3.

У 1933 р. його ім'я фігурує серед членів проводу Першого селянського з'їзду і членів Великої Селянської ради (керівного органу Української Селянської партії): «День 2. лютого 1933. року запише історія Українського Народу золотими буквами. Це був день зриву українських селянських мас на західних землях до нового життя. Тоді перший раз зіхались Представники Українського Селянства та на своєму З'їзді довершили величезне діло: створили Українську Селянську Партію... Перед 1/2 12. годиною розпочались наради. Привітальну промову виголосив господар Лука Салагуб зі Сушна п. Радехів. По нім вибрано провід З'їзду. Провідником вибрано господаря Данила Моду з Отиневич, п. Бібрка, а почесними предсідниками: господаря Степана Назаревича з Черниці, п. Броди, господаря Володимира Метельського з Метенева п. Зборів і господаря Василя Кожушка з Хлопятина п. Сокаль... Як затверджено Програму, приступлено до виборів Головної Управи Партії, а саме Великої Селянської Ради з 30 осіб та Контрольної Ради з 5 осіб. До Великої Селянської Ради увійшли такі особи: ... З повіту Броди: Степан Назаревич, госп. з Черниці, Лисик Іван, госп. з Шнирова»¹⁹.

Невдовзі до влади прийшли «перші совети» і, як і багатьох активних громадських діячів, його агітували виїхати на Схід з тим, щоби формувати своє лоббі на західноукраїнських теренах. Він чинив спротив, його вивезли силою. Чудом С. Назаревич зумів повідомити про свою ситуацію у Бельгію і братова Текля приїхала, щоби потай домовитися з представниками нової влади і викупити його за чималий хабар. Але невдовзі після того, як він повернувся до Залісся – захворів на скрут кишок і помер у 1940 р. Похований у Суховолі поблизу свого батька Андрія, його дружина Анна похована біля нього²⁰.

Рідний брат Степана Назаревича Омелян – випускник університету (імовірно в Граці), був викладачем математики Академічної гімназії ім. Осипа Маковея в Яворові, а у 1920-х та у 1932–1933 рр. – її управителем. Його колегами були Петро Франко (викладав руханку), Богдан Левицький (викладав музику, професор Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка, диригент симфонічного оркестру), Микола Чайковський (доктор математичних наук, син письменника Андрія Чайковського), Осип Турянський (письменик).

О. Назаревич – жертводавець на «Рідну школу» в Долині, про що дізнаємося з допису: «На Рідну Школу в Долині зложили між іншими в марках польських: Кооперативи «Самопоміч» в Долині 30.000 (тридцять тисяч), Василь Мазуркевич, Антін Крушельницький і Омелян Назаревич, директори «Самопоміч» зреклися платні за перший адміністративний місяць по 4000...»²¹.

¹⁹ Як відбувся Перший Український Селянський Зїзд? *Нове село*. №7. 12.02.1933. С. 2.

²⁰ Степан Назаревич. Електронний ресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD.

²¹ На Рідну Школу в Долині. *Український вісник*. 1921. №129.06.08. С. 4.

Він – голова станової організації українського учительства приватних середніх шкіл²², активний учасник повітового з'їзду національного об'єднання²³, член допомогової комісії голодуючим на Яворівщині²⁴.

Можемо констатувати також його активну політичну позицію в ролі голови Повітового Комітету УНДО в Яворові: «На цій нараді вибрано Повітовий Народний Комітет, до якого увійшли селяни, робітники й інтелігенція світська та духовна. Головою вибрано дир. Омеляна Назаревича з Яворова, заступниками голови о. Євгена Ломницького з Яворова... Дня 25/8 і 28/8 відбулися районні передвиборчі віча в Завадові, Старім Яжеві й Залужу. Всюди реферував п. Омелян Назаревич»²⁵.

«В п'ятницю 20. грудня ц. р. відбулася в Яворові в год. 12-й вполудне у великій салі «Народнього Дому» повітова нарада УНДО. В нараді взяло участь коло 200 делегатів майже всіх громад яворівського повіту. Нараду відкрив голова Повітового Переднього Комітету дир. О. Назаревич короткою промовою і він їй проводив. Посол Володимир Целевич представив політичне положення українського народу, заходи Української Парламентарної Репрезентації в справі оборони наших прав і найважливіші організаційні завдання УНДО... Посол В. Целевич дав докладні вияснення у всіх порушених промовцями справах. Після того голова п. Назаревич закінчив нараду, взиваючи учасників до переведення інтенсивної політичної організації. По відспіванню національного гимну розійшлися учасники покріплені на душі домів»²⁶.

В складних політичних обставинах йому доводилося шукати виходу з ситуацій, орієнтованих на фальсифікації та протиправні провокації: «Дня 24. грудня 1938 р. місцевий орган публичної безпеки ст. пос. п.п. Ляско в Яворові на підставі 2. статті 2. уст. про збори з 11. березня 1932 р. (Д. 3. Р. П. ч. 48 поз. 450), увійшов підчас промови інтерпелянта на збори, які скликав та уладив того дня в Яворові Омелян Назаревич, голова Повітового Комітету УНДО в Яворові, бо згаданий орган дістав вістку, що збори переходять ряма зборів, закреслені у 18 ст. наведеного закону. Згаданий орган після входу на салю ствердив, що між зібраними майже 160 особа ми з міста Яворова і поближких сіл були особи незнайомі особисто Омелянові Назаревичеві, що збори скликав і ними проводив, як також особи, які не мали ніяких легітмацій, що свідчилоб про їх належання до заінтересованої організації. Отже орган ствердив що повищі збори були зборами прилюдними, які підлягають обовязковій письменного

²² Станова організація українського учительства прив. середніх шкіл. *Діло*. 1926. №94. 29.04. С. 2.

²³ На виборчому фронті. Передвиборчий підготовчий рух у краю. Яворівщина. *Діло*. 1928. №43.25.02. С. 3.

²⁴ Допоможіть голодуючій Яворівщині. *Правда*. 1935. №11. 17.03. С. 2; Рятуймо Яворівщину! *Діло*. 1935. №61. 08.03. С. 4.

²⁵ З виборчого руху. *Діло*. 1935. №234. 03.09. С. 5.

²⁶ Політичні наради в Яворові. Повітова нарада УНДО в Яворові. *Діло*. 1935. №348. 28.12. С. 6.

повідомлення влади по думці ст. 6. наведеного закону, а того обов'язку скликаючий збори не виконав»²⁷.

Окрім зазначеного, Омелян Назаревич – активіст УПТ «Рідна школа» в Яворові, голова станової організації українського учительства приватних середніх шкіл, і жертводавець на лічницю А. Шептицького, входив до складу наглядової ради задаткового товариства в Яворові (див. *Рис. 7*)²⁸. Зрозуміло, постать з настільки діяльною національною позицією була несумісна з обставинами ідеологічної доктрини радянського часу. «Мабуть жоден повіт не пережив стільки прикрих хвилин за час большевицької неволі. Тут зараз після приходу большевиків у 1939 р. почалися труси та арештування. За допомогою місцевих прихвостнів вивезено з Яворова наперед усю молодь, яка не вспіла втекти за Сян, а опісля зникли по сьогоднішній день з Яворова відомий діяч адвокат д-р Фільц, проф. Назаревич, ред. Харамбура Семен і багато інших. Зачалися процеси то у Львові, то в Яворові, щоб в той спосіб показати тим, які ще остали, що хто хоч крихітку ще думає про Бога, про Україну, не скриється перед їх оком, і що його жде те саме. Опісля почався масовий вивіз яворівської інтелігенції та міщанства»²⁹.

Рис. 7. Дирекція і наглядова рада задаткового товариства в Яворові (1936).

*Стоять Омелян Назаревич (третій зліва)
та директор гімназії Михайло Фільц (четвертий зліва)*

²⁷ Яворівські вибори у світлі відповідей прем'єра Складковського. *Діло*. 1939. №69. 26.03. С. 6.

²⁸ Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців / записав й упоряд. Є. Луцьо ; Ін-т народознав. НАН України, Від. фольклористики. Т. 2 : Яворів. Львів : Растр-7, 2015.

²⁹ Бідні, але гідні (З мучеництва Яворівської землі). *Рідна земля*. 1942. №43. 25.10. С. 6.

*Рис. 8. Ігор Секета
(народився 1 березня 1939,
Підкамінь). Світлина 1961 р.*

ви Української Греко-Католицької Церкви, Верховного архієпископа Львова Мирослава Любачівського.

Сподіваюся, ці вибрані сюжети однієї гілки родинної історії послужать підставою для відтворення більш цілісної картини багатогранного і неповторного минулого Підкаміньщини та Бродівщини і загалом Галичини у складні часи змін режимів та форм державного правління минулого століття.

Донька Степана і племінниця Омеляна, моя бабця, Зеновія Степанівна Секета (з дому Назаревич, 6 січня 1912 – 18 грудня 1999), членкиня товариства «Луг», випускниця курсів санітарної помочі, пройшла з моїм малолітнім батьком і його молодшою сестрою Ромою Бродівський котел (чоловіка репресували і вивезли на Сибір, де він загинув). Очевидно, родинна історія сформувала систему переконань і життєвих цінностей мого батька. В подальшому Ігорю Секеті (див. Рис. 8) судилося стати членом Проводу Руху в час проголошення незалежності України, соратником знакового громадсько-політичного діяча Василя Куйбіди, його радником, дослідником історії кооперативного руху в Галичині. Дорогою реліквією нашої родини є «Подяка» документ, який батько отримав з рук кардинала, глави

Олексій СУХОМЛИНОВ

*доктор філологічних наук, професор,
науковий співробітник*

*Інституту славістики Польської академії наук
(м. Варшава, Польща)*

ВОЄННИЙ ВИМІР ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕЛІ ЛЕОПОЛЬДА БУЧКОВСЬКОГО

Етнокультурне пограниччя є важливою категорією в літературознавстві, що відображає складну взаємодію різних культур і народів. Воно характеризується «дифузією» кордонів та визнанням спільності територій, де проживають різні етноси. Мультикультурність пограничного простору, незважаючи на можливі конфлікти (конфліктогенність пограниччя), сприяє встановленню контактів між народами, культурному обміну та діалогу. Література, що виникає на цих територіях, є своєрідним «макротекстом», який відображає історичні зміни та особливості життя людей на порубіжжі.

Цей вид літератури має свої унікальні коди, символи та традиції, що відображають світогляд, ідентичність та цінності місцевого населення. Феномен літератури пограниччя тісно пов'язаний з історією та культурою регіону, його населенням та їхніми уявленнями про світ та власними ідентичностями та специфічною аксіологією. Літературна модель пограниччя – це унікальна конструкція, що відображає узагальнене авторське бачення та осмислення дійсності на пограниччі культур, його літератури, традицій та історії. Ця модель має свою особливу структуру та принципи побудови, за якими вона функціонує.

Твори, що створюються в межах цієї моделі, є відображенням культурного розмаїття та багатства пограничної картини миру – світобачення. Вони формуються під впливом традицій та здобутого досвіду, накопичених протягом багатьох років існування на цих землях. Особливістю літературної моделі пограниччя є використання художніх засобів, що відрізняються від традиційних/канонічних. Автори, що формувалися на пограниччях, часто звертаються до унікальних образів, символів та мотивів, що відображають дух та ідентичність пограничної спільноти. Важливим аспектом цієї моделі є авторське художнє відображення історично-культурного часопростору, в якому функціонують герої та відбуваються події/розгортається сюжет. Час та простір у

таких творах часто мають особливе значення, вони впливають на формування характерів персонажів та розвиток фабули. Літературна модель пограниччя відіграє важливу роль у збереженні та популяризації культурної спадщини пограничних регіонів. Вона допомагає зрозуміти та оцінити унікальність цих територій, їхню історію та традиції.

У монографії «Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття»¹, намагаючись обґрунтувати на довести функціональність поняття «етнокультурна модель літератури», я, зокрема, зазначав, що змістовна частина художньої моделі пограниччя, стрижневим началом якої є герой – дійова особа, будується на двох основоположних властивостях художнього тексту: часі і просторі, які, у свою чергу, уособлюють різноманітні таксономічні парадигми. Елементи внутрішньої форми літературного твору (сюжет і фабула, групування образів, події, предметний світ, пейзаж, портрет, інтер'єр, світ, темрява etc., ідеї та проблеми, тло та контексти тощо, які визначають його художньо-естетичну цілісність, є структурними компоненти презентованого в текстах часопростору, що художньо перестворює історичні події, періоди чи певні епохи. Художня модель представляє певну позначену систему, яка об'єднує різні художньо-поетичні компоненти, що добираються автором і здатні реалізувати його творчі задуми. Функціональність художньої моделі залежить від її семантично-аксіологічних рівнів та площин: художньо-сміслової, філософсько-естетичної, ідеологічно-тематичної тощо.

Авторські художні моделі польсько-українського порубіжжя є літературними інтерпретаціями конкретного історичного періоду та простору, а також його соціокультурної системи. Митець втілює ці моделі, використовуючи відповідні художні та поетичні засоби. У межах широкого контексту пограниччя ці моделі стають своєрідними змістовно-естетичними зразками-маркерами та відображають яскраво виражений світогляд. Література цього регіону є унікальним метатекстом, де моделюють елементами виступають не стільки естетично-поетичні особливості, скільки ідеї, що розвиваються з плином часу та інтерпретуються в різних текстах цього регіонально виокремленого простору. Художня етнокультурна модель польсько-українського пограниччя є різноманітною системою, яка відтворює або відображає як визначальні характеристики, властиві загальному моделюванню художнього світу на рівнях макросистем, так і принципи внутрішньої організації художнього тексту, його певні властивості чи ознаки. Отже, художні моделі створюються як певні ідеальні типи/схеми, що дозволяє поглибити дослідження художніх текстів на підставі узагальнень історичного матеріалу, виявлення форм життєдіяльності літератури і її різноманітних модифікацій та асиміляцій.

---

¹ Сухомлинов О. М. Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття. Донецьк, 2012.

Таким чином, літературна модель пограниччя – це унікальна художня система, що відображає авторське бачення реальності на стику різних культур, їх літератур, традицій та історії. Твори, створені в межах цієї моделі, часто зображують культурне багатство та розмаїття пограничних територій, де взаємодіють різні народи та традиції. Автори, створюючи художню модель пограниччя, часто використовують унікальні художні засоби, що відрізняються від традиційних. Вони можуть звертатися до особливих образів, символів та мотивів, що відображають дух пограничної спільноти. Час та простір у творах корелюється з історичними подіями, що відбувалися на пограниччі, а також описувати унікальну культуру буття на цих теренах. Авторські моделі є літературними інтерпретаціями історичного періоду та простору. Кожен автор по-своєму бачить та відображає пограниччя, створюючи унікальні художні світи.

Художня модель пограниччя включає різні рівні, такі як художньо-смиловий та філософсько-естетичний. Кожен з цих рівнів відіграє свою роль у створенні цілісного художнього світу. Такі моделі часто створюються як ідеальні типи, що дозволяє поглибити дослідження текстів та виявити їхні особливості.

У контексті досліджень пограничного інкорпорованого метатексту може виявитись придатним науково нове поняття «трансверсальність». Еволюція термінів «трансверсальні навички» та «трансверсальна компетенція» (*transversal skills, transversal competence*) в освітньому просторі є відносно нещодавною, тоді як саме поняття «трансверсальність» має тривалу історію застосування в контекстах точних наук, зокрема математики та теоретичної інформатики.

На початку XIX ст. термін «трансверсальність» широко використовується як поняття лінійної алгебри, що описує позначення прямої лінії, яка пронизує просторову криву та є протилежністю дотику. Сучасні словники надають визначення терміну лише суто з позицій точних наук і характеризують його як певні умови, що визначають напрям екстремальної лінії при розгляді задач визначення екстремум функції. Лонгмановський словник сучасної англійської мови (*Longman Dictionary of Contemporary English*) наводить приклад лише прикметника *transverse* в значенні «той, що лежить або покладений на щось»².

Термінологічний ряд поняття «трансверсальність» у словнику зовсім не знаходить свого витлумачення. Аналіз терміна «трансверсальність» доводить, що це поняття на сучасному етапі набуло широкого поліфункціонального значення. Його змістова функція реалізується за допомогою

---

² Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/transverse>.

витлумачення та усвідомлення нових ознак, характерних для сучасних сфер людської діяльності³.

Трансверсальність у контексті літературних моделей пограниччя – це явище, яке вказує на перетинання, взаємодію та злиття різних культурних, історичних та жанрових пластів. Твори, що виникають на межі цих пластів, демонструють надзвичайну багатогранність та глибину:

- об'єднують різні культурні коди: література пограниччя поєднуючи елементи різних культур, створюючи своєрідний культурний мікс/палімпсест. Це може проявлятися у мові, сюжетах, образах, а також у самій світоглядній позиції автора;
- пограничні тексти часто стосуються нюансів національної, культурної, етнічної ідентичності тощо, описуючи їхню складність та неоднозначність.

Авторська модель художнього світу Леопольда Бучковського⁴ вибудовується навколо поняття «життя-екзистенція», яке попри свою реальність і об'єктивність має суто індивідуальне розуміння та залишається неоднозначним і досить абстрактним. Можливо, саме тому Зигмунт Тшішка називає письменника «прибічником феноменологічного екзистенціалізму»⁵. Польський автор намагався відтворити причини ворожості, хаосу й анархії людської екзистенції, збудувати художній світ своїх творів, який протиставляється лінійному світосприйняттю, через це деякі дослідники часто називають його твори позбавленими ладу й інтелектуалізму.

Художній світ Л. Бучковського, який сприймався митцем як багатонаціональна мозаїка та якому він надавав власних сенсів, зазнав цілковитого знищення. Генрік Береза це коментував так: «Тотальна руйнація знищила світ селян із Дольнощенської та Засереття, зруйнувала мікрокосм міських євреїв. Світ Бучковського був єдністю, по відношенню до якої смерть не може бути поділеною. Смерть уторглась у світ Бучковського й підірвала його основи, бо це була смерть, що суперечила самій натурі. Смерть і гвалтування прав життя мали зустріти й зустріли супротив. А опір смерті й насильству зробив неминучими саму смерть і насилля»⁶. Творчість Л. Бучковського викликала та продовжує викликати різні, іноді суперечливі й різко негативні відгуки критиків. Деякі дослідники закидають авторові відсутність естетичних і пізнавальних цінностей, інші намагаються відшукати певні засади й таким чином, можливо, частково, зрозуміти його твори, а треті відверто визнають, що творчість

³ Див.: *Попова Л. М.* Екземпліфікація терміну «трансверсальність» у сучасному науковому просторі через призму підготовки майбутнього фахівця. *Інноваційна педагогіка*. №48, Т. 2. Одеса, 2022. С. 165–169.

⁴ Текст є квінтесенцією авторських багаторічних досліджень, які систематично висвітлювалися у низці публікацій.

⁵ *Trziszka Z.* Leopold Buczkowski. Warszawa, 1987. S. 163.

⁶ *Bereza H.* Związki naturalne. Warszawa, 1978. S. 156.

Л. Бучковського не піддається раціональному впорядкуванню й інтерпретації за допомогою існуючого дослідницького інструментарію, загальновживаних понять і способів аналізу. Незважаючи на таку неоднозначну оцінку, при читанні текстів автора «Вертепів» «відчувається значимість і незвичайність його творів»⁷.

Говорячи про критично-літературну поліфонію творчості Л. Бучковського, Станіслав Буркот однозначно стверджує: «Такого типу реакції з боку критики зазвичай супроводжують твори, у яких свідомо, навіть програмно руйнуються панівні літературні концепції та способи комунікації творця й читача, тобто авангардні твори»⁸. У зв'язку з цим треба згадати, що принципи літературної гри, наявної вже у «Вертепах», будуть змінюватись у кожному наступному творі автора на рівні стилю й структурних рішень. Дедалі експериментаторські тенденції поглиблюватимуться й посилюватимуться. «Чорний потік», «Доричний кружганок»⁹, «Перша пишність», «Краса на часі», «Купання в Люкка» – чергові фази великого послідовного індивідуального експерименту, заперечення традиційних засад письменництва, що дозволяють творчість автора визначити як «естетику хаосу»¹⁰.

Проте треба пам'ятати, що Л. Бучковський був не тільки письменником, але й художником і різьбярем, захоплювався музикою, що потужно вплинуло на формування його моделі сприйняття й відтворення світу.

Якщо у свідомості сучасних поляків Кременець асоціюється з Юліушем Словацьким, Дрогобич – з Бруно Шульцем та останнім часом із Анджеєм Хцюком, то завдяки «Доричному кружганку» Броди ототожнюються з постаттю Леопольда Бучковського. Багатокультурний простір тих земель, де жили поляки, українці, євреї, вірмени, австрійці, став для письменника тим невичерпним джерелом, що збуджувало його творчу уяву.

Аналізуючи весь творчий доробок Л. Бучковського, можемо стверджувати, що, попри різноплановість його прози, художній світ творів має незмінне начало, яке сформувалось у подільській Накваші – малій вітчизні автора. Завдяки сформованій на порубіжжі перцепції світу Л. Бучковський створював універсальні моделі, у центрі яких може знаходитися будь-яка людина, незалежно від національності, віросповідання чи приналежності до культурної традиції. Саме через це його прозу можна сміливо ставити в один ряд із творами Джеймса Джойса, Франца Кафки чи Уільяма Фолкнера¹¹.

⁷ Barańczak S. W kręgu zagadnień recepcji twórczości nowatorskie. *Tradycja i nowoczesność: dziesiąta konferencja teoretycznoliteracka w Ustroniu*. Wrocław, 1971. S. 107.

⁸ Burkot St. Leopold Buczkowski. Proza powojenna 1945–1980. Warszawa, 1984. S. 188.

⁹ Польською «Dorycki krużganek». Зустрічається переклад «Дорійська галерея» та «Доричний кружганок».

¹⁰ Kirchner H. Leopold Buczkowski albo uroda na czasie. *Regiony*. №1. Szczecin, 1996. S. 139–146.

¹¹ Trziszka Z. Leopold Buczkowski... S. 19.

Характерною ознакою художнього методу Л. Бучковського-письменника є багатогранність і багатозначність етнокультурної моделі художнього світу, наслідком чого є різночитання та широкий спектр трактування представленого матеріалу. Його твори сконструйовані таким чином, що «читач не завжди мусить сприймати світ згідно з інтенціями автора», навпаки, він має можливість «наділяти його власним гіпотетичним устроєм, бачити в ньому те, що сам вважає за важливе й цінне»¹². На семантичній поліфонічності прози Л. Бучковського неодноразово наголошував З. Тшішка, пишучи між іншим, що письменник «прагне змусити читача до спільних дій, пропонує йому стати виконавцем авторської партитури твору, який має відкриту структуру»¹³. Таким чином, творча манера письменника набирає певних діалогічних ознак, спонукає утримувача закодованої інформації до її зіставлення з власними уявленнями про світ та можливості його інтерпретації, тобто особистісного прочитання й розуміння.

Трагічний досвід суспільно-політичних перетворень ХХ ст., між іншим втрата малих вітчизн і розрив зв'язків із більш ширшим поняттям «ідеологічна батьківщина», сприяв появі якісно нової літератури, сповненої поетикою мемуарів та спогадів. Події 1939 р. стали початком розкладання розширеного та багатонаціонального пограничного світу «Вертепів». Уже наступного року починаються репресії й насильницька деконструкція суспільно-політичної системи польсько-українського пограниччя. Ще одним ударом по традиційному устрою спільноти порубіжжя стала фашистська окупація. У другому мемуаризованому романі-документі все на це вказує, події відбуваються восени 1942 р. – часи знищення єврейських гетто й активізації формувань Української Повстанської Армії. Дослідники помітили, що тогочасний часопростір позначений чіткими внутрішніми поділами, які були значно глибші й більш ускладнені, ніж у Центральній Польщі. Українці, білоруси, євреї, поляки, німці – кожна з цих національностей мала свої претензії до інших, у ситуації воєнної загрози кожний із цих народів вимагав помсти за фактичні чи вигадані утиски та кривду.

«Чорний потік» Л. Бучковського плине околицями, які читач знає з попереднього роману, проте цього разу акція зосереджується в містечку Шабасова. Представлений окупаційний світ є простором підпілля та конспірації, складних міжлюдських стосунків і ворожих реляцій між підбурюваними «чужим» суспільними групами. У той час тут розгорнули свою діяльність рештки солдатів Армії крайової, народовці з руху «Рох» («Roch»), інші польські формування, що виникали спонтанно. Активізувався український визвольний рух, діяли загони, що підтримувалися Москвою. Окупант намагався чужими руками провести акції екстермінації. Доходило навіть до вербування в гет-

¹² *Burkot St. Leopold Buczkowski...* S. 189.

¹³ *Trziszka Z. Mój pisarz.* Warszawa, 1979. S. 95.

то та створення єврейської поліції. Тотальна деморалізація, злидні й голод – саме така ситуація представлена в «Чорному потоці»¹⁴. Назва твору має метафоричне гераклітівське значення, вказуючи наплинність і безповоротність людської екзистенції на колишніх «кресах». Чорний потік є рікою жалобного смутку, що несе спогади про жахіття воєнного часу й розпач, викликаний абсурдністю історичного процесу. З іншого боку, назва роману корелюється з психоаналітичними методами, що мають пояснювати темний бік людської душі, але цього немає в тексті твору.

Варто звернути увагу на підпорядкованість створених Л. Бучковським літературних постатей загальній концепції моделі художнього світу та ідеї роману «Чорний потік», а також на засади їх функціонування в представленому часопросторі. На тлі нелінійної різноперспективної оповіді, композиційного безладу та перемішаних фактів¹⁵ редуковані образи флеш-героїв з'являються наче спалах на тлі мілітаризованого подільського часопростору, а коли здійснюються вирок долі, так само несподівано зникають. Тим самим автор посилює ефект згаданої «калейдоскопічності», семантику безпорадності та безсилля щодо визначеної долею приреченості.

Богдан Овчарек помітив дуже важливу засаду авторського створення образів – контрапунктну характеристику героїв¹⁶, тобто як він укладає в уста різним учасникам акції іноді суб'єктивні, тенденційні та фрагментарні оцінки щодо інших. З одного боку, письменник робить спробу об'єктивувати перспективу нарації, показати багатогранність людської особистості та різні способи її перцепції, а з іншого – образи набувають багатозначності й певної розмитості, як і весь представлений художній світ його художньої моделі пограниччя. Вартує підкреслити, що характерні письменництву Л. Бучковського універсалізуючі узагальнення дозволяють читачеві зрозуміти, що в умовах воєнного часу смерть і злочин не мають національності.

Світ людської екзистенції, показаний у романі, визначається основними біологічними інстинктами: утамувати голод, подбати про безпеку, втекти від сильнішого. З. Тішішка, зокрема, пише: «Відбувається редукція самої людини й декалогу. «Не вбивай» стосується винятково членів власної групи»¹⁷, відбувається чіткий розподіл на «своїх» і «чужих». Доказом цього є наступна цитата з твору: «Ворога треба вбивати: ножем, обухом, чим вдасться. Ніколи молитвою. Старому Бушбауму здавалося, що молитвою він зможе віддалити ворога, старому Гоху здається, що доларами він перекупить ворога»¹⁸.

¹⁴ Trziszka Z. Leopold Buczkowski... S. 50–51.

¹⁵ Kalin A. Problem spójności prozy Leopolda Buczkowskiego. ...*zimą bywa się pisarzem...*: o Leopoldzie Buczkowskim. Kraków, 2008. S. 32.

¹⁶ Owczarek B. Próba rekonstrukcji poetyki Leopolda Buczkowskiego. ...*zimą bywa się pisarzem...* S. 14.

¹⁷ Trziszka Z. Leopold Buczkowski... S. 52–53.

¹⁸ Buczkowski L. Czarny Potok. Kraków, 1979. S. 182.

У макротекстах Л. Бучковського людина не має жодного впливу на перебіг подій. Це життя створює комбінації та керує долею індивіда, який не має жодного істотного впливу на історичний процес. Його герої, перебуваючи в ситуації перманентної психологічної напруги, на межі життя й смерті, погоджуються з правилами «гри», звикають до так званої «логіки карабіну», що керується не розумом, а емоціями¹⁹. Один із описаних учасників подій беземоційно коментує щоденність воєнного часу, стверджуючи, що смерть уже стає нудною. У художній моделі твору, побудованій на фрагментарності, герої гинуть за страшних жорстоких обставин, але одразу по цьому з'являються образи інших приречених долею людей.

Візія нелогічності світу та його знищення посилюється завдяки редукованому зображенню художніх образів. Автор навмисно затирає й розмиває їхнє індивідуальне начало, експонуючи на перший план загальні первинні інстинкти, якими в цих надзвичайних умовах керуються люди, а також прагнення й відчуття. Страх, голод і холод стають всюдисущими та відіграють неабияку роль у структурі роману. Таким чином, Л. Бучковський створює образи, що ілюструють деградацію особистості, логічним кінцем якої є смерть і небуття.

Автор не дає моральних оцінок своїм героям та їхнім учинкам, змушуючи читача до зіставлення художнього матеріалу з дихотомією «добро-зло». Нарация «Чорного потоку» орієнтована на «холодну реальність» і об'єктивізм, що створює відчуття гострого контрасту з темою та матеріалом щодо жакхливих подій. У Л. Бучковського скупість описів і прості сухі констатації є особливим рафінованим способом посилення експресії та певним заохоченням читача до самостійного сприйняття й аналізу тексту-документа. Такий спосіб креації моделі художнього світу є частиною подвійної стратегії письменника. З одного боку, автор творить складну, заплутану, антиконвенційну, авангардну прозу, а з другого – намагається переконати, що роман не містить нічого складного й надзвичайного, а завдяки простій і безпосередній мові є цілком зрозумілим²⁰.

Варто згадати, що попри ірраціональність воєнно-підпільних подій та психологічну неадекватність поведінки індивіда, який опинився в неприродних ворожих умовах, герої «Чорного потоку» намагаються зберегти елементарні засади людської етики, створюючи певний кодекс колективного буття – «один за всіх, усі за одного», «нічого, нікому, ні про кого», «усе віддай, усім поділись» та ін. Світ «стукання», як будь-яка інша суспільна формація, вимагає структуризації та не може функціонувати без внутрішньої самоорганізації й чіткої регламентації, тим більше в стані перманентної загрози, насильства й боротьби. Виникнення самооборони є результатом внутрішнього суспільного розламу між «своїми-іншими», «тутешніми» та протидії зовнішньому «чужому», вторгнення якого призвело до посилення антиномії «свій-інший», що

¹⁹ Trziszka Z. Leopold Buczkowski... S. 76–77.

²⁰ Burkot St. Leopold Buczkowski... S. 197.

модифікувалась у «свій-чужий». Відсутність так званого «етичного кодексу підпільників і переслідуваних» призвела б до затирання різниць між злочинцями й жертвами.

Метафора «Чорного потоку» є виразом художньої перцепції, яка не тлумачить складності суспільно-психологічних процесів, а прагне до синтезу й універсалізації. Автор створює над темними покладами життя, над усім, що є в ньому аморальне, лихе, жорстоке, алогічне й трагічне водночас, очищену від будь-яких фальшувань і навіювань етичну конструкцію. Бачення світу Л. Бучковського не є рівнозначним апокаліпсису, не є також баченням історичної людини, підпорядкованої правам історичного процесу. Письменник також не є літописцем, який фіксує події, радше виступає як мораліст – не описувач людського пекла, тільки філософ, який шукає порятунку²¹.

У повоєнні часи для більшості літераторів найістотнішим стає історичний воєнний досвід пограниччя індивіда, у той час як свідомість та світосприйняття Л. Бучковського позначені пошуками сутності самої війни, її демонічності, роздумами щодо механізмів міжлюдських стосунків у буремному часопросторі. Саме цій меті й підпорядкований художній світ «Чорного потоку» з його експресивністю та емоційністю виразу, динамізмом і контрастом, насиченістю мови й анімізованістю красвидів. Тут домінують філософсько-етичні дилеми та ідеологічні меседжі, а тому герої його творів невиразні, до кінця не окреслені й фрагментарні, а часопростір сегментований і роздертий на окремі частини, як і свідомість індивіда, що опинився в неприродних умовах воєнного часу. Письменника цікавить механізм зла, викликаного війною. Це зло, показане без почуттів, емоцій чи раціоналістичної рефлексії, стає більш чистим і визначеним, а отже, автор показує зло в кристалічному стані, як своєрідну етику, етику війни. Це, власне, вона є головним героєм «Чорного потоку».

«Первинна мова» макротекстів Л. Бучковського, прибічника феноменологічного екзистенціалізму, доводить, що авторська модель художнього світу його творів ґрунтується на поняттях «життя-екзистенція». Письменник робить спроби синтезу й універсалізації минувшини та міжлюдських стосунків. Основою етнокультурних моделей автора «Чорного потоку» є власна пам'ять і актуальне розуміння переосмислених подій. Письменник трактує власні твори як документи, що становлять своєрідний архів. «Чорний потік» Л. Бучковського став першою ланкою цілого ланцюга книг-спогадів.

Здавалось би, попри брак раціонального впорядкування текстів Л. Бучковського письменник, вибудовуючи моделі художнього світу пограниччя, намагається відтворити збережений у пам'яті світ і часопростір багатокультурного польсько-українського пограниччя, своєї малої вітчизни. Експериментаторські тенденції поглиблюватимуться разом із посиленням відчуття

²¹ *Burkot St. Leopold Buczkowski...* S. 199.

«дезінтеграційного страху», який визначав авторське світосприйняття після подій 1939 р., коли митець був змушений зважати на тогочасні реалії та підпорядкуватися засадам тоталітарної системи.

Авторські моделі художнього світу повістей Л. Бучковського охоплюють реальний часопростір, що включає терени довкола Серету, Бугу, Ікви, Гориня. Саме тут розгортаються події його творів. На відміну від «Вертепів», де представлена цілісна картина зниклого світу, у наступних творах простори малої вітчизни з'являтимуться фрагментарно, у мозаїчно-калейдоскопічній формі. Також у «Чорному потоці» деструкції зазнає й сама фабула, редуковане світосприйняття художнього простору змушує читача до самостійного сприйняття й аналізу тексту-документа.

Чільне місце в авторських моделях пограниччя посідає питання драматизації плинності світу, ефемерність мислення, візій, внутрішніх станів, на решті пам'яті тощо. У текстах Л. Бучковського людина показана безпорадною щодо історичного процесу, а тому зазнає тотальної деструкції та знищення. Попри це, у творах можна віднайти також ознаки детективної прози й белетристичної літератури. Жива мова творів письменника посилює «естетику хаосу». Погранична мала вітчизна й «тутешній» світ «Вертепів» піддаються тотальній руйнації, тут панує ворожість і анархія, нормою стають сутички, напади, пограбування, підпали, пожежі, знищення, зрештою смерть.

Створені Л. Бучковським моделі воєнного світу, незважаючи на їхню територіальну прив'язку, мають універсальний характер і стосуються загальнолюдських цінностей, незалежно від національності, віросповідання чи приналежності до культурної традиції. Трансверсальність літературної моделі пограниччя за Бучковським полягає у перетині, взаємодії та злитті різних культурних, історичних та жанрових пластів, наявних у інших митців польсько-українського порубіжжя, зокрема у досліджуваних мною текстах Марії Шофер, Ромуальда Верника чи Влодзімежа Одоєвського. Це означає, що твори, які виникають на межі цих пластів, демонструють надзвичайну багатогранність та глибину, об'єднуючи різні культурні коди.

Література пограниччя, поєднуючи елементи різних культур, створює своєрідний культурний мікс або палімпсест. Це може проявлятися у мові, сюжетах, образах, а також у самій світоглядній позиції автора. Важливо, що моделі воєнного світу, створені Л. Бучковським, незважаючи на їхню територіальну прив'язку, мають універсальний характер і стосуються загальнолюдських цінностей, незалежно від національності, віросповідання чи приналежності до культурної традиції. Таким чином, трансверсальність літературної моделі пограниччя Л. Бучковського підкреслює її здатність об'єднувати різні культурні елементи та відображати універсальні людські цінності, роблячи її актуальною та важливою для розуміння людського досвіду в цілому.

Анастасія КАРА
*студентка третього курсу Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
(с. Загір'я)*

ХРЕСНА ДОРОГА У С. ЗАГІР'Я: ДО 20-ТИРІЧЧЯ З ЧАСУ БУДІВНИЦТВА

Рис. 1. Хрест на «Ксьондзовій горі», 1991 р.

Дослідження історії с. Загір'я вже є доволі добре представлене у краєзнавчих та історичних студіях¹. Зокрема, в останніх з них також відображено історію найдавніших сільських придорожніх фігур та хрестів², а тому неминуче вартує уваги дослідження місцевої Хресної Дороги, як одного з найбільших таких комплексів в окрузі.

¹ Вартує зауважити, що цьому населеному пункту присвячено дві монографії авторства уродженця села Василя Олексюка (1926–2018), які, незважаючи на часті фактографічні неточності, все ж є доброю базою для наступних поколінь дослідників та краєзнавців. Дет. див.: *Олексюк В. Загір'я: короткий іст.-побут. нарис. Дрогобич, 2000; Його ж. Загір'я: короткий іст.-літ. зб. про село. Тернопіль, 2010.* Серед останніх досліджень слід згадати напрацювання місцевого краєзнавця Петра Карого, зокрема його студії над недавно віднайденим парафіяльним метричним архівом церкви Воскресіння Господнього, див.: *Карий П. Віднайдений архів парафії Воскресіння Господнього в селі Загір'я (1784–1944 рр.): вступ до дослідження. Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Матеріали третьої міжнародної науково-краєзнавчої конференції у Підкамені. Зб. 3. Підкамінь; Львів, 2022. С. 264–282.*

² Дослідження Хресної Дороги є продовженням попередніх напрацювань авторки: *Кара А. Найдавніші пам'ятні хрести та фігури с. Загір'я (XVIII–XIX ст.). Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 75–87;* адже у статті йдеться не тільки про Хресну Дорогу, а описано цілий комплекс різночасових пам'яток, як то хрестів та фігур (Хрест на «Ксьондзовій горі», Хрест на честь відновлення духовності у с. Загір'я, фігура Богородиці з Ісусом, фігура ангела, фігура Богородиці Святого Рожанця та символічна братська могила борцям за волю України).

Хресна Дорога у Загір'ї знаходиться при в'їзді зі сторони Залозець, справа від дороги на високій та подекуди обривчастій горі, що у народі відома як «Ксьондзова» або ж «Савур-гора». Обидва ці терміни мають спільне легендарне походження, адже йдеться про те, що горою свого часу нібито володів місцевий о. Савур – відомий у окрузі священник (а також знавець на травах), після нього ця ділянка стала належати загорецьким парохам, а тому є відомою як «Ксьондзова»³. Натомість, найдавніші фіксовані документальні свідчення дійсно пов'язують цю місцевість з наданим володінням місцевих парохів. Йо-сифінська метрика, укладена у Загір'ї у проміжку між 1787 та 1790-ми роками чітко фіксує ділянку №589 у власності «X. Zagorzecki», що тоді мешкав у селі у будинку №36, ділянка була зовсім незначною та дорівнювала 666 сажням. Поле загорецького священника (а ймовірно дійсно йдеться про спадкове володіння парохів) було частиною великої ниви «Pole za Winnicą Vatula»⁴. Ця нива розпочиналася від лісу (сучасного хутора Ліщини) та тягнулася попід дорогу на захід (власне до села), в цьому порядку наділ священника був останнім, тобто першим зі сторони Загір'я, що співпадає з сучасним розташуванням Хресної Дороги. А тому «Ксьондзова гора», окрім легендарного, має цілком раціональне пояснення походження свого топоніму, як власне однієї з ділянок церковної, а радше священикової землі⁵ (так званої «каплан-

³ Згідно з легендою, о. Савур нібито передбачив будівництво на горі святині. Легенди про гору збирала та упорядкувала довголітня завідувачка місцевою сільською бібліотекою Ганна Миколаївна Олексюк (1935–2021). Ці матеріали у рукописному вигляді і сьогодні зберігаються у сільській бібліотеці. Про її напрацювання див.: *Кара А.* Найдавніші пам'ятні хрести та фігури с. Загір'я... С. 76.

⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 18. Оп. 18. Спр. 259. Арк. 42–45.

⁵ Цікаво, що генеральна єпископська візитація, проведена на парафії Воскресіння Господнього у Загір'ї візитатором о. Олексієм Ганкевичем у 1782 р. прямо не фіксує цього наділу. Загалом візитатор дуже чітко занотував церковні земельні наділи у розділі візитації «Grunta Cerkiewne», виділивши загалом чотири ділянки орної землі сумарно на 17 днів орання та один сінокіс на 15 косарів. Йдеться про:

- ниву від Кутищ на 7 днів орання (розпочинається під лісом (ймовірно район сучасної Михайлівки та на південь) та тягнеться до маєтностей громади Серетця);
- ниву від Залозець на 5 днів орання (починалася від болота в Загір'ї та тягнулася до маєтностей громади Залозець);
- нива за греблею на 4 дні орання;
- нива за Гаями від Кирничок на 2 дні орання;
- сіножаття в Дубині на 15 косарів.

Викликає зацікавлення тільки ділянка: «*Mieysce na Parcela, w Lesie nakoło rowem oko-
rapo*». Чи можливо ровом вважати схили «Ксьондзової гори» наразі залишається відкритим питанням, проте більш ймовірно, що йдеться про якусь іншу ділянку, наразі неідентифіковану. Важливо зауважити, що формуляр запису церковних ґрунтів у загорецької парафії дещо відрізняється від аналогічних записів (див. принаймні переклади Василя Слободяна аналогічних актів візитації для двох Підкамінських парафій: Акт генеральної візитації церкви мучениці Параскеви у Підкамені 1784 р. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях. Матеріали*

ської»⁶). Такими наділами володіла не громада а особисто священник, який у цей момент адміністрував на парафії.

Одним з найдавніших пам'ятних знаків на «Ксьондзовій горі» початково був великий дерев'яний хрест, що фронтальною стороною обернений на південь, а отже у напрямку дороги, що веде до Залозець. Цей хрест неодноразово руйнували за радянських часів, проте селяни завжди відновлювали його, тому до сьогодні збереглася вже пізніша варіація (Рис. 1). Хрест встановлено на велику прямокутну бетонну плиту, що виконує функцію фундаменту. Долішня частина пам'ятки укладена з прямокутного блоку, звуженого вгору. До цього блоку прикріплена видовжена металева конструкція, до якої вмонтований дерев'яний хрест. На самому хресті прикріплене зображення розп'яття Ісуса Христа, таблички з написами «ІНЦІ» над головою Христа та «ІС» і «ХС» з правого та лівого боків, та у ногах – зображення каміння з черепом з перехресними кістками, що символізують поховання першої людини – Адама на горі Голгофа, місце, де було розп'ято Ісуса Христа⁷. У селі була цікава традиція,

---

другої міжнародної науково-красознавчої конференції у Підкамені. Зб. 2. Підкамінь; Львів, 2021. С. 160–165; Акт генеральної візитації церкви Преображення у Підкамені 1784 р. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. С. 166–171.) та поданий у якості фундуша тодішнього держателя/діди́ча Залозецького ключа маєтностей Міхала Ронікера. Власне, документ був складений у Залозецькому замку 1 серпня 1780 р., де і підписаний. Такий формуляр запису дає підстави сумніватися щодо відображеної у візитації інформації про усю церковну землю, а тим більше про спадкові наділи священників. Ймовірно, до документа було вписано виключно ділянки права на які церкви надані, а вірніше підтверджені новим дідичем М. Ронікером (володів Залозецьким ключем маєтностей у 1768–1790-х рр., після чого збанкрутував та продав маєтності графу Ігнацію Мьончинському – власнику Пеняцького ключа маєтностей), натомість спадкові наділи священників цілком могли не бути відображеними у візитації. Акт візитації парафії Воскресіння Господнього у Загір'ї, зокрема розділ, що стосується церковних ґрунтів див.: Національний Музей у Львові імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ). Відділ рукописів та стародруків. Візитаційна книга Ркл-27. *Acta Visitationis Generalis sub felici Regimine Illustrissimi Excellentissimi ac Reverendissimi Petri Bielanski, Leopoldinsis, Haliciensis et Cemenecensis Episkopi; per Dekanatus Brodensens, Olescensens, Leszniowie[nsem], Zaloziece[nsem], Zdarazensem et Woloczysce[nsem] vigore intro contentorum expeditae*: Рукопис. 2. Львів, 1783–1784, арк. 427–428 (Оригінал).

⁶Відмінності церковної землі від спадкових наділів священників добре простежуються у візитації, проведеної у 1762 р. на теренах недалекої Львівської єпархії о. Миколою Шадурським. Власне, для громад сусідньої Підкамінщини візитатор чітко розділяє ґрунти церковні та у тимчасовому користуванні місцевого пароха. Для прикладу відсотування про сіножаття на більше як 20-х косарів візитатор нотує при парафії Покрову Пресвятої Богородиці у с. Лукавець тодішнього Золочівського намісництва: «*w Dębrowie, Iwanowa Dolina zwana... i ta jest sama wsobie cala Kaplanska*», що власне свідчить про тимчасове користування нею священником, який в той час адміністрував на парафії. Дет. див.: НМЛ. Відділ рукописів та стародруків. Візитаційна книга Ркл-23: *Visitatio Generalis Diaccesis Leopoliensis per et intra Decanatus Zloczowiensem, Bialokamenecensem, Gologurensem, Glinianensem et Kulikowiensem De Anno 1762 in Annum 1763 Personaliter ac prouthis in actis a Perillustri R[evere]nd[is]ilmo Domino Nicolso Szadurski, Protonotario Ap[osto]l[i]co, Curiae Ep[iscop]alis Judice, et Visitatore Generali Delegato, expedita*. Львів. 1762–1763, арк. 86 зв.

⁷Вигляд пам'ятки вже у 1990-х рр. репродуковано у: Олексюк В. Загір'я: кроткий іст.-літ. зб. про село... С. 13.

пов'язана з цією пам'яткою. Коли парубок йшов до війська, то обов'язково приходив та молився біля цього хреста.

Рис. 2. Хрест на честь відродження духовності нашого народу, сучасний вигляд

Також на «Ксьондзовій горі» колись стояла кам'яна фігура, яку у радянський час було знищено. Натомість, у 1990 р. було встановлено відновлений кам'яний хрест на честь відродження духовності нашого народу (Рис. 2). Пам'ятка складається з кількох частин. Долішня частина укладена з трьох прямокутних блоків: двох менших і одного більшого, звуженого вгору. Ці блоки встановлені на двоярусних масивних прямокутних платформах, що слугують фундаментом хреста. Середня частина постаменту виконана у вигляді прямокутного блоку, звуженого вгору, на якому з фронтальної сторони вигравіровано напис: «Поставлено в честь відродження духовності нашого народу/ Парафіяни/ с. Загір'я/ 1990». Горішня частина пам'ятки – хрест, вирізьблений у вигляді зрізаної зверху дубової колоди з листям, що

символізує силу та стійкість⁸. Пам'ятник має коричневий відтінок, адже витесаний з теребовлянського каменю. Навколо насадженні хвойні дерева. Хрест обгороджено металевим плотом коричневого та білого кольорів.

З часом схили Ксьондзової гори вкрилися спраглими світла зеленими вітами хвойних дерев⁹. Саме серед такої мальовничої природи сьогодні знаходяться 14 стацій Хресної Дороги. Ідея будівництва цього комплексу виникла за трагічних обставин. Вона зародилася у місцевої жительки Ольги Біняшевської яка дуже рано – 18 серпня 2001 р. втратила свою зовсім юну доньку Тамару.

Часто Тамара говорила матері, що хотіла б залишити по собі пам'ятку, а саме фігуру ангела біля воріт їхнього дому, проте після смерті доньки горючій матері було не до цього. Лише з часом пані Ольга зрозуміла, що доньку не повернути, а пам'ять про неї повинна жити. Тому вона вирішила збудувати на схилах «Ксьондзової гори» Хресну Дорогу. Адже пані Ольга разом з донькою часто їздили по різних відпустових місцях та молилися на тамтешніх Хресних Дорогах.

⁸ Досить поширений образ хреста, що має західну традицію: Cruxflorida – з лат. «квітучий хрест»; або ж arborcrucis – з лат. «дерево Хреста».

⁹ У радянський час було здійснено кілька спроб розгорювати горб та використовувати у місцевому господарстві, проте цього так і не було реалізовано, а тому починаючи з 1990-го р. «Ксьондзову гору» засадили хвойними деревами.

Рис. 3. Ольга Біняшевська з родиною біля Хресної Дороги

Перш ніж розпочати роботу, пані Ольга звернулася до тодішнього пароха села Загір'я, отця Ярослава Возняка (1933–2019), який був адміністратором у Загір'ї впродовж 1970–2011 рр. Він підтримав жінку та благословив на плідну працю. Тоді пані Ольга почала відвідувати місцеве лісове господарство, щоб отримати дозвіл на будівництво. Після численних спроб і невдач жінка отримала дозвіл, проте таке масштабне будівництво також потребувало великих коштів. Тому сім'я Біняшевських продали гектар зібраного цукрового буряка, машину, корову та деякі меблі, однак сімейних заощаджень було недостатньо. Тоді родина звернулася до односельців за допомогою. На заклик сім'ї відгукнулися всі: одні допомагали грошима, інші – працею.

Сім'я Марії та Миколи Гуменних стали одними з основних жертводавців та ініціаторів будівництва. Вони з перших днів підтримували задум створення Хресної Дороги, жертвуючи кошти, фізично працюючи разом з іншими, молячись і допомагаючи з організаційними питаннями. Також повне сприяння і допомогу в будівництві духовного комплексу надали: Фелікс Ментух (на той час голова Зборівської районної державної адміністрації), Любомир Фесик (на той час голова Залозецької селищної ради), Зеновій Хоміцький (тогочасний сільський голова), Петро Красовський (тогочасний керівник місцевого господарства ТзОВ «Прометей»), а також виходець із Загір'я (тогочасний директор Залозецького ПП «Скала») Петро Ярмаш¹⁰.

Майстрами, які виконували будівельні роботи були Володимир Була, Михайло Кузьма, Василь Соколовський, Петро і Мирон Кушнерики та інші. Свою лепту в будівництво внесли навіть діти, які допомагали копати та передавати цеглини для стацій. Коли чоловіки копали криницю для фонтану на

¹⁰ Олексюк В. Загір'я: кроткий іст.-літ. зб. про село... С. 46.

майданчику, виникли робочі труднощі і воду вирішили протягнути з села. Тому довелося викликати екскаватор, власник якого не взяв платні за свою працю.

Коли усі будівельні роботи закінчилися, настав час для торжества. Освячення комплексу відбулося на свято Преображення Господнього – 19 серпня 2004 року. Тоді на парафію завітав владика Михаїл (Сабрига). У парафіяльній церкві Воскресіння Господнього відбулася архієрейська літургія, під час якої були висвячені на дияконів два піддиякони Василій і Руслан. Опісля уся процесія з десяти священників, двох дияконів та близько тисячі вірних урочистою ходою вирушили до каплички, де освятили воду, а після – на початок Хресної Дороги, щоб освятити та пройти усі 14 стацій.

Разом з владикою Михаїлом в урочистості взяли участь отець-декан Залозецького деканату та адміністратор церкви Покрову Прсв. Богородиці у селищі Залізці о. Микола Бобровський, о. Григорій Мисан з Гаїв-Розтоцьких, о. Степан Гарбів з Чистопад, о. Богдан Кирич з Олієва, отець-митрат Омелян Драпінський з Козлова (Тернопільська обл.), о. Михайло Придатко з Панасівки та Чорного Лісу, о. Василь Чацнівський з Гарбузова та уродженець с. Загір'я – о. Борис Гороховський парох с. Незнанів та м. Кам'янка-Бузька (Львівська обл.).

Вічнозелений сосновий ліс, прохолодний подих вітру, захоплюючий душу спів пташок. Серед такої таємничості і душевного спокою розмістились, недалеко одна від одної всі 14 стацій Хресної Дороги. На початку Хресної Дороги знаходиться арка вимурована з білої цегли на верхівці якої прикріплений хрест. Проходячи через арку потрапляємо до першої стації. Всі вони вимуровані з білої цегли, розміщені на кам'яній виправленій основі, покриті цин-

Рис. 4. Гріб Ісуса Христа, сучасний вигляд

ковою бляхою, по краях якої своєрідний візерунок. Кожна з стацій захищена від вологи склом. Вони були придбані у одній з польських крамниць у Познані, адже на кожній з стацій є гравіювання з емблемою польської фірми: «*J. SZPETKOWSKA* POZNAN*». Недалеко від 14-ї стації з білого та червоного каменю вимурований Божий Гріб у якому знаходиться фігура Ісуса Христа, захищена від вологи склом (Рис. 4). Ця стація завершує Хресну Дорогу.

Рис. 5. Фігура Пресвятої Богородиці з Ісусом на руках, сучасний вигляд

Рис. 6. Фігура ангела охоронця, сучасний вигляд

Недалеко від Гробу знаходиться капличка Матері Божої з Ісусом на руках (Рис. 5). Фундамент являє собою прямокутну бетонну плиту, яка частково знаходиться під землею. Долішня частина вкладена з двох прямокутних бетонних плит, одна з яких видовжена вгору. Вони вкриті плиткою у коричневого кольору. На фундаменті розташовані дві білі фігури ангелів. Середня частина виконана у вигляді прямокутного блоку, з фронтальної сторони прикріплена мармурова табличка з написом: «ПРЕСВЯТАЯ/ БОГОРОДИЦЯ/ СПАСИ НАС». Середня частина постаменту накрита широким карнизом. Горішня частина пам'ятки є безпосередньою фігурою Матері Божої з Ісусом на руках. Пресвята Богородиця стоїть на півсфері, одна Її рука опущена донизу, а іншою Вона тримає Ісуса, який одягнений у пишні шати, однією рукою робить знак благословення, а у іншій тримає державу¹¹. Над головами Марії і Ісуса прикріплені німби. Конструкція, що накриває фігуру являє собою чотири металевих стовпи, що підтримують дах і бокові стінки. Дах покритий металевими листами синього кольору, з декоративною золотою обробкою по краях, на верхівці височить хрест золотого кольору.

Неподалік фігури Пресвятої Богородиці з Ісусом знаходиться фігура Ангела Охоронця (Рис. 6). Долішня і середня частина пам'ятника складається з прямокутних постаментів, більшого та меншого за

¹¹ Фігура належить до різновиду зображення Богородиці Непорочного Зачаття (Immaculata), поширеної у Латинській Церкві з середини XIX ст. після прийняття Святішим Престолом догмату про непорочне зачаття Діви Марії.

розмірами, виготовлених з бетону, зверху нижня частина постаменту вкрита червоним каменем. Горішня частина – фігура ангела охоронця ймовірно виготовлена з бетону. Він має великі розкриті крила і одягнений у довгу, плавно спадаючу мантию. В одній руці ангел тримає пальмову гілку, що символізує мир і перемогу, а інша витягнута вгору. Як вже згадувалось, саме фігуру ангела дівчина Тамара хотіла залишити на згадку про себе.

Зі схилу «Ксьондзової гори» донизу на майданчик ведуть 44 сходинки. На майданчику знаходиться стіна, вимурувана з каменю та накрита бляхою. На ній висять три великих полотна: на найбільшому, який знаходиться по центрі, зображений образ Божого милосердя, а на менших полотнах, які розміщені по краях зображені образ Володимира Великого та образ Хрещення Ісуса Христа у Йордані від Івана. Образи були намальовані майстром Ігорем Мотяшком (жителем с. Серетець) у 2004 р. Також на майданчику знаходиться фонтан. У селі була традиція під час відправи святкової божественної літургії на Преображення, священник з процесією відправлялися до фонтану, щоб освятити воду та благословити фрукти і овочі. Майданчик вкритий бруківкою, однак на ньому також є клумби у яких ростуть різноманітні квіти. Все це обгороджене парканом, а при вході стоять дві колони на яких знаходяться фігури ангелів.

Біля духовного комплексу Хресної Дороги знаходиться символічна могила борцям за волю України, побудована у 1993 р. (Рис. 7). На майданчику знаходиться курган-кенотаф, покритий травою, його основу обкладено білим

Рис. 7. Символічна могила борцям за волю України, сучасний вигляд

бордюром. На верхівці знаходиться Хрест незвичної форми: у вигляді зламаного стовбура берези з бічної гілки якої виріс новий хрест. Цей образ символізує відродження, духовне оновлення та незламність українського народу. На кургані є пам'ятні плити, на одній з них зображені тризуб, шабля, булава і вінок, а на іншій напис: «СЛАВА БОРЦЯМ – ГЕРОЯМ/ ЩО ПОЛЯГЛИ ЗА ВОЛЮ/ УКРАЇНИ/ СЛАВА УКРАЇНІ», також на кургані знаходиться тризуб виготовлений з металу. Біля могили висять синьо-жовтий та червоно-чорні

Рис. 8. Фігура Матері Божої Святого Рожанця, сучасний вигляд

стяги. Ініціатором створення такої символічної могили був Фелікс Ментух, який протягом тривало часу працював головою місцевого сільського господарства в с. Загір'я.

Також неподалік духовного комплексу знаходиться фігура Матері Божої Святого Рожанця (Рис. 8). У центрі розміщена фігура Діви Марії, вдітої у білі шати з блакитним плащем, що є традиційним для зображень Богородиці. Фігура стоїть на невеликому постаменті, оточеному низькими білими тумбами. Біля неї ростуть дерева та кущі, а перед – невелика клумба з квітами. До фігури веде доріжка, викладена сірою плиткою. По обидва боки від початку доріжки встановлені дві невеликі білі статуї ангелів на постаментах.

Рис. 9-11. Освячення Хресної Дороги, 19 серпня 2004 р.

Висновки

Сакральний простір Хресної Дороги у селі Загір'я є важливим культурним і релігійним центром для усієї громади. Під час Великого посту парафіяни спільно моляться Хресну Дорогу, роздумуючи над тяжкими муками Христа. Також помолитися Хресну Дорогу сюди приходять або приїжджають прочани з навколишніх сіл і міст, а ще тут відправляються молебні і маївки, освячується вода, відбуваються концерти та з'їзди молоді.

Сьогодні комплекс увібрав у себе цілий ряд різночасових пам'яток, як то придорожніх христів ще з першої половини XX ст. та встановлених уже у часі духовного відродження українського народу наприкінці XX – на початку XXI ст.

Сакральний простір Хресної Дороги у селі Загір'я є важливим свідченням сили віри, любові та прагнення людей до духовного зростання. Колись це був кам'янистий горб з невеликим шматком ораного поля, а сьогодні – місце для молитви, роздумів і духовного очищення.

о. Тарас ТУРЧИНСЬКИЙ

адміністратор парафії св. Івана Богослова у с. Батьків (м. Тернопіль)

ЧИН ОСВЯЧЕННЯ (БЛАГОСЛОВЕННЯ) ЗІЛЛЯ НА УСПІННЯ ПРЄСВ. БОГОРОДИЦІ В ЛІТУРГІЙНИХ ТРЕБНИКАХ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ (УГКЦ)

У християнській традиції є поширений культ особливого почитання Прєсв. Богородиці. І саме цей особливий слід культу Богородиці залишив своє місце в нашому літургійному році, головню через святкування різноманітних Богородичних празників¹, найбільшим з яких є свято Успення Прєсв. Богородиці, яке завершує церковний рік і його повна назва в наших літургійних книгах, як зазначає відомий літургіст о. Юліан Катрій, подається так – Успення Прєсв. Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії². Празник Успення належить до найдавніших Богородичних свят літургійного року. Його почали святкувати в Єрусалимі відразу після Єфеського Собору у 431 р. Під впливом Собору спочатку свято наголошувало на привілеї богоматеринства і мало назву Свято Марії-Богоматері. А вже в VI ст. празник перейменовано на Успення Прєсв. Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії, ця назва збереглася і до сьогодні³. З хрещенням Русі у 988 р., свято Успення почали відзначати й у Київській Церкві, і до сьогодні його відзначають усі Церкви Київської традиції⁴.

Як зазначає о. Ю. Катрій, в Унійній Церкві є звичай благословляти зілля на свято Успення⁵. Про це вказує також типик о. Ісидора Дольницького: «Тільки де існує звичай то після заамвонної або після відпусту Літургії відбувається благословення зілля»⁶. Як проголошує віровчительний документ Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос наша Пасха»: «Церква

---

¹ Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Львів: Свічадо, 2018. С. 438.

² Там само. С. 438.

³ Сабат П. Пасхальний вимір Успення Богородиці. Електронний ресурс. Режим доступу: https://ukr-parafia-roma.it/uk/?option=com_content&view=article&id=539:paskhalnyi-vymir-uspennia-bohorodytsi&catid.

⁴ Савчук О. Тематика Успення Прєсв. Богородиці в Українській Гомілетичній Традиції ХХ ст. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*, (16). Івано-Франківськ, 2021. С. 48–54.

⁵ Катрій Ю. Пізнай свій обряд... С. 447.

⁶ Типик Української Католицької Церкви. Львів, 2002. С. 298.

благословить людей на здоров'я і захист від недуг, благословляючи лікувальне зілля на свято Успення Пресвятої Богородиці»⁷.

Звичай благословляти зілля на свято Успення зародився в УГКЦ у XVIII ст. і був запозичений із літургійної традиції Римо-Католицької Церкви⁸, адже в унійних требниках XVI–XVII ст. цього чину немає. Ймовірно, Унійна Церква запозичила цей звичай благословляти зілля на свято Успення із латинського ритуалу укладеного Пйотрковським, який був виданий у 1634 р. у Кракові, адже саме там є чин благословляти зілля на свято Успення Пречистої Диви Марії⁹. Отож, запозичивши цей із латинської літургійної традиції, Унійна Церква перший раз запроваджує його у свою богослужбову практику в Супральському Требнику 1736 р.¹⁰ В майже ідентичних структурах чин освячення зілля на Успення подають наступні друковані Требники видані у: Супраслі 1736 р.¹¹, в Унів 1739 р.¹² та також в Унів 1744 р.¹³ Для порівняльного аналізу представимо структуру зазначеного чину цих трьох требників у таблиці (див. *Таблиця 1*).

Таблиця 1

БЛАГОСЛОВЕНІЄ Зѣліа на Оуспѣніє Пресѣтыа Бѣдѣ, ¹⁴	ЧИННЬ БЛАГОВѢНІЮ Зѣліа на Оуспѣніє Пресѣтѣа Бѣдѣ ¹⁵	ЧИННЬ. БЛАГОВѢНІЮ Зѣліа на оуспѣніє пресѣтыа Бѣдѣ ¹⁶ .
БЛГОСЛОВЕНЗ БГЗ НАШЗ:	БЛГВЕНЗ БГЗ НАШЗ:	БЛГВЕНЗ БГЗ НШЗ:
Трѣтѣе: по Оѣе НШЗ:	Трѣтѣе по Оѣе наш:	Трѣтѣе: по Оѣе НШЗ:
Гѣкѣ твоѣ ѣсть Црѣтво:	Гѣкѣ твоѣ ѣсть Црѣтво:	Гѣко твоѣ ѣ Црѣтво:
ГДН ПОМЛШН Бѣ.	ГДН ПОМЛШН Бѣ.	ГДН ПОМЛШН Бѣ.
СЛАВА: Н ННѣ:	СЛАВА Н ННѣ:	СЛАВА: НННѣ:
Прѣйдѣте поклонѣмѣа Г	Прѣйдѣте поклѣ: Г.	Прѣйдѣте поклѣ: Г
ШЛОМЗ ѣдѣ.	ШЛОМ ѣдѣ.	ШЛОМЗ ѣдѣ.
СЛАВА: Н ННѣ:	СЛАВА: Н ННѣ:	СЛАВА: НННѣ
Тропѣрз н Кондѣкз Прѣзѣникѣ.	Тропѣрз н Кондѣкз Прѣзѣникѣ.	Тропѣрз н Кондѣкз прѣзѣникѣ.
ГДШ ПОМЛМѣа. ШВѣ. ГДН ПОМЛШН.	ГДШ ПОМЛМѣа. ШВѣ. ГДН ПОМЛШН.	ГДШ ПОМЛМѣа. ШВѣ. ГДН ПОМЛШН.

⁷ Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос наша Пасха». Львів: Свічадо. С. 116. (Пункт 508).

⁸ *Сабат II*. Пасхальний вимір Успення Богородиці...

⁹ AITERA PARS RITVALIS De Caeremonis Ecclesiasticis: vt pote, DE BENEDICTIONIBVS, PROCESSIONIBVS, ET EXORCIS MIS. CRACOVIA, MDCXXXIV. Fol. 202–204.

¹⁰ Требник. Супрась, 1736. С. 520, БЛАГОСЛОВЕНІЄ Зѣліа, на Оуспѣніє...

¹¹ Там само.

¹² Требник. Унів, 1739.

¹³ Требник. Унів, 1744.

¹⁴ Требник. Супрась, 1736. С. 520.

¹⁵ Требник. Унів, 1739. С. 268.

¹⁶ Требник. Унів, 1744. С. 268.

Всемогѣй, предвѣчний Бже, Нѣо, зѣмлю, морѣ вѣднмал, њ невѣднмал Слѣвомз своѣмз ѿ небытїа сотворѣвый:	Всемогѣй превѣчний Бже Нѣо зѣмлю морѣ вѣднмал њ невѣднмал Слѣвомз своѣмз ѿ небытїа сотворѣвый:	Всемогѣй предвѣчний Бже, Нѣо, зѣмлю, морѣ, вѣднмал њ невѣднмал Слѣвомз своѣмз ѿ небытїа сотворѣвый:
Гдѣ помлѣмѣ. ѿвѣ. Гдѣ помлѣн.	Гдѣ помлѣмѣ. ѿвѣ. Гдѣ помлѣн.	Гдѣ помлѣмѣ. ѿвѣ. Гдѣ помлѣн.
Бже, ѣже Мовѣомз рабѣомз твоѣмз снѣмѣ ѣлевѣмѣ повелѣвый, да рѣкоѣтѣ ѡвоцѣй новѣхъ, прѣносѣтѣ кз ѣрѣемз;	Бже, ѣже Мовѣомз рабѣомз твоѣмз снѣмѣ ѣлевѣмѣ повелѣвый, да рѣкоѣтѣ ѡвоцѣй новѣхъ прѣносѣтѣ кз ѣрѣемз;	Бже ѣже Мовѣомз рабѣомз твоѣмз снѣмз ѣлевѣмз повелѣвый, да рѣкоѣтѣ ѡвоцѣй новѣхъ прѣносѣтѣ кз ѣрѣемз;
Мѣрз всѣмѣ. Глѣвы вѣша Гдѣвы преклѣдѣ:	Мѣрз всѣмѣ. Глѣвы вѣша Гдѣн преклѣдѣ:	Мѣрз всѣмѣ. Глѣвы вѣша Гдѣн преклонѣтѣ.
Бже, ѣже рѣзгѣ Всѣевѣдѣ, Мѣрз снѣа твоѣго, Гдѣ нашѣгѣ ѣа Хѣ, днѣшнѣгѣ днѣ;	Бже, ѣже рѣзгѣ ѣсѣевѣдѣ, Мѣрз снѣа твоѣгѣ, Гдѣ нашѣгѣ ѣа Хѣ, днѣшнѣгѣ днѣ;	Бже ѣже рѣзгѣ Всѣевѣдѣ, Мѣрз снѣа твоѣгѣ Гдѣ нѣшѣгѣ ѣа Хѣ, днѣшнѣго днѣ:
Блѣгословѣнїѣ Бѣа Всѣмогѣцагѣ, Ѡца, + њ снѣа, + њ сѣгѣгѣ дѣхѣ: + да снѣндѣтѣ на создѣнїѣ сѣе, њ прѣбывѣтѣ всѣгдѣ. Ѧмѣнѣ.	Блѣгословѣнїѣ Бѣа Всѣмогѣцагѣ, Ѡца + њ снѣа, + њ сѣгѣгѣ дѣхѣ: + да снѣндѣтѣ на создѣнїѣ сѣе, њ прѣбывѣтѣ всѣгдѣ. Ѧмѣнѣ.	Блѣвѣнїѣ Бѣа всѣмогѣцаго, Ѡца + њ снѣа, + њ сѣгѣго дѣхѣ: + да снѣндѣтѣ на создѣнїѣ сѣе, њ прѣбывѣтѣ всѣгдѣ: Ѧ:
Крѣпнтѣ водѣю цѣенною, њ каднтѣ зѣлѣа, њ сѣмена.	Крѣпнтѣ водѣю цѣенною њ каднтѣ зѣлѣа, њ сѣмена.	Крѣпнтѣ водѣю цѣенною, њ каднтѣ зѣлѣа њ сѣмена.

Отож, згідно з цими трьома редакціями чину благословення зілля на свято Успення, вони є майже ідентичні. Псалом і три молитви є ідентичними, відмінності тільки можна спостерігати в мовній редакції чи скороченнях і в наголосах деяких слів, також у назві чину¹⁷, та написанні з великої чи малої літери деяких слів тексту. Чин увійшов у літургійний *praxis* Унійної Церкви, саме через ці три Требники. Вводячи чин благословення зілля на празник Успення, Супраський требник повністю скопіював його з Латинського ритуалу. Творці

¹⁷ Супраський Требник подає на початку назву БЛГОСЛОВЕНІЄ Зѣлѣа, натомість Унійський Требник 1739 р. і Требник 1744 р. подає назву ЧИНѢ Блѣговѣнїю Зѣлїю.

цих требників використали повністю всю структуру чину освячення зілля, яка є в цьому ритуалі, беручи псалом 64(65) і три молитви, які вказані у таблиці¹⁸.

У наступних виданнях Требників Унійної Церкви (Почаїв, 1741 р. та Львів, 1761 р.¹⁹) цього чину немає²⁰. Останній Требник XVIII ст., почаївського друку 1786 р.²¹ також не містить чину благословення зілля на Успення, натомість має молитва з назвою «Молітва ш҃гїти з҃елїе», яка є зовсім іншою, і не співпадає із жодною з трьох молитов, які розглянуті вище²².

Проаналізувавши требники XVIII ст., бачимо що ще не усі унійні Требники подають чин освячення зілля на Успення. У XIX ст., Львівський (1873 р.) і Перемишльський (1876 р.²³) требники вже містять цей чин. Порівнюючи чин благословення зілля на Успення цих двох Требників, то бачимо подібність у своїй структурі: Початок звичайний (начало обичное), Псалом 64(65), три ідентичні молитви ті самі що в Супраському Требнику і Унівських XVIII ст.²⁴ Щоправда, і в них є певні відмінності: в Львівському Требнику 1873 р. в Початку звичайному додано молитву «Царю небесний»²⁵, якої немає в Перемишльському Требнику 1876 р.²⁶ Перемишльський Требник подає розлогу рубрику, можливо вперше із всіх Требників, де вказано, коли має відбуватися чин благословення зілля, окрім свята Успення Пресвятої Богородиці²⁷. А також в рубриці вказано що благословення зілля має відбутися після відпусту Літургії²⁸. Іншою особливістю цього чину в Перемишльському Требнику, є те що він відбувається в інші свята, окрім празника Успення, тоді вже після другої молитви священник кропить зілля свяченою водою. А якщо благословляємо зілля на саме Успення, то чин звершуємо до кінця: береться «Мир всім», «Голови ваші приклоніть», і подається третя молитва до кінця чину, потім освячується

¹⁸ AITERA PARS RITVALIS De Caeremonis Ecclesiaticis: vt pote, DE BENEDICTIONIBVS, ET EXORCIS MIS: CRACOVIA, ANNO DOMINI, M. DC. XXXIV, Fol. 202–204, пор. Требник виданий у Супраслі див.: С. 520–529.

¹⁹ Требник. Почаїв, 1741. С. 264–265. Ми можемо в цьому требнику побачити інший чин, а саме ЧИНЪ Бл҃гвенїа Сїліа гдѣмагѡ, ѡн ѡвоцѣн. Натомість, чину благословення зілля на Успення тут немає. Можливо він не менш латинізований, ніж три попередні, в яких ми вище розглянуто наше чинопослідування.

²⁰ Требник. Львів, 1761: напевно є ще менш латинізованим, і тому не вводив всіх практик Західної Церкви.

²¹ Требник. Почаїв, 1786. С. 483–484.

²² Там само.

²³ Це дуже літургійно важливі Требники XIX ст., і в них є повністю чин благословення зілля на Успення, подібно як у трьох перших друкованих Унійних Требниках XVIII ст.

²⁴ Требник. Львів, 1873. С. 916–920; Требник. Перемишль, 1876. С. 33–37; Требник. Супрась, 1736. С. 520–525; Требник. Унів, 1739. С. 262–264; Требник. Унів, 1744. С. 268–270.

²⁵ Требник. Львів, 1873. С. 916.

²⁶ Требник. Перемишль, 1876. С. 33. Тут подається в началі обичному: Тр҃гоє По Очє нашѣ

²⁷ Требник. Перемишль, 1876. С. 33. ЧИНЪ Бл҃венїа Сїліа на Оуспєніє пресвѣтаѣ Бѣдцы совершѣемый тѣкож ѡкѡже гдѣ ш҃бѣчѣй: въ Недѣлю Сош. Св. А҃ха ѡн въ Праздникъ Рѣчѣа св. Іоанна ѡн въ дѣнь л. мѣс. Августа по ш҃щенїю воды.

²⁸ Требник. Перемишль, 1876. С. 33. По ш҃пѣтѣ Літургїи Іерей начинѣетъ ш҃бѣчно.

зілля окропленням свяченою водою, і кадяться зілля і насіння²⁹. Всі три молитви співпадають у тексті чину благословення зілля у Львівському і Перемишльському Требниках, але важливою деталлю є те, що Львівський Требник подає рубрику, де вказано, що останню третю молитву священник читає тихо, на відміну від Перемишльського, де цієї рубрики немає³⁰. Інші відмінності тексту чину, полягають у мовній редакції: у написанні великих чи малих літер, певних слів, хоча головню вони майже ідентичні³¹.

Серед видань ХХ ст., розглянемо спочатку Требники УГКЦ першої чверті ХХ ст., а саме Требник Андрея Шептицького 1925–1926 рр. і отців Василиян 1926 р.³² Структура цих двох Требників є подібною. Початок звичайний, Псалом 64, Тропар і кондак, 1, 2, і 3, молитви чину ті самі³³. Та все ж є і відмінності. Першою відмінність є уже у назві чину³⁴. Перед початком звичайним, Требник який вийшов з благословення митрополита Андрея подає рубрику, коли і в які свята можна освячувати зілля, окрім свята Успення, вона ж присутня у Перемишльському Требнику 1876 р.³⁵ В Требнику отців Василиян цієї рубрики немає³⁶. Ще іншою особливістю тексту чину, який подає Львівський Требник 1925–1926 р., є: «Слава і нині і Алилуя, алилуя, алилуя: Слава Тобі Боже», якого немає в Жовківському (василіянському) Требнику 1926 р., і якого немає у всіх попередньо розглянутих Требниках³⁷. На відміну від тексту чину благословення зілля в Жовківському Требнику, чи тексту в попередніх Требниках, Львівський 1925–1926 р. ставить тропар празника Успення, і «Слава і нині» кондак свята Успення³⁸, натомість Жовківський 1926 р. подає наступним чином: «Слава і нині», тропар і кондак празника Успення³⁹. Щодо тропаря і кондака, то всі Унійні Требники в цього чині подають це ідентично до жовківського видання.

Наступною відмінністю, яку привносить Требник Шептицького в чині благословення зілля, є слова наприкінці, які виголошує ієрей при самому

²⁹ Требник. Перемишль, 1876. С. 37.

³⁰ Требник. Львів, 1873. С. 919. Ієрєй же чтєтъ Молитвъ сію тайнну. Боже ѿже рѡзгъ есїкоу Матерь Сына твоєго...; Требник. Перемишль, 1876. С. 37.

³¹ Требник. Львів, 1873. С. 916–920; Требником. Перемишль, 1876. С. 33–37.

³² Требник. Львів, 1925–1926. С. 504–506; Требник. Жовква, 1926. С. 579–585.

³³ Там само.

³⁴ У Требнику Андрея Шептицького назву чину подано: ЧИНН БЛАГОСЛОВЕНІА ЗІЛЛА ВЪ ДЕНЬ ОУСПЕНІА ПРЕСВЯТЫА БОГОРОДНИЦЫ, а в Требнику Василиян: ЧИНН БЛАГОСЛОВЕНІА ЗІЛЛА ВЪ ПРАЗДНИКЪ ОУСПЕНІА ПРЕСВЯТЫА БОГОРОДНИЦЫ. Є невелика різниця в назві чину, див.: Требник. Львів, 1925–1926. С. 504; Требник. Жовква, 1926. С. 579.

³⁵ Требник. Львів, 1925–1926. С. 504., подібно до требника 1876 р, подає рубрику звершувати чин благословення зілля, окрім празнику Успення, можна також на Зіслання Св. Духа, Різдво святого Івана Хрестителя, чи в день 1(14) серпня після освячення води, ту саму рубрику подає і требник митрополита Андрея.

³⁶ Требник. Жовква, 1926. С. 579.

³⁷ Требник. Львів, 1925–1926. С. 505; Требник. Жовква, 1926. С. 581.

³⁸ Требник. Львів, 1925–1926. С. 505

³⁹ Требник. Жовква, 1926. С. 581.

обряді окроплення зілля свяченою водою⁴⁰. Що ж до кадіння, то майже всі Требники в чині благословення зілля, подають окроплювати зілля і кадіння, жовківський же навпаки, подає тільки окроплення зілля водою, а обряду кадіння немає⁴¹. В самому кінці у Львівському Требнику 1926 р., подано рубрику, в якій сказано, що якщо це благословення зілля звершується не на свято Успення, то після другої молитви священник окроплює зілля свяченою водою, і потім відпуст⁴². Ці ж два Требники різняться в другорядних речах, зокрема мовній редакції і написанні слів з великої чи малої літери.

Требник, який вийшов з благословення митрополита Йосипа Сліпого⁴³, чину благословення зілля на Успення не подає, але маємо тільки дві молитви⁴⁴, подібно ті самі молитви має інший Требник, який вийшов 20 років після⁴⁵. Отже слід порівняти структуру молитов благословення зілля цих двох редакцій Требників в таблиці (див. *Таблиця 2*).

Таблиця 2

І МОЛИТВА на благословення зілля в день 15 серпня ⁴⁶ :	І Молитва на благословення зілля в день 15 серпня ⁴⁷ :
Всемогучий, предвічний Боже, Ти сотворив з небуття небо, землю, море, видиме й невидиме, словом Твоїм, Ти, що велів землі родити зілля і дерева на потребу людям і тваринам і кожному за насінням мати плід, і не тільки зілля на поживу тваринам, але й для тіла недужих цілющим стати, Ти з невимовної доброти Твоїї зволив. Просимо Тебе думкою й устами, щоб Ти благословив ці різного роду зілля й овочів Твоїм милосердям і силою Божою, даною їм Тобою, ізлив Твого нового благословення ласкавість, щоб вони людям і тваринам проти усяких недуг і скверні були захороною. Бо ти еси Бог наш, і Тобі славу возсилаємо, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині і повсякчас і на віки віків, амінь.	Всемогутній, Предвічний Боже, Ти створив з небуття небо, землю, море, видиме й невидиме, словом Твоїм: Ти що повелів землі родити зілля і дерева на потребу людям і тваринам, і кожному за насінням мати плід, і не тільки зілля на поживу тваринам, але й для тіла недужих цілющим стати Ти зволив з невимовної доброти Твоїєї. Просимо Тебе думкою й устами: благослови ці різні роди зілля й овочів Твоїм милосердям і силою Божою даною їм Тобою, вилий Твого нового благословення ласку, щоб вони людям і тваринам проти усіляких недуг і скверни були захоронені. Бо Ти еси Бог наш, і Тобі славу віддаємо, Отцю і Синові, і Святому Духові, нині і повсякчас, і на віки вічні. Амінь.

⁴⁰ Требник. Львів, 1925–1926. С. 506. *Благословляється и свещаетсѣ создѣніе сіе окроплѣніемъ воды сіѣя цѣнныя...* натомість у требнику Жовківському 1926 р. і у всіх попередніх требниках у цьому чині кінцеві слова благословення зілля є такими: *Благословѣніе Бѣга всемогущаго Свѣта и Сына и свѣтаго Духа да сподѣетъ на создѣніе сіе...*, і тоді ієрей кропить свяченою водою зілля.

⁴¹ Требник. Жовква, 1926. С. 584.

⁴² Требник. Львів, 1925–1926. С. 506.

⁴³ Требник. Рим, 1973. Цей Требник вперше виданий українською мовою.

⁴⁴ Там само. С. 319–320.

⁴⁵ Требник. Івано-Франківськ, 1993. С. 91–92.

⁴⁶ Требник. Рим, 1973. С. 319–320.

⁴⁷ Требник. Івано-Франківськ, 1993. С. 91.

Інша молитва:	Інша молитва:
Господи Боже наш, Ти звелів через раба Твого Мойсея, щоб ізраїлеві сини приносили ієреям снопи нових плодів, і брали плоди найліпшого дерева, і раділи перед Тобою, Богом Своїм: прийди, Милосердний на наше призивання і зволь вилити всю щедрість Твого благословення на нас і на жмені нового насіння, ягід, зілля і плодів, що їх з благодаренням приносимо Тобі і в ім'я Твоє, у празник цей благословляємо, щоб вони принесли поміч людям, тваринам і звірині проти недуг, пошестей, ран, лиходіяння, чарування, ворожби укусів зміїних або інших шкідливих звірів, і проти диявольських насмішок і хитрощів. І де б вони не були положені і внесені зо жменею добрих діл, за молитвами Препоблагословенної Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії, що її днесь Успення празник світло празнуємо і куди Вона є взята, щоб і ми туди були прийняті. Милістю і щедротами, і чоловіколюбієм Єдинородного Сина Твого, що з ним благословен еси, з пресвятим і благим і животворящим Твоїм Духом, нині і повсякчас, і на віки віків, амінь.	Господи Боже наш, Ти звелів через слугу Твого Мойсея, щоб ізраїлеві сини приносили ієреям снопи нових плодів, і брати плоди найліпшого дерева, і раділи перед Тобою Богом своїм: прийди, Милосердний, на наш заклик і зволь вилити всю щедрість Твого благословення на нас і на жмені нового насіння, ягід, зілля і плодів, щоб їх з вдячністю приносимо Тобі і в ім'я Твоє, і у свято це благословляємо, щоб вони принесли поміч людям, тваринам і звірині проти недуг, пошестей ран лиходіяння, чарування, ворожби, укусів зміїних або інших шкідливих звірів, і проти диявольських насмішок і хитрощів. І де б вони не були покладені і внесені зі жменею добрих діл, за молитвами Препоблагословенної Владичиці нашої Богородиці і Вседіви Марії, що її нині Успіння світло вшановуємо, і куди Вона є взята, щоб і ми туди були прийняті. Милосердям і щедротами, і чоловіколюбством Єдинородного Сина Твого, що з ним благословен еси, з Пресвятим, і благим, і животворчим Твоїм Духом, нині і повсякчас, і на віки вічні. амінь

Ці дві редакції молитов є майже ідентичні і відрізняються тільки в деяких словах, чи радше в мовній редакції. Роблячи паралель з попередніми редакціями Требників, бачимо, що дві молитви взяті із чину благословення зілля на Успення Требників XVIII–XX ст.⁴⁸ Тому, в Требниках Римському 1973 р. і Требнику виданому в Івано-Франківську у 1993 р. немає чину благословення зілля на Успення, а є тільки дві молитви, наведенні в таблиці⁴⁹. У сучасних Требниках УГКЦ чин існує у трьох редакціях (див. *Таблиця 3*).

⁴⁸ Требник. Супрась, 1736; Требник. Унів, 1739; Требник. Унів, 1744; Требник. Львів, 1873; Требник. Перемишль, 1876. Ці дві молитви є першою і другою по черзі молитов із чину благословення зілля у всіх Унійних Требниках XVIII–XX ст.

⁴⁹ Требник. Рим, 1973; Требник. Івано-Франківськ, 1993.

Таблиця 3

ОСВЯЧЕННЯ ЗІЛЛЯ в день 15 серпня ⁵⁰	ЧИН БЛАГОСЛОВЕННЯ ЗІЛЛЯ В ДЕНЬ УСПЕН- НЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГО- РОДИЦІ ⁵¹	БЛАГОСЛОВЕННЯ ЗІЛ- ЛЯ І КВІТІВ на Успіння Богородиці 15 серпня ⁵²
Благословен Бог наш, завжди, нині і повсякчас, і на віки вічні.	Також звершується, де зви- чай, в неділю Зішестя Свя- того Духа, у празник Різд- ва св. Йоана Хрестителя або в перший день серпня, після освячення води.	Благословенний Бог наш:
Амінь	Благословен Бог наш завжди, нині і повсякчас, і на віки віків. Амінь.	Початок звичайний. По Отче наш:
Початок звичайний	Слава Тобі Боже наш сла- ва Тобі. Царю небесний... Святий Боже святий крі- пкий святий безсмертний помилуй нас (3)	Господеві помолімся
Бо твоє є царство...	Слава Отцю, і Сину, і Святому Духові...	Господи помилуй
Амінь	Амінь.	Священик читає молитву:
Господеві помолімся	Пресвята Тройце, поми- луй нас, Господи очисти гріхи наші; Владико, про- сти беззаконня наші... Господи, помилуй. (3) Слава: і нині: Отче наш, Бо Твоє єсть царство, Амінь. Господи, помилуй. (12) Прийдіте, поклонімося...	Господи Боже наш, ве- личний і премудрий Створителю світу і всієї краси його. Які величні діла Твої, які прекрасні творіння Твої, але най- більше нам видимі Твоя любов та піклування. Твою безмежну ласку, милосердніший Гоподи, виявляєш Ти у великих і малих творіннях Своїх до нашого грішного люд- ського роду, обдаровуючи нас і землю нашу всіма родами рослин на пожи- ву, втіху й науку нашу,

⁵⁰ Требник. Львів, 2000. С. 201 Це перша редакція чину освячення зілля на Успення. Тут в назві чину вказано не благословення а освячення.

⁵¹ Требник. Львів: Свічадо, 2001. С. 362.

⁵² Требник. Львів: Місіонер, 2018. С. 254.

		щоб у них милуючись, ми навчалися Твоєї премудрости й душею підносились до Тебе, Отче світу, від якого виходить всяка добра пожива і всякий дар звершений. Благослови ж, Господи, і освяти це зілля, яке виростила з Твоєї ласки земля наша в цьому роді;
Господи помилуй	Псалом 64:	Амінь
Священик читає молитву:	Слава, нині: Алилуя, алилуя, слава Тобі, Боже.	Господеві помолімся
Господи Боже наш, Величний і Премудрий Створителю світу і всієї краси його. Які величні діла Твої, які прекрасні творіння Твої, але найбільш нам видимі Твоя любов та піклування. Твою безмежну ласку, Милосердний Господи, виявляєш Ти у великих і малих творіннях Своїх до нашого грішного людського роду, обдаровуючи нас і землю нашу всіма родами рослин на поживу, втіху й науку нашу, щоб у них кохаючись, ми навчилися Твоєї премудрости й душею підносились до Тебе, Отче світу, від якого виходить всяка добра пожива і всякий дар звершений. Благослови ж, Господи і освяти це зілля, яке виростила з Твоєї ласки земля наша в цьому роді;	Також і тропар, глас 1: У різдві дівство зберегла ти, в успенні світа не оставила ти Богородице. Переставилася ти до життя, будвши Матір'ю Життя... Слава, і нині: кондак, глас 2: В молитвах невсипущу Богородицю і в заступництвах незмінне уповання, гріб і умертвіння не втримали. Бо як Матір Життя до життя переставив Той, хто вселився в утробу приснодівственну.	Господи помилуй

Амінь		Всемогутній, предвічний Боже! Ти покликав від небуття небо, землю, море, видиме і невидиме. Словом Своїм...
Господеві помолімся	Господу помолімся	Амінь
Господи помилуй	Господи, помилуй	Господеві помолімся
Всемогутній, Предвічний Боже, Ти створив з небуття небо, землю, море, видиме й невидиме, словом Твоїм...	Всемогутній, предвічний Боже, Ти сотворив з небуття небо, землю, море, видиме й невидиме, словом Твоїм...	Господи помилуй
Амінь	Амінь.	Господи Боже наш, Ти звелів через слугу свого Мойсея, щоб Ізраїлеві сини приносили їреям снопи нових плодів...
Господи Боже наш, Ти звелів через слугу Твого Мойсея, щоб Ізраїлеві сини приносили їреям снопи нових плодів.	Господу помолімося.	Амінь
Амінь	Господи, помилуй	Тропар (г. 1)
Священик кропить свяченою водою зілля, виголошуючи:	Господи Боже наш, Ти звелів через раба Твого Мойсея, щоб Ізраїлеві сини приносили їреям снопи нових плодів...	Уродженні дівство зберегла Ти, в успішні ж світу не залишила, бо Ти, Богородице перейшла до життя, будши Матір'ю Життя, і молитвами Своїми визволяєш від смерті душі наші.
Благословляється і освячується зілля це окропленням води цієї свяченої в ім'я Отця (+), і Сина (+), і Святого Духа(+).	Іерей кропить свяченою водою, виголошуючи:	Священик окроплює свяченою водою, промовляючи:
Амінь. Владичице, прийми молитви від нас, рабів Твоїх, і визволи нас від усякої біди й печалі.	Благословляється і освячується зілля це окропленням свяченої води в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь. Іерей чинить відпуст дня.	Благословляються і освячуються зілля, овочі і насіння оце окропленням цієї свяченої води, в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЯ ПАМ'ЯТОК

Олег РИБЧИНСЬКИЙ

*доктор архітектури,
професор кафедри Архітектури та реставрації
Національного університету «Львівська політехніка»
(м. Львів)*

СТАН ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕСТАВРАЦІЇ НАРІЖНИХ СКУЛЬПТУР З ВЕЖІ КОСТЕЛУ ДОМІНІКАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ У ПІДКАМЕНІ

Наріжні скульптури з вежі костелу домініканського монастиря у Підкамені є унікальними творами мистецтва виконаними з деревини та мідних листів. Впродовж другої половини ХХ ст. до скульптурної спадщини було негативне або байдуже ставлення, яке вплинуло на стан збереженості чотирьох наріжних скульптур. Відтак, перед реставраторами з'явилося складне завдання опрацювати методику консервації скульптур виконаних з різних матеріалів, застосувати експериментальні методи консервації та реконструювати технологічні прийоми давніх майстрів. Скульптури є цінною частиною монастирського комплексу, тому необхідно лаконічно сформувати важливі віхи його розбудови та мистецького вирішення¹.

Історія формування Підкамінського домініканського монастиря

Сакральний комплекс збудований на території давнього руського укріплення. Монастир вперше згадується у 1464 р. як важлива частина міста Підкамінь, ймовірно саме цього року до Підкаменя було впроваджено домініканців, спочатку у якості придворних капеланів при родині дідичів Цебровських. У 1519 р. місто і монастир домініканців були зруйновані під час вторгнення татар, що спричинило майже столітню перерву у діяльності конвенту, який повноцінно відновився лише після повстання окремої Руської домініканської провінції у 1612 р., тоді ж ченці починають споруджувати монастирський

---

¹ Частково увагу до проблеми реставрації, правда, окремих об'єктів монастирського інтер'єру на прикладі вцілілого чи не єдиного феритрону з ХVІІІ ст. привернуто у: *Чорний М. Феритрон підкамінський – реставрація оригінальної пам'ятки ХVІІІ ст. Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 2. Матеріали другої міжнародної науково-краснознавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2021. С. 172–186.

комплекс, будівництво якого завершилося тільки у 1685 р.² Мури навколо обителі почали зводити у 1702-му і завершили у 1740 р. У 1746 р. розпочато будівництво другого поверху келій за проектом архітектора Станіслава Мікошевського. У 1864-му і у 1920-х рр. келії реставрували³.

Історія формування костелу

Перший мурований храм ченці починають будувати у 1635 р. Його будівництво тривало кілька десятків років і лише у 1695 р. храм був konsekрований. Джованні Батіста Фальконі у 1648 р. виконав стюкове оздоблення інтер'єру каплиці св. Домініка. 9 липня 1702 р. пріор монастиря Томаш Крушевський уклав договір з різьбярем Яном Ростафінським і столяром Казімежем Дзецковічем щодо виготовлення нового вітваря у каплиці св. Домініка⁴. На початку жовтня 1760 р. був підписаний контракт зі кременецьким скульптором Стефаном Кольчицьким на виконання вітваря св. Томи Аквінського⁵. У 1708 р. до головного фасаду храму прибудували чотирикутну вежу. У 1719 р. з південного боку костелу ставлять кам'яну колону завершену скульптурою Богородиці. Скульптура виготовлена з міді та позолочена майстром Крістіяном Шобертом⁶.

² Barącz S. Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. Lwów, 1858. S. 4–18.

³ Fiszer W. Klasztor w Podkamieniu. *Ziemia*. Nr. 51. Warszawa, 1913. S. 823–826. Архітектурним особливостям Підкамінського оборонного комплексу, а відтак етапам його будівництва та реставрації присвячено ряд досліджень: Бойко О., Хохонь М. Особливості сакрального простору монастиря оо. Домініканців у Підкамені. *Вісник НУ «Львівська Політехніка»*. Львів, 2015. С. 186–195; Бойко О. Історико-архітектурний розвиток Підкаменя. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 1. Матеріали першої міжнародної науково-красознавчої конференції у Підкамені, присвяченої 150-річчю від появи праці Садока Баронча «Історія монастиря отців Домініканців у Підкамені». Підкамінь; Львів, 2020. С. 166–181; Хохонь М. Особливості формування оборонних споруд монастиря оо. Домініканців у Підкамені. *Історія Підкаменя...* Зб. 1. Підкамінь; Львів, 2020. С. 89–100; Його ж. Етапи формування та розвитку оборонного монастиря оо. Домініканців в Підкамені. *Історія Підкаменя...* Зб. 2. Підкамінь; Львів, 2021. С. 128–139; Його ж. Оборонні споруди монастирів XVII–XVIII ст. терен західної України. Проблематика збереження. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 3. Матеріали третьої міжнародної науково-красознавчої конференції у Підкамені. Підкамінь; Львів, 2022. С. 72–101.

⁴ Александрович В. Митці Підкаменя другої половини XVII–XVIII ст. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. Підкамінь; Львів, 2022. С. 114.

⁵ Увагу до мистецького оформлення костелу та укладення контрактів, зокрема з Стефаном Кольчицьким привернено у: Александрович В. Митці Підкаменя... С. 102–129. Про діяльність у монастирі маляра Станіслава Строїнського див.: Левицька М. У пошуках знищеного бароко. Малярство С. Строїнського у домініканському монастирі в Підкамені. *Історія Підкаменя...* Зб. 3. Підкамінь; Львів, 2022. С. 130–151; Левицька М. Релігійно-мистецький вимір культу чудотворної ікони Богородиці у Підкамені. *Історія Підкаменя в контексті політичних, соціально-економічних та культурних процесів на західноукраїнських землях*. Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 109–122.

⁶ Betlej A. Paweł Giżycki SJ, architekt polski XVIII wieku. Kraków, 2003. S. 136–138.

Навколо визначення авторства виконання скульптур досі тривають дискусії, оскільки Збігнєв Горнунг вважав їхнім автором майстра Фабіана Фесінгера, натомість Ян Кастан Островскі стверджує, що автором вівтарних фігур є невстановлена особа⁷.

У другій половині XVIII ст. активну малярську та сницерську діяльність у монастирі проводив тутешній чернець Домінік Терлецький. Він не тільки допомагав Станіславу Строїнському розписувати склепіння нави головного костелу, але своїми зусиллями та коштом виготовив кілька вівтарів для костелу, окрім цього був фундатором та будівничим каплиці Яна Непомука, що сьогодні знаходиться біля міського цвинтаря⁸.

Створення завершення вежі

У 1760–1763 рр. за проектом архітектора Павла Гіжицького будують барокове завершення вежі костелу. Вежа мала п'ять ярусів, скошені кути підкреслювали оздоблені рокайлями пілястри, в наріжниках стояли чотири скульптури. Під час Першої світової війни завершення горіло і тому у 1930-х рр. вежу ремонтували. Відтак вона отримала змінену стилізовану дахову форму виконану за проектом Вавжинця Дайчака⁹.

Історія демонтажу скульптур

У 2009 р. експерти визнали, що завершення вежі є у аварійному стані. У 2011 р. одна скульптура впала. Це спричинило демонтаж завершення вежі і решти трьох фігур. Згодом, три фігури перевезли до Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького. Доля четвертої фігури невідома. У 2020 р. їх передають для виконання реставраційних робіт фахівцями кафедри Архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка», де безпосередньо відновленням пам'яток займається автор статті.

Автор скульптурних композицій

Проведений порівняльний аналіз свідчить, що такі великорозмірні скульптури могли виконати хтось з трьох відомих львівських скульпторів: Себастьян Фесінгер, Франциск Олендський або Антон Осінський. Себастьян Фесінгер у 1762 р. виконав вісім кам'яних великих скульптур для аттика костелу у Підгірцях¹⁰. Він працював переважно із каменем – вапняком та алебастром.

⁷ Ostrowski J. K. Z problematyki warsztatowej i atrybucyjnej rzeźby lwowskiej w. XVIII. *Sztuka Kresów Wschodnich: materiały sesji naukowej*. Kraków, 1994. S. 84.

⁸ Увагу до діяльності Д. Терлецького привернуто у: Букало І. Монаша спільнота Підкамінського домініканського конвенту згідно з каталогом ченців Руської провінції Св. Яцека 1766 р. *Історія Підкаменя...* Зб. 4. Підкамінь; Львів, 2023–2024. С. 123–151.

⁹ Szydłowski T. Ruiny Polski: opis szkód wyrządzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. Warszawa, 1919. S. 127.

¹⁰ Ostrowski J. Kościół parafialny p. w. Św. Józefa w Podhorcach. *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. T. 1. Kraków, 1993. S. 90–97; Betlej A., Sito J. U źródeł twórczości Sebastiana Fesingera. *Sztuka kresów wschodnich*. T. 3. Kraków, 1996. S. 339–359.

Франциск Олендський у 1760-х рр. був у юному віці і ще не володів досвідом виконання таких скульптур. Він працював з деревом і каменем. Найбільш імовірним автором скульптур на вежі у Підкамені є Антон Осінський. Він працював переважно із деревом. Виконав великорозмірні скульптури для костелу бернардинського монастиря у Лешневі (1755–1758), костелу бернардинського монастиря у Збаражі (1756–1759), у 1759–1764 рр. створював скульптури для костелу домініканського монастиря у Львові¹¹. Пластичні прикмети, анатомічні похибки, спосіб різьблення очей, вух та кистей рук вказують на авторство Антона Осінського. Натомість, це припущення потребує ґрунтовнішого дослідження і не є кінцевим.

Актуальний стан

Сьогодні усі три фігури перебувають у вкрай незадовільному стані. Дві скульптури мають збережену дерев'яну серцевину. Деревина сильно зігнила і втратила фізичні властивості. Серцевина виконана з набірних частин деревини по кружині скульптурного тіла і зміцнена кількома зігнутими викутими металевими смугами. Мідне окуття має грубий оксидний шар та ділянки із вторинним пофарбуванням. Воно з'єднане методом фальцювання і прибите цвяхами до дерев'яної серцевини. Третя скульптура – повністю без дерев'яного тіла, а мідне окуття деформоване. Усі три скульптури мають втрати окремих компонентів на голові, руках та ногах.

Програма консервації скульптур

- виконання лабораторних досліджень (аналіз деревини, мідного окуття, наявності позолоти, тощо);
- сканування збережених великорозмірних скульптур та їхніх відокремлених фрагментів;
- атрибуція приналежності фрагментів конкретним скульптурам;
- опрацювання індивідуальної концепції консервації для трьох скульптур;
- виконання стабілізаційних консерваційних робіт на деревині та мідному окутті;
- вибір методики очищення поверхонь;
- структурне зміцнення деревини, інсектицидна обробка;
- виконання згідно попередньо опрацьованого проекту конструктивних і несучих навантаження елементів індивідуально для кожної фігури;
- монтаж відокремлених частин тіла на рідне місце;
- завершальні консерваційні роботи відповідно до опрацьованої концепції та обраної методики для кожної з фігур індивідуально.

¹¹ Hornung Z. Osieński (Osieński) Antoni (ok. 1720 – ok. 1770). *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXIV, zes. 10. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979. S. 334–335; Кривавич Д. Українська скульптура періоду рококо. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва*. Т. 236 (Т. ССXXXVI). Львів, 1998. С. 145–149.

*Рис. 1. Фігура св. Домініка на вежі.
Фото І. Новосада. Підкамінь, 2010 р.*

*Рис. 2. Фігура св. Яцека на вежі.
Фото І. Новосада. Підкамінь, 2010 р.*

*Рис. 3. Фігура св. Домінік. Актуальний стан.
Фото О. Рибчинського.
Львів, 2025 р.*

*Рис. 4. Фрагмент голови фігури св. Яцека.
Фото О. Рибчинського.
Львів, 2025 р.*

Висновки

Наріжні скульптури з вежі костелу домініканського монастиря у Підкамені потребують ґрунтовних хіміко-технологічних досліджень, додаткових досліджень на предмет визначення автора. Для атрибуції приналежності збережених частин скульптурних композицій варто використати новітні комп'ютерні технології, а для реконструкції розтрощеної фігури створити серцевину із синтетичного матеріалу. Фізичний стан деревини та мідного окуття засвідчує, що повернення скульптур на рідні місця – наріжники завершення вежі є дискусійним. Відтак, варто розглянути виконання копій з матеріалу, який має наступні вимоги: бути легким, стійким до атмосферних опадів, мати візуальні прикмети окислених мідних листів. Натомість оригінальні твори необхідно експонувати в музейних приміщеннях із відповідним температурно-вологісним режимом та інформаційним супроводом.

Андрій ЛІНИНСЬКИЙ
завідувач реставраційним відділом
Національного музею народного мистецтва
Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського
(м. Коломия)

ДВА ПОРТРЕТИ АВТОРСТВА ЙОЗЕФА ФРАНЦА ПІЧМАНА З МАЄТКУ В ПЕНЯКАХ

У колекції Львівської національної наукової бібліотеки України ім. Василя Стефаника (далі – ЛННБ України), у відділі Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів (далі – ІДБРМ) зберігається пара репрезентативних портретів родини Ігнація і Анелії Мйончинських, власників досить значних маєтностей на території Волині та Галичини, зокрема маєтку в Пеняках. Автором портретів був уродженець Трієсту, відомий австрійський маляр Йозеф Франц Пічман (1758–1834), який з 1788 р. та до своєї смерті у 1834 р. в Кременці, жив та працював на території сучасної України, на тодішніх теренах Речі Посполитої, Австрійської та Російської імперій. Яким чином портрети опинилися в збірці ЛННБ України докладніших даних немає. Існують лише кілька фотографій з книги знаного дослідника магнатських резиденцій у Речі Посполитій Романа Афтаназі «*Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*», датовані 1910 р. На одній з фотографій зображений портрет І. Мйончинського, на другій – інтер'єр «Блакитної кімнати» в Пеняках, з цим же портретом на стіні¹ (див. *Рис. 1*).

У листопаді 2023 р. ці портрети були передані на реставрацію в зв'язку з критичним станом зберігання та наслідками попередніх реставрацій. Відновлення полотен проводилося упродовж майже двох років і було закінчене у 2025 р.

З другої половини XVIII ст. власниками Пеняків була родина Бельських². Найстарша з п'яти доньок подружжя Антонія та Теклі Бельських Анелія у 1784 р. одружилася з Ігнацієм Мйончинським, тоді підданим Російської

---

¹ *Aftanazy R. Pieniaki. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Т. 7. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1995. S. 408–409.

² *Pulaski S. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*. Т. 1. Brody, 1911. S. 91; Про Пеняки у першій половині XVIII ст. див. у статті Володимира Александровича в цьому збірнику.

Рис. 1. Інтер'єр «Блакитної кімнати» маєтку в Пеняках

імперії, спорідненим зі зною родиною Потоцьких, старостою в Смідині на Волині. Після одруження у Львові з Анелею Бельською, також спорідненою з Потоцькими та родинами Шептицьких і Калиновських, І. Мйончинський став підданим Австрії і від того часу пов'язав себе з Галичиною³. У посагу за дружиною він одержав маєток, який з часом значно розширив, а також нову резиденцію у Пеняках⁴, збудовану батьком дружини, коронним ловчим Антонієм Бельським, яку пізніше розбудував та реконструював в неокласичному стилі, розмістивши в новозведених анфіладах галерею родинних портретів. Упродовж життя І. Мйончинський збирав колекцію малярства, яку спочатку розмістив у Львові, в новозбудованому палаці на Личаківському передмісті. Пізніше, коли палац зайняло австрійське військо під казарми, збірка була перенесена до Пеняк. Родина Мйончинських належала до найзаможніших та впливових магнатських сімей у краї та активно виділялась різноманітними фундаціями. І. Мйончинський фундував реконструкцію нового мурованого храму при василіянському монастирі в Підгірцях і сприяв побудові церков у селах Ратище та Довжанка, що в околицях маєтностей⁵, а його дружина Анелія, після смерті чоловіка у 1809 р., збудувала костел у Пеняках у 1814 р. Ігнацій та Анелія мали двох синів Вацлава та Матеуша, старший з яких Вацлав помер в досить юному віці, а молодший Матеуш, після одруження у 1830 р. з

³ Gorzyński S. *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*. Warszawa, 2009. S. 92

⁴ Aftanazy R. *Pieniaki...* S. 408–409.

⁵ Докладніше див. у статті Казимира Карольчака у цьому збірнику.

Клементиною Потоцькою успадкував по смерті матері в 1832 р. весь маєток в Пеняках. Після невдалого господарювання фінансовий стан маєтку з часом значно погіршився і родина стояла на порозі банкрутства. Врятував ситуацію майбутній зять Матеуша Мйончинського – граф Володимир Дідушицький, який одружився з дочкою Матеуша, Альфонсиною Мйончинською і викупив весь маєток та резиденцію з усією колекцією малярства. З часом колекція у складі понад 450 полотен західноєвропейського та немалої частини польського малярства, була перенесена до палацу при вул. Курковій 17, сьогодні вул. М. Лисенка, у Львові і з 1909 р. після смерті Дідушицького, носила назву Галерея Мйончинських–Дідушицьких⁶.

У 1788 р. князь Йозеф Чарторийський запросив австрійського маляра Йозефа Франца Пічмана до одного зі своїх маєтків до міста Корець на Волині. Пічман рік перед приїздом, у 1787 р. закінчив навчання у Віденській академії мистецтв за спеціальністю «Historienmaler» (маляр історичних полотен), а також був уже досить відомим портретистом. Можливо, князь Чарторийський запросив його для створення проєктів для нової мануфактури порцеляни в Корці, хоча жодних даних щодо цього немає. Скоріш за все, він працював як портретист, при родині Чарторийських. З цього часу відомі два портрети: «Портрет Яна Валевського» (1788 р. Музей Народовий у Вроцлаві, далі – МНВр) та «Портрет невідомого в кунтуші» (1789 р. МНВр).

Через рік після праці в Корці, у 1789 р. Пічман переїздить до Варшави, де при королівському дворі Станіслава Августа Понятовського, упродовж п'яти років по 1794 р. працює як один з придворних портретистів, поряд з такими майстрами як Бернардо Беллото Каналетто, Марчелло Бачареллі, Жан-П'єр Норблін і ін.⁷ За час перебування при дворі, відомо що ним виконано понад 50 портретів придворної знаті, декілька портретів короля, разом з тим портрет пастеллю Станіслава Августа Понятовського у військовому мундирі (1789 р., Музей Народовий у Варшаві, далі – МНВ). Однак, як один із придворних митців Пічман не здобув особливої прихильності короля й у 1794 р. змушений був переїхати до Львова. По приїзді на нове місце, він відновив контакти з уже знайомим колом галицьких родин Семяновських та Тарновських, тісно контактував з львівським римо-католицьким архієпископом Каетаном Ігнацієм Кіцкім. За час перебування у Львові з 1794 по 1805 рр. Пічман детально реєструє та занотовує кількість виконаних замовлень на портрети. За одинадцять років творчої праці, це значна кількість – 347 одиниць творів⁸. Здебільшого, як занотовано, – представників

⁶ Karolczak K. Kolekcjonerski epasje Dzieduszyckich. Warszawa. 2022. S. 10–35.

⁷ Rastawiecki E. Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przerywających. T. II. Warszawa, 1851. S. 241.

⁸ Левицька М. На шляху із Триєста до Кременця: маляр Йозеф Франц Пічман і його діяльність на Волині. *Культурологічний часопис «І»*. №49. Львів, 2007. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ji.lviv.ua/n49texts/levycka.htm>.

галицьких аристократичних родів Чарторийських, Любомирських, Потоцьких, Радзивілів та ін. Значна частина творчого спадку з часом була втрачена, решта полотен зберігаються в експозиціях та фондах ЛНГМ ім. Б. Возницького, ЛННБ України ім. В. Стефаника, МНВ, МНВр.

У 1805 р. у Кременці створено Волинську гімназію (Кременецький ліцей) і Пічман прийняв пропозицію зайняти посаду вчителя рисунку та малярства в цій установі і одразу після переїзду зі Львова на нове місце, приступив до праці педагога, а також продовжив творчу роботу, створюючи цикл портретів

Рис. 2. Ю. Пічман. Портрет Соломеї Бекю

фундатора гімназії Тадея Чацького, портрет Евзебія Словацького та парний до нього, його дружини Соломеї, батьків поета Юліуша Словацького, та ще ряд портретів професорів гімназії. Після смерті Е. Словацького його дружина Соломея вдруге одружилася і змінила прізвище на Бекю. Між 1818 і 1820 рр. Ю. Пічман виконав ще один портрет Соломеї, але там вона уже фігурує як Соломея Бекю (ЛННБ України ІДБРМ) (Рис. 2) У Кременці вперше за триваліший час маляр вдається до інших жанрів окрім портрету. Це міфологічні теми, релігійні полотна, камерні теми та пейзажі. Загалом творчий доробок від часу початку викладання у Кременецькій гімназії і до смерті у 1834 р. був значно скромніший ніж у попередні роки, сягаючи тільки біля 160-ти творів.

Немає даних в яких відносинах перебували Мйончинські та сам Пічман, мешкаючи «по сусідству», але відстань між мастком у Пеняках та Кременцем (близько 60 км) могла сприяти ближчим контактам між ними. Портрети Ігнація та Анелії Мйончинських – це два форматні полотна розмірами 211х138 см кожне. Вони є яскравим зразком неокласичного стилю в тогочасному малярстві. Кожен персонаж зображений в повен зріст у манірній позі на тлі пейзажного парку. Ігнацій стоїть при балюстраді, опершись правою рукою на базу колони. Він вдягнений в парадний одяг, пов'язаний атласною блакитною стрічкою через плече, з хрестом на грудях та орденом на лацкані. На поясі, з правого боку звисає домініальна печатка (реквізит домініальної влади). Анелія зображена в білій сукні та з золотисто-жовтою хусткою на плечах, лівою рукою вона опирається на скалу. Обабіч неї, ліворуч, стоїть маленька дівчинка

в білому одязі, яка тримає кошик з овочами – це, ймовірно, зображення доньки подружжя Ігнація та Анелії. Майстерна техніка лесування, якнайкраще передає настрій енігматичного пейзажу обох портретів, а прозорі сіро-зелені кольори виділяють постаті зображених, виконані корпусними, якими тонами. Портрети подружжя Мйончинських не підписані та не датовані, виконані, ймовірно, у 1809 р. Виходячи з того, що І. Мйончинський зображений в парадній формі і з командорським хрестом австрійського ордену Леопольда, який він одержав у січні 1809 р., а помер наприкінці жовтня того ж року, можна припускати виконання портретів у період від січня до жовтня. В іншому випадку портрет міг бути виконаний вже після його смерті, в добу неокласицизму така практика існувала.

Першим на реставрацію потрапив портрет А. Мйончинської, він був менш знищений ніж парний портрет її чоловіка. За візуальними спостереженнями попередня реставрація проводилась, ймовірно, на початку XX ст. Тоді авторське полотно було дубльоване на нову основу та погано натягнене на підрамник, що спричинило значні деформації основи, зв'язуюче двох полотен втратило несучі властивості, еластичність та перестало виконувати свої функції. Авторське полотно стало ламким. Була потреба у роз'єднанні авторського та дублюючого полотен та зміні дублюючого полотна на нове. Поверхня картини була вкрита тріщинами та проривами, малярство мало осипи та кракелюр, який потрібно було вкласти та укріпити. Покривний лак пожовтів та втратив прозорість, тому виникла потреба в його регенерації та потоншенні. Крім того, при попередній реставрації фрагментарно внесено домалювання, які потрібно було усунути. Обидва портрети були вкриті пилюкою та брудом, що впресувалися у структуру лакового покриття та змінили естетичне сприйняття творів.

У процесі роботи після роздублювання обох полотен зі зворотної сторони виявлено відсутні фрагменти авторського полотна і ці відсутні місця були доповнені латками та шпакльовані новим ґрунтом. Латки, наклеєні поверх полотна, були усунені, інші вирівнювалися до рівня авторського полотна.

У більш понищеному стані був портрет І. Мйончинського. Дублююче полотно було зшито по вертикалі з двох кусків полотна і з лицевої, авторської сторони по шву утворилася деформація. Після роздублювання виявилось, що від середини до долішнього краю по всій ширині, авторське полотно вкрите довгими вертикальними та горизонтальними тріщинами, а також рядом латок. Проблеми з деформаціями полотна, втратами та осипами фарбового шару, потемнінням покривного лаку були такими ж, як і в реставрації попереднього портрету.

Рис. 3. Ю. Пічман. Портрет Анелії Мйончинської перед реставрацією

Рис. 4. Ю. Пічман. Портрет Анелії Мйончинської після реставрації

Рис. 5. Ю. Пічман. Портрет Ігнація Мйончинського перед реставрацією

Рис. 6. Ю. Пічман. Портрет Ігнація Мйончинського після реставрації

Обидва портрети, при давнішій реставрації були відновленні в один час і такі процеси, як дублювання обох полотен, укріплення ґрунту та фарбового шару, підведення реставраційного ґрунту, тонування та фрагментарне домальовування проводилось практично за однією технологією, що значно облегшило підбір рецептури для подальшої реставрації.

Реставрація обох портретів тривала біля двох років. У результаті проведених реставраційних заходів вони були забезпечені від подальших руйнівних процесів. Зокрема, авторські та дублюючі полотна були роз'єднані, укріплено фарбовий шар, вирівняно основу авторського полотна, зведено та скріплено прориви, обидва твори дубльовано на нову основу, доповнено втрати ґрунту й усунено поверхневі забруднення та домальовування. Після монтування полотен на підрамник, були проведені тонування та нанесено кінцеве захисне лакове покриття. Портрети набули експозиційного вигляду та були повернуті до місця свого збереження, у ЛННБ України ім. В. Стефаника, до відділу ІДБРМ. Так вдалося врятувати визначні пам'ятки портретного малярства початку ХІХ ст. авторства Йозефа Франца Пічмана, що забезпечує їх подальше наукове та експозиційне використання.

Андрій ГУМЕНЯК
кандидат історичних наук
(селище Богородчани)

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ ДОМІНІКАНСЬКОГО МОНАСТИРЯ В БОГОРОДЧАНАХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ансамбль колишнього домініканського монастиря в Богородчанах, будучи на сучасному етапі занедбаним, потребує ретельних реставраційних робіт. Цей крок сприятиме збереженню пам'ятки архітектури в оптимальному стані та туристичній привабливості Богородчанської громади. Також догляд за будівлями колишнього монастирського комплексу зумовить певний зв'язок населення Богородчан та туристів із минулим, оскільки члени домініканського Ордену сприяли ґрунтовним ремонтним роботам споруд, зберігаючи власну історію.

Джерельна база дослідження

Вказане дослідження створене на основі аналізу усних, писемних джерел та історіографії. Усними джерелами є спогади старожилів й учасників обстежень підземель костелу та музичної школи, а також інтерв'ю науковців, які брали участь у їх дослідженнях. Цей тип матеріалів допомагає відтворити сукупність речових джерел, якими є археологічні знахідки з підземель костелу та музичної школи¹. Вони відображають хід досліджень архітектурних пам'яток колишнього домініканського монастиря та стан приміщень під ними. До архівних писемних документів, використаних у дослідженні, відносимо документи фондів Р-295 та Р-388 Державного архіву Івано-Франківської області, у яких вміщені звіти, що стосуються долі архітектурних пам'яток монастиря Ордену Проповідників у Богородчанах радянського періоду². Архівними джерелами є також акти візитації 1846–1851 рр. з фонду домініканського монастиря в Богородчанах, що сьогодні зберігаються у Архіві Польської провінції домініканців у Кракові³, у якій присутня інформація про стан підземелля костелу у середині XIX ст.

---

¹ Інтерв'ю з Федунківим Зеновієм (дата запису: 19. 08. 2020).

² Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р-388, оп. 2, спр. 212, арк. 29–30.

³ Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie. Bohorodczany (далі – APPD), syzgn. Bo 5. Klasztor OO. Dominikanów. Akta wizytacji Klasztoru OO. Dominikanów w Bohorodczanach, 1846–1851, k. 1.

Окрім усних та архівних джерел, у дослідженні використано опубліковані документи. Серед давніших можемо відзначити спогади пріора монастиря в Богородчанах Альберта Мізери, опубліковані в друкованому органі Ордену Проповідників «*Róża duchowna*» у 1918 р.⁴, про руйнування костелу та використання його підземелля з безпековою метою. Існують також документи, що стосуються сучасних органів місцевого самоврядування та жителів населеного пункту, зокрема, заяви та звернення, рішення сесій та розпорядження органів влади, договори, акти технічного стану досліджуваних архітектурних пам'яток, які відображають тривалий процес боротьби римо-католицької громади за власний храм⁵. Зіставлення усної та писемної джерельної бази дає змогу оцінити цілісну картину сучасного стану будівель колишнього домініканського монастиря у Богородчанах.

Історіографія проблеми

Історіографія дослідження розпочинається з другої половини XIX ст.: вже домініканський історик вірменського походження Садов Баронч⁶ фіксує ймовірно поховання кам'янецького каштеляна Станіслава Костки Коссаковського в підземеллі костелу в Богородчанах. Оцінка досліджуваного архітектурного ансамблю присутня в дослідженнях Василя Романюка⁷, Пьотра Красни⁸ та у виданні «Звід пам'яток історії і культури Івано-Франківської області. Богородчанський район»⁹. Тема також проаналізована в монографії автора¹⁰, де відображене недбале ставлення до архітектурних пам'яток колишнього монастиря у Богородчанах впродовж перших десятиліть незалежності України. **Мета** запропонованого дослідження – актуалізація питання збереження культурної спадщини домініканського Ордену в Богородчанах, відображення дій місцевих жителів з цього питання та перспектив його вирішення.

⁴ Mizera A. Z Bohorodczan. *Róża Duchowna: czasopismo miesięczne, poświęcone czci N. P. Maryi Królowej Różańca św.* R. 21, n. 1–12. Lwów, 1918. S. 66.

⁵ Розпорядження Богородчанської районної державної адміністрації Івано-Франківської області №147 від 10. 06. 2019, арк. 1.

⁶ Barącz S. *Pamiętnik dziejów polskich.* Lwów, 1855. S. 212.

⁷ Романюк В. Під Покровом Богородиці. Кн. 1. Івано-Франківськ, 2014. С. 42.

⁸ Krasny P. Kościół parafialny p. w. Narodzenia Najśw. Panny Marii i klasztor OO. Dominikanów w Bohorodczanach. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego.* T. 14. Kraków, 2009. S. 31.

⁹ Звід пам'яток історії і культури Івано-Франківської області. Богородчанський район. Івано-Франківськ, 2008. С. 52.

¹⁰ Гуменяк А. Історія Домініканського монастиря в Богородчанах. Івано-Франківськ, 2024.

Доля архітектурного ансамблю домініканського монастиря у радянський період

Після Другої світової війни в приміщенні Богородчанського костелу домініканців радянська влада розмістила магазин «Заготзерно», згодом – сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку¹¹. У 1944 р. гонтову покрівлю замінили на черепичну¹². Згідно з рішенням №12 від 3 січня 1951 р. виконавчого комітету Станіславської обласної ради депутатів трудящих «Про затвердження списку пам'яток архітектури по Станіславській області» будівлі костелу Діви Марії, палати духовенства та в'їзна брама монастиря домініканців у Богородчанах були зареєстровані як пам'ятка архітектури, взята під охорону Богородчанської районної ради депутатів трудящих¹³. В «Інформації про роботу по освоєнню колишніх культових приміщень в Богородчанському районі» за 19 січня 1988 р. вказано, що в недіючому костелі в Богородчанах завершилися реставраційні роботи, і до кінця 1988 р. планувалося відкрити концертно-виставковий зал, який функціонував в останні роки існування СРСР¹⁴.

Історія архітектурного комплексу монастиря у період незалежної України

У період незалежності України доля споруд монастиря склалася наступним чином. 11 лютого 1987 р. виконавчий комітет Богородчанської районної ради народних депутатів передав приміщення митрополичих палат Богородчанській музичній школі, яка діє досі¹⁵. На початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну тут відбувалося навчання початкових класів ліцеїв у Богородчанах.

25 липня 2002 р. Богородчанська районна рада постановила провести відчуження будівлі в'їзної брами домініканського монастиря шляхом викупу орендарем цього приміщення та приватизації. Власник будівлі мав укласти з державним науково-реставраційним управлінням охоронний договір¹⁶. На сучасному етапі у приміщенні діє магазин одягу.

---

¹¹ Романюк В. Богородчанам – 575. На цю річницю з Польщі привезуть копію чудотворного образу Матері Божої Богородчанської, вивезеного звідси 1944-го. *Галичина*. 20 вересня 2016 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/bogorodchanam-575/>.

¹² Звід пам'яток історії і культури Івано-Франківської області... С. 52.

¹³ ДАІФО, ф. Р-295, оп. 6, спр. 202, арк. 63–65.

¹⁴ ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 212, арк. 29–30.

¹⁵ Заява Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Начальнику управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації Федораку В. В. №385/01-38/075 від 21.05.2015, арк. 1.

¹⁶ Рішення (третя сесія) Четвертого демократичного скликання Богородчанської районної ради. 25 липня 2002 р., арк. 1.

У незалежній Україні не зразу була відновлена історична справедливість, що полягала в поверненні костелу римо-католицькій громаді. 18 травня 1990 р. виконавчий комітет Богородчанської районної ради народних депутатів прийняв рішення передати приміщення концертно-виставкового залу (недіючої споруди костелу) зареєстрованій православній громаді УПЦ селища Богородчани¹⁷. 11 червня 1990 р. було укладено охоронний договір між обласним відділом у справах будівництва і архітектури виконкому обласної ради народних депутатів та громадою УПЦ МП. Домініканський костел як пам'ятка архітектури передавався у безоплатне користування православній громаді. Відповідно до Акту технічного огляду передбачено організацію ремонтно-реставраційних робіт та використання храму виключно за релігійним призначенням, стеження за належними санітарними умовами. Заборонялася перебудова костелу¹⁸. Про задовільний стан храму при передачі православній громаді свідчить Акт технічного огляду стану пам'ятки архітектури від 11 червня 1990 р.¹⁹

Згідно з рішенням 15 жовтня 1991 р. №186 виконавчого комітету Івано-Франківської обласної ради народних депутатів, костел був переданий як Церква св. Петра і Павла УПЦ МП, її священником був Володимир Петрович Шувар²⁰. 15 жовтня 1991 р. було укладено договір між православною громадою в Богородчанах та Богородчанським райвиконкомом, який передбачав зобов'язання УПЦ МП зі збереження храму та церковного майна, проведення ремонтів храму та плати за користування майном, проведення ремонтів костелу, опалення, страхування, охорону, оплату податків, зборів та ін. Православна громада також мала відшкодовувати збитки, заподіяні державі псуванням або нестачею майна, користуватися храмом виключно для релігійних потреб, мати інвентарний опис (книгу) церковного майна. Уповноважені виконкому районної Ради народних депутатів мали періодично перевіряти стан костелу²¹.

Згідно з Рішенням Виконкому Івано-Франківської обласної ради народних депутатів №210 від 18 листопада 1991 р. «Про повернення і передачу в користування культових споруд» домініканський костел передавався православній громаді на період будівництва власної будівлі, але на термін не більше п'яти років. У Богородчанах, на відміну від багатьох населених пунктів, укладення цього договору із райвиконкомом впродовж одного місяця, який би

¹⁷ Архівний витяг з рішення виконавчого комітету Богородчанської районної ради народних депутатів №128 від 18. 05. 1990 р., арк. 1.

¹⁸ Охоронний договір на передачу пам'ятки архітектури костелу Благовіщення. 11 червня 1990 р., арк. 4.

¹⁹ Акт технічного огляду стану пам'ятки архітектури при передачі його в використання. 11 червня 1990 р., арк. 1–3.

²⁰ ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 269, арк. 93.

²¹ Договір, укладений між УПЦ МП та заступником Голови райвиконкому П. М. Варшавським. 15 жовтня 1991 р., арк. 1.

позбавляв православну парафію права після завершення терміну користуватися культовою спорудою, не був передбачений, тому чинним було рішення Івано-Франківської обласної ради від 15 жовтня 1991 р.²² За період належності громада УПЦ МП здійснила в 1994–1995 рр. ремонт костелу та пристосувала до власного обряду²³.

Римо-католицька громада в Богородчанах була зареєстрована у 2000 р. і неодноразово заявляла про необхідність повернення їй костелу, оскільки не мала будівлі для проведення богослужіння, і римо-католики були змушені виконувати церковні обряди в Лисці та Надвірній²⁴. 18 березня 2016 р. жителі Богородчан звернулися з вимогою надати остаточну відповідь на депутатський запит щодо технічного стану будівлі пам'ятки архітектури домініканського костелу та палат духівництва, а також дотримання законності передачі цього об'єкта в оренду громаді УПЦ МП; використання частини будівлі під житло та проведення будівельних робіт в охоронній зоні пам'ятки архітектури. Богородчанці вимагали розірвати договір між виконкомом районної ради та православною громадою²⁵. Були також звернення до вищих органів влади, зокрема, до облдержадміністрації 12 лютого 2019 р., щодо повернення костелу, однак процес передачі будівлі римо-католицькій громаді затягувався²⁶.

5 травня 2017 р. було розірвано договір із користування будівлею домініканського костелу з громадою УПЦ МП²⁷. Причина полягала в тому, що в останні десятиліття вона не проводила належний догляд за храмом, таким чином не виконуючи умови договору 15 жовтня 1991 р. Про це свідчить Акт технічного стану пам'ятки складений 20 травня 2013 р., у якому зафіксовано незадовільний стан фасаду, вікон та покрівлі костелу²⁸.

Повернення костелу римо-католицькій громаді стало можливим завдяки створенню незалежної української церкви – Православної Церкви України в 2018 р. у результаті підписання Томосу константинопольським патріархом Варфоломієм. Відповідно зменшувався церковно-релігійний вплив УПЦ МП. У Богородчанах 3 лютого 2019 р. за ініціативою членів громади Української Православної Церкви Московського патріархату у Богородчанському районному

²² ДАІФО, ф. Р-388, оп. 2, спр. 235, арк. 35.

²³ *Krasny P. Kościół parafialny p. w. Narodzenia Najśw. Panny Marii... S. 31.*

²⁴ Архієпископ Митрополит Львівський Мечислав Мокшицький. Звернення №46/19 до Голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Олега Гончарука. 12 лютого 2019 р., арк. 1.

²⁵ Заява Федина Й. та Корній О. Голові Богородчанської райдержадміністрації Єжаку Ф. Ф. 18 березня 2016 р., арк. 1–2.

²⁶ Архієпископ Митрополит Львівський Мечислав Мокшицький. Звернення №46/19, арк. 1.

²⁷ Розпорядження Богородчанської районної державної адміністрації Івано-Франківської області №140 від 05. 05. 2017, арк. 1.

²⁸ Акт технічного стану пам'ятки. 20 травня 2013 р., арк. 1–2.

Палаці культури пройшли збори щодо зміни її підлеглості, у результаті яких було прийнято рішення про входження православної громади до складу помісної Православної Церкви України²⁹.

7 лютого 2019 р. до голови селищної ради Ростислава Дмитровича Заремби звернулася ініціативна група «Врятуймо костел» у складі 4 осіб (Оксани Геник, Тетяни Гринишин, Ольги Корній-Чоп'як, Галини Ковальчук) із проханням скликати збори громадян для вирішення подальшої долі домініканського костелу³⁰. 10 лютого 2019 р. на зборах громадян селища Богородчани було вирішено питання про включення пам'ятки архітектури до спільної комунальної власності територіальної громади населеного пункту³¹. 21 лютого 2019 р. Богородчанська селищна рада ухвалила рішення про включення будівлі домініканського костелу в Богородчанах до комунальної власності територіальної громади³². 27 березня 2019 р. храм було передано у державну власність із правом Богородчанської територіальної громади на користування³³.

Незважаючи на передачу костелу у власність громади та нечинність договору про користування домініканським костелом, УПЦ МП у 2019 р. здійснила позов до Івано-Франківського окружного адміністративного суду щодо повернення храму, однак цієї мети православної громаді не вдалося досягнути³⁴. Через ненадання копії акту інвентаризації майна костелу, який мав бути на момент укладення договору, православна церковна організація 22 березня 2019 р. знову подала позов до суду, і він 22 квітня 2019 р. ухвалив надати інформацію про вказаний документ³⁵. 10 червня 2019 р. Богородчанська районна державна адміністрація передала у безоплатне користування приміщення костелу релігійній громаді Православної Церкви України³⁶.

У 2020 р. костел перейшов у власність римо-католиків. 12 липня 2020 р. з нагоди повернення храму Відвідин Пресвятої Діви Марії римо-католицькій громаді відбулася урочиста меса під керівництвом львівського архієпископа митрополита Мечислава Мокшицького³⁷.

²⁹ Лист Заступника голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Віталія Федоріва №1668/1/1-19/01-137 Голові Богородчанської селищної ради Р. Зарембі від 27. 03. 2019, арк. 1–2.

³⁰ Звернення ініціативної групи мешканців с. Богородчани «Врятуй костел» від 07. 02. 2019, арк. 1.

³¹ Протокол зборів громадян селища Богородчани від 10. 02. 2019, арк. 1–3.

³² Рішення Богородчанської селищної ради №856 «Про включення будівлі Домініканського костелу до комунальної власності територіальної громади селища Богородчани» від 21 лютого 2019 р., арк. 1.

³³ Лист Заступника голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Віталія Федоріва №1668/1/1-19/01-137 Голові Богородчанської селищної ради Р. Зарембі від 27. 03. 2019, арк. 1–2.

³⁴ Рішення №79554191 справи № 0940/1818/18 Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 7 лютого 2019 р., арк. 1.

³⁵ Там само, арк. 1–2.

³⁶ Розпорядження Богородчанської районної державної адміністрації Івано-Франківської області №147 від 10. 06. 2019, арк. 1.

³⁷ *Гуменяк А.* Історія Домініканського монастиря в Богородчанах... С. 91.

Аналіз архітектурних особливостей монастирських будівель

Архітектурний ансамбль у центрі міста при головній вулиці складається з барокового костелу, поверненим пресвітерієм на південний схід, і палат духовенства побудованих у стилі бароко із лівого боку, що умовно склалися з трьох крил, із фасадом на північний захід.

Костел мурований із цегли та оштукатурений, має кам'яний фундамент. Складений із тринавового базилікового³⁸ корпусу та пресвітерію з двома виходами, дещо вужчого за головну наву. До корпусу прилягає музичний хор, що дорівнює шириною пресвітерію та обмежений двома вежами. У лівій вежі склад, у правій – сходові клітка. По боках пресвітерію приміщення прямокутної форми, з лівого боку вестіарій (приміщення для богослужбового вбрання), з правого боку приміщення веде до ризниці. Усередині головної нави, пресвітерію та музичного хору вміщуються пілястри³⁹ на п'єдесталах⁴⁰.

Розміри костелу становлять 30,85×24,72×28,25 м. Він має вузьку і низьку вівтарну частину та дві триярусні прямокутні барокові вежі на західному фасаді, увінчані фігурними маківками на масивних восьмигранних світлових барабанах. Головна нава двоярусна. Над центральним об'ємом – сигнатурка⁴¹ із цибулястим верхом із перехватом. До південної і північної стін добудовано низькі приміщення бічних нав. Центральна частина фасаду увінчана бароковим фронтоном⁴².

У плані вся будівля має симетричну структуру з подвійною віссю симетрії. Внутрішній простір розділений шістьма колонами, які утворюють три нави. Верх будівлі склепінчастий. У підземеллі влаштовано муровані з червоної цегли на вапняному розчині кriptи, перекриті склепінням. В одному з них був вхід у підземні ходи⁴³.

Дії та перспективи збереження архітектурної спадщини Богородчанського монастиря

Після передачі костелу в Богородчанах римо-католицькій громаді з ініціативи громадської організації «Богородчанська Варта» (Оксана Генік, Тетяна Гринишин, Юрій Семкович, Тетяна Демчук, Володимир Крайник, Володимир Приймак) та зі згоди о. Владислава було вирішено посприяти відновленню

³⁸ Базиліка – прямокутна у плані споруда, розділена всередині рядами колон або стовпів на 3–5 частин – нав.

³⁹ Пілястра – плоский вертикальний прямокутний у плані виступ на поверхні стіни або стовпа.

⁴⁰ Krasny P. Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najśw. Panny Marii... S. 31.

⁴¹ Сигнатурка – мала храмова вежа, на якій зазвичай міститься найменший із дзвонів, який також називається сигнатуркою.

⁴² Фронтон – зазвичай трикутне завершення фасаду будівлі, портика, колони, що з боків обмежене двома схилами даху й карнизом при основі. Звід пам'яток історії і культури Івано-Франківської області. Богородчанський район... С. 52.

⁴³ Романюк В. Під Покровом Богородиці... С. 42.

храму, оскільки його зовнішній вигляд потребує реконструкції, а підземелля – осушення. Долучила «Варта» і кількох істориків – Віру Кочкодан та Андрія Гуменяка. Метою учасників розкопок підземелля костелу стала участь у різних державних та міжнародних проєктах, на яких вони хотіли запропонувати свій варіант подальшого розвитку ансамблю костелу. Згідно всіх законних вимог представники «Богородчанської Варти» звернулися до директора Музею мистецтв Прикарпаття Романця Василя Федоровича, оскільки він єдиний на той час в Івано-Франківській області мав дозвіл на проведення будь-яких археологічних досліджень⁴⁴.

Після одержання дозволу почалися обстеження костелу та розкопки під ним. Організація «Богородчанська Варта» залучала різних фахівців для дослідження і паралельно працювали у підземеллі костелу. Чоловіки вивозили шутр, а жінки – очищали від нього знайдені артефакти. Протягом липня – вересня 2020 р. вивченням костелу зацікавилися такі дослідники, як Зеновій Федунків – викладач кафедри архітектури і містобудування Інституту архітектури, будівництва та енергетики ІФНТУНГ, член Національної спілки краєзнавців України, член історико-краєзнавчого об'єднання «Моє місто» (м. Івано-Франківськ); Ярополк Бажалук – старший науковий співробітник Івано-Франківського університету, займається вивченням нової техніки і технології у з'ясуваннях видобутку нафти і газу; археолог Степан Мазур. Вони відомі розкопками древнього Галича, Манявського Скита, та інших історичних об'єктів⁴⁵.

Науковці обстежили прикостельну територію, провели візуальне обстеження колишнього монастиря, а саме: крипти під костелом (*Рис. 1–3*), конструкцій дерев'яного каркасу однієї з башт храму, підземелля колишнього монастиря, приміщення храму. Зеновій Федунків склав карту-схему крипти: визначив її розміри, фахово описав її кількісні показники, кілька видів цегли із маркуваннями. З історичних джерел відомо про поховання в костелі кількох власників Богородчан та представників вищого церковного кліру⁴⁶. Ознайомлюючись із працями С. Баронча, можемо робити висновок про ймовірне поховання в підземеллі фундатора монастиря в Богородчанах, кам'янецького каштеляна Станіслава Костки Коссаковського, на початку березня 1761 р.⁴⁷ Оскільки, згідно зі спогадами старожилів, у підземеллі в період Другої світової війни було чотири труни, можна припускати поховання ще декількох жертводавців⁴⁸. Однак поховання у крипті відсутні. Вірогідно, вони здійснювалися, як було прийнято в XVIII–XIX ст., у костелі в саркофагах. Саркофаги,

⁴⁴ Інтерв'ю з Кочкодан Вірою (дата запису: 19. 08. 2020).

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Barącz S. Pamiętnik dziejów polskich... S. 212.

⁴⁸ Інтерв'ю з Мартинець Вірою (дата запису: 26. 05. 2024).

ймовірно, під час світових воєн були розбиті й пограбовані. У двох місцях виявлено фрагменти розколених кришок від саркофагів, на одній із яких способом негативного рельєфу вибито латинський хрест⁴⁹.

Рис. 1–3. Підземелля домініканського костелу в Богородчанах

Відбувалися також обстеження підземелля, які знаходяться під костелом та під північно-західним крилом палат духівництва (Рис. 4–6)⁵⁰. Вони згадуються в писемних документах. В акті візитації 1846 р. вказано, що в підвалі був отвір, через який туди капала вода⁵¹. Наступна писемна згадка про підземелля храму пов'язана із Першою світовою війною. Під час обстрілу австрійськими військами 11 серпня 1916 р. були зруйновані вежі костелу, в підземеллі якого переховувалися жителі Богородчан, були пошкоджені три дзвони, із яких два впали перед входною брамою, а ще один зруйнував бічну стіну і знищив вівтар св. Марії Магдалини. Саме тому домініканці тимчасово залишили храм і служили в малій капличці, збудованій Щепанськими⁵².

Підземелля колишнього монастиря розташовані переважно під західною його частиною (Рис. 7). Камери мають парусоподібні склепіння. Із розпланування можна зробити висновок, що використовувалися вони як для господарських потреб, так і для затворництва законників. Одне із приміщень служило гробницею для поховання. Вхід до неї був замурований і обмежувався тесаними стовпцями із пісковика та таблицею із епітафією. На час обстеження вхід розбито, гробниця не має ні саркофага, ні праху похованих. Підземелля

⁴⁹ Інтерв'ю з Федунківим Зеновієм (дата запису: 19. 08. 2020).

⁵⁰ Krasny P. Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najśw. Panny Marii... S. 597–598.

⁵¹ APPD. Szgn. Bo 5. Bohorodczany. Klasztor OO. Dominikanów. Akta wizytacji Klasztoru OO. Dominikanów w Bohorodczanach, 1846–1851. K. 1.

⁵² Mizera A. Z Bohorodczan... S. 66.

заповнені будівельним сміттям і містять багато вологи. Спричинено це облаштуванням водовідведення дощової води у підземелля, що призводить до надмірного збору тут вологи і до руйнування фундаментів. Цей факт вимагає негайного втручання і виправлення ситуації⁵³.

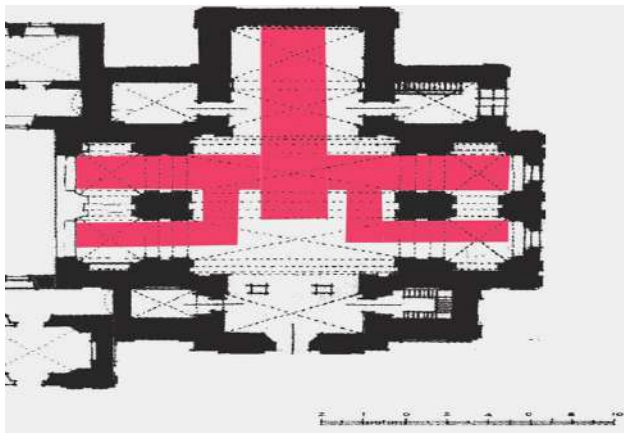

Рис. 4–6. Підземелля палат духівництва

Науковці та активісти «Богородчанської Варти» обстежили крипту. Вона займає простір під частиною центральної нави і вітварної частини. Хрестоподібна у плані із коридорами-відгалуженнями. Головний коридор завширшки 4,2 м, висотою 1,9 м тягнеться від середини храму, де влаштовано вхід, до вітварної частини, де вірогідно пізніше, на одному з будівельних етапів пробито вихід. Склепіння – парусоподібні та півциркульні. Долівка засипана щебенем (шутром), подекуди забетонована. В окремих місцях зроблено рівчаки для стоку води з кринички, про яку мову піде далі. Фундаменти костелу, завтовшки бл. 2 м, викладено із цільних великих блоків тесаного пісковика (у нижній частині) та цегли⁵⁴.

⁵³ Інтерв'ю з Федунківим Зеновієм (дата запису: 19. 08. 2020).

⁵⁴ Там само.

Рис. 7. План підземелля костелу домініканців у Богородчанах (за З. Федунківим)

Серед знахідок найважливішими є: фрагменти кришок від саркофагів із рельєфом латинського хреста (Рис. 8), уламок кольорової керамічної плитки підлоги (Рис. 9), уламки сервізного посуду (Рис. 10), дно пляшки мінеральної води з Карлових Вар у Празі діаметром 9 см із написом «CARLSBAD» (Рис. 11), кістка довжиною 21 см 6 мм (Рис. 12), уламки із ґратів (Рис. 13) та мозаїки вікон костелу (Рис. 14), уламок вітваря храму (Рис. 15), уламки рельєфного каменю, із якого збудований фундамент та підземелля костелу й палат (Рис. 16). Також було знайдено биті фрагменти кахель від покриття даху, фрагменти товстостінних скляних посудин, цілу пляшечку для зберігання ліків⁵⁵.

Рис. 8. Фрагменти кришки від саркофага

⁵⁵ Там само.

Рис. 9. Уламки плитки підлоги

Рис. 10. Уламки сервізного посуду

Рис. 11. Дно пляшки з написом «CARLSBAD»

Рис. 12. Кістка

Рис. 13. Уламок віконних ґрат

Рис. 14. Уламки віконної мозаїки

Рис. 15. Уламок вістаря костелу

Рис. 16. Уламок рельєфного каменю

Рис. 17. Цеглина із написом «Z.C.»

Під час очистки крипт від сміття виявлено цеглу із маркуваннями «F.R.», «B...», «Z.C.» та ін. (розміри: 28,5 x 14 x 6; 31 x 14,5 x 7; ? x 15,5 x 7,5) (Рис. 17), біті фрагменти кахелю від покриття даху, плитку для облицювання печей, плитку для мощення підлоги, фрагменти товстостінних скляних посудин, цілу пляшечку для зберігання ліків. Цегла таких розмірів

і з таким маркуванням використовувалася у другій пол. XVIII – першій половині XIX ст., тобто відповідає часу побудови храму та його перебудов⁵⁶.

В інтер'єрі костелу у Богородчанах біля хорів виявлено дві унікальні пілястри коринфського ордеру із рельєфним поясним атропоморфним зображенням божества з піднятими вгору руками в оточенні волют та набору різних плодів овочів і фруктів (Рис. 18). Зображення має візуальну схожість із рельєфами богів греко-римської міфології, з якими боролася Католицька Церква, тому дуже рідко зустрічається у християнських святинях. Зображення збереглося в доброму стані⁵⁷. Зі спостереження автора також зроблено висновок, що в нижньому колі над дверима до правої захристії зображений ворон із перстнем у дзьобі та підковою із хрестом у лапах («Сліпий ворон»), який присутній на гербі родини Коссаковських (Рис. 19).

Рис. 18. Пілястра з зображенням антропоморфного божества

Рис. 19. Зображення в нижньому колі над правою захристією герба Коссаковських

Важливо зазначити, що подальші розкопки під костелом неможливі без реставрації храму та відведення води. Фасади костелу й палат духовенства потребують очистки від старого тиньку й реставрації архітектурних деталей (аттиків й пінаклів на будівлі монастиря, пілястр). Слід продумати можливість відновлення фасаду костелу, який існував до Першої світової війни із такими архітектурними деталями як аттик, волюти, башти тощо. Дерев'яні

⁵⁶ Інтерв'ю з Федунківим Зеновієм...

⁵⁷ Там само.

конструкції південно-західної башти знаходяться у аварійному стані й потребують заміни. Після складення проєкту облаштування нових сходових кліток башту можна відкрити для відвідування туристами. Із неї відкривається чудовий огляд на Богородчани і навколишні околиці⁵⁸.

Стан крипти під костелом незадовільний. Її руйнування спричинило облаштування під віттарною частиною храму кринички. На одному із будівельних етапів в крипті знайшло вихід підземне джерело. Тоді на його місці облаштовано бетонну суєнку кринички. Згодом у ній пробито сегментоподібний отвір для витікання надлишку води. Вода витікала на долівку крипти і була наслідком появи грибка фундаментів і стін в окремих місцях храму. Для ліквідації грибка стін храму, звільнення від надлишкового зволоження крипти і підвалів монастиря необхідно звернутися за консультацією до спеціалістів в галузі гідрогеології, інженерної геології та екогеології⁵⁹. У цілому за словами голови Богородчанської територіальної громади відбувається пошук шляхів фінансування реставраційних робіт домініканського храму, серед яких розглядається можливе додаткове фінансування із-за кордону, зокрема Польщі.

Висновки

Отже, наразі комплекс домініканського монастиря в Богородчанах потребує ґрунтовних реставраційних робіт. У період перебування костелу у власності православної парафії не існувало догляду за храмом, тому пам'ятка архітектури залишилась занедбаною. Саме тому лише завдяки її поверненню в користування римо-католицької громади стали можливими дії місцевих жителів і науковців, що започаткували спроби оновлення історичної спадщини. Вони можуть продовжити намагання самих домініканців дбати про власний монастир, адже метою стала як підтримка релігійного потенціалу осередку, так і збереження власної історії. Оптимальний стан пам'ятки також сприятиме підвищенню рівня її туристичної привабливості та репутації як візитівки Богородчан. Доглянутість підземної частини храму сприятиме розумінню ситуації щодо збереженості поховань у підземеллях, що є складовою історії діяльності фундаторів монастиря.

⁵⁸ Інтерв'ю з Федунківим Зеновієм...

⁵⁹ Там само.

ПРИРОДА

Галина ПАНЬКОВСЬКА

*начальник науково-дослідного відділу
Національного природного парку «Північне Поділля»
(м. Броди)*

ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ ЛІСІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ»

На сьогодні дуже поширеною є думка, що за кордоном охороняють до-вкілля краще, ніж в Україні. Сталося так не тільки тому, що в інших краї-нах активніші екологи, більш свідомі громадяни, більше ресурсів на охорону природи. Насправді, це вигідно економічно. Дослідження вчених давно вже показали, що якщо природу не охороняти, то це повертається величезними збитками, що є дуже небажаним для економіки¹.

Відчути значення екосистемних послуг (наприклад, побачити неймовір-ні види) можна тільки там, де вони є. Всі ми користуємося багатьма еко-системними послугами непомітно для себе: дихаємо, милуємось горизон-том, заспокоюємось після напруженого дня від співу птахів. Коли ми хочемо позасмагати на березі річки або озера чи назбирати грибів сирим осіннім ранком, нам все ж таки доводиться їхати туди, де природа надає ці специ-фічні послуги².

Усі наші життєві потреби залежать від стану довкілля: якості повітря, температури, наявності опадів та продуктів харчування, які майже повністю залежать від природних екосистем. Наприклад, 60% всього, що споживає людство – це продукти з рослин, вирощені внаслідок їх запилення комахами. Практично вся рослинна їжа людства вирощена на ґрунтах, а тваринна (окрім морепродуктів) походить з тварин, відгодованих на кормах, також вирощених на ґрунтах, які є складною і важливою екосистемою. До того ж, годі уявити, що б було, якби рослини не встигали поновлювати запас кисню в атмосфері нашої планети. Це означає, що якість нашого життя і придатність території

---

¹ Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку «Знесіння». Елек-тронний ресурс. Режим доступу: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Ekosystemni-poslugy-RLP-Znesinnya.pdf>.

² Василюк О. Вплив воєнних дій на екосистемні послуги України. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://uwecworkgroup.info/uk/military-combat-impacts-on-ecosystem-services-in-ukraine/>.

для нашого існування залежать від збереження екосистемами своїх функцій та їхньої здатності надавати екосистемні послуги³.

Екосистемні послуги (або екологічні послуги) – це найрізноманітніші корисні дії, які природа надає людству. Це всі вигоди, які людина отримує від природи.

The Economics of Ecosystems and Biodiversity (економіка екосистем і біорізноманіття) всі екосистемні послуги поділили на 4 категорії:

- послуги забезпечення (їжа, чиста вода, риба, деревина, опилування);
- регулюючі послуги (регулювання повеней, очищення повітря, поглинання вуглецю);
- культурні та соціальні послуги (естетична, рекреаційна, освітня);
- підтримуючі послуги (формування ґрунту, фотосинтез, біорізноманіття);

Плата за послуги природних екосистем – поки що нове, та не зовсім зрозуміле поняття для пересічних громадян, обговорення якого здебільшого обмежується науковими та дослідними колами. Водночас добробут людини прямо залежить від збереження стійкості природних екосистем. Збирання грибів, ягід і трав, заготівля деревини, здатність продукувати кисень, утримувати воду та запобігати ерозії ґрунтів – все це послуги лісових екосистем⁴.

Забезпечувальні послуги – це продукти чи речі, які можна безпосередньо отримати від екосистем (їжа, деревина, рослинні волокна). До цього виду послуг можна віднести і отримання меду, а також роботу комах-запилювачів. Завдяки їм ми щороку збираємо урожай. А це фрукти, овочі та продукти їх переробки – ефірні масла, насіння, волокна.

Рослини, ґрунтові організми, бактерії і навіть деякі групи тварин здійснюють біологічну ремедіацію (очищення): вилучають із ґрунтів та водойм небезпечні речовини. Водойми, болота та заплави річок забезпечують фільтрацію забруднених вод та накопичують забруднювачі. Водотоки розбавляють забруднюючі речовини і транспортують їх у моря, а по дорозі частина речовин абсорбується і переробляється водними організмами на менш токсичні сполуки.

Лісові біотопи захищають ґрунти від вітрової та водної ерозії, сприяють відновленню ґрунту та утримують, вилучений з атмосфери, двоокису вуглецю. Тому відновлення лісів не лише покращує процес очищення території від забруднювачів, а й стабілізує клімат.

---

³ Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд. Ін-т зоології Шмальгаузенів НАН України. Чернівці, 2020. С. 84.

⁴ У боргу перед природою: що таке екосистемні послуги та хто за них платитиме? – пояснення експерта еколога. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ekosphera.org/u-borgu-pered-prirodoyu-shho-take-ekosystemni-poslugy-ta-hto-za-nyh-maye-platyty-poyasnennya-eksperta-ekologa-2/>.

Ліси мають здатність відбивати й поглинати сонячну радіацію, затримувати частину атмосферних опадів, конденсувати водяну пару, затримувати пил. За даними відкритих джерел США 1 га паркової території щорічно збирає 50 т пилу. Вартість 1 т зібраного пилу складає 65 дол. Тобто, для 1 га і 50 т ця функція вартує 3 260 дол. США щорічно⁵. Ліси забезпечують і таку підтримуючу послугу як збереження біорізноманіття. Природні екосистеми мають найбагатше біорізноманіття порівняно з іншими. Ліси – це домівки для тварин, птахів, бджіл, гризунів. Чим більше видів живе на певній території, тим вона стійкіша до несприятливих факторів. Цю екосистемну послугу найскладніше оцінювати у грошовому еквіваленті.

Багато з нас, напевне, помічали, особливо влітку, що температура повітря нижча там, де є дерева. Адже зелені насадження не дають можливості нагріватися поверхням й роблять температуру повітря комфортнішою. У містах, до прикладу, будинки та дорожнє покриття добре поглинають тепло і так само добре його віддають.

Окрім вище згаданих послуг ліси забезпечують культурні та соціальні потреби населення. В першу чергу природа – це середовищу для відпочинку, потім – місце для творчого натхнення та ідей (створення живопису, музики, наукових трактатів, тощо), а туризм на природі сприяє духовному збагаченню, унаочненню освіти, вихованню дітей у контакті з природою.

Відпочинок на лоні природи є поширеним видом дозвілля для населення та сприймається людьми як використання невичерпних можливостей природних екосистем. Це важлива екосистемна послуга, що набуває все більшого значення в урбанізованому середовищі⁶. Через надмірне антропогенне навантаження на екосистеми лісів якість екосистемних послуг може знижуватися або втрачатися. Збереження лісів і їх екосистемних послуг є важливим для добробуту людей та здоров'я планети.

⁵ Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку «Знесіння»...

⁶ Токарева О. В. Перспективи впровадження екосистемних послуг у сферу лісової рекреації в Україні. *Екосистемні послуги лісів та урболандшафтів*. Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції Національного університету біоресурсів і природокористування України. Київ, 2021. С. 111–112.

Наталія ШАМРО

*кандидат біологічних наук,
провідний науковий співробітник
Національного природного парку «Північне Поділля»
(м. Броди)*

ІНВАЗІЯ СОНЕЧКА ГАРМОНІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕКОСИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ»

Інвазійні види є одним із головних чинників, які змінюють біорізноманіття та екологічну стабільність у природних екосистемах. Сонечко гармонія (*Harmonia axyridis*) є яскравим прикладом такого виду. Його початкове використання у світі для біологічної боротьби зі шкідниками привело до неконтрольованого поширення, що загрожує багатьом аборигенним видам. У Національному природному парку «Північне Поділля» та навколишніх територіях цей інвазійний вид поступово витісняє місцевий вид сонечка семикрапкового (*Coccinella septempunctata*), який відіграє ключову роль у природних харчових ланцюгах, контролюючи чисельність шкідників.

Рис. 1. Візуальні анатомічні особливості досліджуваних видів сонечок

Harmonia axyridis має ряд біологічних та екологічних переваг, які сприяють його успішному розповсюдженню¹. Цей вид характеризується високою плодючістю: одна самка може відкласти до 2 000 яєць за своє життя.

---

¹ Пономаренко Ю. В. Біологічні особливості та поширення інвазійного виду *Harmonia axyridis* в Україні. *Український ентомологічний журнал*. 18(4). 2015. С. 78–84.

Поліфагічність дозволяє йому споживати широкий спектр їжі: від попелиць і кліщів до яєць інших комах, що забезпечує стійкість навіть за умов нестачі специфічного корму. Сонечко гармонія також проявляє високу адаптивність до різноманітних середовищ. Воно здатне заселяти як сільськогосподарські угіддя, так і урбанізовані території, лісові масиви та навіть прибережні зони з високою вологістю.

Унікальні особливості *Harmonia axyridis*, зокрема здатність входити в діапаузу за несприятливих умов і стійкість до хвороб та паразитів, забезпечують йому конкурентну перевагу над аборигенними видами, такими як *Coccinella septempunctata*. Сонечко гармонія також має агресивну поведінку, що дозволяє йому витіснити інші види під час конкуренції за ресурси².

Дослідження поширення *Harmonia axyridis* в Україні розпочалося у 2009 році, коли цей вид вперше зафіксували у Києві та на Закарпатті. Згодом він швидко поширився майже на всю територію країни. У Львівській області першу реєстрацію цього виду здійснено 3 червня 2015 року у місті Броди³. У 2024 році науковці НПП «Північне Поділля» почали вивчати поширення сонечка гармонія на території парку. До цих досліджень залучали учнів Бродівської гімназії імені Івана Труша. Спільні зусилля дали чудові результати: роботи учнів здобули перші місця на екологічних конкурсах різних рівнів. Польові дослідження у 2024 році проводилися методом візуального обліку. Вибрані пробні ділянки площею 100 м² досліджувалися п'ять разів на кожній із чотирьох ділянок у різних біотопах. Зібрані дані про чисельність сонечок було проаналізовано за допомогою сучасного статистичного програмного забезпечення.

Результати вказали на особливості розподілу інвазійного виду залежно від типу середовища. В урбанізованих зонах домінувало сонечко гармонія, що пояснюється його адаптивністю до міського середовища та зниженою конкуренцією з боку місцевих видів. У сільськогосподарських угіддях перевагу мало семикрапкове сонечко завдяки великій кількості попелиць, які є основним джерелом його харчування. У лісових масивах чисельність обох видів була майже рівною, що свідчить про сприятливі умови для їх співіснування. Прибережні зони виявилися більш заселеними *Harmonia axyridis*, яке, очевидно, краще адаптується до вологих умов.

Анатомічні та поведінкові аспекти також є важливими для розуміння успіху *Harmonia axyridis* як інвазійного виду. Сонечко гармонія зазвичай має

---

² Сидоренко Д. М. Конкуренція між інвазійними та місцевими видами сонечок у західних регіонах України. *Наукові праці Львівського національного університету імені Івана Франка*. 10(1). 2023. С. 101–108.

³ Назаренко О. Д., Титар В. М. Вплив *Harmonia axyridis* на місцеву популяцію сонечок у західному регіоні України. *Вісник Харківського ентомологічного товариства*. 14(2). 2019. С. 45–50.

більший розмір порівняно із семикрапковим. Його тіло трохи округліше, що забезпечує більшу витривалість до фізичних ушкоджень та захищає від хижаків. Сонечко семикрапкове, хоч і менше за розміром, має компактнішу форму, що полегшує його маневрування під час пошуку їжі та пересування в рослинності.

Сонечко гармонія відзначається великою варіабельністю кольорів та кількістю плям на надкрилах – від жовтих до темно-червоних відтінків з різною кількістю чорних крапок. Ця мінливість допомагає йому залишатися менш помітним для хижаків у різних умовах. Сонечко семикрапкове має більш однотипне забарвлення з червоними надкрилами та семи чіткими чорними крапками. Такий вигляд створює сильний контраст, що служить попереджувальним сигналом для хижаків про його неприємний смак та токсичність.

У сонечка гармонія ротовий апарат має більш міцну структуру, що дозволяє йому легше поїдати різні види попелиць і навіть яйця інших комах. Це також є однією з причин його агресивної поведінки до інших видів сонечок. У семикрапкового сонечка ротовий апарат менш пристосований до поїдання великих і твердих видів здобичі, що робить його більш залежним від дрібніших видів попелиць.

Результати досліджень свідчать, що інвазивне сонечко *Harmonia axyridis* активно конкурує з місцевим видом *Coccinella septempunctata*, витісняючи його у певних середовищах, таких як урбанізовані зони та прибережні території. Різні види сонечок мають свої переваги у виборі середовищ існування. *Coccinella septempunctata* переважно зустрічається в сільськогосподарських угіддях, тоді як *Harmonia axyridis* краще адаптується до урбанізованих територій та різноманітних умов. Урбанізація сприяє поширенню *Harmonia axyridis* через стабільніші умови та наявність альтернативних джерел їжі, що демонструє вплив людської діяльності на розподіл інвазивних видів. Обидва види сонечок виконують важливу функцію в біологічному контролі шкідників, але *Harmonia axyridis* завдяки своїй високій плідності та агресивній поведінці є ефективнішим в умовах конкуренції.

Христина ГРИЦАЙ
провідна фахівчиня з рекреації
Національного природного парку «Північне Поділля»
(м. Броди)

ПРИРОДОТЕРАПІЯ НА ЕКОЛОГІЧНИХ СТЕЖКАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ПІВНІЧНЕ ПОДІЛЛЯ»

Національний природний парк «Північне Поділля» – смарагдові ландшафти, де густі зелені багатолітні букові лісостани гармонійно поєднані із несказанно блакитною глибочінню чистого неба і де між горбогір'ям Вороняк і Гологір заховано багато незвіданого й цікавого. Ця дивовижна рідна краса у всі пори року слугує засобом для проведення такого на сьогодні потрібного заходу, як природотерапія. Адже, природне середовище з давніх часів використовувалось різними народами для оздоровлення й профілактики захворювань.

Природотерапія – відновлення здоров'я через спілкування з природою – полягає не тільки в значному поліпшенні фізичного та психічного стану, але й у підвищенні інтелектуальних здібностей людини¹. Упродовж лютого-березня 2024 року працівники відділу рекреації і еколого-освітнього відділу НПП «Північне Поділля» проходили насичене і надзвичайно цікаве навчання «Природотерапія. Теорія та практика відновлюючих походів від Metta², NGO спільно з U.S. Forest Service», як онлайн так і практичне, яке проходило на базі туристичного притулку «Явірник».

У серпні працівниками відділу рекреації і еколого-освітньої роботи було організовано й спрактиковано природо-терапевтичні методи на двох заходах, які проводились на екологічній стежці «Дивосвіт Менича». Гора Менич, де знаходиться екологічна стежка – дивовижна вершина дикої природи Гологоро-Вороняцького горбогір'я, входить до Смарагдової мережі України (Emerald network) і охороняється Національним природним парком «Північне Поділля». На практиці використовувались нові набуті знання і навички працівників, а також призабуті старі методи, які часто до того уже застосовувались під час різного роду екологічних заходах та на піших мандрівках територією Парку.

---

¹ Природотерапія. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://trkmart.tv/pryrodoterapiia-iak-navkolyshnie-dopomahaie-zberihaty-psykhichne-zdorov-ia/>.

² ГО Metta. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://metta-ngo.com>.

Учасниками заходів були дві різні, але водночас об'єднані війною групи: перша група – дружини, матері, сини і чоловіки яких перебувають на війні, з м. Броди ГО «Разом ми сильніші» та ГО «Треба жити»; та друга група – дружини, матері, сини і чоловіки яких загинули, з м. Золочева (Рис. 1).

Кожен природотерапевтичний захід проводився індивідуально під групу із присутністю психолога, практики використовувались подібні, але з різними інтервалами у часі, хтось потребував більше прогулянки у лісі, а хтось – більше перебувати у тиші. Серед основних практик, що були використані: «усвідомлена ходьба», «s почуттів», «обнімання дерев», «спокій та звуки природи».

Рис. 1. Учасники природотерапії на г. Менич

Перша практика, яку було запропоновано учасникам на початку заходу – усвідомлена ходьба³. Вона складається з безпосередньо ходьби, діафрагмального дихання та ментальної концентрації. Це концентрація уваги учасників на самому процесі ходьби, диханні, їх відчуттях в тілі та взаємодії тіла з простором (земля, повітря). Така ходьба, якщо неї займатися регулярно та правильно, принесе величезну користь не тільки психоемоційному стану ментально-го здоров'я, а й фізичному теж.

³ Усвідомлена хода. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=uiETBWw7mrg>.

Практика обнімання дерев працівниками Парку часто використовується під час мандрівок, особливо це подобається дітям, коли вони обнімають могутні буки-патріархи. У своїй книзі «Осліплені наукою» Метью Сільверстоун переконливо доводить, що дерева не лише покращують самопочуття людини, її здатність концентруватися та швидкість реакції, а й лікують депресію, стрес, головний біль, тощо⁴. До дерев навіть не обов'язково доторкатися, достатньо просто перебувати навколо зелених насаджень, а туристичні маршрути і екологічні стежки Парку проходять через букові, грабово-букові ліси (Рис. 2).

Рис. 2. Практика обнімання дерев і звуку природи

Спостерігаючи за учасниками природодотерапевтичних заходів можна зробити висновок, що перебуваючи на природі людина уже піддається терапевтичним непрямым діям природи. Свіже повітря, багато зелені навкруги, перебування серед дерев, пахуче різнотрав'я, ласкаве сонечко, спів птахів та перебування в колі людей із спільним переживанням, дають можливість відволіктись від рутинності, відпочити, набратися позитивних думок, гармонізувати свій внутрішній стан, тощо.

Короткий список, від спеціалістів, який ефект отримує людина від природо терапії⁵:

- *Зниження стресу та тривожності.* Прогулянки серед зелених насаджень або споглядання природних пейзажів допомагають знизити рівень тривоги, стабілізувати емоційний стан та покращити настрій;

⁴ Дослідження: обійми з деревами позитивно впливають на здоров'я. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://medium.com>.

⁵ Природотерапія. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://trkmart.tv/pryrodoterapiia-iak-navkolyshnie-dopomahaie-zberihaty-psykhichne-zdorov-ia/>.

- *Поліпшення настрою та емоційного благополуччя.* Контакт із природою підвищує рівень ендорфінів («гормонів щастя»), що сприяє покращенню емоційного стану та загального самопочуття;
- *Посилення концентрації та уваги.* Перебування на природі допомагає розслабитися, знижує розумове перевантаження та сприяє кращій концентрації уваги;
- *Фізичне оздоровлення.* Прогулянки на свіжому повітрі активізують кровообіг, покращують роботу серцево-судинної системи та зміцнюють імунітет;
- *Соціалізація.* Групові заходи на природі сприяють зміцненню соціальних зв'язків та підтримці взаєморозуміння.

Василь Сухомлинський зазначав: «Людина була і завжди залишається сином природи, і те, що ріднить її з природою, повинно використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури». Природа рідного краю для багатьох людей є своєрідним джерелом відновлення, зцілення, пошук гармонії або так зване заспокійливе, де всі дані поняття об'єднуються у природотерапії». Природотерапія або просто єднання з природою, підходить або, правильніше, потрібне усім не залежно від віку чи фізичних можливостей і на сьогодні стає особливо затребуваною в умовах війни, коли люди живуть у постійному стресі, а рівень тривожності з кожною сиреною повітряної тривоги зростає. І особливо її потребують наші військові і їх родини, та родини які втратили своїх рідних. Як зауважив Джон Мюр: «У кожній прогулянці з природою людина отримує набагато більше, ніж прагне» і це ще раз підтверджує важливість природи у житті людини.

Подяки

Організаційний комітет конференції щиро вдячний за фінансову підтримку у її проведенні: Підкамінській селищній раді, Василю Зьомбрі. Щира подяка за допомогу з технічним забезпеченням – В'ячеславу Чижикю. За допомогу в організації конференції: Підкамінській селищній раді, адміністрації ресторану «Океан», Підкамінській школі мистецтв, Підкамінській селищній бібліотеці, ЗЗСО «Підкамінська ЗОШ І-ІІІ ст.». Вдячні за допомогу у організації конференції та екскурсії для її учасників о. Богдану Цінціруку – адміністратору храму Покрову Пресвятої Богородиці у с. Пеняки (УГКЦ).

Окрема подяка медіа, які висвітлювали перебіг конференції: газета «Голос відродження», Телерадіокомпанія «Броди», електронний медіа-ресурс «Leopolis.news». За допомогу у найрізноманітнішій організації заходу: Вікторії Букало, Володимиру Александровичу, Андрію Корчаку, Ярославу Онищуку, Надії Маціброді, Вікторії Удуг-Шклярчук, Зоряні Король, Івану Кутняку, Ірені Веремчук, Ярославу Оленичу, Галині Букало, Іванні Мартинюк, Надії Забокрицькій та усім іншим добродіям, які в силу суб'єктивних обставин не є згадані.

Нехай Ваше добро, витрачений час та ресурси повернуться сторицею!

Спільнота «Pidkamin Village»

Спільнота «Pidkamin Village»

Підкаміньська селищна рада

**ІСТОРІЯ ПІДКАМЕНЯ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

Збірник 5

Збірник матеріалів присвячено пам'яті Теодора Миколайовича Зварича –
вчителя, краєзнавця, уродженця Підкаміньщини

Головний редактор

Ігор Букало

Формат 70x100/16 Ум. друк аркушів 29,01

Папір офс. Друк офс.

Гарнітура Times New Roman

Тираж 100 прим. Зам. № 37

Друк ПП «Ощипок М.М.»

Адреса: м. Львів, вул. С. Бандери, 45

Свідоцтво серія Б № 670155 від 30.05.12 р.

тел: +380975818791

e-mail: ommzmik@ukr.net